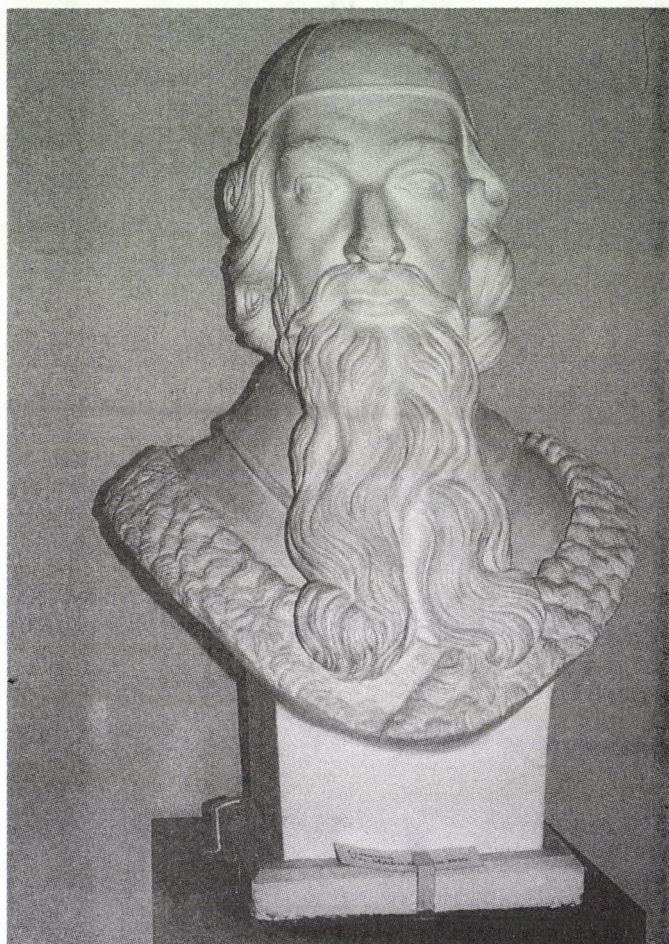


Bibliotheca Comeniana
VI.



COMENIUS
ÉS
A SÁROSPATAKI ISKOLA

Bibliotheca Comeniana
VI



Vay Miklós Comenius-szobra
(1859)

Bibliotheca Comeniana
VI.

***Comenius és a
sárospataki iskola***

Sárospatak
1997

Szerkesztőbizottság:

CSORBA CSABA,
FÖLDY FERENC,
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF
(szerkesztő)

•

Technikai szerkesztő:

KOVÁTS DÁNIEL

A címlapon:

CZINKE FERENC
Comenius-portréja

•

A fényképeket
MOLNÁR LÁSZLÓ
készítette

•

Az angol nyelvű fordítás
VINNAINÉ VÉKONY MÁRTA
munkája

Kiadta

a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
és a COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLA

ISSN 0237-6024

Előszó

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására s a magyar nevelés és oktatás, a magyar iskola történetének kutatására ösztönözzön, s lehetőséget, megfelelő fórumot biztosítson a szóbeli bemutatáson kívül a kutatási eredmények írásbeli publikálására is. Lehetőséget kíván ezzel nyújtani ahhoz, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével, felhasználásával minél sikeresebben, hatékonyabban történhessék.

Jelen kötetünk kiadásával is ezt kívánjuk szolgálni.

Könyvünk elsősorban Társaságunk két ülése felolvasásainak anyagát adja közre. Az egyik felolvasóülést 1995-ben tartottuk. A másikat 1997. november 3-án, a *magyar tudomány napján* a pataki tanítóképző megalapításának 140. évfordulója alkalmából a Comenius Tanítóképző Főiskolával közösen szerveztük. A tanítóképző Comenius pataki iskolájának egyik utódintézete. Ezenkívül a Comenius Tanítóképző Főiskola nemcsak a nevét viseli a nagy pedagógiai reformátornak, hanem a Magyar Comenius Társaságnak bázisintézménye is. Ez a hármas kötődés kellő indoklást szolgáltat a szoros együttműködéshez, s ahhoz, hogy az emlékülés teljes anyagát a Comenius Tanítóképző Főiskolával együtt a *Bibliotheca Comeniana* VI. kötetében megjelentessük. Kötetünkben közöljük továbbá R. Várkonyi Ágnes professzor asszonynak vezetőségünk kibővített ülésén 1996-ban tartott előadását és a Sárospataki Református Kollégiumban 1949/50-ben szervezett „Comenius év” ismertetését, illetve annak a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben kéziratban őrzött két előadását. Csorba Csaba írása 1989-ben hangzott el Patakon.

Társaságunk könyvsorozatának III. kötete *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg. A *Pampaedia* fordítását 1992-ben a IV. kötetben, az V.-et – amely az 1992-es jubileumi év (ünne) tanulmányait tartalmazza *Comenius és a magyar művelődés* címmel – 1994-ben adtuk ki. Tervem szerint a VI. kötetben Comenius pataki írásából, melyek az iskolával kapcsolatosak, adtunk volna közre latin-magyar nyelven gyűjteményt. Ezek között az írások között különösen fontos egynek, az *Artificii Legendi et Scribendi Tirocinium*-nak a megjelentetése, hiszen ez eddig magyar fordításban nem jelent meg, noha az anyanyelvi írás-olvasás tanításához újszerű, ma is érvényes elveket, eljárásokat fogalmaz meg. A fordító azonban a fordításnak csak egy részét készítette el, s bocsátotta rendelkezésünkre, a teljes fordítást még nem fejezte be. Ezért helyet-

te most a VI. kötetként *Comenius és a pataki iskola* címmel felolvasó üléseink anyagát adjuk közre. Reméljük, hogy a következő kötetünkben hamarosan napvilágot láthatnak Comeniusnak a megjelentetésre előkészített írásai is.

Kötetünk anyaga sokrétű. Comeniusszal kapcsolatban számot ad az újabb kutatási eredményekről, de megőrökít, az utókor rendelkezésére bocsát csaknem félszázaddal korábban keletkezett írásokat is. A Comenius Tanítóképző Főiskolának és Társaságunknak erősödik a kapcsolata a szlovákiai nyitrai egyetemmel, annak pedagógiai fakultásával, melynek egyik Comenius-kutató oktatója, doc. PhDr. Viera Žbirkova CSc. a múlt évben Comenius-émlékeket kutatva meglátogatott bennünket. „Források a cseh exulánsok tevékenységéhez Nyugat-Szlovákiában” című tanulmányából közlünk egy részletet. Az elemzések, visszaemlékezések sokszínű képet festenek a 140 éves pataki tanítóképzőről, nevelő munkájáról. Az évfordulóra két könyv is megjelent: *Fehér Erzsébet: Tanítóképzőnk története - Sárospatak, 1857-1997.*, továbbá a pataki tanítóképző megalapítójáról, első igazgatójáról, számos népiskolai tankönyv és tanítói vezérkönyv írójáról: *Ködöböcz József: Árvay József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola* címmel. Az emlékünnepeken e két könyv bemutatója mellett sor került egy sportmúzeum céljára összegyűjtött anyag kiállításának megnyitására is.

A Comeniusszal és a pataki tanítóképzővel kapcsolatos témákon kívül vannak más pedagógiai, művelődéstörténeti tanulmányok, de kötetünkben helyet kapnak napjaink új törekvéseit elemző fejtegetések is. Fentiekén túl a Comenius-rajzokkal együtt közlünk képeket a tanítóképző történetéből, jelen életéből. Másolatban bemutatjuk a pataki diákok három kedves dalát. Ezek éneklése fontos jellemzője a pataki diákéletnek. A diákokban erősíti az érzelmi kötődést az alma materhez és a diákváros Sárospatakhoz, az öregdiákok számára pedig segíti az ifjúkori emlékek felidézését, a diákkori élmények újbóli átélését. Végül közlünk felvételeket az emlékülés előadóiról és a hallgatóságról is.

Társaságunk célkitűzésének megfelelően örülnénk, ha a sokrétű anyag közreadása nemcsak a múlt értékelésének, elemzésének megörökítését, az utókor tájékoztatását szolgálná, hanem gyakorlati haszna is lenne. Örülnénk, ha a pedagógiai forrongásban lévő korunk „fejlesztési törekvései”-nek kialakításához bizonyos tanulságokra és lehetőségekre is fel tudnánk hívni az illetékesek figyelmét. Örülnénk, ha a múlt tapasztalatain okulva, a zsákutcákat elkerülve minél hatékonyabb lenne gyakorlati pedagógiai tevékenységünk és egyenes vonalú a továbbfejlődésünk.

Végül hálás köszönetet mondok a szerkesztéshez nyújtott sok segítségéért és a technikai szerkesztés gondos munkájáért Kováts Dánielnek, továbbá a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak azért, hogy anyagi támogatásával kötetünk megjelentetését segítette.

Ködöböcz József

I.

Comenius emlékezete



Czinke Ferenc grafikája

R. VÁRKONYI ÁGNES

Comenius, Zrínyi és a nemzetközi tájékoztatás (1663-1664)¹

„Zrínyi az, akire a Gondviselés Európa sorsát bízta!” Zrínyi „sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ”² olvasható a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* című kötet *To All the Admirers of Count Nicholas Serini, The Great Champion of Christendom, To the Reader* O. C. monogrammal jelzett ajánló bevezető soraiban.³ Tudomásom szerint a kora újkor évszázadaiban nincs még egy magyarországi személyiség, akit így jellemeztek volna Angliában, vagy Európa más tájain. Bocskai, Bethlen, Pázmány, Esterházy, II. Rákóczi Ferenc különböző műfajú nemzetközi elismerései között nem találtam nyomát, de az újkor magyar politikusi esetében sem, hogy Európa jövőjének letéteményesét látták volna bármelyikük alakjában is.

A minősítésben gróf Zrínyi Miklós horvát bán történelmi értékének, sőt méltán állíthatjuk, hogy a kora újkor Magyarországnak nemzetközi jelenlétének egyik alapkérdése rejlik.

Tanulmányomban Zrínyi európai jelentőségű államférfiúi mivolta valóságát próbálom rekonstruálni, s annál lényegesebb, mert Comenius egész Európát behálózó tevékenységével is összefüggésben van.⁴

¹ Némi javítással és kiegészítéssel azonos az Irodalomtörténeti Közlemények 1996. évi C. évfolyam 1-2. számában *Európa Zrínyije* címmel megjelent tanulmánnyal.

² „The excellent Count Serini seems to be the Heroe, upon whom Providence hath devolved the Fate of Europe.” - „In a word, what manner of Heroe he is, upon whose success or overthrow the Western world seems to stand or fall?” *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*. London, 1664. To the Reader.

³ *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*, 1664. To the Reader. - In: Angol életrajz Zrínyi Miklósról. London, 1664. Bevezette, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta Kovács Sándor Iván. A Zrínyi Miklós angol rajongói című bevezető tanulmányt írta Péter Katalin. A kötet szövegeit angolból fordították az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke Zrínyi-szemináriumának hallgatói: Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter. In: Zrínyi Könyvtár II. Főszerkesztő Klaniczay Tibor, szerkesztő Kovács Sándor Iván. Bp., 1987. 69., 70.

⁴ Vizsgálatomról három előadásban számoltam be vázlatosan: az irodalomtörténészek V. országos szigetvári Zrínyi-konferenciáján Sopronban 1994. november 18-20-án, és az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Kutatócsoportjának 1995. február 8-i ülésén, továbbá *Comenius és Zrínyi mozgalma* címmel 1996. április 11-én Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság ülésén. A Zrínyi-konferencia előadása megjelent a *Somogy* 1995/1. számában és az *Irodalomismeret* 1995. 1-2. számában 3-10. - Ez a tanulmányom a Reneszánsz Kutatócsoport előadását követő hozzászólásokat és az azóta végzett újabb kutatásaim eredményeit is felhasználja. Épít eddigi Zrínyi-tanulmányaimra, és a - méltán állíthatjuk, az utóbbi évtizedekben reneszánszát élő - Zrínyi-kutatások eredményeire. - *Zrínyi Könyvtár*. Főszerkesztő

A kérdés

Az Európa Zrínyije jelenséget megfogalmazó kötetet, mint a bán nemzetközi hírének dokumentumát, régen számon tartják a kutatók. A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*-t Apponyi Sándor gyűjteményének 1927-ben kiadott leírásában ismertette, s azóta a bibliográfiák, a Zrínyivel foglalkozó munkák és a nemzetközi közvéleményt vizsgáló írárok rendre megemlékeztek róla.⁵ A magyar politikus európai jelentőségű minősítésében rejlő kihívást 1984 végén három egyetemista fogalmazta meg. Bukovszky Andrea, Zajkás Péter és Gömöri Éva a diákköri konferenciát előkészítő megbeszélésen, beszámolva a könyv készülő fordításáról és kiadásáról, megállapította: „Az előszót író O. C. monogramú ismeretlen tájékozott, művelt szerzőnek tűnik. Zrínyi működését európai összefüggésben látja, és ki meri mondani, hogy Zrínyi »sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ«.»⁶ Jól érzékelteti a „ki meri mondani” megfogalmazás, hogy mennyire szokatlan, kockázatos és nagy horderejű volt összekapcsolni Európa ügyét Zrínyi fellépésével. Az előszón kívül négy nagyobb fejezetből összeállított angol kötet – az „Életvitele és jelleme”, továbbá a „Születése és műveltsége” címetek viselő két Zrínyi-rész, valamint a Szkander bég- és Tamerlán-portrékat nyújtó harmadik és negyedik rész⁷ faksimile és magyar fordításának igényes kiadása az Európa Zrínyije-jelenséget nem vizsgálja, de a kötetben függelékként közölt *A Short Relation*-ból kiemelt fordítás részletével együtt, Péter Katalin, Bene Sándor, Cennerné Wilhelm Gizella tanulmányaival, Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter hatalmas jegyzetapparátusával számos kérdést tett fel. Megállapítást nyert: a kötet az 1663-1664. évi török háborúval kapcsolatos publicisztikához tartozik, politikai állásfoglalása elmentmondásos, sok részlete különös, sőt érthetetlen, s „szerzője valószínűleg az O. C. monogram mögött rejtőzik”. Megfogalmazódott egy sereg kétely. Miért mondja az ismeretlen író, hogy Zrínyi protestáns? Miért másította meg születése időpontját? Miért állít olyasmit, mintha Csáktornyan a puritánok szokásait követnék? Miért a sok tárgyi tévedés, elnagyolt eseményleírás, eltorzított helynév? Miközben hivatkozik Zrínyi beszélgetéseire, és helyenként meglepő hason-

Klaniczay Tibor, szerkesztő Kovács Sándor Iván. I-IV. köt. Bp., 1985-1991; - *Zrínyi Dolgozatok*. Szerk. Kovács Sándor Iván. I-VI. köt. Bp., 1983-1989. - *Monumenta Zriniana*. Consilium Editorum: László Benczédi-Ágnes R. Várkonyi-Vera Zimányi, Redigit: Ágnes R. Várkonyi. I-II. köt. Bp., 1991.

⁵ KOSARY DOMOKOS: *Français en Hongrie en 1664*. Revue d'Histoire Comparée, 1946. - Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 2. kiad. 776-777. - MERVYN D. JONES: *Five Hungarian Writers*, Oxford, 1966. 298-305. - KÖPECEI BELA: „Magyarország a kereszténység ellensége”, Bp., 1976. 110. - Vö. Kovács Sándor Iván: *Angol életrajz Zrínyiről*, 15-17., 19.

⁶ BUKOVSKY A.-GÖMÖRI É.-ZAJKÁS P.: *Egykorú angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Új Tükör, 1985. II. 17. 11.

⁷ *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*, 1-43. - *Count Serini's Birth and Education*, 43-111. - *The Life and Actions of George Castriot Simamed Scanderbeg, the other Champion of Christendome*, 112-146. - *Tamberlain, the great Scourge of the Turks*, 147-168. - *Gróf Zrínyi Miklós életvitele és jelleme*, 74-96. - *Gróf Zrínyi születése és műveltsége*, 97-128.. - *Kasztriota Györgynek, másik nevén Szkander bégnek, a keresztény világ bajnokának élete és cselekedetei*, 129-143. - *Tamerlán, a törökök nagy ostroma*, 145-153. - *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*.

lóság mutatható ki a *Török Áfiummal* és a *Vitéz hadnagy* második részével, az *Aphorismákkal*. Honnan kerülnek ide Gusztáv Adolf és a svédek, és miért utal sok részlet Hollandiára? Miért jelentek meg ugyancsak angolul Comeniusra hivatkozva Kotter, Paniatovska és Drabik jóslatai? Főleg pedig, miért a távoli Angliában lett ennyire népszerű Zrínyi, holott az angolok messze esve az oszmánok hódításaitól, bár kicsit nyugtalanul újabb Földközi-tengeri foglalásaik miatt, és hódolva az egzotikus Kelet iránti nemzetközi divatnak is, de lényegében vidáman kereskedtek a törökökkel? A bevezető tanulmány válaszai feltevések és rácsodálkozások. „Egyelőre nem lehet kutatási eredményeket összefoglalni, csak annak kiderítésére történhet kísérlet, hogy miként támadt Zrínyi Miklósnak Magyarországról oly távol rajongója... A találgatásokat tovább folytathatnánk, de érdemi eredményeket csak rendszeres és jól megalapozott kutatások érhetnek el.”⁸

Ha tehát ennyi a bizonytalanság ebben a különös műben, lehet egyáltalán érdemi súlya Zrínyit Európa sorsán fordító államférfinak mondó sorainak?

A kutatást angol nyelvterületen Gömöri György vitte azonnal tovább, és miközben a kérdéseket is jócskán szaporította, újabb érvekkel is szolgált, hogy valahol ezekben a körökben Zrínyit nemzetközi jelentőségű államférfinak kijáró figyelemmel vették körül. Feltárva „a témával foglalkozó teljes angol könyvanyagot”, megállapította, hogy az 1663-1664. évi török háborúval foglalkozó tizenkilenc mű mind elismeréssel szól Zrínyiről, s „az angliai Zrínyi-kultusz még intenzívebb és általánosabb volt, mint eddig hittük”. Több részletben pontosítva, vagy vitatva a *Zrínyi angol életrajza* kötet némely közlését, leszögezte: „A rejtélyes O. C. kiletéről még mindig nincs, és meg lehet, soha nem is lesz tudomásunk”. Zrínyinek a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetésében megfogalmazott minősítésével nem foglalkozik, de felhívja a figyelmet egy másik fontos angol műre. *A New Survey of the Turkish Empire* Bolton-féle és John Williams-féle kiadásai több vonatkozásban utalnak az Európa Zrínyi-jelenségre. Közölnek továbbá Zrínyiről egy háromnegyed-alakos különös metasztetet, s Gömöri megállapításához – „Zrínyi Miklós angliai dicsőítése ezzel a képpel ér tetőpontjára”⁹ – hozzátehetjük, a kép ugyancsak Zrínyi államférfiúi lényegét ábrázolja. Azóta pedig Bene Sándor, Borián Gellért, G. Etényi Nóra, Jászay Magda, Kulcsár Péter, Németh S. Katalin, Perjés Géza tanulmányai nemcsak érvek sokaságával igazolták közvetlenül és közvetve a Zrínyi mint európai államférfi képzet különleges jelentőségét, hanem bizonyították, hogy az angol-holland környezeten kívül a kérdés szélesebb térségeket ölel fel: a velencei, az itáliai, a német és a francia propaganda és ellenpropaganda, az államélet, a régi és az új uralkodói eszmények köreit.¹⁰

⁸ PÉTER KATALIN: *Zrínyi angol rajongói*. In *Zrínyi angol életrajza*, i. m., 40-44., 58-59.

⁹ GÖMÖRI GYÖRGY: *Zrínyi Miklós híre a korabeli Angliában*. Magyar Nemzet, 1985. március 2., és Adalékok az 1663-1664. évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez. In: *Zrínyi Dolgozatok*, V. 1988. 65., 69.

¹⁰ JÁSZAY MAGDA: *Velence és Magyarország*. Bp., 1990. 298-300. - PERJÉS GÉZA: *Zrínyi és az 1663-1664-es nagy török háború*. In ESTERHAZY PAL: *Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte, fordította IVANYI EMMA, szerk. HAUSNER GÁBOR. Bp., 1989. - BORIAN GELLERT (ford.), KERY JÁNOS: *Gyászbeszéd Zrínyi*

A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* kötetét én a regensburgi birodalmi gyűlés kritikus időpontjával, 1663-1664 telével láttam összefüggésben. Csakhogy miután feltártam Zrínyi mozgalmának a Rajnai Szövetséggel kiépített kapcsolatát, és elég rendszeres, de rendkívül nehezen előrehaladó kutatások során rekonstruáltam a regensburgi birodalmi gyűlésen zajló heves vitákat a háború jellegéről és a fővezérség kérdéséről, túl „szép”-nek, egyszerűnek látszott, hogy az angol kötet a propaganda szférájában mintegy spontán módon fogalmazza meg: a horvát bán tényező az európai nagypolitikában.¹¹ Ilyen nagy horderejű állítást, hogy Zrínyi Európa sorsán fordító politika képviselője, csak jelentős, tájékozott személyiség vagy politikai csoport jelenthet ki olyan kiélezett helyzetben, mint 1663-1664 tele. S mi több, határozott Európa-konceptióval rendelkező szellemi-politikai körnek kellett bábáskodnia ilyen mű fölött. Ilyen kört vagy személyiséget pedig a kutatás eddig nem mutatott ki. Kétségtelenül izgató kérdés, ki lehet ez a magyar szakirodalomban „rejtélyes” jelzővel bevonult O. C.?¹² Valójában mégis az vár felderítésre, hol van és milyen ez a Zrínyi személyiségéhez köthető Európa-konceptió.

Zrínyi nemzetközi híreről már az eddig feltárt hatalmas dokumentumanyag alapján is szembetűnő, hogy valóban mást mond, valami egészen újat állít ez az O. C. mögé rejtőző különös szerző, mint ami a hírek tömegében olvasható. Zrínyt ugyanis nem csupán sikeres fegyvertényei miatt tiszteli, hanem Európa megmentőjének nevezi. Miért írja, hogy a horvát bán kezébe lenne helyezve Európa sorsa? A kérdés több szempontból is választ kíván. Különben nem lehet hiteles Zrínyi politikájának nemzetközi jelentősége sem.

Vajon beszélhetünk ma Európa Zrínyijéről tárgyyszerűen? Ismerjük különösen nagy nemzetközi hírének reális tartalmát? Tudjuk, hogy miért nem bírta el az idők terhelését ez a különös minőségű hírnév? Régóta újra és újra olvasható: a „kereszténység rajongása” vette körül, „neve egy csapásra híressé és ismertté vált Európában”, „óriási lelkesedés”, „hatalmas európai visszhang” kísérte.¹³ Annál indokoltabb a máig nem hogy megválaszolatlan, de fel sem tett kérdés: miért tűnt el mégis hihetetlenül gyorsan, szinte egy csapásra ez a nagy világ-

Miklós temetésén 1664. december 21-én. In *Zrínyi Dolgozatok*, VI. 1989. - BENE SÁNDOR: *Zrínyi mint „Magyar Mars”*. In ESTERHAZY: *Mars Hungaricus*. - BENE S.: *Zrínyi-levelek 1664-ből*. ITK 1992. 2. 228. - BENE S.: *Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei carnevál)*. ITK 1993. 5-6. 650-668.

¹¹ A vita kivonatolt ismertetése: KOVACS SÁNDOR IVÁN: *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. In *Zrínyi Könyvtár*, II. 18. - továbbá 411. 12. jegyzet. - Az angol életrajz fotokópiáját Zrínyi és a Rajnai Liga kapcsolatát dokumentáló források feltárása idején készítettem el, a nagy téma többirányú vonatkozásainak tisztázása, továbbá a *The History of the Turkish War in Hungary* (London 1664. OSZKK App. H. 933.) problematikája utalt Regensburgra. Vö. R. VARKONYI ÁGNES: *Török világ és magyar külpolitika*. Bp., 1975. főleg 58., 86/55.

¹² Legutóbb Bene Sándor a kötet összeállítójának nevezte „a Zrínyit dicsőítő kiadvány rejtélyes, O. C. monogramú compilerá”-t. BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 227.

¹³ SZÉCHY KÁROLY: *Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664*. Bp., 1902. V. köt. 81. - KLANICZAY TIBOR: *Zrínyi Miklós*, i. m. 778. - PERJES GEZA: *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 1965. 354. - NAGY LÁSZLO: *A török háború. In Magyarország hadtörténete*. Főszerk. LIPTAI ERVIN. Bp., I. köt. 285. - SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*. Bp., 1990. 275. - GYAPAY GÁBOR-BERTENYI IVÁN: *Magyarország története*. Bp., 1992. 257.

hír? Mára pedig Európa Zrínyije csaknem teljesen kiesett a nemzetközi köztudatból. Az igényes külföldi szakirodalom számon tartja a költőt és katonát.¹⁴ Politikai szférákban viszont neve nem tűnik fel. Ha mégis, akkor mint Montecuccoli és Lipót császár ellenségét, a „forrófejű magyar”-t emlegetik, sőt bünbakként úgy, hogy az ő „egonacionalizmusa” vetett gátat az 1663-1664. évi ausztriai török háború sikerének. Ezek a megközelítések arra a nagyon is reális problémára figyelmeztetnek, hogy lényegében a kora újkori Magyarország európai beágyazottságának története tűnt el.¹⁵

Lényegtelenek lennének az államférfi Zrínyi nemzetközi híret őrző dokumentumok? Valójában messzire esett volna az európai politika fösodráról? Következésképpen Európa Zrínyije valami rejtélyes szerző alaptalan ötlete lenne csupán? Valójában nem is létezett volna?

A korabeli hírnév és az utókor feledése között feszülő ellentmondás gyökerére Makkai László világított rá. Megállapította, hogy a költőről és a katonáról megjelent monográfiák kiváló szerzőinek véleménye Zrínyi politikájáról homlokegyenest eltérő. „Elégé ellentétesek a két szerző nézetei ahhoz, hogy felmerüljön a kérdés: melyiknek van igaza? Az elmélyült tárgyszeret és a gondosan mérlegelt értékelés azonban, ami mindkét könyvre jellemző, nem engedi meg, hogy ilyen merev alternatívát alkalmazzunk. Aligha ismerheti valaki az író Zrínyit jobban mint Klaniczay, s a katona Zrínyit, mint Perjés... A szerzők közötti ellentétek oka az, hogy Zrínyi, a politikus mindkettőjüknél a háttér félhomályában marad...”¹⁶ Hol van a politikus Zrínyi az író és a katona mögött? Milyen politika eredője a költői és prózai életmű? Milyen politikát, magyar vagy nemzetközi érdekeket szolgált a katonai teljesítmény?

Ismeretes, hogy a magyar politikat a régi hazai és nemzetközi tudományban két egymást kizáró változatban írták le a történetírók: Habsburg-ellenes, vagy Habsburg-párti, törökellenes vagy törökpárti. Zrínyire egyik sem vonatkozatható ellentmondások nélkül: vagy a katona minősül álmodozónak, vagy hiteltelennek az író. A tisztánlátás megkívánta az eddigi eredmények elfogulatlan számbavételét, s emellett alapvetően új kutatásokat, hathatósabb módszereket, nyitott szemléletet s a korabeli politika fogalmának tisztázását követelte meg.

Kiváló tanulmányok sora az elmúlt három évtizedben feltárt új forráscsoporthal együtt Zrínyi világának több, eddig kevésbé ismert, vagy teljesen ismeret-

¹⁴ EICKHOFF, EKKEHARD: *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*. München, 1973. - EVANS, ROBERT JOHN WESTON: *The making of the Habsburg Monarchy 1550-1700*. Oxford, 1979. - BÉRENGER, JEAN: *A History of the Habsburg Empire 1273-1700*. (1990.) Transl. SIMPSON, C. A. London-New York, 1994. 322. A magyar történetírást jól figyelemmel kísérő szerző, egy mondattal említve Zrínyi briliáns téli hadjáratát, *The Austro-Turkish War (1661-4)* cím alatt tárgyalva hangsúlyozza Montecuccoli fegyvertényének, a szentgotthárdi csatának történelmi jelentőségét. 322.

¹⁵ WAGNER, GEORG: *Das Türkenjahr, 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*. Eisenstadt, 1964. *Der Wiener Hof. Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664-1665*. Mitteilungen Arch. f. öst. Geschichte. B. 16.

¹⁶ MAKKAI LÁSZLÓ: *Két könyv Zrínyi Miklósról*. Századok, 1966. 1312-1313. - KLANICZAY TIBOR: *Zrínyi Miklós i. m.* - PERJES GEZA: *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 1965.

len területét világította meg. Feltárták a költői életmű világirodalmi összefüggéseit, amit még Arany János kezdett meg.¹⁷ Rekonstruálták sikeres haditetteinek nemzetközi híret, katonai-elméleti felkészültségét.¹⁸ Megdőlt a magános, vagy a nemzeti határok közé zárkozó, csak katonai tettekkel politizáló Zrínyi mítosza. Kibontakozott az átfogó koncepcióban gondolkodó államférfi tevékenysége. Nyilvánvalóvá lett, hogy Magyarországot akarta átmenteni és megújítani. Különböző társadalmi rétegeket mozgósítva kezdte meg a csaknem működésképtelenné vált ország reformját, a magyar királyság főméltóságait, az erdélyi fejedelmet, a köznemesek, városiak, várkapitányok sorát összefogva mozgalmat indított, s a szomszéd országokkal kezdeményezett konföderációt. Oroszlánrésze volt abban, hogy a Rajnai Szövetség magáévá tette a nemzetközi törökellenes összefogás ügyét, és 1664-ben megindult a támadó háború az oszmánok ellen. Zrínyi neve tehát egy akkor nagyjelentőségű európai politikai alternatívát testesített meg.¹⁹

Ebben az összefüggésben újabb kérdések serege követel tisztázást. Hogyan ismerhette Zrínyit, az államférfit a külföld? Mivel magyarázható, hogy ez a Zrínyi kap visszaigazolást, és miért éppen az angol életrajzban? Milyen hírközlő láncok kapcsolták össze a hadszíntérré vált Magyarországot a szigetországgal?

Az újabb kutatások messzemenően igazolták Klaniczay Tibor korai észrevételét: a spontán lelkesedést külön lehet és kell választani a szervezett propagandától. Az olasz, német, francia relációk, újságok, röpiratok tömegéből nyilvánvaló, hogy a különböző országok uralkodói udvarok, politikai csoportok tudatosan éltek a propaganda változatos eszközeivel, s kiépített hírhálózatokkal dolgoztak.²⁰

Hogyan szűrhetők ki ebből a változatos nemzetközi társaságból azok, akik úgy tekintették Zrínyit, hogy Európa jövőjét az ő kezébe helyezte a Gondviselés? Miért, hogyan és főleg melyik Európáét? Az akkor élők jövőjének melyik alternatíváját? S ebből következik a lényeg, e kérdéseket összefoglaló fő kér-

¹⁷ ARANY JÁNOS: *Zrínyi és Tasso*. (1859.) Budapesti Szemle, VII., VIII. köt. - KLANICZAY: *Zrínyi Miklós*, i. m. - KIRALY ERZSEBET: *Zrínyi és az olasz poétikai gondolkodás*. Filológiai Közlöny, 1980/30. - KOVACS SANDOR IVAN: „Adriai tengemek fennforgó hajjai”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatairól*. Bp., 1983. - *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. - SZÖRENYI LASZLO: *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*. (1979.) *Panegyricus és eposz (Zrínyi és Vortesi)*. (1987-88.) In *Hunok és jezsuiták*. Bp., 1993.

¹⁸ SZTANO LASZLO: *Olasz beszámoló Zrínyi Miklósról 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 676-681. - IMREGH MONIKA: *Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663-1664. évi csatájáról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 660-675. - PERJES G.: *Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború*, i. m. 25., 93.

¹⁹ Összefoglalóan: R. VARKONYI ÁGNES: *Zrínyi szövetségselevele*. *Történelmi Szemle*, 1984/3. 341-368. - *Reformpolitika Zrínyi mozgalmában*. ItK 1987-1988. 131-141. A rejtőzködő Murányi Venus. Bp., 1987.

²⁰ HEJJAS ESZTER: *Magyarország 1663-64-ben, francia diplomáciai jelentések tükrében*. - BODÓ ÉVA MARIA: *Zrínyi Miklós kiadatlan olasz nyelvű levele XIV. Lajos francia királyhoz (Bécs, 1664. július 19.)* - BUKOVSKY ANDREA: *Londoni magyar vonatkozású kiadványok és az 1664. évi Zrínyi-életrajz*. *Mindhárom: ItK 1987-88. 1-2. 193-211.* - NEMETH S. KATALIN: *Zrínyi-Újvár és az Istenek*. ItK 1989. 5-6. 568-570. - BENE S.: *Zrínyi mint „Magyar Mars”*, i. m. - G. ETENYI NÓRA: *A közvéleményformálás eszközei az 1663-1664. évi háború idején*. *Egy Zrínyi-kártyajátekotól Esterházy Pál Mars Hungaricusáig*. - CSÜRÖS KLARA: *A szentgotthárdi csata magyar visszhangja*. - KOVACS JÓZSEF LASZLO: *Szenczi Fekete István, egy eleddig névtelen emlékirat Zrínyi téli hadjáratairól*. *Mindhárom tanulmány: Irodalomismeret*, 1995. 1-2.

dés, a kérdések kérdése: Miben rejlik az államférfi Zrínyi egyetemes híre, európai jelentőségének lényege a történelem távlataiban?

Erre kínál egyfajta választ a régi és újabb kutatási eredményekkel együtt néhány eddig ismeretlen, vagy ismert, de nem kellő figyelemmel vizsgált dokumentum a British Library kézírataiból, a Public Record Office anyagából és Oxfordban a Bodleian Library-ből.²¹

Koordináták

A Zrínyit európai jelentőségű államférfinak tartó írás megjelenésének idejét pontosan tudjuk: az imprimatúrát 1664. február 24-én állították ki, a könyvet március 12-én regisztrálták.²² De vajon mikorra tehető a fogalom megszületésének időpontja? Mivel Európa Zrínyijéről van szó, nemzetközi horizonton kell végigtekintenünk.

Több mint egy évszázada, mióta a Habsburg-világbirodalmat megcélzó Szulejmán a Földközi-tengeren és a Duna vonalán előretörve mintegy harapófogóba szorította egész Európát, általános jelenség, hogy az oszmán birodalom hatalmi szférájába esett és három részre széttört Magyarország legfőképpen és elsősorban a török terjeszkedés miatt foglalkoztatja a nyugati világot. A 17. század folyamán azonban a nemzetközi érdeklődésben minőségi változás történt. Elegendő összevetnünk a konstantinápolyi nyugati követségek és rezidensek jelentéseit, s az uralkodói udvarokban forgó magyar politikusok tárgyalásait az előző évszázadban törtétekkel. Anglia szélesebb köreiből a 16. században természetszerűen számon tartják a török veszélyt. Ismeretes a canterbury érsek imája 1566-ból, hetente háromszor imádkozták nyilvánosan a templomokban. Végigfutva a szigetvári ostrom hatalmas nemzetközi visszhangján,²³ különösen szembetűnő, hogy az utódot, a dédunokát mennyire másfajta Európa, másfajta információs közeg, a hagyománnyal is újszerűen élő másfajta nyilvánossági eljárások veszik körül, mint amelyben a szigetvári kapitány elhíresült.

Ez az Európa kettős arculatú. Egyrészt a jövőt előlegező új fejlemények Európája, a nagyhatalmak, a kialakuló nemzet-államok, a távolsági kereskedelem, az állandó hadseregek, az abszolutista hatalmi rendszerek, a látcsövek, tüzfegyverek, bankok, a hirtelen túlszűföldő városok, az új világkép, a kikötők, a fényes uralkodói reprezentációk, a modern pénzgazdálkodás és az információk forradalmának vajdó világa. Másrészt a múltját hordó, régi megoldatlanságai-

²¹ Ezúton köszönöm a British Library kézirtárában, a Public Record Office-ban és a Bodleian Library-ben a FEFA támogatásával végzett kutatásaimhoz nyújtott segítségükért Péter Lászlónak, Evans Katalinnak és James Lapinnak.

²² GÖMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 68-69.

²³ ANGVAL DAVID: *Erdély politikai érintkezése Angliával*. Bp., 1902. 1-20. - HUBAY ILONA: *Röplapok, újságok, röpiratok 1480-1718*. Bp., 1948. 245-269. - Plan of Sziget: 1566. szept. 15. - Sziget eleste. Latin vers Zrínyi Miklósról, Szulejmán halála: szept. 28., 29., okt. 21., nov. 1. SP 70/86. London Public Record Office (PRO) SP 70/85. - SZ. JÓNAS ILONA: *Francia megemlékezés Zrínyi Miklósról*. Kézirat.

val küzdő Európa. A szétválások és egységbe foglalódások Nyugat- és Közép-Európa. Remények, csalódások és válságok Európája.

A lepantói győzelem, még inkább pedig a zsitvatoroki béke nyilvánvalóvá tette, hogy a török birodalom meggyengült, hanyatló hatalom. Annál inkább hiedeg zuhanyként hatott, hogy 1645-ben tengerre futottak a félholdas hadihajók, megtámadták Velencét, ostrom alá fogták legfontosabb támaszpontját, Kréta szigetét, s miközben a kereszténység a harmincéves háború befejezésére, hosszú békére készül, „a boszporuszi beteg ember” kezdeményez, mint meghatározó nagyhatalom, magához kívánja ragadni a Földközi-tenger keleti medencéjének ellenőrzését.²⁴

A másik nagy csalódás 1648 után következett be. A münsteri és az osnabrücki megállapodásokat abban a tudatban írták alá, hogy megteremtették a nyugalmat biztosító hatalmi egyensúlyt. De csalódnuk kellett. Hiába a gondos érdekegyeztetés, a hatalmas irattömeg, a minden eshetőséggel számoló többéves munka. Szinte már a vesztfáliai béke másnapján kiderült, hogy a Pax Optima Rerum nem több, mint jámbor óhaj. Nyugaton és keleten újra szólnak a fegyverek: Hollandia, a vesztfáliai béke „keresztgyermeké” 1652-ben megtámadta Angliát, a keresztény és oszmán világ keleti határvidéke Ukrajnától Horvátországig eleven tűzfészek, s a Habsburgok nyugati veszteségeik kárpótlására készülnek. A békéből kizárt országok, Csehország és Morvaország lelkiismereti szabadságukat követelik vissza, Svédország pedig lángba borítja Lengyelországot. Erdély, a vesztfáliai békébe foglalt egyetlen kis protestáns ország, s ily módon Közép-Európa keleti térségében stabilizáló tényezőnek remélt fejelelemség, hibás döntés miatt a török martaléka lesz. XIV. Lajos viszonya megromlik Rómával, a legkeresztényibb király pedig I. Lipót császár és magyar király háta mögött, Lengyelország-Erdély vonalán építi ki politikai támaszpontjait, s Kréta erődrendszerének ostromainál a pogányok és a keresztények oldalán egyaránt feltűnnek francia hadmérnökök és önkéntes harcosok. Az Universitas Christiana eszméjét új csillagzat fénye homályosítja el, a politikai döntések az „államérdek” követelménye szerint születnek.²⁵

A világ nem egyéb, mint útvesztő, Európa zűrzavarához képest a krétai labirintus csak tréfa volt – adott diagnózist Comenius a *Labyrint sveta a ráj srdca*, 1628-ban megírt és végső formáját az 1663. évi kiadásban elnyert művének lapjain.²⁶ Ennek az Európának lenne sorsdöntő személyisége Zrínyi?

²⁴ INALCIK, HALIL: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London, 1973. - EICKHOFF, E.: *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645-1700*. München, 1973.

²⁵ Összefoglalóan: R. VARKONYI ÁGNES: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In *Europica varietas - Hungarica varietas*. Bp., 1994. 62. kk I. - HALEY K. H.: *The Dutch in the Seventeenth Century*. London, 1972. - FORST, ROBERT: *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655-1660*. Cambridge, 1993.

²⁶ COMENIUS, AMOS JOHANNES: *Labyrint sveta a ráj srdca*. (1628-1663.) *A világ útvesztője a szív paradijsoma*. Ford. DOBOSSY LASZLÓ és MAYER JUDIT. A tanulmányt és a jegyzeteket írta KOMOR ILONA. Bp., 1977. 217-218.

1663-ra, amikor *A világ útvesztője* második kiadása megjelent és szélesebb körben elterjedt, mélyreható és átfogó lett a válság, de már kirajzolódtak a megoldás útjai. Az egyiket a Rajnai Szövetség politikája testesítette meg, mint eredetileg a Habsburg Birodalom nyugati határán, a német fejedelemségekkel és Franciaországgal feszült viszony kiegyensúlyozására hivatott szövetség. A másik tendenciát pedig a forradalmat és a polgárháborút lezáró Anglia képviselte, őrizve a kereskedelem biztonságát és védeve a hatalmi egyensúly lehetőségeit és a protestánsok érdekeit.²⁷ Gyakorlatilag azonban a hatalmi egyensúly és a béke igénye a török európai hatalmának felszámolásával, vagy legalábbis semlegesítésével kapcsolódott össze; Európa súlyos helyzetben lévő nyugati és nem kevésbé katasztrofális éveket élő keleti térségeit a török elleni fellépés jó konjunktúrája, majd az oszmán támadás kényszerítő ereje utalta egymásra. Ez a körülmény ismétlődő válságok formájában kényszerítette döntésre a különböző politikai fórumokat.

Anglia már a 17. század első felében különös figyelemmel kísérte a magyarországi és az erdélyi fejleményeket. Portai követei remek megfigyelések tömegét zúdították rendszeres jelentéseikkel Londonba. A westminsteri szerződéssel pedig Anglia királya elismerte Erdély jelentőségét.²⁸ II. Rákóczi György mint református fejedelem az 1650-es évek folyamán mindvégig nemcsak erős ösztönzéseket kapott a szigetországból a svédekkel összefogva kezdeményezett lengyelországi terveire, hanem 1658-ban megmentése érdekében Samuel Hartlib, Anglia akkor különösen befolyásos személyisége az angol és a francia kormányzat közbelépését próbálta kieszközölni. Konstantinápolyban Winchelsea követ mellett különösen tehetséges titkár működött, Paul Rycaut. A jól értesült angol értelmiségi körök tudományos és egyházi kapcsolataikkal egész Európát átfogva, kereskedők támogatását is élvezve behatóan foglalkoztak a földközi-tengeri hódításaik miatt egyre nagyobb aggodalmakat keltő oszmánok megbékéltetésével.²⁹

Magyarországon pedig, ahol a válság az egész társadalom jövőjébe vágott, ahol az országnak inkább csak neve van már – Zrínyi szavaival –, hogysen mint valósága, a török hatalom visszaszorítása érdekében kibontakozó széles-

²⁷ A Rajnai Szövetség létrejöttét a vesztfáliai béke célkitűzéseinek összefüggésében tárgyalja: AUERBACH, BERTRAND: *La Ligue du Rhin et le traité de Ratisbonne. La diplomatie française. La cour de Saxe. 1648-1680.* Paris, 1887. 117-148. - A kérdés lényegét exponálja, de a török háborúkat csak megemlíti, Magyarország problémáját a parasztok Lipót császár elleni felkelésével jelzi: RABB, THEODORE K.: *The Struggle for Stability in Early Modern Europe.* Oxford University Press, 1975. 68.

²⁸ SMITH, P.L.: *The Life and Letters of Sir Henry Wotton.* Oxford, 1907. 141. - ROE, SIR THOMAS: *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte... his Correspondence with Bethlen Gábor, Prince of Transylvania.* RICHARDSON, S.-CARTE, T. (ed.), London, 1740. - ANGYAL DAVID: *Erdély politikai érintkezése Angliával.* Bp., 1902. 48. kk I. - GAL ISTVAN: *Maksai Ferenc angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből.* ITK 1976. 2. 223-238.

²⁹ KVACSA LA JÁNOS: *Az angol-magyar érintkezések történetéhez (1620-1670).* Századok, 1892. 805-807. - ANGYAL D.: *Erdély politikai érintkezése Angliával,* i. m. 88-98. - Hartlib általános jelentőségéről: HOLORENSCHAW, H.: *The Levellers and the English Revolution.* London, 1939. - MATAR, NABIL I.: *The Comenian Legacy in England: The Case for the Conversion of the Muslims. The Seventeenth Century,* 1993/VIII. No. 2. 203-215.

körü mozgalom kapcsolatot teremtett a Rajnai Szövetség elnökével, s János Fülöp mainzi érsek nemcsak azonosságot ismert fel a maguk és a Közép-Európa keleti végvidékén élő ország érdekei között, hanem legfőbb szervezője lett az oszmán hatalom elleni nemzetközi szövetségnek.

A válság megoldására kulcspozícióval rendelkező Habsburg császár és magyar király azonban hosszú ideig kitért az elvárás elől. Vitathatatlan, hogy a török elleni nemzetközi összefogást szervező Rajnai Szövetség egyúttal az önállóságra törekvő fejedelemségek érdekeit is szolgálta. A francia diplomácia a törökkel és az ellene készülő erőkkel egyaránt kacérkodva saját hatalmi befolyásának lehetőségeit igyekezett kitapogatni. A magyar főméltóság-viselők pedig az ország önrendelkezését kívánták megteremteni. Mindez árnyalhatja, de nem magyarázza meg elégségesen, hogy a török háború kérdésében, a Habsburg kormányzat hosszú ideig kínos döntésképtelenséget tanúsított, általános csalódást okozva egész Európában.

A Habsburg-bírodalomban a keleti diplomáciát irányító Haditanács a Portával szemben a status quo fenntartására törekedett, egy fél évszázadon át a „szabályozott egymásmellettség”-hez ragaszkodott, s bár az 1650-es évek közepétől válságok sora állította választás elé, az egyértelmű döntés rendre váratott magára.³⁰ 1658-ban beváltatlan maradt Lipót ígérete, amit német-római császárrá választásának feltételeként kényszerült megtenni, hogy segítséget nyújt Erdélynek a török támadással szemben: 1660-ban az erdélyi-török háború kritikus pillanatán határmenti felvonulásnál messzebb nem merészkedett és feláldozta Váradot. 1662-ben a Haditanács elnöke, Lobkowitz herceg és Puchheim alelnök már valósan számolt a török háború veszélyével, Montecuccoli el is indult Erdélybe, de Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke, a hagyományos nyugati orientáció legfőbb képviselője, bizalmasan megállapodott a Portával s Kemény Jánost elejtve, Apafi megválasztásához asszisztálva, saját hadvezérét ellehetetlenítve vélte, hogy rendezi a válságot. Csalódnia kellett. Az ország északnyugati végvidékén újabb, immáron nemzetközi méretű válsággóc keletkezik.

Zrínyi egyik Rottal Jánosnak írt, tudtommal kiadatlan leveléből derül ki, mennyire fontos volt számára Zrínyiújvár: „Úgy hallom édes battiam Uram, az én io szandekomnak es mostani farochogomnak, *kivel egy kis erőseget építek, az Udvarnal más interpretatioia vagyon*, bizoni szüvem szerent bankodom raita, anival inkább, hogy *minden kedvem evel el vész minden szerenssegre, es az io In tugia, élny sem kívánok ilyen formán...*”³¹ Zrínyi indítékairól, az építés körülményeiről részletes ismeretekkel rendelkezünk, és többféle magyarázat született,

³⁰ A Habsburgok török politikájáról: NEHRING, KARL: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605-1609)*. Századok, 1986. 36-40. MILLER ISTVÁN: *A tolmácsper*. In *Perlekedő évszázadok*. Szerk. HORN ILDIKO. Bp., 1993. 155.

³¹ Zrínyi Miklós Rottal Jánosnak, Légrád (é. n.), aug. 1. MOL P-507. 507. Nádasdy-család levéltára. Levelezés A, V. 19. cs. No. 688. fol. 141.

hogy a Porta miért ellenezte végletesen.³² A vár akadályozta, vagy alaposan megnehezítette a Porta Velence elleni haditervének végrehajtását. Mivel a török támadás lendülete megtört Kréta védelmi rendszerének központi erődjén, Kandia várán, úgy döntöttek a Portán, hogy elveszik ősi tervüket és a Köztársaságot a szárazföldről, Fiulin át, vagy esetleg Dalmáciából támadják hátba vagy kerítik be. Engedjen tehát utat a császár a királyság déli részén, továbbá Karinthiában és Krajnában a török csapatok átvonulásának. Zrínyi nemcsak hogy megszegte a török-Habsburg békét, hanem az újabb megállapodást akadályozva, a tervezett átvonulás térségében épít várat. A Porta átvonulási szándékát közvetítő császári megbízottak, Johann Goes és Simon Reninger következetesen jelentik: Zrínyiújvár, ha nem romboltatja le az udvar, casus belli. Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke, a régi nyugati orientációhoz ragaszkodik, saját hatáskörébe vonja a török diplomácia irányítását, és bár utasításai és parancsai ellenére Zrínyiújvár felépül, meggyőződése, hogy a török béke fenntartható: a haderő egy részét Spanyolországba irányíttatja. A ragaszkodás a már nem létező békéhez megoldást nem hozott, annál inkább elmélyítette a válságot. Magyarország tünetei jól ismertek. Szélsőséges és következtetlen intézkedések – mint például ezredek leszerelése, a protestáns vallásgyakorlat korlátozása, elzárkózás a vallási panaszok orvoslása elől – katasztrofálissá növelték a bizalmatlanságot az udvar és a társadalom között, végletesen kielezték a belső ellentéteket. Magyarország Bécsből kormányozhatatlanná vált, és kezdte elveszteni nemzetközi jó hírét, az évszázados török harcokkal kivívott erkölcsi tőkéjét. A Habsburg-kormányzatot teljesen felkészületlenül érte a török támadás.³³ 1663 elején, amikor az udvar jól értesült körei megtudják, hogy Wesselényi nádort bizalmas levélben értesítette az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály: Köprülü Ahmed nagyvezír Zrínyiújvár megszállására és a királyi Magyarország hódoltatására készül,³⁴ már egész Európát foglalkoztatja a török háború. Anglia portai követe, Winchelsea gróf már 1663 tavaszán tudatta Perából: a török támadás elkerülhetetlen, s április 10-én részletes kimutatást küld a haderő létszámáról. *The Number of Grand Sig[nors] Army leavied against the Empe-rour Anno 1663* című írása szerint a nagyvezír a budai és temesvári basa és a tatárok csapataival együtt 209 000 főnyi haderővel jön Magyarországra.³⁵ Reninger április 17-én jelenti, hogy nincs mit tárgyalni többet, s a szultán április 18-án adja át a nagyvezírnek a próféta zászlaját. Mire a török haderő áthömpölyög az eszéki hídon, az országos esőben a nagyvezír haderejével együtt Eszékről Budára érkező császári megbízott tudósítása egyértelmű: a halogatás

³² SZÉCHY KÁROLY: *Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664. Bp., 1900. IV. köt. 159.160.* - KLANICZAY T.: *Zrínyi Miklós, i. m. 702-705.* - PERJES G.: *Zrínyi és kora, i. m. 309-312.*

³³ Vö.: R. VARKONYI ÁGNES: *Zrínyi szövetséglevele, i. m. 104.* - BENE S.: *Zrínyi-levelek, i. m. 233/42.*

³⁴ Wesselényi Ferenc nádor levele Rottal Jánosnak, 1663. január 23. - MOL Kamarai lt. E-199. Wesselényi lt. Fasc. 8.

³⁵ Winchelsea 1663. április 10-én kelt jelentése június 20-án érkezett Londonba. PRO SP 97/18, 21. - A létszámokra vonatkozó ellentmondó tudósításokat legutóbb áttekintette és a létszámot 150 000-re becsülte PERJES G.: *Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború, i. m. 42-43.*

ideje lejárt, tárgyalás, ajándék, minden hiábavaló, a régen jól bevált megvesztegetés nem működik, békére nincs esély, fel kell készülni a háborúra.³⁶

De milyen véborúra? Általánosan elterjedt vélemény 1663 nyarán, amit majd a Sagredo Velence bécsi követének tulajdonított mű, a *Le Mars à la mode de ce temps* idéz, hogy Ahmed nagyvezír, a „sárkány feje” apjának, Köprülü Mohamed nagyvezírnek merész tervét akarja valóra váltani: „meghódítja egész Európát”.³⁷ Zrínyi és a Rajnai Szövetség támadó háborút kívánt. Lipót császár védekezésre kért segítséget Európa hatalmaitól, s ilyen jogosítvánnyal indul Peter Strozzi gróf Párizsba, s onnan Madridba, Windischgrätz báró Svédország és Dánia uralkodójához, Rudolf Sinzendorf gróf a holland rendekhez és Anglia királyához. A VII. Sándor pápát, a lengyel királyt és az orosz cárt felkereső császári követek megbízása ugyancsak a kereszténység védelmét szolgáló kérelemre szól.³⁸

A Haditanács a védelem megszervezésével is elkésett. Wesselényi nádor uralkodói parancs ellenére rendel el generális inszurrekciót. Már javában zajlik Érsekújvár ostroma, mikor az udvar Lippay György érsek közbenjárására kinevezi Zrínyit a magyarországi csapatok főparancsnokának. Vaton a szeptember 8-i seregszemlét a haderő megszervezésének időt rabló munkája követi. Közben befutnak az első segédcsapatok. A tragédiát azonban már nem lehet feltartóztatni: Érsekújvár feladják, a török és tatár csapatok többször betörnek Morvaországba, s végigdúlják Sziléziát és Csehországot, falvak tucatjait fosztják ki, égetik fel, s a lakosok százait hajtják fogságba. A császárvárosban kitör a pánik, menekülők árasztják el Bécs utcáit, az udvar pedig Linzben keres biztonságot. Október 31-én Regensburgban a Rajnai Szövetség gyűlésén bejelentik a téli hadjáratot. Megérkeznek Magyarországra a Rajnai Szövetség csapatai. November 4-én Bécsben a Lobkowitz elnökletével tartott tanácskozáson elvetették a harcok folytatását, s a csapatok téli szálláshelyre vonulásáról döntöttek. Zrínyi Hohenlohe generállal, a Rajnai Szövetség csapatainak parancsnokával együtt megkezdte a hadjárat nagyszabású előkészítését. Regensburgba december 23-án megérkezik Lipót császár. A birodalmi gyűlés azt várja, hogy döntésre vigye a hónapok óta folyó tárgyalásokat, és adjon engedélyt a hadjáratra. Már az idő-

³⁶ Simon Reninger jelentései a császárnak, Nándorfehérvár, 1663. június 14. és Eszék-Buda, 1663. július 10. Wien, ÖStA, MEA, Rtga, Fasc 217.

³⁷ OSZKK App. H. 971. - TOTH REKA fordításában: *Ezen idők módja szerint való Mars*. Kiadva: Zrínyi Könyvtár, III. kötet. Bev. és szerk. HAUSNER GÁBOR. Bp., 1989. 334., 524. Kritikai vizsgálata, Sagredo esetleges szerzőségének feltételezése BENE S., *Zrínyi mint „Magyar Mars”*, i. m. 388-389., 524-525. - Hogy 1672-es impresszuma nem a megírás dátuma, hanem keletkezése a török háború kezdetéhez kapcsolódik: „meg merném jósolni Önnek, hogy Esztergom, Székesfehérvár és Buda ormára még ez évben kitűzik a keresztény zászlókat...” a múlt júniusi eseményekről tudósít. Uo. 377., 533/145.

³⁸ Jeucourt jelentései 1663. szept. 6., nov. 5. Francia Külügyi Levéltár, Tom d'Autriche 18. 418., 431. - Az iratok eredeti mikrofilmmásolatát Kosáry Domokos bocsátotta rendelkezésemre, ezúton köszönöm. MOLNÁR SANDOR másolatait (OSZKK Fol. Gall. 75 I-II. köt.) áttekintette és lefordította BIRO PETER: *A Francia Külügyi Levéltár Zrínyi Miklósról és az 1663-64. évi hazai eseményekre vonatkozó iratai*. In Zrínyi Dolgozatok, VI. (1989.) 77., 85. - A francia kapcsolatok kezdetéről: KOSÁRY DOMOKOS: *Français en Hongrie en 1664*, i. m. 136-137. - SRBIK, HEINRICH VON: *Österreichische Staatsverträge. Niederlande I. B. (1636-1722.)* Wien, 1912. 49.

pont is ki volt tűzve: január 14-én indul a támadó háború nyitánya, a téli hadjárat. Valószínűleg utólag állapította meg a hadjátról beszámoló *Kurzer und wahrhafter Bericht*, hogy egyetlen célja a török jövőbeli támadásának megakadályozása volt.³⁹

Lipót császár a döntés helyett kiadja január 18-i rendelkezését. Szándéka – írja a császár –, hogy Magyarországot a legerősebb hadsereggel védje meg, de a rossz időjárás, az élelem, a takarmány hiánya és haderejének elégtelensége miatt azt is meg kell fontolnia, hogy tavasszal egyáltalán bevesse-e gyenge haderejét az erős ellenséggel szemben. Ezek után kijelenti: magyarországi kormányzatát a Titkos Tanácsra, a Dunántúli és Dunán-inneni területek ügyeit Felső-Magyarországgal együtt királyi biztosokra bízva. Ezzel a nádort felmenti hivatalából, s gyakorlatilag megszűnik Zrínyi főparancsnoki hatásköre.⁴⁰ A váratlan döntés oka, hogy ismét felmerült a török béke megújításának lehetősége.

Hans Christoph Puchheim gróf, Komárom várkapitánya és a Haditanács alnöke ugyanis a császár tudomására hozta a morvaországi beütés alkalmával foglyul ejtett török rabok vallomásait.⁴¹ A rabok szerint a nagyvezír hadjáratát csupán ijesztésül szánta, hogy kedvező békét csikarjon ki, különben az volt a terve, hogy serege egy részét Dalmáciába átdobva Velence ellen indítja, másik részével pedig a moszkoviták ellen támad.⁴² A Komárom várában 1663. december 31-én kelt előterjesztés már címével és óvatosságra int: „*Relation und paere*”. Puchheim részletesen foglalkozik a török háború esélyeivel. Megállapítja, hogy 1663 szerencsétlenségeit is elkerülték volna, ha csupán a Rába-vonal védelmére szorítkoznak. Óva inti a császárt, ne hozzanak elhamarkodott döntést. Kellő körültekintéssel a háború talán elodázható. De ha nem – és ez nagyon valószínű –, akkor csakis a legegyszerűbb, legbiztonságosabb és legolcsóbb megoldást választhatják. Puchheim tájékozott és felkészült katona, kisujjában van a háború minden tudománya. Szakszerűen bizonyítja, hogy nincsenek felkészülve. Nincs elég lőszer. Nem szervezték meg az élelmezést. A katonaság fegyelmetlen, kedvetlen, mindenütt elképesztő rendtelenség uralkodik. Könnyen kitorhet újra a pánik. A magyarok pedig megbízhatatlanok, nehezen kezelhetők, hangulatuk megváltozott, viszont nélkülük lehetetlen háborút kezdeni a török ellen. Meggyőző példákat sorakoztat fel az előző háborúból. Tanulmányozta a tizenöt éves háború történetét. Szakértelemmel ecseteli a hadsereg hatékony működőképeségének feltételeit. Tapasztalataira hivatkozva, példák-

³⁹ *Kurzer und wahrhafter Bericht...* App H. 912. Idézi: PERJESI G.: *Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború*, i. m. 58., 91.

⁴⁰ Lipót császár Wesselényi nádorhoz, Regensburg, 1664. január 18. ÓStA, MEA, Militaria, Fasc. 15. - A téli hadjáratban a császár bizonytalanságát jelző követi véleményekről: KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós*, i. m. 753-754. - A hadjárat uralkodói engedélyéről: SZECHY K.: *Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664.*, i. m. V. 64-69. - PERJESI G.: *Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború*, i. m. 59.

⁴¹ *Relation und parere* [...] des Grafen von Puchheim, wegen [...] des jüngsten Türkenkriegs und der Tartaren Einfalls in Mähren, wie solche zu verhielten gewesen; und wie dergleichen weitem gefahr vorzubringen. Comorn, 31. Decembris 1663. ÓStA, KA, AFA 1663. Fasc. 9. No. 12.

⁴² Az oszmán táborban a nagyvezírral szemben a béke megújításának híveit régen számon tartja a kutatás. Köprülü Ahmed leszámolása Érsekújvár alatt a török békepárttal: KRAUS i. m. 575-576.

kal bizonyítja a botrányos állapotokat. Leírja például, hogy Komárom várában nincs elég lőpor, de Bécsből nem tudott hozatni, mert tilos lőport szállítani Magyarországra. A császári haderő katonáiból – írja – hiányzik minden harci szellem. Figyelmezteti a császárt, alapos előkészületek nélkül leírhatatlanul nagy kockázatot vállal, és egész birodalmát elveszítheti. Még nem késtek el, de már el kellene kezdeni alaposabban felkészülni. Március végén vagy inkább április elején gondolhatnak rá, hogy hadjáratot indítsanak. Mégpedig körültekintő előkészítéssel, mert alapos és biztos hírszolgálat és hírszerzés nélkül, fegyelmeztelen, ellátatlan katonasággal semmi sikerre nem számíthatnak, így csak beláthatatlan veszedelem zúdulna a császárra. Mindent összevetve később sem tűzhetnek ki nagyobb célt, mint hogy megkíséreljék Esztergom ostromát.

Mire Puchheim *Relation*-ja megérkezett és Lipót császár aláírta a háborút lényegében lefújó döntését, Zrínyi és Hohenlohe csapatai már megindultak a téli hadjáratra.

Erre a drámai időpontra tehető a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* keletkezése. Keletkezési idejét három dátuma valószínűsíti. Az első rész utolsó információi a Györből és Pozsonyból február 2-án és 4-én keltezett levelekből származnak. Az utolsó azonosítható esemény, amit közöl, Pécs bevétel: január 29.⁴³ Tud az eszéki híd felégetésének tervéről – Zrínyi „meg akarja semmisíteni egyik hídjukat” – írja,⁴⁴ miközben Puchheim, ez a valóban képzett és jól tájékozott főtiszt-hivatalnok meg sem említi a téli hadjárat előkészületeit. Viszont a *Zrínyi életvitele és jelleme* írója a pozsonyi információ alapján a híd felgyújtását tévesen a törököknek tulajdonítja. Keletkezési idejére vonatkozó utolsó közlés a kötet végi korrekcióból következtethető ki: „Mióta ezek a lapok kikerültek a nyomdából, hír érkezett, hogy Segesdet és nem Szigetet vette be legutóbb Zrínyi.” Vagyis a kötet összeállítójához még nem érkeztek el a híd felgyújtását közlő pontos hírek. A második részbe iktatott regensburgi nyilatkozat február 12. után keletkezett. A kötet összeállítására nagyon kevés idő jutott.

Londonba 3-4 hét alatt érkeznek Bécsből a hírek.⁴⁵ Már a február 4-én Györből keltezett tudósítás sem valószínű, hogy bekerülhet a Londonban 1664. február 24-én imprimált kötetbe. Valószínű, hogy a kötetet lázas gyorsasággal állították össze, az egyes fejezetek közös koncepció jegyében, de külön készültek, talán Regensburgban, esetleg Hollandiában, és már az összeállított kéziratot vitték Londonba. Annál különösebb, hogy a hihetetlenül gyorsan összeállított kötet koncepciója kiérlett, eredeti, meglepően új. A *Zrínyi születése és műveltsége* fejezet írója úgy fogalmazza meg Zrínyi jelentőségét, hogy összekapcsolja a földrész két régióját, Nyugat- és Közép-Európát: „egyedül vette magára a mő-

⁴³ *Zrínyi angol életrajza*, 39-42., 48-51., 168. KOVÁCS S. I. i. m. 406/87., 408/94., 411/12.

⁴⁴ *Zrínyi angol életrajza*, 93., 404/83.

⁴⁵ *Zrínyi angol életrajza*, KOVÁCS S. I., i. m. 405-406/87.

götte fekvő Nyugat reménytelen helyzetét és az előtte álló Kelet fenyegetését.⁴⁶ Ilyen koncepció kialakítása időt kíván, átgondolt elmélkedést, egységben látást, kikristályosodott elképzelést az európai viszonyokról. Van ennek bármi nyoma is a korabeli propagandában?

Hírek és információk

Az Európa Zrínyije-koncepció új nyilvánossági kultúra közegében jelent meg. Európa tájékoztatói és tájékoztatói rendszere a tizenöt éves és a harmincéves háborúk idejében fejlődött ki. A változás minőségi jellege kétségtelen. Finom hálózattal egységbe fogja egész Európát Konstantinápolytól Párizsig, a Boszporusztól az Atlanti-óceánig. A hírközlés szokásszerűvé vált, strukturálódott, intézményesült. 1610-től a kéziratos és nyomtatott *avis*-k mellett egymást követve indulnak Augsburg, Strassburg, London, Amsterdam, Firenze, Róma heti- és napilapjai. A nyilvánosság, az információk tömege az élet és a politika szerves része lett.⁴⁷

Az 1650-1660-as években különböző minőségű és milyenségű hírek tömege áramlik az uralkodói udvarok, tanácsstermek, követségi hivatalok, csataterek, kereskedőházak, bankok, könyvesboltok, kávéházak, szalonok és piacterek között. Comenius az elsők egyike, aki felismerte az újságok jelentőségét, és javasolta, hogy az iskolákban rendszeresen, órarendbe iktatva olvassanak újságokat a diákok. Tájékoztatás nélkül az emberek barmok módjára tévelyegnek, önmaguk ellenségei lehetnek, viszont a „hírhajhászok” révén könnyen manipulálhatók. Összességében remek diagnózist adja az új hírközlő rendszerek hatásainak: „baj van nélkülük és baj van miattuk”.⁴⁸

Megfigyelhető, hogy a hírközlés hálózata a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok finom rendszerére épül rá, az államhatalmi, katonai, pénzügyi központok körül szerveződik, ösztönzi a szellemi élet, s a nyomdák, kiadók üzleti vállalkozásként működnek. Zrínyi korában Isztambul, Velence és Amsterdam a három legfontosabb csomópont. A Portán a keresztény országok követei, rezidensei és faktoriái egymástól szinte minden információhoz hozzájutnak, kormányaikon kívül más követségeikre is elküldik jelentéseiket. Nagy hátrány, hogy a török birodalomban nincsenek nyomdák. Kereskedelmi hajók hozzák az újságokat, Perában nyüzsgönek a vándor hírközlők és informátorok. A konstantinápolyi diplomaták és kereskedelmi megbízottak hírei pedig legközelebb Velence, Bécs, Krakkó tipográfiáiban jutnak nyomdafestékhez. Velencében minden együtt található, régi hírszerző hálózat, fejlett diplomácia, kereskedelem, jól

⁴⁶ „singly undertakes the desdependencies of the West behind him, and the threatnings of the East before him.” *The Conduct and Character of Count Nicolas Serini*, 111.

⁴⁷ EISENSTEIN, E. *ELISABETH: The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, 1993/6. (Első kiadása: 1983.) - SHAABER, A. *MATHIAS: The History of the First English Newspaper*. Studies in Philology, 1932. - KÓPECZI BELA: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976.

⁴⁸ COMENIUS, A. J.: *A vándor a hírhajhászok közt. A világ útvesztője*, i. m. 121-123.

képzett hivatalnokok, élénk szellemi élet, forgalmas kikötők, tengeri háborút irányító központ.⁴⁹ Amszterdam az új Európa nyitott városa, nemzetközi találkozóhely, a pénzvilág központja. Városi bankja vonzza a kereskedőket és a hadivállalkozókat, hitelügyleteivel hidat képez a híres Rialto és Anglia pénzközpontja között. Velence konzervatív bankrendszerével, a londoni City modern pénzkezelési technikájával és a kettő között Amszterdam 1609 óta működő világbankjával a hírek útját és közzétételének központjait is kirajzolja. Ide ömlik a felzárkózást szorgalmazó német városok, Nürnberg, Hamburg, Augsburg információáradata, közvetítve a velencei és bécsi híreket is, és innen kapnak híranyagot a német és angol nyomdák. A kiválóan működő angol diplomácia és újságkiadás híranyagát is Amszterdam közvetíti a kontinens nagyvárosaiba, például Párizsba és viszont. A hírközlés izgalmas szenvedély és kötelesség lett. Hírközlő központok alakultak ki. Samuel Hartlib, a londoni tudományos és politikai élet egyik központi személyisége sok egyéb elfoglaltsága mellett általános hírirodát (General News Agency) is működtetett.⁵⁰

Nyomtatott hírlevelek, röpiratok, Relatiók, Zeitungok, Newsletterek, Gazette-k üzleti vállalkozásban készülnek, a hírek terítésével hírügynökségek foglalkoznak, és új közönséget célozhatnak meg. Fizetett tudósítók, hírhordók, rajzoló seregeit foglalkoztatják az államférfiak, a hadvezérek, a diplomaták és a hadivállalkozók. Futárszolgálatok, postai vonalak, személyes kapcsolatok láncolatain át veszik és továbbítják a híranyagot. Az újságkiadás, friss tudósítás értéktérmető vállalkozás. Hőstettek, harci sikerek, katonai bravúrok híreit, függetlenül attól, hogy kire vonatkozik, borzalmakkal és csodás jelekkel együtt kiáltozzák a piactereken és a könyvárusboltok körül a fürge röpiratárusok. A híranyag körül munkálkodók könnyedén szolgálnak ki különböző érdekeket. A háborúkat kíséri a „másik háború”: megtudni, megszerezni mindent; tájékoztatni, tudósítani, pontos és friss híreket közölni minden áron; megnyerni, meggyőzni a döntéshozó fórumokat, általánosságok szintjére emelni hatalmak, udvarok, csoportok érdekeit, és befolyásolni a nehezen meghatározható közeget, a nyilvánosságot, babáskodni a nagyreményű újszülött bölcsője felett, amelynek neve közvélemény. Bizalmas tudósítások, kémjelentések, titkos tanácskozások,

⁴⁹ JASZAY MAGDA: *Velence és Magyarország*. Bp., 1990. 282-284. - BENE S.: *A Zrínyi-testvérek*, i. m. 650. kkl. - A 17. századi propaganda, hírközlés és közvélemény-formálás kérdéseivel az ELTE BTK Középkori és Korajkori Magyar Történeti Tanszék speciálkollégiumában kidolgozott tanulmányok: LUKÁCS ZS. TIBOR: *A propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban* - *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*. - G. ETÉNYI NÓRA: *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Ersekújvár 1663-as ostromának tükrében*. - CSAPODI ZOLTÁN: *A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén*. Valamennyi az Aetas 1995. 1-2. számában jelent meg.

⁵⁰ ALTHAUS, F. E.: *Samuel Hartlib, ein deutschenglisches Charakterbild*. 1884. - CARTER, CH. H.: *The Secret Diplomacy of the Habsburgs, 1598-1625*. New York and London. 1964. - WOOD, ALFRED C.: *The English Embassy at Constantinople 1660-1672*. English Historical Review, 1925. (40.) 533-561. - BENNA, A. H.: *Doppelspionage im Türkenjahr 1683*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 1965. 17/18. 1-23. - KÓPECZI BELA: *„Magyarország a kereszténység ellensége”*. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. - VOCELKA, KARL: *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576-1612)*. Wien, 1981. - VAN DER WEE, HERMAN: *La révolution monétaire des Pays-Bas à l'époque moderne*. Előadás, ELTE BTK Atelier, 1995.

fiktív és valóságos levelek, uralkodói rendeletek jutnak összekeveredve és gyorsan nyilvánossághoz. Álhírek kapnak lábra és szóródnak szét szemfüles és gátlástalan bértollnokok segítségével Európa minden nagyvárosában. Régóta érték a gyors értesültség, most pedig különleges jelentőséget kap a pontos és jó tájékozottság.

A követségek nem hagyatkozhatnak csupán diplomáciai összeköttetéseikre, fizetett hírközlőket alkalmaznak, a jelentéseikbe bemásolnak nyomtatásban megjelent dokumentumokat, vagy egyszerűen csatolják szövegükhöz az újságlapokat. A követi elszámolásokban tetemes tétel a röpiratok, Zeitungok, News-letterek ára. Előfordul, hogy a hírt a követségi titkárok újságokból összegezik, majd a követ jelentéséből kerül vissza a nyomtatott lapra, hogy azután lefordítva különböző nyelveken lásson napvilágot, s naplók és könyvek lapjain folytassa életét.⁵¹

A politikai harcok új és hatásos láthatatlan hadserege lesz a röpiratok széles köre, és kimeríthetetlen muníció az információ és a propaganda anyaga. Forma, műfaj és tartalom tekintetében mérhetetlen a változatosság, aszerint hogy milyen célt és milyen közönséget szolgál. Kezd kettéválni a populáris és az elit tájékoztatás. Számítanak a nőkre, a szalonok hölgyeire. El kell látniuk a londoni kávéházak közönségét.⁵² Érdekesítő részletek dústítják fel az újságokat. Kelendő lesz a személyes élmény s a politikai prognózis a különböző műfajokban.

A tájékoztatás új rendszere frissen felhasználja a vizuális kultúra régi hagyományait és gyökeresen átalakítja. Beszélő képek igazítják el az érdeklődőt, képtablók tudósítanak az események hierarchiájáról, mert a lap közepén látható a legfontosabb esemény, s a kevésbé jelentősek szegelysorokba rendezve vesznek körül. Várostromok, csaták, kivégzések és uralkodói esküvők híreivel szolgáló röplapok illusztrációiból az írástudatlan is tájékozódhat. Képes röplapok és képújságok jelennek meg a városházák kapuin, a postaállomásokon, a könyvkereskedésekben. A térképek ábrákkal, az úgynevezett „beszélő térképek” a földrajzi viszonyokon kívül a világ eseményeiről is tájékoztatnak. Vásári ponyván és könyvesboltok pultjain együtt jelennek meg uralkodók és királynék, török basák, zsoldoskapitányok, gúnyrajzok, dicsőítő kompozíciók, hadijelentések és a jövőt jósoló csodás jelek lenyomatai. Kézről kézre járnak fontos személyiségek képei. Az elérhetetlen távolságokban élő uralkodók metszeteken megvásárolhatók, hazavihetők, és falra akasztva, mint jelenlévők nézhetik a családi élet mindennapjait. Zrínyi talán az első magyar, akinek valóságos vagy képzelt vo-

⁵¹ BLEYER JAKAB: *Adalék Zrínyi Miklós udvara jellemzéséhez és Zrínyi-Újvár történetéhez. Századok, 1900. 221-227.* - BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 226-227. - BENE S.: *A Zrínyi-fivérek az Ismeretlenek Akadémiáján*, i. m. - G. ETENYI NÓRA: *A közvéleményformálás eszköze az 1663-1664. évi háború idején - Egy Zrínyi-kártyajátszótól Esterházy Pál „Mars Hungaricus”-áig*, i. m. 65-68.

⁵² BENE SANDOR hozzászólása a február 8-i előadáshoz. - Samuel Pepys naplójából a kávéházi híreket is idézi PETER K., i. m. 28. - GÖMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 66-67. - Vö.: *Samuel Pepys naplója*. Vál. SZOBOTKA TIBOR, ford. RUTTKAY KÁLMÁN. Bp., 1961. 165., 167., 179-180.

násaival egész Európa egy csapásra megismerkedik.⁵³ Megjelennek az új világképpel az univerzum ábrázolásai. Magasabb szinten képi megfelelői az elit filozófiai képzeteinek. Emblémák, szimbólumok, allegóriák, toposzok elvont eszméket, gondolatformákat, szokásszerűvé vált asszociációkat közvetítenek. A kiváló személyiségek ábrázolásának megszabott koreográfiája van. Szigorú követelmény, hogy a hőst toposzok, gondolati formák, sémák páncélatában ábrázolják. A személyiség eredetisége kevésbé érvényesül.⁵⁴ Ugyanakkor a toposzok egyfajta normarendszert is megtestesítenek, az antikvitás és a kereszténység közös érték kategóriáiban. A humanista mitologikus toposzrendszer szabályok szerint működik, és jelentős és jól körülhatárolható tartalmat hordoz. Többek között a „Mars”, a „Hercules”, a „Főnix” mint minősítő képzet végig a 17. század folyamán egyaránt jelen van prózában és versben, metszetek és festmények sokaságán. Európa minden szegletében egyformán érthető.⁵⁵ Zrínyi angol életrajzára azonban sem a hírlevelek, sem a dicsőítő rölapok frazeológiája nem jellemző, írója vagy írói nem használták a közismert toposzokat. Viszont a hírek és a propagandaanyagok nem élnek a Zrínyi-életrajzhoz hasonló, Európa jövőjére utaló megfogalmazásokkal.

Zrínyi híre tehát az információk tömegéből, a nyilvánosság rendkívül tagolt és már normákkal szabályozott rendszeréből kitorve sajátos minősítést nyert, feltűnően szokatlan koncepciót hordozva.

Magyarország nemzetközi híre az 1650-es években és kivált az 1660-as évek elején kedvezőnek aligha mondható. Bár a Bécsben élő és magyarországi informátorokkal dolgozó, az országgyűléseken is rendszeresen megjelenő diplomaták és tudósítók igyekeznek tárgyszerű információt nyújtani és minden beszerezhető dokumentumot elküldeni kormányaiknak.⁵⁶ A 17. századi Magyarország tájékoztatási rendszere még feltárára vár. Úgy tűnik, hogy egyenetlen, esetleges, nincs kiegyensúlyozott folyamatosság, hadieseményekhez és országgyűlésekhez kapcsolódik, a Habsburg politika függvényében. Visszatérő témák, hogy a magyarok és németek gyűlölik egymást, a vallási ellentétek megoldhatatlanok, a magyar politikai elit tagjait csoportharcok kötik le, s a protestánsok könnyen engednek a vallásuk szabad gyakorlását biztosító török csábításainak. Ugyanakkor részletesen írnak Magyarország gazdasági értékei-

⁵³ CENNERNE WILHELM GIZELLA: *A londoni Zrínyi-portré és ikonográfiai rokonsága*. In: ZRINYI ANGOL ÉLETRAJA, 369-390. - GOMORI GY.: *Adalékok*, i. m. 84., 95.

⁵⁴ TARNAI ANDOR: *A toposzkutatás kérdéseihez*. Literatura, 1975. (II.) 66-73. - BORZSAK ISTVAN: *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*. Bp., 1984. - KLANICZAY TIBOR: *A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században*. In: *Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985.

⁵⁵ KIRALY ERZSEBET: *Az európai keresztény hős mítosza*. In: *Zrínyi Miklós emlékezete*. Szerkesztette LACZKO ANDRÁS. 1961. 31-37. - BENE S.: *Zrínyi mint „Magyar Mars”*, i. m. 388-403.

⁵⁶ FRIEDLER JOSEF: *Die Relationen der Botschalter Venedigs über Deutschland und Österreich im Siebzehnten Jahrhundert*. Fontes Rerum Austriacarum, II/CVI. 1-2. Wien, 1866. - HECKENAST GUSZTAV: *Bécsi svéd követjelentések, 1652-1662*. Történelmi Szemle, 1983. 205-222. - Nagy irodalommal: HILLER ISTVAN: *Palatin Nicolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625-1635*. Wien, Böhlau Verlag, 1992.

ről: a gazdag rézbányákról, az ízletes halakkal teli folyókról, a juhok sokaságáról, a gyapjúról és a városokat és hegyvidéket összekötő kereskedelemről.

A diplomáciai jelentésekre jellemző Alvise Molin tájékoztatása. Velence bécsi követe saját bevallása szerint sokszor beszélget Zrínyivel – ennek ellenére 1661. szeptember 27-i jelentése sötét képet fest a magyar főmértóságokról. A magyarok lelkesen hoznak országgyűlési törvényeket csak azért, hogy azután féktelenül megszegjék azokat. Ha azt mondjuk róluk – írja Molin –, hogy szívesen eresztenék a császár előszobájáig a törököt, akkor még nem a legösszintébb és legvakmerőbb gondolataikat közölnénk. Rendetlenségük miatt szegény és gyenge az ország, miközben a természet országukat hallatlanul gazdag kincsekkel ajándékozta meg. Erősebb közöttük a gyűlölködés, mint a közjó buzgó szolgálata. Így a nádor és az érsek ellenségek lévén, az egyik az aranygyapjas rendre, a másik a bibornokságra vágyódott, amit el is értek. Nádasdy gróf az államtanácsba egyengeti magának az utat, és ellensége gróf Zrínyi Miklósnak, ki hasonló célra tör. Mindannyian az udvarral szemben nagyravágyóak, maguk között, gyűlölettel elvakítva nem törődnek a haza romlásával, csak saját hasznukat láthatassák.⁵⁷

Montecuccoli rőpirata az 1662. évi hadjáratának kudarcát a magyarok rendetlenségével és gyávaságával magyarázta. Ezzel szemben a francia propaganda a Habsburg-kormányzat felelősségéről beszélt. Wesselényi nádor kitüntetése az aranygyapjas renddel elismerés a török ellen harcoló Magyarországnak, Zrínyi válasza Montecuccoli rőpiratára szenvedélyes tanúságtétel a magyarok törökellenes harcairól és súlyos helyzetéről. Érsekújvár ostroma és feladása óriási nemzetközi visszhangot keltett, s a bűnbakok a magyarok lesznek. *A Short Relation* is azt írja, hogy Érsekújvár árulás miatt, a „magyarok szegye-nére” veszett el.⁵⁸

A főmértóság-viselők és az udvar ellentétei, a belső harcok, vallási küzdelmek, török kapcsolatok, hódolási szándékok visszatérő témák a követjelentésekben és átszivárognak a rőpiratokba. Gyakoriak a hiányos értesülések, tévedések, a tendenciózus torzítások. A követek igyekeznek minél több hírt összegyűjteni, hogy hangsúlyozzák a maguk jelentőségét, és gyakran kerülnek különböző érdekkörök befolyása alá. Ugyanakkor Alvise Molin velencei követ például világosan átlátta Magyarország és Erdély súlyos helyzetét, az udvar bizalmatlan és határozatlan politikáját a török kérdésben, s a háborúra elszánt magyar főmértóságokkal csak úgy tárgyalhatott, „ha leplezni tudtuk ezeket a kapcsolatok az éjszakai sötétséggel”, és kritikája a Habsburg kormányzatot s államférfiait sem kíméli. Ugyanaz az író, minden bizonnyal Giovanni Sagredo, aki elítéli Forgách Ádámot, gúnyosan szól Wesselényi nádorrról, és keményen bírálja Porcia herceget is. Egész Európában úgy vélekednek Lipót császár telj-

⁵⁷ FIEDLER, J.: i. m. II. 78-79.

⁵⁸ G. ETÉNYI NÓRA: A XVII. századi közvélemény és propaganda Érsekújvár 1663. évi ostroma alapján. Szakdolgozat ELTE 1993. „Forgách gróf, aki legalább annyira becsvágyó és óvatlan, mint amennyire vállalkozásaiban szerencsétlen... minden tájékozódás nélkül lecsapott a törökre, olyan hallatlan önbizalommal, mintha fejére került volna a babérkoszorú.” - *Zrínyi angol életrajza*, 348.

hatalmú tanácsosáról – írja –, hogy a kereszténységnek mérhetetlen károkat okoz, nagyon öreg, de a politikában zöldfülű, Bécsben a mindenütt kiragasztott paszkvillusok „igen csúful beszélnek róla”. Montecuccolit szerinte a vagyonszerzés foglalkoztatja, Sinzendorf, az Udvari Kamara elnöke és Lobkowitz, a Haditanács elnöke sikasztással vádolják egymást. Velence érdeke, hogy mielőbb megtámadják a törököket, követői részben magukat is mentik, ha minél drámaibban ecsetelik a halogatás okozóit. Sagredo azt írja, hogy Magyarorszáért, éppen rossz híre miatt, egy lyukas garast sem ad senki: „A jó öreg nádor azonban hiába sír a mindenki által lenézett és megvetett Pannónia sírján, s hiába próbál bárki is Magyarország rothadó teteme iránt tiszteletet ébreszteni, nem gyógyfüvek, hanem erős kéz és a jól élesített acél, hadvezérek és államférfiak csodával határos tettei kellenének, hogy újra életre keljen.”⁵⁹ Zrínyi véleménye sem alakult kedvezőbben önmagukról, és tudatában volt Magyarország nemzetközi rossz hírének: „mi, az kik erre az csúfra, az melyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot; mi az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon gyűlöljük...” Az *Aphorismák* első szakasza a „Fama”. Ha valakinek jó híre kel, „nehezen veti le magáról”, miként a rossz hír is sokáig rajta marad a vitézen. „Fama geruntur bella” – figyelmeztet, és a hír természetét, szerkezetét vizsgálva írja: „A jó hír olyan, mint a vaslánc, amely nem egy karikából léssen meg, sem háromból, sem tízből, hanem sokból.” Idézi Tacitust: a rómaiak, mivelhogy kisebbültek az ő hírekben, „nem akarának nyugodni, míg talpra nem állították híreket”. Mit tett, hogy a magyar hírét „talpra állítsa”? Egyik legszemélyesebb alapelve a nyilvánosság. Milyen forrásokból tájékozódott szinte naprakészen az európai eseményekről? Hogyan működött a csáktornyai kancellária, a báni hivatal és kémhálózata a török területeken? Széleskörű tájékoztató hálózattal dolgozott, bőségesen élt a propaganda eszközeivel.⁶⁰ A mozgalom kulcsszemélyiségei, mint Wesselényi nádor, Lippay érsek, Nádasdy országbíró, Zrínyi Péter és Vitnyédy István a lehetőséghez képest ugyancsak begyűjtöttek és kölcsönösen tovább adtak egymásnak minden hírt. Ugyanakkor létkérdésnek tekintették, hogy az országról minden tájékoztatást megkapjon a külföldi világ. Zrínyi európai jelentőségének megfogalmazása azonban nem származhatott Magyarországról.

A Szigetvár védőiért annakidején imahadjárral vezeklő Európában Zrínyi neve a 17. század közepén nem csegett ismeretlenül. Péter öccsével együtt vívott határmenti harcaira egészen korán felfigyeltek. Haditetteik híre az 1640-es évek végétől a velencei-török háború visszhangjával együtt növekedett.

Az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen Zrínyi beszédet mondott az állam kormányzásáról, a nádorválasztás kapcsán a király és a főméltóságok viszonyáról, s úgy látszik, nagy feltűnést kelthetett, mert a Bécsbe akkreditált köve-

⁵⁹ *A mai Mars*, 361-365., 355. - Molin véleményét idézi: JASZAY M.: *Velence és Magyarország*, i. m. 294-296.

⁶⁰ Zrínyi levele ismeretlennek, Csáktornya, 1663. május 2. - *Aphorismák*. Zrínyi Miklós összes művei. Sajtó alá rendezte KLANICZAY TIBOR-CSAPODY CSABA. Bp., 1958. 1. köt. 467-468., 2. köt. 328. - KLANICZAY: *Zrínyi Miklós*, i. m. 698-699., 774-777. - BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 227-229.

tek több-kevesebb részletességgel mind beszámoltak róla. Zrínyi, a politikus hí-re talán most jut először túl az országhatárokon. II. Rákóczi György török hábo-rúja, majd Várad eleste természetszerűleg nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, s nyilvánvaló lett, hogy Zrínyi személye komoly tényező a törökkel szemben.

1660-tól két új fejlemény figyelhető meg a nemzetközi híryanagban. Zrínyiújvár azonnal feltűnést kelt, hamarosan nyilvánvaló lesz, hogy *casus belli*. A Porta kész hadat indítani, ha nem rombolják le. A várral együtt megjelenik Zrínyi képmása és haditetteinek lajstroma is. Giovanni Chiaromanni, Firenze bécsi követe például 1662 májusában három alkalommal ír részletesen Zrínyi-újvárról: a Porta ragaszkodik hozzá, hogy lerombolják. Majd a konstantinápolyi rezidens jelentésére hivatkozva közli, hogy azért kell lebontani, mert szultáni te-rületen áll. A kanizsai őrseget pedig felkészítették, hogy megtámadják a várat. Végül pedig Zrínyi személyes nyilatkozatáról számol be: együtt ebédeltek, és a bán hosszan beszélt a várról, kijelentvén, nem áll szándékában lerombolni.⁶¹

Zrínyi politikai mozgalmáról ugyancsak az 1660-as évek elején tűnnek fel utalások a nemzetközi híryanagban. Egyre gyakrabban jelenik meg a nádor, az országbíró, az érsek neve, és rövid tájékoztatás Zrínyi határmenti harcairól. Semmi jele azonban, hogy az európai nagypolitikát összekapcsolnák Magya-rországgal. Legfeljebb az olíviai béke, a Rajnai Szövetség szervezkedése és az oszmánok háborús előkészületei utalnak közvetve a magyarországi válságos helyzetre. A magyar tanácsosok grazi előterjesztése 1660 őszén és *Opiniója* Porcia herceg 1661. januári tanácsülésén viszonylag nagyobb érdeklődést kelt, főleg azt méltányolják, hogy a világi és egyházi főméltóságok között egyetértés jött létre, de Zrínyi nevét nem emelik ki.⁶² Annál feltűnőbb, hogy a magyaror-szági viszonyokról különösen jól tájékozott firenzei követ az 1662. évi országgy-űlésről írva felfigyel Zrínyi politikai tekintélyére: a Pozsonyban összegyűlt magyar rendek nemzeti parancsnokot (*capi Nationale*) akarnak választani, s úgy tűnik, legtöbben a horvát bánt, Zrínyi Miklós grófot szeretnék ebben a tiszt-ségben látni. A háborút főleg a nemesség követeli, őket pedig a nádor és Zrínyi biztatja. Bizonyosan nem tudjuk, hogy még csupán Erdélyt terveznék megsegí-teni, vagy elébe vágva a nagyvezír elképzeléseinek, már a török hadi készülleteit szeretnék megelőzni. Az indok Chiaromanni szerint még a régi: különben Erdély elvész, s akkor a királyság is a barbárok szolgaságára jut.⁶³ Hasonló részletese-séggel tudósítja János Fülöp mainzi érseket Pozsonyból megbízottja, Wilderich von Waldendorf, s jelentéséből egyértelműen kiderül, úgy látja, hogy a nemes-

⁶¹ *Recht-Eigentlicher Abriss der Neu-aufgebauten Ungarischen Gräntz-Vestung / Neu-Serinwar... H. n., é. n. App. H. 373.* - Bécs 1662. május 6., május 24. Pozsony, május 31. Archivio di Stato di Firenze (AStF) Mediceo del Principato 4404. Giovanni Chiaromanni rezidens jelentései Bali Gondi Toszkána külügyekkel foglalkozó államtitkáranak. (Hiller István kutatásából.)

⁶² Molin, 1661. január 1-jei, 8-ai, 15-ei jelentései. PRIBRAM, ALFRED FRANCIS: *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. Wien, 1901. 189-191.

⁶³ Chiaromanni Bali Gondinak, Pozsony, 1662. május 31. AStF, Mediceo del Principato, 4044.

ség Zrínyibe vetett bizalma a Montecuccoli kudarca miatt érzett elkeseredéssel van összefüggésben.⁶⁴

Nagy óvatossággal annyi állapítható meg mindebből, hogy a követségi jelentések, újságok és röpiratok tanúsága szerint Zrínyi iránt 1660-1661 óta növekszik a nemzetközi érdeklődés. Majd elég gyorsan túlfut a sikeres csapatvezéreknek, vagy a Magyar Királyság rendi főméltóságainak, így a horvát bánoknak is mindig kijáró hagyományos figyelem fokán. Viszont Zrínyi szerepét behatárolt, szűk területen, jól kirajzolódó összefüggérendszerben fogalmazzák meg: a természet szerint való ellenség, a török, a Habsburg császár és magyar király, s végül Magyarország és Erdély viszonylataiban. Méltatják Zrínyit sikeres haditetteiért, de nem találtam nyomát, hogy európai nagyságrendű politikusként foglalkoznának vele.

1663 minőségi változást hozott, bár pontosan még senki nem vette számba, hány röpirat, hírlevél, Zeitung, Newsletter, Relatio, Gazette közöl híreket a magyarországi hadműveletekről és Zrínyi harcairól.⁶⁵ A német nyelvterületen megjelent röplapok és újságok minden hadieseményről írnak, Zrínyi harcairól naprakészen tudósítanak, s minden mozdulatát figyelemmel kísérik.⁶⁶ Nyilvánosságot kapnak 1663 őszének súlyos politikai kérdései. Sokat foglalkoznak a császári udvar és a magyarok ellentéteivel, észreveszik és bőségesen írnak róla, hogy a török propaganda kihasználja a protestánsok sérelmeit, és vallásszabadságot ígérve próbálja a maga oldalára vonni őket. Megírják, hogy a nádor beteg, alkalmatlan a hadvezetésre. Megfigyelhető Zrínyi török elleni katonai sikereinek történelmi legitimációja, a szigetvári Zrínyi Miklós példája, és megjelenik a szigetvári védelem történetének új kiadása, egy aktualizáló ének szövegével együtt.⁶⁷

Ugyanakkor Köprülü Ahmed nagyvezír hódoltató terve nyomán ellenőrzetlen hírek terjednek, például, hogy Zrínyi tárgyal a törökkel.⁶⁸ Jeucourt, a francia kormány bécsi követe ugyancsak közöl Zrínyire nézve hátrányos tájékoztatásokat. 1663. november 21-i jelentésében azt írja, mintha Zrínyi kijelentette volna, hogy a nemesek szívesen választanák XIV. Lajost magyar királlyá. A hír téves,

⁶⁴ Wilderich von Waldendorf János Fülöpnek, Pozsony, 1662. május 10. és augusztus 16. ÖStA, MEA, Riga Fasc. 211., fol. 59-60., 81.

⁶⁵ PETER K.: *Zrínyi Miklós angol rajongói*, i. m. 35. - G. ETENYI N.: *A közvéleményformálás*, i. m. 65-67.

⁶⁶ Zrínyijúvár, 1663. augusztus 13. App. H. 875. - Vizvár, október 10. App. H. 865. - Mura menti győzelem, november 27. App. H. 878. Vö. G. ETENYI N.: *A közvéleményformálás*, i. m. 123-126.

⁶⁷ Etzliche, zu fernerem Nachdencken movirte Politische und Historische Discursen... Wittenberg, 1663. App. H. 2063. - Jährige Relation Von dem tapffren Ritter, dem Alten Grafen Niclas von Serin, wie derselbe Anno 1566. vom Türckischen Káyser Solymanno in der Vestung Sigeth hart belagert, erschlagen und der Ort erobert worden. Neu aufgelegt Anno 1663. App. H. 2065.

⁶⁸ „Verdacht der Minister gegen Nikolaus Zrínyi und seinen Bruder Peter, dass sie mit Türken Verbindung und Nikolaus nach dem Beispiele Bethlen Gabors sich zum Könige machen will. N. möchte nicht an ihre Untreue glauben, weiss aber, dass sie unzufrieden mit dem Wiener Hofe.“ Franz Paul Lisola, Wien, 1663. júl. 21. In LEVINSON, ARTUR: *Nuntiaturlberichte vom Kaiserhofe Leopolds I.* (1657-1669). Archiv für österreichische Geschichte. Wien, 1913. 362. - R. VARKONYI Á.: *Apafi-Zrínyi-Comenius*. Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1996. 502-524..

még utalás szintjén sem került elő hasonló az áttekintett egykorú magyarországi iratanyagból, vagy a Zrínyi mozgalmához tartozó főurak és várkapitányok levelezéséből. Viszont az ilyesfajta hírek egyoldalúan terhelhetik Zrínyi nemzetközi megítélését.⁶⁹

Zrínyi népszerűségében minőségi változást az 1663. szeptemberi vati hadimustra és az a tény hozott, hogy Lipót császár kinevezte a magyar csapatok fővezérévé. A nemzetközi propaganda és a hírlevelek ettől kezdve megkülönböztetett figyelemmel foglalkoznak a horvát bán minden mozdulatával, de összeurópai politikai jelentőségéről ezután sincs szó sehol. Még inkább figyelmet érdemel, hogy a francia és az olasz propaganda is a hagyományos katonai és Habsburg–magyar–török relációk körében mozog. Természetes, hogy az uralkodók és a reprezentációjukra sokat adó német fejedelmek hívei nevezhették Zrínyit, mint ahogy nevezték is, a kereszténység bajnokának, hősnek és vitéz Marsnak, de aligha írhatták róla, hogy ő az, akinek kezén fordul meg Európa sorsa, vagy hogy ő lenne Európa megmentője. Az uralkodók propagandaköréit tehát ki kell zárunk, ha a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* lapjain megjelenő európai államférfi Zrínyi megfogalmazóját keressük.

A vizsgálatok már kimutatták, hogy a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* néhány részlete többé-kevésbé átvétel 1663-ban és 1664 legelején megjelent angol munkákból, és a nyomdász is azonos.⁷⁰ Különös, hogy ezekben a művekben mindenütt feltűnnek Közép-Európa körvonalai. Elárulják a művek anonim szerzője vagy szerzői különleges érdeklődését, hogy látókörükbe mindig bevonják Morvaországot, Csehországot és Sziléziát.

Az 1663 őszén imprimált és 1664 legelején megjelent mű már a címével is jelzi, hogy nem csupán Magyarországra tekint: *A Short Relation of the Rise and Progress of the Turkish Warrs in Hungaria, Austria, Moravia, Silesia and Bohemia*. Hírszerkezetét vizsgálva szembetűnő, hogy terjedelmileg, a helyi események leírásában a morvaországi eseményeket részesíti előnyben, és igen sok szemtanút szólaltat meg.⁷¹

Morvaország 1663. szeptember 3-i pusztulásáról ez az egyik legrészletesebb korabeli beszámoló.⁷² Szól az üstökösről és arról, hogy az olmtői jezsui-

⁶⁹ Jeucourt, Bécs, 1663. nov. 21., Tome d'Autriche t. 18. 441. - V6. BÍRO P.: *A Francia Külügyi Levéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 67-68., 89.

⁷⁰ *A New Survey of the Turkish Empire*: BUKOVSKY ANDREA: uo. 433-435. - GÖMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 69-70.

⁷¹ *A Short Relation of the Rise and Progress of the Turkish Warrs in Hunagria, Austria, Moravia, Silesia and Bohemia*. London, 1663. (App. H. 2067.) - Rövid beszámoló a török háborúk megindulásáról és előmeneteléről Magyarországon, Ausztriában, Morvaországban, Sziléziában és Csehországban az 1359. évtől az 1663. év végéig. Kiegészítéssel. Fordította RAB ANDREA. A jegyzeteket írta KOVACS SANDOR IVAN. In *Zrínyi angol életrajza*, 346., 444-445. - V6. PETER K., i. m. 42.

⁷² Irodalommal: GEORG KRAUS: *Erdélyi krónika 1608-1665*. VOGEL SANDOR fordításában, bevezetéssel és jegyzeteivel. Bp., 1994. 568-569., 703/681. - A védelem megszervezéséről az 1663. szeptember 27-i alsó-szászországi rendi gyűlés döntése, II. János György választófejedelem javaslata és a katonaiállás rendje: Lipcse, 1663. október 10. *ÖSTA, MEA, Militaria*, 36. Fasc. 15. - A tatárok morvaországi betörésének tudatos előkészítéséről: IVANICS MARIA: *Tatár kém Olmtűben az 1663-as hadjárat idején*.

ták miként értelmezték ezt Morvaország veszedelmét jelentő égi jelnek. Megírja az *A Short Relation* ismeretlen szerzője, hogy a pusztulás előjeleként a Selmecbányától egy mérföldre született koca szörny „fején egy nagy tollbokréta-szerű csokor volt, tökéletesen olyan divatú, mint amilyent Morvaországban és Magyarországon a büszke hölgyek abban az évben hordtak...” Tudja, hogy 15 000 lovas tatár és 40 000 török özönlötte el Morvaországot, „felégették Passing, Thouron, Moron és Vrstalein szépséges városait és Morvaországban több mint hatvan várat és falvat, darabokra szabdaltván sok öregembert és kisgyermeket, sok ezer fiatal férfit és nőt pedig rabságba hurcolván”. Helyszíni tudósítás benyomását keltve közli, hogy rengetegen menekültek Bécsbe, de a szekerek, kordék, lovak, emberek tömege alatt a kapuhíd leszakadt. Az egyik menekülő pedig a következőket mondta el: „az út mentén idős férfiakat, asszonyokat, urakat és másokat látott, akiket darabokra szabdaltak és meztelenre vetkőztettek”. Szemtanú közlésére vallanak a következő részletek: „látták Mapagelo Brokowistot és Ostrowat lángokban állni”, „Brünnbe jöttek”, „Prágától egy mérföldre a tatárok egy csapata behatolt az apácák kolostorába, alaposan kifosztotta, az apácák nagy részét magával vitte, s néhányuk mellét levágta. Egy angol gróf, aki épp az asztalnál ült, az ablakon ugrott ki és így szökött el.” Lehet, hogy a kolostorból az ablakon menekülő angol gróf ugyanolyan írói fogás, mint a lovaik fogait vizsgáló hollandok emlegetése, hogy érzékeltessék a rabpiacokon a keresztény foglyok értékét fogazatuk alapján eldöntő törökök barbárságát.⁷³ Nem vették azonban még számba a kutatók a térségben, Bécsben, Prágában és Magyarországon megforduló angolokat. Mindenesetre feltűnő, hogy az *A Short Relation* szerzője mennyi részletet közöl Morvaországról. Hasonló figyelhető meg az *A Brief Accompt of the Turks Late Expedition* lapjain. Az ismeretlen szerző nagy érzelmi erővel ír a lakosság szenvedéseiről.⁷⁴ „Szilézia kifosztott, Morvaország sivárrá tétetett” – olvasható a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* helyzetelemzésében.⁷⁵ Hasonlóan közös témája minden Zrínyivel foglalkozó angol írásnak a regensburgi birodalmi gyűlés.

„Az információáramlás a magyar és török végvári rendszerben” Konferencia Eger vára visszafoglalásának 310. évfordulója tiszteletére 1997. október 15-16. Sajtó alatt.

⁷³ Rövid beszámoló, i. h. 346-347.

⁷⁴ *A Brief Accompt of the Turks Late Expedition, Against the Kingdome of Hungary, Transylvania, and the Hereditary Countries of the Emperor.* By Richard Hodgkinson and Thomas Mab. London, 1663. Apponyi H. 866., 19.

⁷⁵ Zrínyi angol életrajza, 86. - „Silesia is wasted, Moravia is made desolate...” *The Conduct and Character*, 27.

A Zrínyit Kasztrióta Györgyhoz hasonlító sorait János Fülöp 1664. január 22-én küldte el Regensburgból Csáktornyára. Négy napra azután, hogy Lipót lefújta a téli hadjáratot, a Rajnai Szövetség elnöke, valószínűleg Zrínyi és Hohenlohe január 11-én kelt levelére⁷⁶ válaszolt. Eredetije a Zrínyi-levéltárral együtt eltűnt, vagy lappang. Forstall Márk valószínűleg ismerte, tudhatott róla Kéry János is. Fogalmazványát a mainzi érseki levéltár őrizte meg. János Fülöp hangsúlyozza Zrínyi nagyszerű katonai erényeit és hadvezéri képességeit, bízik benne, hogy a szövetségesekkel egyesítve saját seregeit, az egész kereszténység igen nagy hasznára és javára legyőzi majd a török császár seregét Kasztrióta módjára.⁷⁷

A Zrínyi-Kasztrióta párhuzam tudomásom szerint a korabeli forrásanyagban a téli hadjárat előtt másutt nem fordul elő. Lehetséges tehát, hogy az angol Zrínyi-kötet harmadik fejezete, a *The Life and Actions of George Castriot Sirmamed Scanderbeg, the other Champion of Christendome* János Fülöp elképzelésére vezethető vissza. Annál is inkább, mert – amint ez nyilvánvaló – a kötetet még a téli hadjárat befejezése előtt állították össze, illetve írták meg. Kézenfekvő tehát a kérdés: vajon nem János Fülöp vagy köre kapcsolta össze Zrínyi jelentőségét Európa jövőjével?

1664 telén Regensburg a világ közepe. Mintha egész Európa itt adna találkozt. Itt van Lipót császáron és János Fülöpön kívül Porcia herceg, a strassburgi püspök, a lotharingiai herceg, s megjelentek a választófejedelmek is, csaknem hiánytalanul. Diplomatajával vagy referenseivel számos ország képviselteti magát. Jelen van Franz von Lisola császári „mesterdiplomata”, Carafa pápai nuncius, Robert Gravel abbé, a francia követ, Archinto gróf, a spanyol követ, Antonio Negri, Velence képviselője és Giovanni Chiaromanni lovag, a toscanai nagyherceg bécsi rezidense.⁷⁸ Eljött Regensburgba a magyar király kancellárja, Szelepcsényi György, útban van Báthory Zsófia jezsuita megbízottja, Kiss Imre, Wesselényi nádor követe, Bory Mihály, az evangélikus táblabíró, s jönnek a magyarországi városok és vármegyék követei. Regensburgban van Moro István kereskedő, Zrínyi velencei megbízottja, s ide érkezik majd hadmérnöke, Wasenhofen. A téli hadjárat sikerének hírével és propagan-

⁷⁶ Forrásokkal: R. VARKONYI: *Török világ*, i. m. 54-55. Zrínyi János Fülöpnek, Csáktornya, 1664. január 11. ÖStA, MEA, Rtga. Fasc. 219. T. 7. No. 142.

⁷⁷ „Totus sane orbis Christianus aliquod adhuc prisci Castriotae instar in Vestra Excellencia veneratur.” János Fülöp Zrínyi Miklósnak, Regensburg, 1664. január 22. ÖStA, MEA, Rtga Fasc. 219. fol. 21-22. - Széchy Károly Forstall Márkra hivatkozva úgy tudja, hogy János Fülöp az észéki hid felegetése, a téli hadjárat győzelmes befejezése után nevezte Zrínyit új Kasztriótának. SZÉCHY K.: *Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664.*, i. m. V. 80. Ezt vette át a szakirodalom. Vö. KLANICZAY T.: *Zrínyi Miklós*, i. m. 778.

⁷⁸ R. VARKONYI Á.: *Török világ és magyar külpolitika*, i. m. 33. - BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 227. kkl.

daanyagával Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc február 12-én vagy az azt megelőző héten fut be.⁷⁹

Regensburgban az év első heteiben rendkívül zaklatott és ideges a hangulat, amennyire a rendelkezésünkre álló anyagból megállapítható. Elhúzódo tárgyalások, szűkös pénzbeli és kelletlen katonai ajánlatok, s az oszmán támadási tervek hírei miatt bizonytalanság és türelmetlenség jellemzi a légkört. Spanyolország és Dánia nem ad semmi támogatást, katonai haderő kiállítását egyelőre sem a pápa, sem az itáliai fejedelmek nem vállalták, csak pénzsegélyt ajánlottak, XIV. Lajos pedig még nem adott Lipótnak választ. Anglia és Hollandia lát-szólag rendületlenül semleges. De a hamburgi angol rezidens jelentései a változás előjeleit érzékeltetik. Swann már 1663 elején, hivatkozva a Winchelsea konstantinápolyi követnek küldött gyorsutasításra, rezidensnél szokatlan módon, minden kertelés nélkül tudni szeretné, hogy Anglia nem akar-e szakítani a Portával az Algériát ért kalóztámadás miatt. S bár feladata szerint a kereskedelmi kapcsolatokra kell figyelnie, 1664 januárjában és februárjában részlete-sen közvetíti a regensburgi gyűlés híreit.⁸⁰

Regensburgban jól tudják, hogy készül és megindul Zrínyiék nagy vállalko-zása. Bécsből Jeucourt már január 2-án, grazi hírforrásra hivatkozva közli, hogy Zrínyi jelentős vállalkozást indít, és gróf Hohenlohe a csapataival csatlakozik hozzá. Chiaromanni január 15-én kelt jelentése szerint pedig már eljutott Re-gensburgba a hír, hogy a szultán nagy sereggel készül Ausztria ellen, az osz-mán haderő egyik oszlopa majd a Duna mentén jön fel, és Morvaországot, Szi-léziát, Csehországot pusztítja végig, a másik hadoszlop Zrínyiújvárat szándé-kozik lerombolni, hogy Stájerországba törve délről fogja át a császárvárost.⁸¹

Közben üstökös tartja izgalomban egész Európát. Az égi tűnemény német és holland/angol bilingvis röplapok szerint Ausztriában és Stájerországban, Karinthiában tűnt fel. Radkersburg és Csáktornya (!) felett 1664. január 12. óta hajnali két és három óra között látható, január 17. óta pedig Sziléziában és Morvaországban is megfigyelik.⁸²

Jeucourt Bécsből január 16-án tudósít Zrínyi csapatösszevonásairól, de Regensburgban a téli hadjárat tényleges megindulását január 22-én tudják

⁷⁹ Chiaromanni február 12-én jelenti Regensburgból, hogy Zrínyi Péter megérkezett. ASf MP 4404. Vö. BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 231.

⁸⁰ „wishes to know whether England will break with the Porte in Consequence to acts of Piracy committed by Algerians”. William Sir Swann to Williamson, Hamburg, 1663. január 2/12. PRO, SP 82/10. fol. 163.

⁸¹ Chiaromanni Bali Gondinak, Regensburg, 1664. jan. 15. ASf MP 4404. - Swann Williamsonnak, Lübeck 1664. jan. 22/febr. 3. PRO, SP 82/10 fol. 166. - Bericht aus Constantinopel / Von 2. Februarii... / von des / Türkischen Tyrannen und Wi- / derchrissts verderblichem Anzug wider die Christenheit blutdürstigem grausamen Vorhaben... 1664. Röpp. 640. - Relation, MNM TKCS 4683.

⁸² Abbildung des Neuen Comet und Wunder Stern..., [Nürnberg] és londoni nyomdában Low-Dutch szövegből fordítva: „Delineation Of a Marvellous New Blazing Star, Which appeared to Austria, chiefly about Rackelsburg and Czakenethurn, seen several mornings betwixt [!] two and three of the Clock, from the 12th of January, 1664. to the amazement of the Beholders.” High-Dutch szövegből fordítva: „to the terror of the Beholders.” In HARMS, W. VON (Hrsg.): *Die Sammlung der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel*. Tübingen, 1985. II. 399., 401. - Vö. KRAUS, i. m. 583.

meg, amint az eddig ismert adatokból megállapítható. Chiaromanni tájékoztatása szerint egy álló hétig semmi tudósítás nem érkezik, de jó jel, hogy a hírek késnek. Közben álhírek kapnak lábra. Nem tudjuk, honnan származik Jeucourt rejtjeles közlése: János Fülöp szakított Franciaországgal Lipót császár kedvéért, majd kiderül, hogy az egészből egy szó sem igaz.

Február 5-től kezdve futnak be az első sikerek hírei a Dráva mellől, és február 12-én megérkezik Zrínyi Péter sógorával, az ifjú Frangepán Ferencsel. Swann, a hamburgi angol rezidens a regensburgi gyűlés eseményeivel együtt jelenti a hadjárat híreit. „That fieldmarschal Count Nicolaus Zrinyi has taken Fünfkirchen” – árulja el, hogy német hírforrásból dolgozott. Tudni véli, hogy a hadizsákmány nagy és „he also occupied Szeged”. A magyarországi helységek távoliak, és Segesd helyett csúszott tolla „Szeged”-re.⁸³ Megérkezik Wasenhofen, Zrínyi hadmérnöke, kézről kézre jár a hadjárat naplója. Firenze követének is sikerül hozzájutnia, és február 26-án bemásolja jelentése mellé Zrínyi Babocsán, február 11-én kelt és a grazi Haditanácsnak küldött levelével együtt. További vizsgálatoknak kell majd tisztázni a téli hadjárat eddig ismert naplóinak, Zrínyi és Hohenlohe két, ugyancsak naplószerű jelentésének provenienciáját és egymáshoz való viszonyát.⁸⁴ Minket az érdekelt, hogy a téli hadjárat híreit a különböző érdekcsoportok hogyan igyekeztek mielőbb megtudni, és hogyan, milyen hangsúlyokkal közvetítették. Német nyelvterületen, a Rajnai Szövetség érdekkörében természetesen a hadjárat Zrínyi és Hohenlohe közös győvarténye.⁸⁵

A téli hadjárat hatása alig felmérhető. Több mint fél évszázad óta ez a kereszténység első nagy szárazföldi győztes vállalkozása a török ellen. A szövetség és a segélyek ügyét a győzelem átlendítette a holtpontra. Lipót császár és udvara elfelejtette, hogy Zrínyit megfosztották a magyar hadak fővezérségének tisztségétől.

Gróf Peter Strozzi, a Párizsba küldött rendkívüli császári követ is közölheti, XIV. Lajos úgy döntött, megadja a kért segélyt.⁸⁶

⁸³ Swann Williamsonnak, 1664. febr. 16., febr. 23. PRO, SP 82/10. fol. 168-169. - Winchelsea Henry Bennetnek, Pera, 1664. március 8. PRO, SP 97/18. fol. 67-68.

⁸⁴ RELATION, wasmassen durch Herrn Grafen Serini die Oerter in Nider-Hungarn Berzenche, Koppan, Seges, Babocza und Fünfkirchen den Türcken aberobert. M. Januarius A. 1664. App. H. 929. - Feldzugs-Journal... 1664. App. 904. - Kurzer und warhaffter Bericht... 1664. App. 912. - RELATION, Kurtze jedoch warhafft-verfasste, der sehr notablen und weit über ein hundert Jahr von den Christen wider den Erbfeind tentirter Entreprise und Anschlags, Welche Ihre Hochgräfliche Excellenz Herr Graf Wolff Julius zu Hohenlohe und Gleichen etc. Anno 1664 von dem 10., 20. Januarii bis auf den 6., 16 Februarii vorgekommen und glücklich effectuirt. - RELATION, Ausführliche und aller Umständen recht gründliche, vom Serinischen Feldzug in der Nider-Hungarischen Turkey, welcher gewähret vom 20./1 bis 18/2 App. H. 895. Vö.: WAGNER G.: *Türkenjahr, 1664.*, i. m. LVI-LVII. - G. ETENYI N.: *A közvéleményformálás eszközei*, i. m. 67-68.

⁸⁵ Jeucourt Bécsből csak február 6-án jelentheti a sikereket Babócsa, Sziget, Pécs vonalán, és február 13-án még kénytelen jelezni, hogy amit 6-án írt, „még nincs megerősítve”; oka, hogy Zrínyi mélyen benyomult az ellenséges országba, ahonnan nem könnyű híreket kijuttatni. Jeucourt Bécsből Párizsba, 1664. február 13. BÍRÓ O.: *A Francia Kálügyi Levéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 99-101.

⁸⁶ Lisola, Regensburg, 1664. január 15-február 12. LEVISON, A.: i. m. 389-393. - PACHNER, EGGENSTROFF V.: *Vollständige Sammlung aller von Anfang des noch fürwährenden Teutschen*

Hálaadó körmenetek és díszbankettek azonban még nem teremtenek egyetértést. A vitás kérdések között, amelyekre itt nem térhetünk ki, a legfőbb: ki legyen a fővezér? A svéd Wrangel vagy a francia Turenne? Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem most jelenti be János Fülöpnek: csatlakozik a szövetséghez, és lépéseket tett a francia királynál, pályázik a hadvezéri poszt-ra.⁸⁷ Montecuccoli természetesnek tekinti, hogy a fővezérség őt illeti meg. Viszont Puchheim alkalmatlannak ítéli, külföldi hadvezér kinevezését javasolja, és Zrínyinek határmenti feladatokat szánna. Zrínyi elképzeléseit a fővezérségről öccsével Regensburgba, a császárhoz küldött *La verità Consigliera del Conte Nicolo di Sdrino sopra gl'emergenti della presente guerra Fra Sacra Maesta Cesarea et il Gran Turco* című memorandumában fejtette ki.⁸⁸ Részletesen elemzi a felmerülő jelöltek személyét, és miután politikai megfontolásból valamennyit elvetette, Lipót császárt javasolja Birodalom fővezéri tisztségére. Ez kerül be az angol Zrínyi-életrajz második, *Count Serini's Birth and Education* című fejezetébe.⁸⁹ Természetesen a kérdés lényegét meg nem oldotta meg. Lipót nem több, mint formális fővezér, a háború tényleges vezetőjéről változatlanul döntenie kell.

János Fülöp a hivatott fővezért Zrínyiben látja. De a szövetség támogatói valamennyien ragaszkodnak saját jelöltjükhöz, s János Fülöp mindennél előbb-revalónak tekinti a szövetség megteremtését. Hohenlohénak címzett két levele is foglalkozik Zrínyi személyével, és kifejti, mindenekelőtt a császárnál és a minisztereinél igyekszik keresztülvinni, hogy érdemeinek megfelelően ismerjék el.⁹⁰ Bár tudomásom szerint bizonyíthatóan ő volt az első, aki a Kasztrióta György-hasonlattal élt, kényes politikai helyzete, a nemzetközi szövetség megszervezésében vitt sok tapintatot kívánó munkája miatt valószínűtlen, hogy közvetlen hatása lett volna az „Európa Zrínyije”-képzet megfogalmazására. A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* tematikája, szellemisége és tartalma János Fülöp mainzi érsek világától élesen eltérő irányba mutat. A regensburgi viták kellős közepén, ebben a kiélezett helyzetben, ilyen nagy horderejű kijelentést csak a mindennapi politikai harcoktól bizonyos távolságtartásban élő szuverén személyiség vagy csoport tehet.

Reichstags de Anno 1663 bis anhero abgefassten Teich-Schlüsse. Regensburg, 1740. – Intercessions-Schreiben, Allerunterhängigstes (13. April aus Regensburg). In SCHAUROTH, E. CH. VON: *Vollständige Sammlung der Conclusorum, Schreiben und anderen übrigen Verhandlungen des hochpreisslichen corporis evangelicorum.* Regensburg, 1751. B. II. 19. – Jeucourt jelentései, Bécs, 1664. január 2-február 13. BIRO P.: *A Francia Külügyi Leveéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 95-102.

⁸⁷ Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem János Fülöpnek. Köln and der Spree, 1664. jan. 23. – ÖStA, MEA, Rtga. Fasc. 219. fol. 4.

⁸⁸ SZELESTEI N. LASZLO: *Zrínyi Miklós tanácsai a császárnak 1664 tavaszán.* Itk 1980. 185-198. Keltetésének idejét pontosította BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 236-237.

⁸⁹ *The Conduct and Character of Count Nicolas Serini*, i. m. 48-50.

⁹⁰ János Fülöp Hohenlohénak, Regensburg, 1664. február 5. és február 26. ÖStA, MEA, Rtga. Fasc. 219.

A Regensburgi Hírnök

„Hasonlóképen a Kelet sáskái (a törökök) ugyancsak nagy romlást szenvednek, mert egy nagy madár (amely a velencei szárnyas oroslán volt, de most Serini gróf) közébük fog szállani és nagy pusztítást fog tenni közöttük.”⁹¹ Erre a különös minősítésre a *The Herald of Regensburg. Proclaiming to the gathered members of the Empire by their Oppor-head*, vagyis: „Regensburgi Hírnök [kikiáltó, előrejelző]. Kiáltvány a birodalom összehívott tagjaihoz” negyedréte nagyságú, 135 oldalas kéziratban lapoztam rá a British Library Sloane gyűjteményében.⁹² A *Regensburgi Hírnök* nem volt teljesen ismeretlen, de Zrínyi-kutatók még nem vizsgálták meg.

A kézirat előlapja arra vall, hogy eredetileg kinyomtatott könyv megszerkesztett címlapját írta le az ismeretlen másoló. A cím alatt három római számmal jelzett kérdés: hogyan keletkezett ez a török háború, hogyan lehet megbékelni Isten akarata szerint, s különben mi várható.⁹³ Csodálatos új revelációkat ígér erről a török háborúról, amelyek „Lord Zeboath” nagy ítéletére vonatkoznak. Végül arról tájékoztat a címlap, hogy mi a célja a C. H. L. P. J. G. monogram mögött rejtőző szerzőnek vagy szerzőegyüttesnek, esetleg kiadónak: felébreszteni az elbódultakat és az alvókat, felszítani a felébredtek indulatait és meggyőzni a bűnbánatra resteket.⁹⁴ Végül a címlapot a megjelenés dátuma zárja: „In the Yeere [!] of our Lord 1664”.

A szöveg, miként a címéből is sejthető, misztika és konkrétum keveréke, s így kapcsolódik a regensburgi gyűléshez és Zrínyihez.

Tartalma három idősíkot fog át. Áttekinti a török háborút, 1657-től – II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratától – 1663. május 24-ig, a nagyvezír Magyarország, Erdélyt és Ausztriát elsópréssel fenyegető támadásáig.

A második időegység három látnok működéséhez kapcsolódik. Christopher Kotter sziléziai, Christiana Paniatovska csehországi és Nicolas Drabicius morvaországi látnokok 1616 és 1655 szeptembere közötti revelációiból közül kivonatokat. Ezeket a korra jellemző próféciákat *Lux in Tenebris* (1657) és *Historia Revelationum* (1659) című kötetekben Comenius adta közre. 1664-ben a három látnok jóslatainak rövid kivonata Robert Codrington angol fordításában látott

⁹¹ „The Locusts of the East (the Turks) shall suffer miserie likewise for a great foul (which was the wingd Venetian Lion, but now Count Serini) will flye among them and make great havock among them.” *The Herald Of Regensburg*, 264. A szöveg rövid kivonat a *Lux Tenebris* CXXXVIII. jelenéséből 120-123. - JANOS apostol, Jelenések könyve 9.

⁹² *The Herald of Regensburg*. C. G. L. P. J. G. In the yeere [!] of our Lord 1664. British Library, Sloane Ms. 2541.

⁹³ „I. From whence this Turkey-warr arose? II. How to be appeased after the will of Gods? III. Being not appeased, what at last may be expected?” *The Herald*, fol. 1.

⁹⁴ „To aweaken the drowsie and sleepy / To stirre up the awakned unto enimositie / To convince the Impenitent.” *The Herald*, fol 1. - A német szöveg némileg eltér: „Zu erwecken die Eingeschlaffene / Zu ermuntern die Wackeren / Zu überzeugen die Unbussfertigen. *Regenspurgischer Heerholdt*, H 810., 274.

napvilágot, utalva címében, és többször hivatkozva Comeniusra.⁹⁵ Codrington a három látnok jóslatát a török háború alkalmából adta ki, mivel – mint írja Drabik – „a híres és kiváló próféta... sok évvel ezelőtt megjövendölte a törökök jelenlegi támadását a Német Birodalomban, és a bekövetkező eseményeket”. Ez a rövid utalás pedig a török háborúra csaknem szó szerint megegyezik Busbequius híres *Exclamatio*ja 1663-as bilingvis kiadásának bevezető soraival: Busbequius 1572-ben „próféta módjára megjósolta a Német-Római Birodalom mai szorongatott helyzetét”.⁹⁶

A *The Herald of Regensburg* Zrínyi vállalkozását Kotter 1624. szeptember 24-i, János Jelenések könyve 9. részét idéző látomásába illesztette be. Eddig a velenceiek voltak a törökök megzabolázói, most Zrínyi veszi át az ő feladatukat, s közéjük ütvé ő fog nagy pusztítást végezni közöttük.

Kotter revelációjába beillesztve, a török táborban nagy pusztítást végrehajtó Zrínyi-képzetet a próféciák koreográfiájának megfelelően angyal nyilatkoztatja ki, és egyaránt utalhat a téli hadjáratra és a készülődő támadó háborúra. Ebből az következik, hogy a szöveget mindenképpen 1663 végén, 1664 elején írhatták le. Ez a kéziratköteg értelmezése szempontjából a legfontosabb, a harmadik időszak, a regensburgi gyűlés vitákkal, bizonytalanságokkal teli szakaszához köthető, 1663 vége és 1664. január utolsó napjai között. Már tud az üstökösről és a csodás égi jelekről.⁹⁷

Feltűnően jól értesült az erdélyi eseményekről, és rendkívül sokat foglalkozik a Rákóczi-házal. Részletesen kifejti, hogy ezt a török háborút II. Rákóczi György erdélyi fejedelem okozta, aki lengyelországi hadjáratával kiváltotta a Porta haragját, a német császár azonban nem segítette meg. Sőt Rákóczi halála után, amikor új fejedelmet választottak rendek, és az szövetséget kötött az uralkodóval, a török a német császár szeme láttára rombolta le Transylvaniát.⁹⁸ Imák, fohászok között, mint Jónás próféta, bűnbánatra szólítja fel a „Germán Ninivét”, a „regensburgi Babylont”, s keményen bírálja a császárt. Hosszan foglalkozik a keresztényeket megosztó vallási ellentétekkel, kíváncsúnak tartja, hogy legyen visszaállítva a lelkiismereti szabadság, és visszatérhessenek a Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és Ausztriából elűzöttek. A katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt legfőbb uruknak és királyuknak, Krisztusnak kell alávetniük magukat. A protestáns rendek imádkozzanak, különben

⁹⁵ *The Prophecies of Christopher Kotterus, Christiana Poniatovia, Nicholas Drabicus...* Translated into English by R. CODRINGTON. London, 1664. App. H. 885. - PETER K.: *Zrínyi angol csodálói*, i. m. 32., 38.

⁹⁶ Augerii Gislennii Busbequii trium caesarum legati Exclamatio sive de Re Militari contra Turcam instituenda Consilium Auf. Gisl. von Busbek Dreyer Keyser Legatens bewegliche Aufmahnung... Neben einem vor elbereit 140. Jahren heraus gegebenen Anschlag eines Zugs wider die Türken, dem günstigen Leser zi Lieb hiebey gedruckt in diesem nunmehr zu End leufenden 1663-sten Jahre. Vorbericht. OSZKK App. 2062. 1.

⁹⁷ „By the terrible blazing stars [!] and other celesticall signes.” *The Herald of Regensburg*, 44.

⁹⁸ „This Turkish warr [!] originally is caused by Prince Rakoczy.” fol. 11-11v.

„a törököknek meg kell kezdenie a Bábel lerombolását a névleges keresztények között”, s a német fejedelmek maguk vonják nyakukra a törököt.⁹⁹

A *Regensburgi Hírnök* német nyomtatott példányát Németh S. Katalin tárta fel: *Regenspurgischer Heerholdt / Aussruffend an die alday bey ihrem Ober-Haupt versamlete Reichs-Glieder* Im Jahr Christi 1664,¹⁰⁰ s a szerzői monogramot is feloldotta: C(hristian) H(oburg).¹⁰¹ A német *Regensburgi Hírnök* valószínűleg Erdélybe is eljutott.¹⁰²

Meglepő, hogy a *Regensburgi Hírnök* és az angol életrajz néhány vonatkozásban különös egyezést mutat. A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* ugyanúgy II. Rákóczi György hadjáratához s a császári udvar Erdély megsegítése ügyében tanúsított magatartásához köti a török háború kezdetét, mint a *Regensburgi Hírnök*: „utat tört jelenlegi vállalkozásainak Erdélybe irányuló betörései által (Rákóczi ellen, aki az ő beleegyezése nélkül beavatkozott a lengyel háborúba), melyeket bár a császár ténylegesen nem támogatott, de nem is hiúsította meg a török érdekeit, látván annak a kulisszák mögötti manővereit, melyek segítségével Apafit a fejedelemség élére állította.”¹⁰³

Az angol életrajz *Count Serini's Birth and Education* fejezetében pedig a vallásgyakorlat különleges hangsúlyozása mutat hasonlóságot a *Regensburgi Hírnökkel*. A törökök vallásos élete mindkettőnél különös figyelemben részesül. A *Regensburgi Hírnökben* reveláció foglalkozik a Biblia törökre fordításával, külön fejezetet a protestánsok és katolikusok összefogásával, és bírálja a német fejedelemségek addigi valláspolitikáját. Az angol életrajz kiemeli, hogy a mohamedánok vallásos életéről is példát vehetnének a keresztények, s miként a török nem a vallás miatt indít háborút, Zrínyi is a különböző vallásúak összefogását hirdeti.¹⁰⁴

Az *A New Survey of the Turkish Empire* Bolton-féle és Williams-féle kiadásiban található portré – miként Gömöri György megállapította – Zrínyit nem-

⁹⁹ *The Herald of Regensburg*, fol. 14., 21., 25., 45. etc.

¹⁰⁰ A könyvre Németh S. Katalin hívta fel a figyelmet a Reneszánsz Kutatócsoportban 1995. február 8-án tartott előadásom vitáján. Ezúton köszönöm. Vö. *Ungarische Drucke und Hungarica 1480-1720*. Katalog der Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel I-III. Bearbeitet von Németh S. Katalin. München-New York-London-Párizs, 1993. H 810., 174-275. - „I. Woher dieser Türcken-Krieg entsanden. II. Wie er nach dem Willen Gottes zustillen. III. Was endlich (da er nicht gestillet) zuerwarten.” *Ungarische Drucke*, H. 810. 274.

¹⁰¹ *Ungarische Drucke*, H. 810. 275.

¹⁰² KVACSALA JÁNOS: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 809-810. - Újabb: NEMETH S. KATALIN: *Comenius elfeledett propagandistái: Johann Jakob Redinger és Christian Hoburg*. Itk 101, 1997. - A C. H. L. P. J. G. monogram további megfejtéséről: GÖMÖRI GYÖRGY: *C[hristian] H[oburg] L[üneburger] P[redigern] P[astor] J[fene] G[ottes]*.

¹⁰³ „made way to his present Enterprizes by inroads into Transylvania, (against Ragotski, who without his privacy had engaged in the Polish War) which the Emperour neither assisting effectually, nor yet deserting the Turk, observing his underhand dealing, having settled Abaffi in that Principality.” *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, 80-82. és 19. - A tatárok által közvetített Habsburg-török titkos megegyezésről Apafi megválasztásával kapcsolatban vö. R. VÁRKONYI ÁGNES, *Erdélyi változások*. Bp., 1984. 23.

¹⁰⁴ „Yet although the Turk never makes Religion the cause of his War, for fear of an universal Engagement; the prudent Count unites all his Forces by that obliging name, which awakens the assistance and service of all that professe it.” *Zrínyi angol életrajza*, 62.

csak mint hadvezért, hanem mint államférfit ábrázolja. Erre vall a jobb kezében „botot (vagy jogart?) tartó páncélos Zrínyi” körül, a kép négy sarkában látható emblémák rendje. Fent, jobbról balra két uralkodó: a Habsburg császár és a francia király portréja látható. Lent a két hadvezér, Szkander bég és Tamerlán emblémája az angol életrajz két fejezetére utal. A kép aláírása is ugyanaz, mint az angol életrajz portréján: „The true Effigies of Count Nicolaj Serini / Generalissimo of the Christian Army in Hungary.” Egyedülálló azonban a Zrínyi-ikonográfiában, hogy a portré mellett halotti lepelben szellemalak – nyilván a dédapa – látható fáklyával. A szellemalak szájából kifutó szalagon olvasható szöveg: „Avenge thy country and my Blood – Állj bosszút hazádért és vére-mért”. A bosszú eszméje nem a keresztény hős hagyományos humanista mentalitása. Zrínyit nem kell felszólítani, ő maga a felszólító. A szellemalak a *Regensburgi Hírnök* miszticizmusára, indulatos felszólításaira emlékeztet.

A különbség sokkal több az angol életrajz, és a *Regensburgi Hírnök* között. Más műfaj, más témakör, más gondolatmenet, eltérő stílus. A *Regensburgi Hírnököt* érzelmi túlfűtöttsége, felfokozott indulata élesen elválasztja a nyugodt és tárgyyszerű Zrínyi-életrajztól. Van azonban a két mű között egy megkerülhetetlen személyes kapcsolat: Comenius.

A három látnok revelációit korábban többször is Comenius adta ki Samuel Hartlib támogatásával.¹⁰⁵ Robert Codrington ugyancsak Comeniust idézve teszi közzé angolul a három látnok jóslatát. 1664-ben pedig egy Comenius-tanítvány, Redinger Jakab svájci lelkész a következőt jegyezte fel útleírásában: „A heidelbergi választófőjedelem-asszony hat tallért adott, s neki átengedtem a regensburgi Heerholdot.”¹⁰⁶

Comenius

Redinger Amszterdamban tanult Comeniusnál. A cseh-morva testvérek püspöke az 1656-tól haláláig védelmet nyújtó hollandiai városból kísérté figyelemmel a török háború fejleményeit. Felfogása a török kérdésben a korábbiakhoz képest ekkor változott meg. A harmincéves háború idején az oszmán hatalom támogatására is számított a protestáns országok érdekében a Habsburg-birodalommal szemben. Az iszlám vallás korán felkeltette érdeklődését. Keresve a különböző vallások közötti ellentétek feloldását, a mohamedánok egyházi életét alaposan tanulmányozta. Elismeréssel írt a törökök imádkozási szokásáról, és már *A világ labirintusában* szükségesnek vélte, hogy a Bibliát törökre fordítsák. Majd előteremtve a költségeket, és megtalálva az alkalmas fordítót, a munka meg is indult, Samuel Hartlib, Robert Boyle és a Royal Society érdeklő-

¹⁰⁵ Angliai elterjedése még feldolgozásra vár. „3 angol fordításáról s egy átdolgozásáról van tudomásunk.” KVACSALA J.: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 807.

¹⁰⁶ KVACSALA J.: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 809. - Vö. NÉMETH S. KATALIN: *Comenius elfelejtett propagandistái: Redinger és Hoburg (1664)*. Előadás az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Kutatócsoportjának 1995. december 13-i ülésén.

désével és támogatásával. Egyik kulcsszemélyisége lett a törökök megtérítésének tervével foglalkozó szellemi-vallási mozgalomnak.¹⁰⁷ Redinger Jakab még ennek a tekintélyes angol személyiségeket magában foglaló mozgalomnak a híveként kereste fel 1663 kora őszén az Érsekújvárt ostromló török tábornok, majd a jóslatokkal bejárva Erdélyt, élvezte Apafi fejedelem vendéglátását. Onnét az udvari prédikátor, Tofeus Mihály segítségével és rács kereskedők költségén jutott el Eperjesre. Meglátogatta Drabikot. Erdélyből és a Királyságból Redinger több dokumentumot vitt magával. Mi lehetett a „buzdító irat... a törökök támadásairól”, mit tartalmazott „a pápisták üldözéséről” szóló írás, amelyet „a magyar királyság panasza a francia királyhoz” tárgyú írással együtt Drabik leveléhez mellékelte?

Comeniust megrázta Erdély tragédiája, Morvaország, a szülőföld, az elhagyni kényszerült haza török–tátár pusztítása feldúlta és megrendítette. Lelkiállapotára jellemző, hogy 1663-ban megírja *Letzte Posaun über Deutschland* című rópiratát. A török támadás Isten büntetése a bűnökbe merült világ felett, s felszólítja a kereszténységet, hogy reformokkal jobbjítsa meg magát.

A „nemzetek tanítómestere” – ahogy Comeniust az utókor nevezi – teológiai, pedagógiai és filozófiai munkássága mellett széleskörű propagandatevékenységet is folytatott. Fűtötte a tudat, hogy hatnia kell és hatni is képes az európai közvéleményre. Felfogása szerint a helyes tájékoztatás megőrzi az emberek lelki egyensúlyát. A hírekkel rendszeresen ellátott társadalom teherbíró képessége szilárd, míg a tájékozatlanok között könnyen kitör a pánik. Elméletére jellemzőek az angol életrajz bevezetésében olvasható gondolatok. Comenius is, mint a bevezetés ismeretlen szerzője, „teljes képpel” akarja megismertetni „az eszes, figyelmes és kíváncsi olvasó”-t, és meggyőződése, nincs ember, „ki ne óhajtana megtudni”, mi történt a múltban és mi történik a jelenben.

Életművének újabb vizsgálói szerint írásait eredeti jelentéseiben megérteni nehéz; sokrétű gondolatvilágának legkevésbé követhető területe: vonzódása a látomások, jóslatok világához.¹⁰⁸ A cseh, morva és sziléziai három látnok revelációit a csalódások, kudarcok és támadások ellenére karolta fel, magyarázta és terjesztette.

A 16-17. századi Európára jellemző prófécia és jóslatok az antikvitás hagyományai, a világmérváltás következményei és a naptárak elterjedésével váltak az elit és a hagyományos kultúrában élők köreiben egyaránt általánossá. Az asztrológia szerves része a korabeli gondolkozásnak. Luther születési évét átigazították a kedvezőbb csillagálláshoz, a *Márssal társalkodó Murányi Venus* címével a bolygók szerencsés együttállására is utal, a karlócai béke aláírásával megvárták, míg kedvezőbbre fordulnak a csillagok. Természetes, hogy az angol életrajz Zrínyi születési dátumát a „szorgos csillagjós” sikert ígérő bolygóállásá-

¹⁰⁷ MATAR, NABIL I.: *The Comenian Legacy in England: The Case for the Conversion of the Muslims. The Seventeenth Century*, 1993/VIII. No. 2. 203-215. - KVACSALA K.: *Az angol-magyar érintkezések i. m.* 807.

¹⁰⁸ PIAGET, J.: *John Amos Comenius 1592-1670. (Selections. Intr. By. P. J.)* Paris. - SZÖNYI GYÖRGY ENDRE: *Comenius asztrológiai világmésképe*, Szeged, 1981. (Irodalomtudományi Dolgozatok 143.)

hoz kötötte, és ezt a születési dátumot veszi majd át a *Lacrymae Hungaricae*, a Londonban kinyomtatott gyászverslap.¹⁰⁹

Jóslatok és revelációk különösen válságok, háborúk, természeti katasztrófák idején tűnnek fel tömegesen és terjednek széles körökben. Igényeket elégitenek ki, felkészítenek a megrázkódtatásokra, viselkedési ajánlásokkal, értékrenddel szolgálnak, levezetnek társadalmi feszültségeket, politikai prognózisikkal hozzászoktatnak ahhoz, ami várható vagy remélhető.

Comenius ugyan sorozatosan tapasztalhatta három kedvelt látnokának tévedéseit, Drabik személyiségének súlyos hibáit, mégis többször átdolgozta vagy átdolgoztatta és kiadta a jóslatokat.¹¹⁰ A kiadásokat nagyrészt Samuel Hartlib támogatta. Jellemző például Comenius 1654. szeptember 9-én kelt levele Hartlibhoz, amelyben kéri, hogy a három látnok próféciájának kiadásával várjon, amíg jóslataik be nem teljesülnek.¹¹¹

Samuel Hartlib Elblag városának szülötte, a Sziléziából Londonba telepedett, édesanyja után angol kereskedő a baconiánus társaság, az Invisible College központi személyisége; a társaság tagja a fiatal Boyle, a híres matematikus, John Pell s a Royal Society több alapítója. Milton az *On Education* című művét az oktatás megreformálását is feladatának tekintő Hartlibnak ajánlotta.¹¹²

A Hartlib meghívására Londonba látogató Comenius 1641-1642 folyamán került szorosabb kapcsolatba a „Baconian Reformer”-ek körével, s ekkor találkozott Václav Hollar cseh grafikussal is, aki majd az egyik, Zrínyivel is foglalkozó angol kiadvány legizgalmasabb térképét készíti el. A kör másik nevezetes tagja John Dury (Dureus), aki az oktatás megreformálásán kívül a református és evangélikus vallás egyesítésén fáradozott, és még Bethlen Gábor követei révén ismerkedett meg az erdélyi protestánsokkal, s Bisterfeld, Piscator, Alsted, majd lelkészek révén állandó összeköttetésben maradt a fejedelemséggel.¹¹³ Ez a vallási és tudományos kör, főleg pedig a Cromwell kormányában befolyásos Hartlib egyengette II. Rákóczi György diplomáciai próbálkozásait, támogatta

¹⁰⁹ WARBURG, ABY M.: *Pogány-antik jóslás Luther korából*. Ford. ADAMIK LAJOS, utószó RADNÓTI SANDOR. Bp., 1986. - *Gróf Zrínyi születése és műveltsége*. In: *Zrínyi angol életrajza*, 97., 409-410. - BENE SANDOR: „*Lacrymae Hungaricae*”. A Zrínyi halálára Londonban kiadott gyászversek. In: *Zrínyi angol életrajza*, 355.

¹¹⁰ KVACSALA JÁNOS: *Egy álpróféta a XVII. században*. Századok, 1889. 745-765. - *Comenius és a Rákóczyak*. Budapesti Szemle, 1889. 112-149. - DUKKON ÁGNES: *A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII-XVIII. század fordulóján*. In: *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVII. századról*. Szerk. HOPP L.-KÜLLÖS I.-VOIGT V. Bp., 1988. - *Asztrológia és keresztény hit a régi kalendáriumban* (Fröllich Dávid). ItK 1991/5-6. 594-596. - PANEK, JAROSLAV: *Joan Amos Comenius 1592-1670*. Prága, 1991. 54. - SZÓNYI GYÖRGY ENDRE: *Comenius asztronómiai világképe*. I. m.

¹¹¹ BL MS. 648. Vö. KVACSALA JÁNOS: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 798.

¹¹² CLUCAS, STEPHEN: *Samuel Hartlib's Ephemerides, 1635-59, and the Pursuit of Scientific and Philosophical Manuscripts: the Religious Ethos of an Intelligencer*. The Seventeenth Century, V-VI. No. 1. 1991. 33-55. - *Milton, az angol forradalom tükre*. Válogatás prózai írásaiból. Összeállította, az előszót és a magyarázatokat írta SZENCZI MIKLÓS. Bp., 1975. 59.

¹¹³ TURNBULL, G. H.: *Hartlib, Dury and Comenius*. London, 1947. Vö. MAKKAI LÁSZLÓ: *Gentis Felicitas*. Pedagógiai Szemle, 1958. (VIII.) 965. - PANEK J.: i. m. 39-40. - MATAR N. I.: i. m. 206-207.

Comenius morvaországi terveit, művei kiadását. Az 1663-1664. évi háború idején Hartlib és körével együtt Comenius is több országot behálózó szellemi mozgalom tevékeny résztvevője.

A Londonban élő magyarokat Comenius hozta össze Hartlib körével.¹¹⁴ Jászberényi Pál még mint senior ismerte meg Comeniust Sárospatakon, Szendrei Ferenc és Száki Ferenc tanítványai voltak. A körhöz tartozó Megalinus svéd matematikus Comenius svéd kapcsolataival és svéd pártfogójával, Le Geerrel hozható összefüggésbe. Comenius, aki a Rákócziak diplomáciai szolgálatát is ellátta, rendszeres összeköttetést tartott Magyarországgal. Informátorai Eperjesen Wesselényi nádornak is fontos hírközlő bázisa van, a mozgalomba beavatott titkár, Gyöngyösi István Comenius tanítványa volt. A magyarországi híreket Comenius Danckában élő veje, Jablonszky (Figulus) küldi tovább, s a rendszeresen havonta járó futár: Windisch János.¹¹⁵

1661-1665 között mintegy húsz magyar diák tanult Londonban. Többet közülük az angliai holland egyház segítette. Comeniust rendszeresen látogatták a hollandiai és angliai egyetemeken tanuló magyar diákok, s tiszteletét tette nála Nadányi János, a *Florus Hungaricus* szerzője.¹¹⁶

Mindamellet Comenius szinte egész Európával összeköttetést alakított ki, Svédországgal, Franciaországgal, Svájjal, s különösen a német fejedelemségek területeivel, főleg ahol evangélikusok éltek. Konstantinápolyból, ha mástól nem, esetleg az ott élő és a Biblia törökre fordítására vállalkozó Warner nevű némettől kaphatott információkat.¹¹⁷

Volt-e közvetlen kapcsolata az Amszterdamban élő Comeniusnak vagy angliai körének Zrínyivel? A téli hadjáratban részt vett egy angol is. Andrew Melvill, előkelő, elszegényedett skót családból származó katona a Waldeck-ezred főtisztjeként szolgált Hohenlohe hadseregében, később kiadott emlékirataiban leírja, hogy csatlakoztak Zrínyihez és harcolt Szigetvárnál és Pécs alatt, de eddig semmi nyoma nem került elő, hogy tudósításokat küldött volna.¹¹⁸

Velencében Zrínyinek ügyvivői voltak, Regensburggal összeköttetést tartott, angol hírek Forstall Márk ír testvérével folytatott levelezése útján is eljutottak Csáktornyára.¹¹⁹ Mindezidáig azonban nincs konkrét bizonyíték, hogy Zrínyi kö-

¹¹⁴ PETER K.: *Zrínyi angol rajongói*, i. m. 58. - BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 228.

¹¹⁵ KVACSALA J.: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 801-803. - BAN L.: *Comenius*, i. m. 166. - KLANICZAY T.: *Zrínyi Miklós*, i. m. 652.

¹¹⁶ KATHONA GEZA: *Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek*. Itk 1975/1. 222-223. HERPEI JÁNOS: *Az öreg Comenius néhány magyar híve (Magyar diákok Amszterdamban)*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szerk. KESERÜ BALINT. III. Bp.-Szeged, 1971. 395-403.

¹¹⁷ Hartlib Boyle-nak írt levele alapján: KVACSALA J.: *Az angol-magyar érintkezések*, i. m. 804.

¹¹⁸ *Memoires de Monsieur Le Chevalier de Melvill, General Major des Troupes de S. A. S. M. le Duc de Cell ez Gr. Bailliff du Comté de Gifom*. Amsterdam, 1704. - A vonatkozó fejezetet magyarul kiadta: GÖMÖRI GYÖRGY: *Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542-1737)*. Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta G. Gy. Bp., 1994. 46-52.

¹¹⁹ FODOR VERONIKA: *Ír szerzetesek kapcsolatai Magyarországgal. Forstall Márk pályafutása*. Szakdolgozat.

re közvetlenül Comeniusszal vagy amszterdami, angiai híveivel, esetleg Jászberényivel kapcsolatban lett volna. A Bethlen Miklós ismeretes angiai útján és Vittnyéd információs tevékenységén kívül töredékes adatok a további vizsgálá-
tok szükségességére utalnak. Ezek közül csupán egyet említhetek.

Mindenki, aki az utóbbi időben foglalkozott az angol életrajzzal, megállapította, hogy sok benne a holland utalás. Hollandiai kapcsolatokra figyelmeztet az *A Brief Accompt of the Turks* címlapján: „Translated out of Dutch.” Indokoltan fordult a figyelem a korszak egyik legjobban értesült újságára, a *Hollantze Mercurius* 1663-1664. évi számaira.¹²⁰

A *Hollantze Mercurius*ban megjelent Zrínyi-levelek között van egy Babocsárol február 4-én keltezett részlet vagy töredék. Nemcsak azért érdemel figyelmet, mert az eddig kiadott Zrínyi-levelek között nem található, hanem egyik záró mondata miatt is: „buzgón imádkozzon értünk”.¹²¹ Zrínyi eddig ismert levelei között egyetlen sincs, ahol arra kérne valakit, vagy valakiket, hogy imádkozzon értük.¹²² Viszont könnyen hozható összefüggésbe az angol életrajznak az olvasóhoz intézett bevezetőjét záró kijelentésével: „So prayeth.”¹²³ Erre azért is fel kell figyelünk, mert Comenius körében az egymással levelezők gyakran írják csupán kezdőbetűjüket és használják ezt a záró formulát.¹²⁴ Ha pedig az ügyéért imádkozást kérő Zrínyi-levél, vagy Zrínyi nevében írott levél szövegkörnyezetét vizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy a *Hollantze Mercurius* közli Drabik revelációjával, az üstökössel és a regensburgi döntéssel együtt az angol életrajzban is megtalálható híreket.¹²⁵

Mindenesetre Comenius Amsterdamban a *Hollantze Mercurius* lapjairól is értesülhetett a Dráva menti eseményekről. Gyors reagálásának dokumentuma a téli hadjáratot és Zrínyi jelentőségét összefoglaló írása.

A „*De progressibus Zerianianis adversus Turcas in Hungaria inferiori... (Anno 1664. in Januario et Februario) Meditatiuncula ductu revelationis. 146.*” „Johannes

¹²⁰ *Hollantze Mercurius*. Vervatende De voornaemste Geschiedenissen, voorgavallen in't gantze Jaer 1663. In *Christenryck*. Harlem, 1664. - PETER K.: *Zrínyi angol rajongói*, i. m. 49., 51., 55. - BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 226. - FISCHER ÉVA-FÜLÖP L. M. W. S.: *Zrínyi-levelek a „Hollantze Mercurius”-ban (1663-1664)*. *Zrínyi Dolgozatok*, 1988. 187-209. - GÖMÖRI GYÖRGY szerint ez a „Dutch” német.

¹²¹ „Bidtz ijvrich voor ons.” *Hollantze Mercurius*, február. 35. - FISCHER É.-FÜLÖP: *Zrínyi-levelek*, i. m. 193-194.

¹²² A levélnek Antonio Negri velencei követ február 12-i jelentéséhez mellékelte és január 24-ére datált variánsában: „Imádkozzanak (!) érettünk hathatósan”. A feltevés, hogy innen került a *Hollantze Mercurius*ba, egyelőre további vizsgálatot kíván. BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 226-227. - A rendkívül pontos Chiaromanni február 5-én jelzi, hogy megérkeztek az első hírek Zrínyiékől Regensburgba: január 21-én seregszemlét tartott, futár hozta a hírt, hogy elfoglalta „Koppányt és Berzencét”. FSTA, MP 4404.

¹²³ A záróformula először az angol életrajz jegyzeteit készítő figyelmét keltette fel: „klerikus szerzőre vall”. KOVACS S. I.: *Zrínyi angol életrajza*, 391. - Ezzel szemben: „valószínűtlen, hogy klerikus szerzőről lenne szó, mivel az előszót befejező »so prayeth« (ezért könyörög) nem vallásos, hanem udvariassági formula, a korban nem papi szerzők is használják”. GÖMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 69.

¹²⁴ „I pray you” - Jh. Pell Hartlibnak, 1656. július 17/27. PATERA, A.: *Jana Amosa Komenského korrespondence*. Prag, 1892. 186.

¹²⁵ *Hollantze Mercurius*, 1664. 32-36. - Az angol életrajzban a Pozsonyból február 4-i keltezással közölt levelet a *Hollantze Mercurius*ból átvettnek mondja: BENE S.: *Zrínyi-levelek*, i. m. 227.

Amos-Comenius, Amsterdami, 1664" aláírási másolat¹²⁶ nem ismeretlen a Zrínyi-kutatásban.¹²⁷ A szöveg részben Drabik 1652. szeptember 20-i revelációjának a magyarázata vagy értelmezése, részben pedig tudósítás az 1663. évi török harcokról és a téli hadjáratról.¹²⁸

Drabik 1652. szeptemberi prognózisa az általa szinte rajongva szeretett Rákóczi Zsigmond halála után, a vele szemben tartózkodó II. Rákóczi György viselkedése miatt felháborodva arról szól, hogy mivel a Rákóczi-ház nem teljesítette Isten akaratát, súlyos megpróbáltatás éri őket, Jehova nélkülük viszi véghez művét; utalt a dunántúli főurakra, közöttük Zrínyire is, és különböző rejtélyes kijelentéseket tett a jövőre nézve.

A Comenius nevével szignált kézirat szerint az idők beteljesítésére, amire II. Rákóczi György méltatlannak bizonyult, Zrínyi hivatott. Ezzel benne is vagyunk a napi történetekben. Ezután csupa konkrétum következik. Zrínyi Kanizsához közel felépítette Zrínyiújvárat, cselvetésekkel és betörésekkel zaklatta a törököket. Erre azok 1663-ban Magyarországra törtek, Érsekújváron kívül elfoglalták Lévát, Nógrádot és sok más helyet. S miként az 1663-ban kiadott angol tudósításokban és az angol Zrínyi-életrajzban, itt is szóba kerül a tatárok morvaországi betörése.¹²⁹ Mintegy erre válaszként – ahogy a tatárok visszafordultak és téli szállásaikra vonultak – Zrínyi gróf csodálatos gyorsasággal harmincezer főnyi horvát, magyar és német katonával mélyen benyomult a török területre, a törököket és tatárokat levágta, a nagy költséggel épített Dráva-hidat lerombolta és felégette, majd hatalmas zsákmánnyal hazatért. Igazolta jóslat erejét, hogy Kelet vizeit emberemlékezet óta senki sem zavarta fel úgy, mint ő.¹³⁰

Természetes, hogy Comenius élénk figyelemmel kísérte Zrínyi harcait. Annak idején magyarországi útjának egyik indítékául Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta házassága szolgált, s a Codrington-féle angol reveláció-kötet is bizonyítja, hogy tudatosan ápolta Pfalzi Frigyes emlékét. Közép-európai terveiben Magyarországnak főleg geopolitikai helyzete miatt fontos szerepet szánt: „Az ország központi fekvésénél fogva ti magyarok vagytok a legalkal-

¹²⁶ Oxford, Bodleian Library, Rawlinson D 399. Továbbiakban: *De progressibus Zerinianis...*

¹²⁷ BAN I.: *Comenius*, i. m. 164. KLANICZAY T.: *Zrínyi Miklós*, i. m. 777-778. - Gömöri György a jelentőségét vitatja: „hiába próbálta Comenius jegyzeteiben összekapcsolni a jóslatokat a tényleges eseményekkel. Vö. Bodleian Library, Rawlinson D 399 kéziratának 270-272. lapjait.” GÖMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 91. 9. jegyz. - Vö.: *Comenius-kutatók*. In: *Bibliotheca Comeniana*. III. Sárospatak, 1990.

¹²⁸ Lényegében ez a szöveg kerül majd be: COMENIUS, JOHANNES AMOS: *Lux e Tenebris, novis radiis acuta...* MDCLXV. App. H. 2086.

¹²⁹ „Moraviam vero, imisso, Tartarorum exercitu foede vasterent.” *De progressibus Zerinianis* 146/5. *Zrínyi angol életrajza*, 82., 20. Rövid beszámoló uo. 347-348. Vö. *Lux e Tenebris*, 140.

¹³⁰ „Sed illis reversis, et per hyberna distributis, Comes Zerini collecto celeritate mire ex Croatis, Hungaris, auxiliariisq[ue] Germanis ad triginta milia exercitu, hyemis, et glaciei ope profunde in Turciam irrupit, obvius ubiq[ue] Turcas, et Tartaros mactavit ad Esecum usq[ue], per Germanica milliari ultra 20. ubi pontem anno supeiori a Turcis ingentibus impensis Dravium flumen, et vicinas paludes stratum, duorum milliarium Longitudine destruxit, ac excussit, domumq[ue] revertens permultas urbes, et arces occupavit, totumq[ue] inter Dravum, et Danubium tractum vastavit, et sic demum ingentibus cum spoliis domum se recipiendo, vim oraculi verificavit, et aquas Orientis ita, ut ille, post hominum memoriam turbavit nemo.” COMENIUS, A. J.: *De progressibus Zerinianis adversus Turcas*, i. m. 5. - Vö.: *Lux e Tenebris*, i. m. 272.

masabbak, hogy egyesítsék Keletet, Északot és Nyugatot.”¹³¹ Az sem meglepő, hogy a Zrínyi harcairól jól értesült Comenius szükségesnek véli megemlíteni a törökök morvaországi betörését. Máskor is együtt szól Magyarországról és Morvaországról. Talán még ennél is fontosabb, hogy Zrínyi fellépésének jelentőségét kiemeli a hadi események szűk köréből. Mégpedig olyan szövegben, ahol előzőleg Bethlen Gábor kap, a cseh felkelésre is utalva, nagy elismerést. Számolva a török hatalom visszaszorításával, Comenius újra esélyt látott Közép-Európa hatalmi viszonyainak átrendezésére. Comenius tehát Zrínyit mint karizmatikus személyiséget fogalmazza meg, általános, országok feletti jelentőséggel.

Mennyi része lehetett a Zrínyivel kapcsolatos művek létrehozásában Comenius körének? Reális válasz érdekében az *A Prospect of Hungary, and Transylvania* térképe ad további tájékoztatást. A könyv Apponyi gyűjteményében lévő, feltehetőleg első kiadása az eszéki hid felégetésével zárja a hadi események leírását: „he [Zrínyi] returned home”.¹³² Közli Magyarország és Erdély fejedelmeinek névsorát, a szomszédos országok, Csehország, Ausztria, Horvátország, Dalmácia, Morvaország és Szilézia viszonyait, és ír a regensburgi birodalmi gyűlésről. A könyv bőbeszédű címlapja a térképre külön is felhívja a figyelmet.

A valóban nem mindennapi térkép keretének alján olvasható igen apró betűvel: „Wencelaus Hollar fecit 1664.” Ily módon megfajthatóvá vált a térkép címének monogramja: „A new map of the Kingdom os Hungaria with other beordering countries... in diuers places corrected and augmented by W[encelaus] [Hollar]... 1664.” Mielőtt túlságosan örvendhettem volna jó szememnek, látnom kellett, hogy már Apponyi Sándor észrevette és jelezte a szerző nevét. Természetes is, hiszen Hollar korának rangos művésze volt, egyik szép rézkarcát – *Piazza in Coventgarden* – a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya gyűjteményéből közölte a *Zrínyi angol életrajza* című kötet is. Apponyi 1927-ben megjelent megállapítása ma is érvényes: „E szép térképet sehol sem találom megemlítve.”¹³³

Wencelaus Hollarral Comenius már angliai útja alkalmával kapcsolatba került, feltehetőleg azóta is tartotta a cseh származású művésszel az összeköttetést. Annál is inkább valószínű, mert a térkép egybevág Comenius koncepciójával. Tudomásunk szerint ez az egyik első Közép-Európa-térkép. A Salzburg, Raguza, Krakkó és a Vaskapu közötti térségen, széles nemzetközi keretben ábrázolja Magyarországot, s benne Zrínyiújvárt. A cartouche pedig elárulja, hogy a művész már valószínűleg tudott Zrínyinek a fővezérséget a császár kezébe helyező javaslatáról, de a regensburgi gyűlés döntéséről mindenképpen. Jobb ol-

¹³¹ *Sermo Secretus*. Vö. R. VARKONYI Á.: *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In: *Europica varietas - Hungarica varietas*, i. m. 70.

¹³² Apponyi H. 893. - Egy 1664. augusztus 30-án és 1665. május 2-án regisztrált oxfordi példányát Samuel Clarke művének jelzi GOMÓRI GY.: *Adalékok*, i. m. 83., 93.

¹³³ APPONYI ALEXANDER: *Hungarica* 120. App. H. 893. - *Zrínyi angol életrajza*, 47.

dalón ugyanis Lipót császárt páncélba öltöztetve ábrázolja a művész. Páncélban megjelenített uralkodó pedig arra vall, hogy a háborút személyesen is vállalja, ő a fővezér. Háborúról tájékoztat a cartouche bal oldali alakja is: magyar vitéz kalpagban és kivont karddal. – Aki ezt rajzolta, az már ismerte Zrínyi javaslatát, vagy a regensburgi döntést.

Mindezek alapján több nem mondható, mint hogy az „Európa Zrínyije”-képzet Comenius Hollandiát, Angliát, Svédországot, Erdélyt és a német területet behálózó körében fogalmazódott meg. Lehet, hogy János Fülöp adta az ösztönzést, akarva-akaratlanul, hogy a könyv Kasztriota Györgyöt állítsa Zrínyi mellé. Nem feledhetjük azonban, hogy a könyv koncepciójában Szkander bég szimbolikus hangsúllyal a „kapcsolatok és cselekedetek” megtestesítője. Tamerlán ugyancsak koncepcionális elemet hordoz: török vagy tatár származású, s belülről támadta a szultán túlárado hatalmát, minden kegyetlensége mellett kiváló hadvezéri tulajdonságokkal rendelkezik. Ezzel is kifejezi a mű, hogy elismeri a törökök értékeit. A könyv összeállítói sokat tudtak Magyarország, Morvaország, Szilézia, általában Közép-Európa viszonyairól, és jól ismerték Hollandia és Anglia problémáit.¹³⁴

Európa csillaga

„Senki sem mérlegelte még ilyen komolyan Európa érdekeit” – olvasható O. C. megállapítása a *The Conduct and Character of Count Nicolas Serini* bevezetőjében. Államférfi tulajdonságával ruházza fel. De vajon melyek azok az európai érdekek, amelyeket ez a Zrínyi képvisel?

Legkézenfekvőbb közös érdek a török visszaszorítása. Zrínyi, miként tudjuk, többek között azért is építette be műveibe V. Károly császár emlékét, példáját, politikáját, mert az oszmán inváziót nem csupán Magyarország, hanem egész Európa veszedelmének látta. Elég felidézni a *Szigeti veszedelem* jól ismert hangsúlyos sorait: „Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját, / Az kinek Európa rettegte szablyáját.” Nem Magyarország, Buda vagy Bécs rettegte szablyáját, hanem Európa. A regensburgi tárgyalások anyagából nyilvánvaló: a török elleni támadó háború egész Európa ügye, és nem csupán valami segélynyújtás Magyarországnak.

Zrínyi a császárnak küldött memorandumában kifejti: ha most nem győzik le a törököt, hamarosan Bécs alatt lesz. Feltehető célja, „hogy közelebb jusson Bécs falaihoz, és behatoljon Felső-Ausztria belsejébe, s a már megdézsmált Morvaországba”. Tömören ugyanezt mondja az angol életrajz is: „Ha a török Nagyúr egyszer Bécsben ebédelne, akkor már Párizsban vacsorázna.” A *Regensburgi Hírnök* misztikus általánosságban fogalmaz úgy, hogy a török elárasztja Bécs városát, és az egész kereszténységet lerombolással fenyegeti. Hasonlóan érveltek Velence követei az angol kormánynál: a török balkáni elő-

¹³⁴ Comenius koncepciójának holland és angol forrásairól: POLISENSKY, JOSEF: *Komensky a jeho doba*. Historicky Sbornik, 1853. Vö. MAKKAJ L.: *Gentis Felicitas*, i. m. 968. - PETER K.: i. m. 58-69.

renyomulásával lerombolja a „keresztény civilizációt”, Sinzendorf császári követ ugyanezt mondja: a mohamedánok célja, hogy lerombolják a kereszténységet.¹³⁵

Mégsem mondhatom, hogy általános toposzról van csupán szó. Mindhárom írás egyértelműen ajánlja, javasolja, követeli, hogy a különböző európai hatalmak fogjanak össze. Tegyük félre ellentéteiket, vetkezzék le „bűneiket”. Ezek a bűnök mind a rossz politikusok bűnei: döntésképtelenség, gyermekes sértődöttség egymás ellen, belső egyenetlenség, közöny és a vallási ellentétek felszítása. Az európai hatalmak ellentétei mint a pusztulás okai, és az egység szüksége a török elleni összefogást sürgető röpiratok alapmotívumai. Például ez olvasható már az 1663-ban újra kiadott 1514. évi *Anschrage*-ban, Erasmus több röpiratában, 16. századi magyar diplomaták írásaiban, Busbequius sokat idézett és 1663-ban bilingvis formában megjelentetett röpiratában. Közismert, hogy megjelenik a *Török áfiumban* és elhangzik a Rajnai Szövetség 1663. október 31-i ülésén előterjesztett *Vorschlag*-ban. A *Regensburgi Hirnök*, műfajának megfelelően, apokaliptikus bűnökről beszél, Ninive és Babilon bűneiről, és célpontja a császár és a pápa. Zrínyi memorandumja tárgyyszerűen a birodalmi gyűlés tehetetlenségére utal. A *Count Serini's Birth and Education* széleskörű áttekintést vázol az európai hatalmi ellentétekről. A török azért választotta meg jól támadásának idejét, mert az európai hatalmak között nincs egység. Zrínyi véleményeként közli, hogy „a mai idők legnagyobb politikusai az utóbbi számos változás következtében jobban el vannak foglalva az európai érdekek egyensúlyban tartásával, mint hogy a nyugati világon végigsöprő általános áradat megállítására gátat emeljenek”.¹³⁶

A hathatós, közös európai cselekvés feltételeit mindkét írás – Zrínyi memorandumja és az életrajz – elég konkrétan, hasonlóan vázolja. Az első ilyen feltétel: Anglia és Hollandia bekapcsolódása a közös vállalkozásba. Mivel a magyarországi török háborút a velencei háborúval egységben látja, Anglia kiváló hajóhada nélkülözhetetlen. „De ha az a tűzvész, mely Magyarországon égve füsttel borítja el Németországot, és könnybe lábasztja Olaszország szomszédainak szemét – írja Zrínyi – túlságosan távoli, lebecsülendő és elhanyagolható szikrának tűnnek Franciaország, Anglia és Hollandia messzelátója számára, vessék, az Isten szerelmére, tekintetüket a Földközi-tenger vidékére, s mondják meg nekem, mit jelent a fegyvereknek az a hatalmas tömege, mely hetvennél több kalóz hadihajóval pusztítja ezeket a tengereket? Törökök ők, vagy tán nem azok? Ah, ha a tunya és viszálykodó keresztény kardok nem sújtanak le szívvel-lélekkel és teljes erővel ezen a környéken az ellenségre, rövid időn belül készüljenek fel arra, hogy kettétöri őket a [török] hajóhadak dühödő rohama, vagy a hatalmas sokaság áradata... De ha az újkori uralkodók szívében nem ég a nem

¹³⁵ SZELESTEI N. L.: *Zrínyi tanácsai*, i. m. 193. - *Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza*, 106. - *Regensburgi Hirnök*, 19-20., 25-26., 114-115. - „Mohammedan ambition to destroy Christendom”. 1663. december 11/12. és 1663. november 27. PRO SP 84/168. fol. 115., 213.

¹³⁶ *Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza*, 101.

közönséges dicsőség nemes szomszárja, lakozzék benne legalább saját megörzö-süknek bölcsesség sugallta óhaja." Félreérthetetlen beszéd: a kereskedés biz-tonsága, önmaguk megörzése forog kockán – állapítja meg Zrínyi –, és felvázol-já nagyszabású haditervét: „És ha meg akarják menteni az életüket, igyekezze-nek összefogni, s azt mondom, hogy minél előbb egyesüljenek, mert a közös ellenség – ha szétszórva találja – egyenként semmisíti meg őket.”¹³⁷

Az angol életrajz sem csupán a magyarországi hadszíntérre figyel, számol Kandia és Dalmácia szorongatott helyzetével. Zrínyi véleményeként mondja el: a belső viszályok nem mentik fel Angliát, hogy ne nyújtson segítséget a keresz-tényeknek. Úgy látom, hogy ebben az összefüggésben érthető az életrajz két eddig megmagyarázhatatlan részlete. Eszerint a nagyvezír állítólag kijelentette, hogy ha vallást változtatna, Anglia királyának istenét és vallását választaná, to-vábbá a törökök beolthatók emberséggel és tisztalelkűséggel, ha civilizáltabb és műveltebb emberekkel érintkeznek.¹³⁸ Ezek az elemek a törökök megtérítésének terveiből kerültek át az angol életrajzba, talán azzal a céllal, hogy a kereskedő tengeri államokat megnyerjék. Kereskedelemre, együttműködésre az oszmánok jobb partnerek lehetnek, ha katonai erejüket megsemmisíti a keresztények ösz-szefogása.

Vizsgálataink megerősítik a remek megfigyelést: az angliai Zrínyi-kultusz jellegzetessége, hogy „az angol közvélemény Közép-Európa felé fordul”.¹³⁹ Némi módosítással. Mind a *The Conduct and Character of Count Serini*, mind a másik három könyv gondolati vonalvezetésében határozottan kitűnik Közép-Európa mint sajátos térség. Jellemző erre a térségre, hogy a vallás, a lelkiismereti szabadság és a műveltség különleges érték. Számon tartják a sikertelen vagy befejezetlen politikai vállalkozásokat és ápolják emlékeiket. Erdélyben Bethlen Gábor a megvalósult lehetőség, II. Rákóczi György a csalódás fejedel-me. Morvaországban és Csehországban Pfalzi Frigyes még élő emlék. Cod-rington a fordításban kiadott jóslatokat a cseh király fiának, Rupert hercegnek ajánlja. A Duke of Cumberland és Count Palatine of Rhine címetek viselő Rupert az angol király unokája, s az annak idején Comeniusnak a cseh király előtt elmondott beszédét a kötet nem minden célzás nélkül közli le ismét.¹⁴⁰ Nem ismerem még egyet a török háborúval és Zrínyivel foglalkozó egykorú röp-iratok és propagandisztikus művek közül, amelyek annyit írnának Erdélyről, mint az angol életrajz. Jólértesültsége nemcsak meglepő, hanem az összefogás koncepciójába illeszkedik. Megírja például, hogy Zrínyi „sok gyanút keltő levelet eszelt ki, hogy Apafit a török vezértől, a török vezért Apafitól eltávolítsa”.¹⁴¹

Jellemző végül a török hatalmi szférában élő országokra a kiszolgáltatott-ság, védtelenség az 1663. évi török támadás következményeivel együtt. S ha

¹³⁷ SZELESTEI N. L.: *Zrínyi tanácsai*, i. m. 198.

¹³⁸ *Zrínyi angol életrajza*, 82., 103.

¹³⁹ GÓMÖRI GY.: *Adalékok*, i. m. 66-67.

¹⁴⁰ „Many of these Prophecies were very much desired by the late King of Bohemia & were presented to him by the learned Comenius.” CODRINGTON, R.: i. m. 3. - Vő.: PETER K. i. m. 38-39.

¹⁴¹ *Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza*, 111-112.

mindehhez még hozzávesszük a Zrínyi nevéhez köthető *Elmélkedések* konföderációs tervét Morvaországgal, Sziléziával és más szomszédos országokkal, akkor méltán állíthatjuk, hogy ebben a gondolatkörben egy befejezetlen Közép-Európa képzete fogalmazódik meg.

Európa Zrínyije a biztonságot nyújtó hadvezér, aki nemcsak a háború mestere, hanem ismeri a béke szabályait és képes megteremteni a nyugalmat. Államférfi, aki áthidalja az ellentéteket, „kibékíti, egyesíti a németeket és a magyarokat”, nincsenek hiúságmániái, tud együttműködni Montecuccolival és Hohenlohéval. Ő az, aki „a keresztény világban keletkezett úrt a maga nagy egyéniségével tölti ki”, és képes rá, hogy létrehozza az európai országok összefogását. Szerény, „nem kelti fel a császár féltékenységét”. Nem sért meg senkit, de őt sem lehet megsérteni. Türelmes és igazságos, segíti a szegényeket, a bűnösöknek megbocsát, oltalmat nyújt a gyengéknek és az elhagyottaknak. „Úgy jár-ke, mint a nap, tekintetében és cselekedeteiben nem kevesebb derűt, mint ragyogást hordozva. Járja az országot, mint az uralkodók, a keresztény világ sorsa nehézségekkel terheli, de leküzdí azokat. Sok nemesember elszegényedik, csakhogy őt támogassa, más közrendűbbek számtalan veszélyt küzdenek le, hogy színei alatt harcolhassanak. Sok nagyszerű hölgy megváltik nemének díszeitől, hogy segíthessen neki, és férjétől, hogy őt szolgálhassák.”¹⁴²

A szövegen átút az antik uralkodóeszmény, kimutathatók megfelelések a *Mátyás király életéről való elmélkedések* gondolataival. Felmerülhet, hogy mindkét szerző, Zrínyi és az ismeretlen életrajzíró közös forrásból dolgozott. Hasonlót feltételezett Péter Katalin is bevezető tanulmányában, amikor meglepetéssel nyugtázta, hogy a *Vitéz hadnagy* második részével, az *Aforizmákkal* azonos gondolatok, sőt csaknem szó szerinti egyezések találhatók a *Gróf Zrínyi születése és műveltsége* című fejezetben. Ezt egyenesen „fantasztikusnak” tartva a kötet egyik fő kérdéseként fogalmazta meg, hogyan kerülhettek át Zrínyi írásaiból vett részletek az angol életrajzba, hiszen az ismeretlen szerző „nem vehette egyszerűen boltban”.¹⁴³

A jelenség nem annyira rejtélyes, ha tudjuk, hogy Makkai László már kimutatta a *Vitéz hadnaggyal* összevágó részeket Comenius *Gentis felicitas* című művében.¹⁴⁴

Az angol életrajz egyértelműen a támadó háború gondolatát fogalmazza meg: „Ez idáig a keresztény világ nagy fogyatékossága volt, hogy védelemre szorítkozott.”¹⁴⁵ Átítatják a művet Comenius demokratizmusára emlékeztető gondolatok: Zrínyi a legalacsonyabb rangút is meghallgatja, „soha meg nem tagadja az érdemet, tudván, hogy az elhanyagolás jobban pusztít, mint a kard” (117). Műveltség és vallás nélkül, az értelmi képességeiben visszafogott tömeg

¹⁴² Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 112-113., 128.

¹⁴³ PETER K.: Zrínyi angol rajongói, i. m. 57-58.

¹⁴⁴ MAKKAI L.: *Gentis felicitas*, i. m. 971.

¹⁴⁵ Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 107.

mindenre felhasználható (123). Comeniusi eszme az „egyetemes eszesség” követelménye.¹⁴⁶ A könyv mind átfogó koncepciójával, mind pedig részleteivel Comenius Európa egységéről alkotott politikai elképzelésére emlékeztet. Tudjuk, hogy Comenius többször is kifejtette véleményét az európai népek békéjéről. Különös összecsengés, hogy Zrínyi és köre számtalanszor leszögezte: amíg a török bent van az országban, nincs béke, ők semmi mást, mint a békét szeretnék a törököt kiűző háborúval végre megnyerni. Az angol életrajzban is többször megemlíti az ismeretlen író, hogy Zrínyi nemcsak a háborúnak, a béke szabályainak is mestere. Az angol életrajz Grotiusra hivatkozik, s Grotiust Comenius és a Zrínyi mozgalmaiban tevékenykedő magyar politikusok egyaránt forgatják.

Mindezek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy az Európa ügyét mintegy Atlaszként vállán viselő Zrínyi képze a népek egységében gondolkozó Comenius körében alakult ki, angol tudósokat, német és svájci lelkészeket, erdélyi diákokat, sziléziai, cseh, morva informátorokat, s a londoni magyarokat egyaránt átfogó tágas körben. Átfogta Közép-Európa országait, ahol meg kell teremteni a térség biztonságát és nyugalomát, visszaszorítani a törököt, mintegy pacifizálni Európa legagresszívabb hatalmát, az oszmán birodalmat, s biztosítani ezekben az országokban a lelkiismereti szabadságot.

A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetőjének gondolatát fogalmazza meg költőien a Comenist Angliában is mesterének valló Jászberényi Pál a többségében Comenius tanítványok közreműködésével Zrínyi halálára kiadott *Lacrymae Hungaricae Antikvé versében: „Orbis Europaei Jubar”* – „Európai földrész csillaga”.¹⁴⁷

Magyarországon vajon ismerték Zrínyi hívei és kortársai O. C. angol kötetét? Újraolvasva Kéry János gyászbeszédét, nehéz szabadulni a gondolattól, hogy ismernie kellett. Hasonlóra utal Vitnyédy egyik levélrészlete: „Úgy hullott le, mint a csillag.” Halála nemcsak Magyarország, hanem egész Európa vesztesége volt. Jellemző néhány sor Laurencius Rebek, laibachi Ágoston-rendi szerzetesnek 1665. március 3-án Forstall Márkhoz címzett leveléből: „Salzburgból kaptam a jámborul elhunyt Miklós grófról szóló levelet, ami olyasmiről beszél, hogy megérkezett oda, Salzburgba Franciaországból, Párizsból egy nemesember, aki azt állította, hogy látta ott Párizsban Miklós gróf urat, és beszélgetett is a kíséretében tartózkodókkal. Ilyesmit állítottak mások is, akik Velencéből érkeztek. Mindebből igen sokan úgy vélik, hogy nem halt meg ott, hanem feltehetően egyik szolgáját ölték meg, hogy így megmentse saját magát és munkálkodhassék azon, amit elhatározott.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 117., 123.

¹⁴⁷ KATHONA GEZA: Zrínyi Miklós halálára. Londonban 1655-ben megjelent gyászversek. ItK 1975. 220. - BENE SANDOR: Lacrymae Hungaricae. A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek. Angol életrajz Zrínyi Miklósról, 358. - BORIÁN ELDRED: „Óram tisztességes csak légyen utolsó”. Irodalom-ismeret, 1995. 1-2. 14-16.

¹⁴⁸ ÖStA Öst. Staatsregistratur. Karton 17. Rep. N. Fasc. 14. Pars 1. fol. 188.

Az „Európa Zrínyije”-képzet megfogalmazóiról és az angol kötetéről még sok részletkérdés tisztázása további kutatásokat kíván. Vizsgálataink eredménye úgy foglalható össze, hogy az „Európa Zrínyije”-képzet *Comenius körében alakult ki*. Zrínyi az egész Európát érintő egyetemes kihívásra adott választ, az elmélet és a gyakorlati cselekvés szintjén, Magyarország, a térség nemzetei értékeinek és érdekeinek konkrétságában. Ezért láthatták benne többen az egységet és békét kereső Európa államférfiát, aki egyetemes értékrendben tudta kifejezni és tettekkkel volt bátor képviselni a kor egyetemes vágyait.

Az angol Zrínyi-életrajz, több angol írással együtt, szoros kapcsolatban van a nemzetközi törökellenes liga létrejöttével, Zrínyi várható és kívánatos fővezéri kinevezésével, Közép-Európa hatalmi átrendeződésének különösen Magyarországot, Morvaországot, Csehországot és Erdélyt érintő esélyeivel. *Comenius és Zrínyi ugyanazt az európai politikai alternatívát fogalmazták meg*, Ezt az alternatívát fejezte ki a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetőjének írója, O. C. azzal, hogy Európa sorsát kezében tartó államférfinak nevezte Zrínyit.

Comenius nyelvtanítási módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin-angol nyelvkönyvében

1664-ben egy magyar literátor, Jászberényi Pál – aki már évek óta Angliában élt és nevet szerzett magának tanítási módszerének eredményességével – Londonban kiadott egy angol nyelvre alkalmazott latin tankönyvet az alábbi címmel:

*A New Torch to the Latin Tongue: so enlightned that besides the easier understanding of all Classical Authors, there is also laid open A ready way to write and speak Latine well and elegantly. (...) By P. Jasz-berenyi A Transylvanian.*¹ (Az angol cím latin változata: *Fax Nova Linguae Latinae*, általában ezt használják a kutatók, ha a művet említik.)

A szerző a címben azt ígéri, hogy ennek az „Új Fáklyának” a fényénél a klasszikus szerzők megértése mellett a tanuló még a helyes és elegáns latin írás és beszéd képességét is elsajátíthatja. A kor szokása szerint a címlapon és annak versóján olyan idézeteket közöl, melyeket műve szellemi kísérőjeként, „ars poeticájaként” érthet az olvasó. Jelen esetben Seneca, Cicero, Erasmus és Vossius sorai szerepelnek a kötet elején, s azért fontos erre is figyelmet fordítanunk, mert mind a négy idézett szerző fontos szerepet játszik Comenius életművében is. Senecától a 64. epistolára utal, angolul idézi a számára fontos gondolatot:

“Although all things were found out by the Ancients: yet this will always be new, the use, the knowledge and disposition of things found out by others.” („Bár minden dolgot föltaláltak a régiek, de mindig új lesz a mások által föltalált dolgok alkalmazása, ismerete és elrendezése.”)

Jászberényi 1659-től Cecil Tufton oxfordi püspök fiának nevelője volt,² részben az ő biztatására vállalkozott a tankönyv megírására, s a könyv ajánlásában kifejezi háláját pártfogójának (...Magno Maecenati suo benignissimo...). A kötetben még szerepel egy hosszabb latin és angol nyelvű előszó, melyekben nyelvtanítási módszereit és a könyv létrejöttének körülményeit írja le, utána pe-

¹ A teljes címleírást lásd Szabó Károlynál, OSZK RMK III 2252, az oxfordi Bodley Könyvtár példánya – melyet szintén volt alkalmam tanulmányozni – a Bliss 287 jelzet alatt található.

² Erről lásd Kathona Géza: Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek című tanulmányát. ItK 1975. Kathona helytelenül *Lufton*-nak írja *Tufton* nevét; valószínűleg nem a *New Torch...* előszavából, hanem másodlagos forrásból szerezte adatát, ezért szerepel tévesen a név.

dig a Jászberényihez intézett üdvözlő versek találhatók, a következő szerzőktől: Edmundus Castell, Samuel Cromleholmes, Adam Littleton, John Goad, S. Helmes, Enyedi Gáspár, Th. Branker, Joh. Megalinus svéd matematikatanár, Nadányi János, Köpeczi Bálint, G. Platt, Th. Singleton és Csernátoni Pál. A két előszó tartalmilag nagyjából megegyezik, főleg amikor a konkrét módszertani kérdéseket fejtegeti; az eltéréseket a címzetek „státusza” magyarázza: a latin ugyanis tanítóknak, iskolamestereknek, általában gyermekek oktatásával foglalkozóknak szól (Ad Eruditos Reipublicae Literariae Moderatores, Adolescentiae Formatores, Scholarchas et Ludimagistros, Praefatio), ezért tudományosabb színezetű, míg az angol szöveg általában az olvasót, mégpedig az *angol* olvasót veszi célba: „To the READER, Worthy Englishmen”.

Tanulmányomban ezeknek az előszavaknak a comeniusi párhuzamaira, egybecsengéseire szeretnék rámutatni, előtte azonban összefoglalom a Jászberényi Comeniushoz fűződő kapcsolataira vonatkozó adatokat.

Jászberényi személyéről, tevékenységéről Bene Sándor írt a Zrínyi Miklós halálára Londonban közreadott gyászversek kapcsán,³ Kathona Géza kutatásai nyomán, új eredményekkel gazdagítva a Zrínyi-filológiát. Comenius és Jászberényi ismeretségére vonatkozóan csak utal arra a köztudott – ámbár fontos – tényre, hogy a *New Torch* szerzője Sárospatakon a nagy cseh pedagógus tanítványa volt, két peregrinustársával, Szendrei Ferencsel és Száki Ferencsel együtt: „Jászberényi maga írja a *Fax Nova* előszavában, hogy e munkájával is hazájának kíván szolgálni, ha már a körülmények nem teszik lehetővé, hogy otthon dolgozzon. De őket harmójuk a sorsközösségen túl azonos felekezethez tartozásuk is összefogta, és közös puritán neveltetésük Comeniusnál, Tolnai Dali Jánosnál”.⁴ (Kiemelés tőlem: D.Á.) Az utolsó fél mondat állítása azonban pontatlan. A Comenius-szakirodalomból ugyanis tudjuk, hogy Tolnai Dali Jánossal – épp Sárospatakra érkezése után – nézeteltéréseik voltak, mivel Comenius jóval kevésbé azonosult a puritanizmus eszméivel, mint magyar barátja.⁵ Jászberényi 1650-től volt togatus diák Patakon, tehát attól az évtől kezdve, amikor Comenius odaérkezett Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond meghívására, hogy a főiskolát megreformálja. Ebben az időben újra Tolnai Dali János, a puritanizmus meggyőződéses híve volt a rektor. Ő már korábban ismerte Comenius munkásságát, elsősorban közös angliai barátjuk, Samuel Hartlib révén (akivel Comenius heidelbergi, majd leydeni első tartózkodása, 1613 óta állandó kapcsolatban állt). Tolnai Dali az 1630-as évek elején járt Németalföldön, Franekerben, Groningenben és Leydenben, majd 1633 elején Angliába is áthajózott.⁶ Itt találkozott a puritanizmus eszmevilágával, s hogy egész életében következetesen kitartott mellette, talán azzal is magyarázható, hogy

³ Bene Sándor: „Lacrimae Hungaricae” A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek. In: Angol életrajz Zrínyi Miklósról. (Bev., szerk., jegyz.: Kovács Sándor Iván.) Bp., 1987. 355-369.

⁴ Bene i. m. 363.

⁵ Rácz Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp., 1931. - *Wilhelmus Rood*: Comenius and the Low Countries. Amsterdam, 1970. - *Comenius and Hungary*. Bp., 1973.

⁶ Zoványi Jenő: Egyháztörténeti Lexikon. 3., javított és bővített kiadás. Bp., 1977. 644.

még nem egészen abban a radikális változtatban szembesült vele, mint Comenius 1640/42-ben, amikor épp Hartlib kezdeményezésére Angliába érkezett. A cseh pedagógus sárospataki tartózkodása azonban már az első évtől kezdődően megosztottságot idézett elő: 1650-ben kiadta *Independentia aeternarum confusiorum origo* című 1648-ban keletkezett, eredetileg az angol nemzeti színtartnak szánt vitairatát, melyet erdélyi és magyarországi hívei, Medgyesi Pál, Bisterfeld és Tolnai Dali – akik eddig eszmetársuknak gondolták Comeniuszt – a puritanizmus elleni támadásnak értelmeztek, holott a pansophia szellemében élő és alkotó szerző csak a túlzásokat bírálta, és a különféle egyházkormányzati elvek összebékítését szorgalmazta.⁷ Már az említett angliai tartózkodása idején is távolságtartással viszonyult a puritanizmus radikális elveihez, az 1641-es év eseményei, a presbiteriánusok és I. Károly közt egyre élesebbé váló harcok miatt a következő év elején svéd meghívásra Elbingben telepedett le. Hoy a pataki tanítványok mennyit érezhettek meg a chiliazmussal rokonszenvező, békeszerető, a mindenség pozitív erőit összefogni kívánó Comenius és a puritánus elveket követő Tolnai Dali János közti feszültségből, nem tudhatjuk, mindenesetre fontos és érdekes mozzanat, hogy Jászberényi később, az 1660-as évek első felében Londonban kapcsolatot tartott az Erdélyből oda újból vizsztatért Basirius Izsák professzorral, akit egyébként még 1655-ben ismert meg gyulafehérvári praeceptoroskodása idején (Keresztúri Pál vezetése mellett I. Rákóczi Ferenc és Bethlen Miklós tanítója volt.) A királyhű és az episzkopális egyházkormányzati rendet követő Basiriust angliai tapasztalatai a presbiterianizmus, puritanizmus és minden más radikalizmus ellen hangolták (különbégtetés nélkül filozófiai és politikai szintek között), így vált ellenségévé Apáczinak is. Jászberényi tehát Comenius és Basirius óvatosabb, a forradalmi megoldásoktól idegenkedő magatartását látszik követni, valószínűleg szellemi alkotásból következően, mert pedagógiai munkásságában is nagy hangsúlyt kap a fokozatosság. A *New Torch* előszavában Comeniusra hivatkozva mondja, hogy amint a természetben sincs ugrás, úgy a tanításban is csak a fokozatosság vezet eredményre.

A következő, Comeniussal „érintkező” dátumok Jászberényi életében az 1650-es évek második feléből három év, amikor Hollandiában tartózkodik: 1656. július, Utrecht, 1657. július, Franeker és 1658. szeptember, Groningen. Sem Kathona Géza, sem az ő kutatásai nyomán haladó Bene Sándor nem tud adatot Jászberényi és Comenius további, a peregrináció, illetve száműzetés éveiben fenntartott kapcsolatáról, Kathona szerint a Zrínyi-gyászversek három magyar szerzője azonos szellemi hatás alatt állt, de ennek mibenlétéről csak feltételezések vannak. Jászberényi előszavából azonban mégis kiderül valami: Comenius *Didactica Magna*-jából idéz, ez pedig 1657-ben Amszterdamban látott napvilágot latin nyelven, az *Opera Didactica Omnia* részeként. „A *Didactica Magna* cseh nyelvű tervezete 1628-ban fogalmazódott meg (1632-ben készült

⁷ Lásd: Rácz Lajos i. m., továbbá Bán Imre: Comenius és a magyar szellemi élet. In: Eszmék és stílusok. Akadémiai K., Bp., 1976. 157-167., Comenius és a magyar művelődés. Sárospatak, 1993. 46-49.

el)" – írja Dörömbözi János az 1992-es magyar kiadás előszavában,⁸ hangsúlyozván, hogy a latin nyelvű változatot szánta a szerző a szélesebb olvasókörztségnek. Így tehát Jászberényi minden bizonnyal ezt az amszterdami kiadást ismerhette, hiszen 1657/58-ban Hollandiában volt, s ha a személyes találkozásról vagy levélváltásról egyelőre nincs is adatunk, de a szellemi hatásra konkrét bizonyítékot szolgáltat a *New Torch* két előszava (s hozzátehetjük, nehéz elképzelni, hogy egykori mesterével ne tartott volna fenn kapcsolatot, ha az ekkor megjelent műveit ismerte és idézte).

A latin Praefatióban elmondja munkájának lényegét, azt, hogy mi az új benne a korábbi latin grammatikák, így William Lilly (1468?-1522) és Marc. Frid. Wendelinus mért rövid mondatokban szemlélítve. Bemutatja a könyv szerkezetét, hogy milyen sorrendben építi föl a megtanítandó anyagot, a fokozatosság elvét szem előtt tartva.

1. A leginkább használatos igék a leggyakrabban használt névszókkal és viszonyyszókkal együtt, megfelelő sorrendben. 2. A kevésbé használatos igék, névszók és viszonyiszók az előbbieket mintájára. 3. Bizonyos igék ragozásának idő- és módbeli váltakozása, a viszonyiszók használatával, a gyermek értelmi képességeihez mért rövid mondatokban szemlélítve. 4. Az összes igék és viszonyiszók szabályszerűségei („Verborum & Particularum omnium Idiotismos”), vagyis szerkezetük (vonzatuk) és ugyanazon szerkezeten belüli jelentéseltérések, ahogy a klasszikus szerzőknél előfordulnak. 5. Az összes melléknév, vonzatokkal együtt. 6. A Lilly-féle grammatikához képest a szemléletesebb előadás céljából még következik egy kétrészes értekezés: előbb a paradigmákról, azaz az igeragozás, a melléknévfokozás és a főnévragozás példái, a második részben a beszéd nyolc része („altera vero agit de Octo Partibus Orationis”) egy olyan egyszerű módszerrel előadva, mely a kezdőkhöz alkalmazkodik, ehhez kapcsolódik még egy értekezés a nyelvtanban használatos szóképekről („Quibus etiam accedit *Figurarum* in Grammatica usitatarum tractatio”).

Sokféle régi és modern nyelvkönyv ismeretében állíthatom, hogy Jászberényi latin nyelvtankönyve valóban szemléletes, logikus, könnyen áttekinthető és képes a latin nyelvet érdekesen bemutatni, így nem csoda, ha Londonban nagy sikere volt, és hamarosan még két kiadást is megért (1666, 1670). Bartók István disszertációjában⁹ részletesebben is tárgyalja a *New Torch* vagy latin nevén a *Fax Nova* jelentőségét, szerepét, és a 17. század egyik legszínvonalasabb grammatikai munkájának tartja. Külön föl hívja a figyelmet Jászberényi szellemi függetlenségére: „Mindenképpen figyelemreméltó, ahogy Jászberényi függetleníti magát a felekezeti előítéletektől és kizárólag a hasznosítható módszerekre összpontosítva Alvarust és Comeniust egy sorban említi.”¹⁰

⁸ Comenius: *Didactica Magna*. Ford. és jegyz. Geréb György). 1992. 10.

⁹ Bartók István: *Grammatikai, logikai és retorikai irodalom Magyarországon 1630-1700 között*. Kézirat, 1993. MTA Könyvtár Kézirattára.

¹⁰ Bartók i. m. 19.

Folytatva az előző ismertetését, a következő bekezdésben hivatkozik a Comenius által is sokat hangsúlyozott fokozatosság elvére, mely a tanításban nélkülözhetetlen. Ezt a részt fontosnak tartom eredetiben idézni (utána a magyar fordítást is megadva), mert ez az a hely, ahol egyértelműen a cseh pedagógus nyomdokaiban jár. Tudjuk, hogy maga Comenius is neves tankönyvíró volt, *Janua linguarum reserata...* (Leszno, 1631) című könyvét sokszor kiadták a 17. században, főleg Németalföldön, de egész Európában híressé vált. Ennek magyar-latin változatát Szilágyi Benjámin készítette el, s Nagyváradon jelent meg 1643-ban. Comenius másik latin tankönyvét, a *Vestibulum*ot Piscator adta ki magyar nyelvre alkalmazva Gyulafehérvárott, 1643-ban, tehát Erdélyben már az 1640-es évek elejétől Comenius elvei szerint tanították a latint. Mivel Jászberényi előbb Gyulafehérvárott járt iskolába, s csak 1650-ben került Sárospatakra, így minden valószínűség szerint ezekből a könyvekből tanulhatott.

Tehát az idézet:

Cùm verò satis mihi perspectum sit, quàm parca in probandis, quàm prona sint alienis lucubrationibus damnandis ingenia; non ignoro à quibusdam hic novitatis cujusdam coargui; quòd non ab integris Authoribus, sed à quibusdam praeparamentis linguae latinae studium auspicandum esse censeam: quibus jam olim Cl. Comenium de juventute literaria optimè meritum, respondisse, notum est: sic enim in suis Didacticis. Verum enim verò quia quicquid fit, gradatim fit (ut Naturae & Artis exempla ostendunt) adeoque etiam quod discitur, non nisi gradatim disci potest: in evidenti est Latinitatis Tyronem in vastum illud auctorum mare propelli non posse sine praeparamentis & praemunimentis quibusdam. Aliàs vel allidetur difficultatum (quas nondum superare didicit) scopulis, vel insuetae adhuc & abyssi ad instar hiantis varietatis fluctibus adsorbetur. Discat ergo ante balbutire infans, quàm loqui: & puer ante loqui, quàm dicere: quia & Cicero (tantum aliàs docendi artifex) negat s eum docere posse dicere, qui nesciat loqui. Pergit. Nec aliter aedificia surgunt, quàm ut primo loco inde ponatur, sed solidum fundamentum, huic post supererigatur parietes, parietibus addantur trabium aut fornicum concamerationes, ultimoque loca omnia illa communiantur tecto. Etiam qui ad turris, rupis, aut montis alicujus fastigium conscendit, non nisi gradatim se elevando scandere potest: adeo Natura & Ars nusquam saltum faciunt. Manifestum inde fit, Latinae Linguae studium, non ab integris completisque operibus. putà Authoribus, auspicandum esse: sed à rudimentis & Tyrocinis quibusdam, quae ad majora illa animos praedisponant ac praeparent. Haec Cl. Comenius.

(Magyar fordításban:

Mivel pedig úgy láttam, hogy igen kevés tehetség helyesli mások munkáit és inkább hajlamosak ezeknek elítélésére, látom, hogy egyesek itt bizonyos újdonságot bizonyítanak rám, mivel úgy vélem, hogy a latin nyelv tanulását nem teljes auctorokból, hanem egyes előkészített munkákból (praeparamentum) kell kezdeni; amelyekre (ti. vádakra - D.Á.) a híres Comenius, aki az ifjúság nevelésében a legnagyobb érdemeket szerezte, válaszolt, mint ismeretes. Így írt ugyanis *Didacticá*ban: Valójában pedig bármi is létesül, fokozatosan legyen, ahogy a természet és a művészet példái mutatják. Ezért amit tanulunk, nem tanulható munkákként, csak fokozatosan. Nyilvánvaló, hogy a latin nyelvben kezdőt az auctorok széles tengerébe nem lehet beledobni bizonyos előkészületek és előzetes megerősítések nélkül. Másképpen vagy nekiütközik a nehézségek szikláinak (amiket még nem tanult meg legyőzni), vagy pedig a tátongó mélység hullámszállásában nyelietik el. Tanuljon tehát előbb csacsogni a kisgyermek, mint beszélni, és a fiú előbb beszélni, mintsem tanulni,

mivel Ciceró is (a tanításnak olyan nagy művésze) tagadja, hogy ő azt képes megtanítani tanulni, aki nem tud beszélni. Továbbá. Az épületek sem emelkednek másképp, minthogy első helyen lerakják az alapot, azután emelik föl a falakat, a falakra ráteszik a gerendákat és boltívet, végül pedig az egészet megerősítik a tetővel. És aki a torony, szikla vagy valamely hegy magasságába tör, nem képes a felemelkedésben másképp haladni, csak fokozatosan. Így a természet és a művészet sohasem végez ugrást. Nyilvánvaló ezért, hogy a latin nyelv stúdiumát nem a teljes és összefüggő művekből, ti. az auktorkból kell tanulni, hanem bizonyos olyan alapokból és tangyakorlatokból, amelyek nagyobb dolgokra készítik elő és teszik alkalmassá a lelkeket. Így a híres Comenius.)¹¹

Ezután a szótárazás hasznáról értekezik, végül példákat hoz fel a jó módszerrel dolgozó nyelvtanítás eredményességéről, így megemlíti, hogy honfitársai közül magas rangú személyek, mágnások gyermekei kiemelkedő latin nyelvtudásra tettek szert, holott a szójegyzékkel és az elemi nyelvtannal kezdték, s most Ciceróval versenghetnek ékesszólás tekintetében. Ezt a tiszteletreméltó és nagyírú Isac Basirius is tanúsíthatja, aki Gyulafehérvárott teológiát tanított és bizonyos filozófiai nézetekkel vitázott.

(Non deessent nobis exempla varia, ingenia vere Herculeae, Generosorum & Magnatum patriae nostrae Filii; qui a Vocabulis initiati, in eum rei literariae aspirarunt profeceruntque apicem, ut rudubus adhuc annis, cum Cicerone aemularentur eloquentiae Parente. Vivus ad haec testis (quem honoris causa nomino) Admodum Reverendus atque Celeberrimus Vir D. Isaacus Basirius, nun Sacellanus S. Regiae Majest. Praebendarius Dunehlmensis, & Archidiaconus Northumbriae: quo Praesidente, dum in alma Alba Julia Transylvaniae Metropoli S. S. Theol. publicum Professorem ageret) Nobilis quidam adolescens vix decennis, magno cum omnium stupore publice peroravit, imo quod majus, contra Theses quasdam Philosophicas tanta cum laude disputavit, ut a plerisque sapientia Salomonis instructus pronunciaretur.)

Ebben a részben azokra az időkre utal, amikor még Gyulafehérvárott I. Rákóczi Ferenc és Bethlen Miklós nevelője volt, s valóban ekkor zajlott Basirius vitája a kartéziánus Apáczáival. Két mozzanat fontos itt számunkra: hogy Comenius is vitatkozott Descartes-tal (1642-ben Leyden mellett) és nem fogadta el filozófiáját; a másik pedig, hogy a két főúri, illetve fejedelmi tanítvány kiváló latinos volt, Bethlen Miklós Önéletírása elején be is vallja, hogy sokkal könnyebb lett volna könyvét latinul megírnia, de célja, hogy családja tagjai és más, latinul nem, vagy kevésbé tudó olvasói is megértsék, a magyar nyelvhez kötötte. Egyébként Bethlen Miklóst és Csernátoni Pált Jászberényi mutatta be II. Károly angol királynak (Basirius közvetítésével), amikor azok 1663/64-ben Angliában jártak.

Az angol nyelvű előszó – mint már említettem – lényegét tekintve megegyezik a latinnal, csak ott tér el kevésbé, amikor azt indokolja, hogy miért éppen ő, az idegen készítő latin nyelvkönyvet angol tanulóknak. Tudását mások számára is kamatoztatni akarta. Tanítási módszerével rövid idő alatt igen jó előrehaladást ért el, tanítványai szülei biztatták a nyelvtankönyv kiadására. Hangsúlyozza, hogy módszerével rövid idő alatt gyors előrehaladást lehet tenni

¹¹ A fordításban nyújtott segítségért Pajorin Klárának tartozom köszönettel.

a tanulásban: három hónap leforgása alatt már valamit ért a kezdő, hat hónap alatt a könnyebb auctorokat olvasni tudja, egy év alatt pedig tud helyesen latinul írni. Két idézet az eredeti szövegből:

"I had onely this Jewel lying by me, which I always kept for my own private use, with great care, and behold, herehave I set it forth, for your common use: they, which put me forward to publish it, know and have taken notice of. For after that the young little ones committed to my instructions, had, by this my *Method*, in a short space of time, made a fair progress, in learning the Latine Tongue; their Parents desired me, that I would publish it; that so I might profit (in the way of Grammar Learning) not onely their own Children in private, but also all the public and private Grammar Schools on England." ... "And there hath none hitherto, saluted the Threshold of my School, who hath not begun, in the space of three Moneth, to prattle something in Latine, in six Moneth to Construe or Interpret easie Authors, and in a Years time to Write Latine purely: (This last is to be understood of such as are of some Judgement or Discretion.) These things I speak, not for my own Credits sake, but that the Profit and Benefit of this Method, may the better appear to others."

Magyarul:

„Ez volt az egyetlen kincsem, melyet nagy buzgalommal őrizgettem csak a magam hasznára, és íme, most elétek adom, a ti közönséges hasznotokra, s azok, akik a kiadás ügyében a támogatóim voltak, tudják és felfigyeltek rá. Mert miután a gondjaimra bízott kisgyermek az én módszerem által rövid idő alatt derekas haladást értek el a latin nyelv tanulmányozásában, a szülei azt óhajtották, hogy megjelentessem könyvem; hogy ne csak az ő gyermekeiknek használhassak, hanem az összes általános és magán elemi iskolának Angliában. És nem volt olyan gyermek eddig, aki átlépte az iskolám küszöbét, hogy három hónap leforgása alatt el ne kezdett volna valamiképpen latinul csacsogni, hat hónapon belül mondatokat alkotni és a könnyebb auctorokat olvasni, majd egy éven belül helyesen latinul írni. (Ez utóbbi kinek-kinek a felfogóképessége és tehetsége szerint értendő.) Ezeket nem a saját hírnevem növelésére mondom, hanem e módszer hasznára és dicsőségére, hogy ami jó, másokhoz is eljusson!"



Végül szeretnék rámutatni Comenius *Didacticájában* azokra a helyekre, melyeket Jászberényi szinte szó szerint, vagy tartalmilag megegyezően, de kissé átfogalmazva idéz. A *Didactica Magna* XXII. fejezete, **A nyelvek módszertana** foglalkozik a nyelvtanulás konkrét kérdéseivel, s itt is előfordul Comenius kedvenc tétele a fokozatosságról: „A természetben nincs ugrás: a mesterségben sem, midőn az a természetet utánozza. A gyermeket előbb járni kell megtanítanunk, mielőtt körtáncot gyakorolna; előbb hosszú nádszálon lovagolni, mint csótáros paripákon, előbb csacsogni, mint beszélni, és előbb beszélni, mint szónokolni, mert maga Cicero is kétségbe vonja, hogy meg tudná tanítani ékes-szólásra azt, aki nem tud beszélni” (Cicero: *De oratore* III. 10. 38.)¹² Ebben a fejezetben vázolja fel Comenius a nyelvtanulás szakaszait az életkornak megfelelően, ennek tükröződését láthatjuk Jászberényi könyvében is, ahogyan az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladva építi fel nyelvtanát. Előszavának másik

¹² Comenius: *Didactica Magna*. 1992, 197.

comeniusi hasonlata a házépítés sorrendje, mely a *Didactica magna* XVI. fejezetében fordul elő (**A tanítás és tanulás követelményei, azaz, hogyan kell olyan biztonsággal tanítanunk és tanulunk, hogy eleve kizárjunk minden sikertelenséget**): „Ennek mintájára az építőmester is előbb az egész épületről tervzetet alkot magában, vagy tervrajzot készít, vagy pedig fából szerkeszt modellt: és eszerint rakja le az alapot, majd falakat emel, és végül tető alá hozza a házat. És csak most kezd el foglalkozni azokkal az aprólékosabb dolgokkal, amelyek hozzá tartoznak a ház befejezettségéhez: azaz, ajtókkal, ablakokkal, padokkal stb. Legvégül pedig hozzáát a ház felékesítéséhez, képekkel, szobrokkal, függönyökkel stb.”¹³ Ha összevetjük a két szöveget, láthatjuk, hogy nem egészen egyezik a két hasonlat. Jászberényi valószínűleg emlékezetből idézhette mesterének szavait, de így is fölismerhető a *Nagy Oktatástan* hatása. A másik fontos módszertani elv, melyben szintén Comeniust követi, a gyors és hatékony nyelvtanítás, melyről szintén sokszor esik szó az idézett műben (pl. XIX. fejezet, **A tanításban megnyilvánuló rövidség és gyorsaság alaptételei**; XXII. fejezet, **A nyelvek módszertana**: „A latin nyelv tanulását el lehet végezni két év, a görögöt egy év, a hébert egy fél év alatt.” Tegyük hozzá: csak abban az esetben, ha – Comenius elképzelése szerint – nem törekszünk tökéletességre: „Nem a tökéletesség, hanem a szükség fokáig kell megtanulnunk minden nyelvet.”)

Jászberényi könyvéből s a két idézett előszóból tehát kiderül, hogy a cseh pedagógushoz fűződő kapcsolatai mélyek és lényegyet érintőek voltak, s nemcsak oktatástanát, hanem filozófiai beállítottságát is követendőnek tartotta: az egyetemes és a nemzeti, a latinság és az anyanyelvi oktatás harmóniája¹⁴ (Jászberényinél a külföldön érdemeket szerző, de hazája sorsát figyelemmel kísérő magatartás, lásd Zrínyi-gyászversek, a magyar peregrinusok összefogása) akár ma is példa lehet számunkra.

¹³ *Comenius: Didactica Magna*. 1992, 125.

¹⁴ *Maller Sándor: Comenius utópisztikus elgondolásai című tanulmányában így ír erről: „Comenius állhatatosan hitt az emberi életet megújító-megváltoztató nevelés mindenhatóságában. Bacon-t ismerte, többször idézte, s az ő megfogalmazása: 'Knowledge is power', 'A tudomány hatalom' helytálló, esetleg a világ megváltoztatására kivihető módszer, akkor a nevelésből fakadó tudás-tudomány útján a vallási egyenlőség és a világ békéje is fenntartható.” ... „Ismert jelszava: Omnia sponte fluent, absit violentia rebus”, „Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak” - az iskolát a példanélküli boldogság szigetévé szeretete volna varázsolni, de a valóság századok múltán is sok kívánnivalót hagy.” = Filológiai Közöny, 1994/2. 101.*

SZABÓ JÓZSEF

Comenius „Gentis Felicitas”-a és a Kárpát-medence népei

Comenius 1613-ban Németországon keresztül Amszterdamba, majd Heidelbergbe érkezett. Ezen utazás közben tanulmányozhatta a németalföldi fejlődést, mely minden tekintetben a legmagasabb színvonalú volt Európában. Majd 1624-től 1628-ig hazája földjén él, bujdosik, tapasztalja a Habsburg önkényt, a gazdasági-társadalmi kulturális élet visszasságait, a vallási elnyomást. Lesnői száműzetésében ugyancsak tanúja a lengyelországi feudális társadalmi rend szorításában vesztglő primitív agrárviszonyoknak, melyek következménye a megnyomorított parasztság, gyenge polgárság. 1641-ben pedig az angol polgári forradalom előszelét élhette át Londonban. Az 1642-ben kezdődő, több évig tartó svédországi tartózkodása idején látja Krisztina királynő igyekezetét az arisztokrácia uralmának megtörésére, a királyi hatalom megerősítésére, az általános haladás elősegítésére, amely a nemesség és a papság ellenállása ellenére is jelentős változásokat hozott az ország életébe. Haladás nyugaton és északon, lemaradás keleten. Csalódás a vesztfáliai békében, amely nem rendezte a cseh testvérek szektájának sorsát. Már-már reményvesztettség, amikor Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony és fia, Rákóczi Zsigmond hívására Sárospatakra érkezik, s a kollégium igazgatásával bízati meg.

Comeniust az egész Európát megviselő vallásháború szenvedései, a cseh-morva protestánsok üldöztetése majd száműzetése már az 1630-as években arra készítettk, hogy kidolgozza a pánszófiára vonatkozó elképzeléseit az *Egyetemes tanácskozás az emberi viszonyok megjavítására* („De rerum humanorum emendatione consultatio catholica”) címmel. Abban arra a következtetésre jutott, hogy a politika nem valósította meg az emberek közötti békét. Majd az 1644-ben keletkezett *Panorthosia* című írásában szomorúan állapítja meg, miszerint folytatódik tovább, hogy egyesek „minden jog ellenére megtámadják szomszédaikat”, elüldözik és megölik őket, s az üldözötteknek senki nem nyújt menedéket és védelmet. Ezért fogalmazza meg elképzelését a békebírósról, a béke kormányzóiról, az államok világ szenátusáról, tehát mindarról, ami elképzelése szerint biztosítéka lehetne a népek közötti megértésnek, a békességben való egymás mellett élésnek egy haza különböző népei, s a szomszéd nemzetek vonatkozásában is.

Ezek a művek a közvetlen előzményei a pataki társadalomelemző tanulmányainak. Székfoglalóját *A lelki tehetség kiműveléséről* („De cultura ingeniorum oratio”) címmel mondja el a kollégium nagytermében 1650 novemberében az

iskola tanárai, az egyházi és világi vezetők s az ifjúság előtt. Abban a művelt, illetve a barbár nemzet jellemzőit tárja fel.

A művelt nemzet tulajdonságait felsorolván könnyen felismerhetjük azt az ideált, melyet holland, angol, svéd élmények alapján formált magának a nyugati fejlődés eredményeiről vagy az afelé mutató lehetőségekről. Ezzel szemben a barbár népeket nem nevezi meg, s tudjuk, hogy még nem Magyarországról van szó. Az előbbi általános jellemzés után rátér hazai viszonyaink elemzésére. „Most az én nemzetemet és a titeket fogom megvizsgálni, vajon nem kell-e jobb műveltségre szólítani, és ha igen, mi módon” – írja. Velünk kapcsolatban a három részre szakadt ország nyomorúságát, a némettől és a töröktől való féltelmét a független magyar államiséget képviselő erdélyi fejedelemségnek, objektív, tartós tényezőként említi. Ezt is figyelembe véve állapítja meg, hogy természetadta gazdasági lehetőségeinket a műveltség hiánya miatt sem tudjuk kihasználni honfitársaink boldogítására. Az iskolaüggyel kapcsolatos véleménye, hogy vannak ugyan iskoláink, de azokban a száraz, grammatizáló latinság honol, nagymértékben kiszorítva az egyéb szükséges és hasznos tudományokat. A helyzet megváltoztatására szólít fel bennünket így: „Hát mi tagbaszakadt koldusok, örökre más népektől fogunk írásocskákat, könyvecskéket, diktálmányokat ... koldulni?” Művelődésünk szükséges eszközeit így sorolja fel: szaporítani kell az iskolákat s azokat jó tanítókkal lássuk el. A latin mellett az anyanyelvű oktatásra is fordítsunk gondot. Külföldi tudósokat is hívjunk iskoláinkba, s tehetséges diákjainkat pedig küldjük európai egyetemekre. Legfontosabb társadalmi gyógyszerként az előbbieket megvalósítására pedig azt ajánlja, hogy a jobbágyság helyzetét általában javítsuk, biztosítsunk teret a polgárosodási törekvéseknek. Reményei tehát nemcsak iskolai reformok, hanem társadalmi, gazdasági változások is, amelyek teljesülését ekkor inkább a kultúrára fogékonyabb Zsigmond hercegtől – akivel az északi lutheránus monarchiának tervei voltak a Habsburgok ellensúlyozására – s anyjától várta.

Amikor az egyetemes művelődést szolgáló eszközöket sorolja fel, különös melegséggel így szólít meg: „Figyeljetek, kérlek népeim és rokonaim, magyarok, morvák, csehek, lengyelek és szlavónok!” Mi szolgálhatott alapul, hogy Sárospatakról úgy szól e népekhez, mintha azok együtt élének a kollégium vonzáskörzetében? Ezen előzményt Hörcsik Richárdnak a *Bibliotheca Comeniana* III. kötetében megjelent írása tárja elénk, amelyben a szerző a cseh-morva emigráció kérdésével foglalkozik. Ebből megtudhatjuk, hogy az 1620-1624 közötti császári rendelkezések, melyek az evangélikus lelkészeket és tanítókat Cseh- és Morvaország elhagyására kényszerítették, elindította a rekatolizálni nem hajlandó hívek emigrációját is. A száműzöttek kisebbik része Magyarországra felé vette útját, s a mai Szlovákia keleti felében telepedtek le olyan helységekből, ahol evangélikus vagy református gyülekezet volt. Így módon Miskolc-Sárospatak vonaláig is létesültek cseh-morva emigráns közösségek, amelyek élvezték a helyi protestáns gyülekezet védelmét. A sok nemzeti-ségű együttélést még tovább színezte, hogy az egész ország területén nagy birtokokkal rendelkező Rákóczi család oltalmában húzódtak meg az üldözött

lengyel protestánsok is. Comeniusra mélyen hatottak a nyugalomra és pártfogásra lelt hittestvéreiről hallottak és tapasztaltak. A zajló kegyetlen vallásháborúban ezek talán az első benyomásai voltak arra vonatkozóan, hogy különböző népek, ha minden tekintetben az egyetértésre törekvés, a kölcsönös jóindulat, szeretet vezérlő őket, egymás javára élhetnek együtt a sok sebtől vérzett Európában.

A következő Sárospatakon kelt társadalompolitikai műve a *Nátán bizalmas beszéde Dávidhoz* („Sermo secretus Nathanis ad Davidem”), amelyet 1651 kora nyarán írt. Az allegorikus műben Nátán maga Comenius, Dávid pedig Rákóczi Zsigmond. Célja a Habsburgok elleni harc ügyének megnyerni a szép reményre jogosító ifjú főurat. Egyben kifejti a szomszédos népek egymás segítségével kapcsolatos nézeteit, mert véleménye szerint „egy hajón utazunk”, s egy ember se kívánja, hogy csak neki legyen jó dolga.

A harmadik legnagyobb, a magyar gazdasági-társadalmi-kulturális és politikai állapotokat három éves tapasztalatok alapján legátfogóbban elemző műve *A nemzet boldogsága* („Gentis Felicitas”), amit 1654 tavaszán öntött végleges formába. Ezt II. Rákóczi György fejedelemhez írta, s el is küldte neki elolvasásra. Időszerű politikai indíték volt a megírásra Comeniusnak az a felismerése, hogy csakis az erdélyi fejedelem állhat az európai Habsburg-ellenes koalíció élére, de e nagy történelmi missziót egy elmaradott ország uralkodójaként nem képes megvalósítani. A mű olvasásakor ma bennünket is meglep a korabeli magyarországi viszonyok olyan beható ismerete és kritikája, amilyennel az akkori külföldi szerzők műveiben nem, a hazaiak közül pedig csak Apáczai Csere János munkáiban találkozunk. Kivezető útként a bajokból a nemzeti abszolutizmus keretein belül kibontakozó polgári fejlődés szükségletét fogalmazza meg.

Mondandóját a téma szempontjából legfontosabb fogalom meghatározásával kezdi, a nemzet fogalmával. A „nemzet vagy nép” fő ismervének tartja a vérokonságot, az egy országban lakást, a közös nyelvet, a testvéri szeretet kötelességét. Ez a nemzet-meghatározás az ő korában igen haladó szemléletről vallott, de még a 18. században sem született jobb definíció. Természetesen a comeniusi nemzet-meghatározást a mai meghatározásokkal korunk történelmében rejlik sok ok miatt sem vethetjük össze.

Aztán a boldog nemzet fogalmának jegyeit tárja fel. A boldog nemzet ismervének tartja, ha népes, a földje jó, s „idegenekkel nem keveredett”. A nagy humanista valószínűen hazája példájára gondolt, amikor ezt írta, ahol ugyanis – miután 1620. november 8-án a Fehér-hegyen Habsburg Ferdinánd császár a cseh csapatokat legyőzte, s ezzel a német és katolikus hatalom megszilárdult – a cseh testvérek szektáját, amely abban az időben a nemzeti kultúra fő letéteményese volt, kegyetlenül üldözték. További ismervnek tartja a békés szándékú szomszédokat, s hogy a nép a hazát meg tudja védeni. A polgárok békességben éljenek egymással, s jók legyenek a törvények és ügyintéзések. A közszabadság az „összes rendekre” kiterjedjen. A lakosok dolgozók, anyagilag tehetősek legyenek, akik közbiztonságban élnek, az ifjúságot helyesen nevelik, a hitet

megtartják, Isten jelenlétére és gondoskodó szeretetére figyelnek, önmaguknak más nemzetek által való elismerésére törekednek.

Ezek után a boldog nemzet előbbi ismérveit szem előtt tartva, a magyarországi viszonyokról szigorú bírálatot mond. Előljáróban – talán vigasztalásként – megjegyzi, hogy a boldogság eme eszmei állapotától kisebb-nagyobb mértékben távol vannak a nemzetek. „Nekünk most arra adódik alkalmunk, hogy ezen szabályokat a magyar nemzetre alkalmazzuk” – írja. Lássuk tehát a betegséget és a hiányokat!

Baj az, hogy a nem nagy, nem is sűrűn lakott országot „nemcsak magyarok (hunok) lakják, ... hanem fennmaradt rajta az ősi lakosságnak (szláv népeknek) sok ivadéka. Észrevétlenül máshonnan is sok német, rutén, román, sőt török telepedett be. Ezért lakosai nem egy, hanem legalábbis ötféle nyelvet beszélnek...” A nyelvek mellett az erkölcsök különbözőzése is útjában áll a közös boldogságnak. A vallási sokféleségek is még csak tetézik a bajt. Jól látja tehát Comenius, – s rosszindulatú lenne minden más magyarázat –, hogy a nagyon vegyes nemzetiség bármely országnak különleges odafigyelést kíván, ha azt akarják, hogy jól érezze magát benne mindegyik nemzetiség, s örömmel tekint-sék hazájuknak az illető országot. A kérdésben ugyanakkor messzebb is lát, amikor ezt írja: „Hiszen az egész földkerekség egy ház, egy nemzetség, amely egy vérből sarjad, amelyet így a közös vér köteléke tart össze: eskünk arra kötelez, hogy közös hazánk minden lakójának jól menjen sora”. E gondolatot műveiben több helyen a biblia textusaival is alátámasztja.

Imponáló szakszerűséggel állapítja meg, hogy földjeink a legjobbak Európában, s mégis sok a szegény, éhező, beteg ember, a korai halandóság. Baj az is, hogy nemzetiségeink erkölcsi és műveltségbeli különbözősége is gyakran útjában áll a közös boldogságra való törekvésnek. Állandó rettegésben kell élnünk töröktől, némettől, s e bizonytalan állapot és félelem rontja a nemzet önbizalmát. „Kedves magyarok, a belső békét óhajtánatok kell... Mert ha van hely a nap alatt, ahol az irigység és a gyűlölet az úr... ez az a hely... Alig fordítanak bárhol a világon kevesebb gondot a közjóra, mint nálunk. Lehet-e csodálkozni rajta, hogy minden oldalon hanyatlik a közjó?” – állapítja meg keserűen. Vannak ugyan törvények, de azok nem terjednek ki mindenre és mindenkire. Az alsóbb néposztályokat a szolgaság, a tudatlanság igájában tartják. A nemesi törvényszéken nem védik meg őket, „mert a gonoszságnak nagyobb a hatalma a bírónál, mint az igazságnak”. Hogy királyaink idegenek, ez könnyen elvezet oda, hogy a nemzet teljesen elveszti szabadságát s szolganemzetté válik. Erőszak uralkodik mindenfelé, egyik ember elnyomja a másikat. Vannak ügyeskedők, a tisztességes munkát kerülők, tétlenek, lebzselő életet kedvelők szép számmal. Szégyen az is, hogy kevesen tanulnak mesterséget, kereskedést. Általánosan szomorú képet mutatnak a városok és falvak, a szántóföldek és kertek. Gazdagok vagyunk koldusokban, gyakori betegségekben és korai halálokban, elnéptelenedő vidékekben. Az utas biztonságát, a magántulajdon védelmét nem tudjuk garantálni, mert szaporodik az útonállás, rablás, tolvajlás, úgyhogy saját házában is alig lehet az ember biztonságban. Az ifjúság ellen azzal vétünk

a legnagyobbat, hogy nevelésére nem koncentrálnak személyi és anyagi erőin. Nem részesül minden gyermek minimális oktatásban sem népiskolák által. Egész vidékek vannak alsó fokú iskolák nélkül még a magyarok lakta országrészekben is. A vallás tanítása szerint kevesen élnek, nem figyelnek Isten figyelemzésére, hogy az örök életnek ára van. Majd bíráló elemzését így fejezi be: „Amikor a keresztény vallást felvettük, és később, amikor tisztább, reformáltabb alakjában is elfogadtuk, Isten kedves népei közé számítottunk”. Most azonban úgy állunk, hogy „nem lehet azt mondani, amit egykor: „Boldog vagy Izrael, ki hasonló Hozzád?” Hanem: „Nyomorult vagy, magyar, ki boldogtalanabb nálad, ó nép?”

Szomorú, elkésérítő kép az előbbi. Comenius kiáltva mondja: „Kedves Nemzet! Ó ha most vagy legalább még idejében felismernéd, ha még meg tudnád hallgatni a jó tanácsot... Szegény lesújtott hazánk”. Hogy segítsen, a bajok okát is igyekszik feltárni. Kevesen vagyunk magyarok? Oka, hogy alig volt idő történelmünkben, amikor háborúkkal, lázadásokkal, felkelésekkel, leverett forradalmakkal ne ritkítottuk volna magunkat olykor a megsemmisülésig szinte. Nem fordítunk gondot a kenyérkeresés és családfenntartás kínzó kérdéseinek megszüntetésére, ami csökkenti a házasságra lépési és gyermekvállalási kedvet. A megszületett életet sem őrizzük orvosokkal és patikusokkal. Ezekkel s a földesurak kapzsiságával szolgáltatunk alkalmat más népeknek a betelepedésre, a lakatlan területek elfoglalására. A szomszédos népek részéről is – a bibliával felel erre is Comenius – azért ér bennünket annyi bánat, mert „szörnyű vétkeink miatt Isten egyik népet a másikkal sújtja”. Figyelmeztet, miszerint azon kellene elgondolkoznunk, hogy „a test tagjait ugyanannak a kölcsönös szeretetnek a kötelékei tartják össze, és hogy esztelenül reménykedik az ember a maga külön megmenekülésében, amikor megfűrták vagy nem kormányozzák a közös hajót, amelyen másokkal együtt utazik”.

A tudatlanság az oka, hogy földjeinket nem tudjuk hatékonyabban művelni, ami pedig négyszer annyi embernek is bőven tudna kenyeret adni. Ugyancsak a tudatlanságból fakad a belső perpatvar, ellenségeskedés, gyűlölködés, a szeretetlenség, rossz erkölcsök. De tudatlanság a forrása annak is, hogy az erőszak az igazságot elnyomja, s a törvények megjavítására, végrehajtására alig törekednek. A belső vizsoly oka az idegen uralkodó is, aki az ország vezető rétege egy részéből elvtelen alkalmazkodást, más részéből pedig a soha nem egyetértést váltja ki. A számtalan erkölcsi baj gyökere az ifjúság rossz nevelése, hogy nem neveljük őket mindenre készséges munkaszeretetre, mindarra, ami eszünkéből, nyelvünkéből, kezünkéből kitelne. Nem tanítjuk meg őket a vagyonszerzés tisztességes módjára, mint ahogyan annak megbecsülése sem erénye sok magyarnak. A vallásos élet elvilágiasodása látszik abból, hogy a reformáció inkább a dogmákban és a szertartásokban hozott változást, mintsem a jámborság gyakorlásában és a kegyes buzgóságban.

„Tehát jaj nekünk, igazán elvesztünk, ha ennyire elveszett minden boldogságunk?” – kérdezhetjük kétségbeesetten. Comenius az embert határtalanul szerető pedagógiai optimista, a boldogság gyógyszereit mint „Istennek irántunk

való jóságát" adja át az embereknek. A népesség szaporodását segítheti elő a boldogságra törekvő nemzet azzal, ha könnyíti a megélhetőség gondjain, különösen pedig a földművelő nép súlyos terhein. Az ország jó földjét szakszerűen kell művelni, mert jó föld és szakértelem együtt földi paradicsommá változtathatja Magyarországot. A nemzet többnépűsége önmagában véve nem is olyan rossz, ha egymás iránt kölcsönös szeretettel, tisztelettel és toleranciával viselkednek. „Azokat a kellemetlenségeket, amelyeket az erkölcsök és nyelvek eltérése okoz, helyrehozza az erkölcsökkel és nyelvekkel való behatóbb foglalkozás”, vagyis a nevelés, a felvilágosítás, a minden tekintetben való humanizmus és demokratizmus a Kárpát-medence népei között – emeli ki nagyon nyomtatékosan. Ellenségeskedő szomszédainkat is „jámbor és szent szándékkal” barátainkká igyekezzünk tenni, kitartóbban törekedve erre mint az erővel való legyőzésre, mert: „Az emberhez emberség és szelídség illik, s bölcs ítélet útján minden civódást el lehet simítani”, gyűlöletes és bestiális dolog a háború – kiált fel Comenius.

Belső dolgainkban is zúzzuk szét a bizalmatlanságot és széthúzást, s meg is tudjuk tenni, ha nagyon akarjuk, hogy sikerüljön összetartani, „egységbe forrasztani a szíveket”. A közjó érdekében az ország minden lakója szempontjából bölcs és igazságos törvényeket alkossunk, s azokat helyesen alkalmazzuk. Lelkiismeretesen, el nem felejtkezve kezeljük az ügyeket. A szükségét szenvedőkkel legyünk együttérzők. A legfőbb vezetést is vissza kell szerezni nemzetből való király számára, akitől jobban remélhető népe sérelmeinek könnyítése, szabadságának gyarapítása, hogy megtartsa övéit szabadságban a szolgaság helyett. A munkátlan, lusta, kizsákmányoló életmód ellen törvényekkel kell harcolni, „hogy ezentúl minden egyes ház, falu, város, az egész ország ne legyen egyéb, mint hangyák köztársasága, amelyben kicsinyek és nagyok, férfiak és nők, nemesek és nem nemesek mindennap tisztességes munkával töltik életüket” – írja. A szellem minden irányú képzésével érhetjük el azt is, hogy a földművelésen túl iparral és kereskedelemmel is foglalkozzanak az emberek, hogy mindenfajta javak sikeres termelése „egészen a bőségig folyjon”. Ha így tevékeny életre készítjük fel a lakosokat, s életüket tisztességesen és biztonságosan fenn tudják tartani, megszűnnek a bűnözések, mindenki biztonságban lakhat, élvezheti vagyonát. Végül, de nem utolsóként, Comenius az iskolák alapításának fontosságát említi, ahol a „fiatalok pedig valamennyien az irodalmat, erkölcsöt és a jámborság tudományát tanulmányozzák, ... ez a nemzet bölcsességével is nagy dicsőséget szerez magának...”

Mindennek megvalósítása érdekében szüksége van a nemzetnek vezérre. „Ez pedig ki lehetne, ha nem Te, Rákóczi György, Erdély fenséges fejedelme? Te magad, Te utoljára is, Te vagy felelőnek végső reménye” – szólítja meg. Rákóczi azonban, akiben annyira bízott, nem volt hajlandó a súlyos következményű Habsburg ellenes lépésre, ingadozott a belső szembenálló erők elleni harcban is, amint ezt a puritánusokhoz való viszonya is mutatta. Az iskolaügy terén ugyancsak nehézségei támadtak, mert az akkori magyar társadalom nem tudott elképzelni olyan iskolát, amely csak egyszerű tanult polgárt adott volna a köz-

nek, aki gazdálkodás, iparüzés, kereskedés révén gyarapította volna a nemzet javait.

1654. június 2-án *A Patakon végzett iskolai munkálkodás záróköve* („Laborum scholasticorum Patakini obitorum coronis”) címmel mondja el búcsúbeszédét, majd távozik hazánkából. Sorsa s a cseh-morva testvérek sorsa a svéd-lengyel háborúval, a meneküléssel, szétszórattással beteljesedik. Az előbbiekhöz hasonló társadalmelemző művek többé nem kerülnek ki tolla alól.

Nem akartam aktualizálni, pláne nem politizálni. Ha az olvasóban mégis felismerések indulnának meg, hogy majdnem 350 év múlva is ugyanazok a gondjaink, annak a már-már reményvesztett magam is – Comeniushoz illően – Pál apostol szavaival üzenem: „Timóteus fiam: vívd meg bizalmaddal a jó harcot. Őrizd meg a hitet és a jó lelkiismeretet, melyet néhányan elvetettek”. Ezzel tartozunk a nagy nevelőnek, hajdani, mai, jövőbeni olvasóknak, tanítványainknak, mert a pedagógus örök tartozó, és ez benne a nagyszerű.

IRODALOM:

KOVÁCS ENDRE: *Comenius Magyarországon*. Bp., 1970.

IVÁNYI EDE: *Comenius Ámos János élete*. Bp., 1906.

COMENIUS ÁMOS JÁNOS: *Nagy oktatástan*. Bp., 1953.

COMENIUS ÁMOS JÁNOS: *Válogatott írásai*. Bukarest, 1971.

SZABÓ JÓZSEF: *Comenius és a magyarok*. = Főiskolai Acta 47., Nyíregyháza, 1973.

HÓRCSIK RICHÁRD: *Comenius és az észak-magyarországi cseh-morva emigráció*. =

Bibliotheca Comeniana III. Comenius és Magyarország. Sárospatak, 1990.

Bibliotheca Comeniana V. Comenius és a magyar művelődés. Sárospatak, 1994.



Czinke Ferenc rézkarca

VIERA ŽBIRKOVÁ

A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius

A szlovák komenológia történetében még sok a fehér folt Comenius nyugat-szlovákiai útjaival kapcsolatban. Az interdiszciplináris kutatásoknak köszönhetően fokozatosan új, érdekes feljegyzések bukkannak fel. Nemegyszer véletlen találkozások járulnak hozzá az ismeretlen vagy rejtőzködő feljegyzések, emlékek pontosításához.¹ 1620 után a Cseh Királyságban nagy ellenreformációs folyamat ment végbe. Szlovákiának, az ún. Felső-Magyarországnak – amely a Magyar Királyság része volt – erős Habsburg-ellenes pozíciója volt, amely biztosította a törvényes jogokat a nem katolikusok számára. Itt 1629 után is részt vehettek a városi lakosok – köztük az evangélikus intelligencia – a kulturális életben. Szlovákiában a művelődés igényét (cseh könyvek, új mesterségek, könyvnyomtatás) a huszitizmus és a lutheri reformáció hatása teremtette meg. Ez leginkább az evangélikus iskolaügy szervezésében mutatkozott meg. Észak- és Nyugat-Szlovákiában a városok lakói szlovákok voltak, a közép-szlovákiai bányavárosokban többségben németek éltek, Kelet-Szlovákiában pedig a németeken kívül szlovákok és magyarok is; Dél-Szlovákiában főként magyarok laktak. Szlovákia környéke sok cseh és morva exulánst, száműzöttet vonzott, köztük a Cseh Testvérek egyházának tagjait is. A tömeges áttelepülés Csehországból 1625-ban, Morvaországból 1627-28-ban zajlott. A Cseh Testvér Egyház tagjainak Magyarország hegyvidéke is menhelyként szolgált. Szlovákiában a legtöbb morva Trencsén (Trenčín) és Nyitra (Nitra) környékén telepedett le. J. Mocko megemlíti, hogy Puhótól (Púchov) Szokolcáig (Skalica) nincs olyan falu, város vagy hegyi tanya, ahol ne telepedett volna le néhány exuláns család. A földesurak közül, akik befogadták a száműzött családokat, megemlíti az Illés-háziakat, Révayakat stb. Tevékenységükkel Comenius intenzíven foglalkozott; kutatta az akadályokat, amelyek nehezítették az Egyesület növekedését.

Comenius művelődésre és összetartásra buzdította a nemzeteket. Kérte, hogy a testvérek alapítsanak iskolákat és szenteljenek nekik nagy figyelmet. Saját pedagógiai optimizmusa alapján feltételezte, hogy ha a testvéreknek viruló iskoláik lesznek, az Egyház is virulni fog. Tanácsokat adott a Testvérek gyű-

¹ Részlet a *Források a cseh exulánsok tevékenységéhez Nyugat-Szlovákiában* című tanulmányból. A szerző a nyitrai egyetem pedagógiai fakultásának tanára, kandidátus. A tanulmányt BUJNA ELEONÓRA fordította magyarra, aki ugyancsak a nyitrai egyetem pedagógiai tanszékén dolgozik.

lekezeteinek megőrzésére, egyesítésére és bővítésére vonatkozólag. A Testvéri Egyház Magyarországon nem volt törvényileg elismert vallási szervezet.

Az 1646-os sikertelen kísérlet után,² amikor a pozsonyi országgyűlés elutasította azt a kérésüket, hogy a Testvér Egyház önálló egyházi szervezetet hozzon létre Magyarországon, a szakolcai testvérek 1667-ben bebocsátást nyertek a magyar helvét egyházba. Levelüket Nyugat-Szlovákiában, Farkasdon (Vičany) vitatták meg.³ Az első határozat, hogy a testvérek csatlakozzanak a helvét hitvalláshoz, 1614-ben született meg a szakolcai gyűlésen. A Testvér Egyház tagjai 1644-ben a következő szakolcai gyűlést úgy fejezték be, hogy csatlakoznak a helvét valláshoz. Ezt követően valóban megtörténik a Testvéri Egyesület csatlakozása a reformált kálvinista egyházhoz. Történt mindez Farkasdon 1647-ben, Szűz Mária mennybemenetelének napján. A szakolcai testvérek továbbra is szerveztek külön zsinatot, mert a magyar nyelv nem ismerése akadályozta őket a közös gyűléseken. A szakolcai testvérek, valamint az erdőháti testületek felügyelője (Kanizsay János) volt Nagyszombatról (Trnava), aki Németországban Comenius iskolatársa volt.

1650-től a Testvéri Egyesület tevékenységéről úgy kaphatunk alapvető információkat, ha elemezzük Comenius útját Felső-Magyarországon, a mai Szlovákia területén.⁴ Erről több művében is tudósít, különösképpen önéletrajzi írásában. Ebben kiemelte a szlovákiai egyházi testületek kérését, amit Lesnóba címeztek, és amely szerint huszonkét éve senki sem látogatta meg őket, és Comeniuszt már 25 éve nem látták. Comenius útra kelt tehát, miután befejezte „Kšaft umírající matky Jednoty bratské” című művét. Észak-Morvaországon keresztül elkísérték volt diákjai Fulnekből, akikről megtudta, hogy csoportjukba Szakolcáról hittérítők érkeztek, akik menekült összekötők voltak Szakolca környéke és elhagyott hazájuk között, ahonnan el kellett menniük. Szlovákiába Comenius a morvai Vizevicéből érkezett, onnan folytatta útját Nivnicán át Strážnicába, ahonnan már közel volt Magyarországra.

Tudjuk, hogy Comenius négyszer járt Szlovákiában, és a következő városokban járt: Szakolca (Skalica), Nagyszombat (Trnava), Lednic (Lednica), Puhó (Púchov), Lőcse (Levoča), Eperjes (Prešov), Márkusfalva (Markušovce). Karol

² VESELY, D. Š.: *O nich*. In: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*. Bratislava, EBF UK Svoradova 1, kézirat 1996.

³ Farkasd a Vág alsó folyásának széles síkságán terül el a galántai járásban. A falu első említése 1113-ból származik *Forcas* néven, akkor a zabori kolostorhoz tartozott, a 16. században az esztergomi érsekséghez, majd a Gyulai, Keméndy, Zomorov és más családok birtokolták. 1573-ban teljesen elnéptelenedett, csak a 17. században népesült be újra. 1715-ben Farkasd néven tartják nyilván, 26 házzal és 2 malommal rendelkezett. 1828-ban a faluban 463 ház és 3238 lakos volt. A lakosság fő megélhetési forrása a múltban és a jelenben is a mezőgazdaság, emellett már a kézműipar is elterjedt: molnár, takács, szabó, kovács mester és egy időben téglagyár is volt itt.

⁴ *Jána Amose Komenského Vlastní životopis*. Ze spisu „Pokračování v bratrském napominání Samuela Maresia o umírnění horlivosti láskou”. Praha, 1928, 95-97. - A Testvéri Gyűlekezeteket Comenius megemlíti munkájában: *Případ Mikuláša Drábka*. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Zv. 8. Önéletrajzi jegyzetek, tervek és levelek. Praha, 1975. 95-108. - *List Bratřím Lednickým, Púchovským a Skalickým* (V Amsterdame 10. 2. 1670). *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Zv. 8. Önéletrajzi jegyzetek, tervek és levelek. Praha, 1975. 404-409.

Jarábek feltételezte, hogy ezeken kívül Comenius megfordult a következő helységekben is: Holics (Holič), Szenice (Senica), Javorník, Rimavabóc (Vrbovce), Ószombat (Sobotište), Miava (Myjava), Csejte (Čachtice), Jablánc (Jablonica), Szomolány (Smolenice), Túrréte (Turá Lúka), Réte (Reca pri Senci), Farkasd (Vlčany), Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom), Trencsén (Trenčín), Zsolna (Žilina), Rózsahegy (Ružomberok), Liptószentiván (Liptovský Jan), Poprád (Poprad), Lednic (Lednica), Szepesbéla (Spišská Belá), Nagycsőr (Strážky), Késmárk (Kežmarok), Igló (Spišská Nová Ves), Varannó (Vranov nad Topľou), Nagymihály (Michalovce), Pazdics (Pozdišovce), Királyhelmece (Kráľovský Chlmec), Borsi (Borša) és Zboró (Zborov). Feltételezzük, hogy a levéltárakban, plébániákon még sok, eddig nyilvánosságra nem hozott anyagot találunk, amellyel megkönnyítenénk Comenius felső-magyarországi útvonalának pontosítását. Ismeretlen például Comenius második és harmadik útja a mai Szlovákia területén, azaz a Sárospatakról Lesnóba tett út 1650 májusában, valamint a visszaút ugyanezen év októberében.

A másik érdekes feljegyzés, amely tanúsítja, hogy Comenius első megállója Szokolca volt, Comenius életrajzában található meg. Comenius átkelt a Sudomeřický patakon, a morva-szlovák természeti és regionális határon, és még a húsvét előtti estén Felső-Magyarország földjére lépett. Már a távolból láthatta Szokolca királyi város tornyait, s lassan közeledett feléjük. A Szokolcába való megérkezését ugyancsak megemlíti önéletrajzában. Tudjuk, hogy ott felszentelte a gyülekezet épületeit, Ján Chodníčeket (Chodnícia) seniorrá szentelte fel, és együtt mentek Nagyszombatba. Itt szívélyesen fogadta őket Kanizsai János (Canisauus). Comenius szokolcai tartózkodása alatt Chodníček testvéri papnál lakott a Súkenica utcában, a mai Comenius házban, ahol a Testvéri Egyesület korábbi tagjai Szokolcára érkezésük után megtelepedtek. Itt építettek egy templomot, egy iskolát s egy házat papjaik számára. Ma az épületen, amely az Egyesület eredeti háza helyén áll, Comenius arcképével ellátott emléktábla látható. Az egyetlen tárgy, amely Comenius tartózkodásának idejéből Szokolcán megmaradt, a kőoncoli kegyhely, amelyet a húsvéti szertartás során használt Comenius 1650-ben. A kőoncoli szokolcai evangélikusoknak Eusebio von Kaunitz adományozta, amikor 1639-ben a szokolcai evangélikus templom leégett. Ez egy reneszánsz stílusú arany oltári kegyhely, súlya 38 kg, és a Kaunitzok családi címere díszíti, amely arany foglalatban rózsákat ábrázol. A címer körül a következő felirat van: EUSEBIA VON KAUNITZ GEBORENE FREYD VON SEZIMOVA AUSTY 1639.⁵

Nagyszombat szabad királyi városban, az esztergomi érsekség székhelyén, a főiskolájáról kevésbé ismert városban Comenius tartózkodási idejéről eddig fel nem dolgozott adatokra bukkantunk. Nagyszombatban a helvét protestáns egyház lelkesze 1647-ben Kanizsai János (Ján Canisai) volt. Csémy Lajos szerint a jezsuiták nyomására kellett elhagynia a várost.

⁵ Vö.: PROBIL, E.: *Cesty Komenského po západnom Slovensku*. Video-program. Nyitra, 1992.

1990 óta vizsgáljuk – F. Karšaira és K. Jarábekre támaszkodva –, merre jött Comenius Szakolcáról Nagyszombatba, mikor útja során megállt Erdőháton. Karol Harábek feltételezi, hogy Comenius Szakolcáról Nagyszombatba tartván megállt ezekben az erdőháti községekben: Ószombat (Sobotište), Szenice (Senica), Kátó (Kátov) és Holics (Holič). Holicsi és kátói látogatását nem tartjuk lehetségesnek, mert ezek a községek Nagyszombattól ellentétes irányban vannak, és ezeknek a helyeknek a meglátogatása időben korlátozta volna Comeniuszt, mivel május elejére Puhóba kellett érnie. További hely, ahol Comenius megállhatott, Ószombat és Szenice volt, amint azt Karol Jarábek feltételezi. Mindkét község útba esik ugyanis Szakolcáról Nagyszombatba az ún. cseh úton. Ennek a feltételezésnek az a tény mond ellent, hogy ha Comenius megállt volna ezeken a helyeken, akkor lennének írásos feljegyzések az egyházi könyvekben. Ezeket a feltételezéseket ez idáig semmi sem erősíti meg. Megválaszolatlan marad az a kérdés is, hogy melyek voltak azok a gyülekezetek, melyeket Comenius felkeresett Kanizsainál való látogatása idején Nagyszombatban. Talán Réte, Pusztafödémes (Pusté Úfany), Sempte (Šintava), Javorník, Komját (Komjatice), Szelőce (Selice), Végfarkasd (Vlčany), Ószombat (Sobotište), Csejte (Čachatice) voltak ezek? Hiszen Comenius küldötte, Ján Tobiáš fenntartotta a kapcsolatot Rétével.

Három nap múltán Comenius elindult Puhóba, ahol hat napig tartózkodott. Ott a Cseh Testvér Egyház gondnoka Ján Efron, Comenius sógora volt. Itt élt Comenius lánya, Dorotka Krisztina, Ján Molitor felesége. Ján Molitor fia volt Mikulášnak, aki a Puhó melletti Lednicből származott. Lednícen élt Mikuláš Drabík, Comenius iskolatársa Stržnicéből, akit meg is látogatott. Drabík győzte meg Comeniuszt, hogy utazzon Sárospatakra megreformálni a magyar iskola-rendszert a panszófia szellemében.⁶ 1650. május 10-én járt Comenius először Eperjesen, 1650. május 12-én délelőtt pedig megérkezett Sárospatakra. Május 18-án onnan Lesnóba indult. 1650. október 27-én vagy 28-án döntötte el, hogy visszatér Patakra, ahol négy évet szentelt az iskolai tanítás és nevelés magyarországi reformálásának. Comenius 1650. májusi, 1652. májusi és 1654. júniusi eperjesi, löcsei, lednici és márkusfalvi tartózkodását F. Karsay, A. Csuma és J. Kumpera meg mások (így például magyar kutatók) több tanulmányban részletezték. Valószínű, hogy pataki tartózkodása idején Comenius meglátogatott több szlovákiai községet.

Figyelemre méltó, hogy több cseh nyelvű könyvet nyomtattak ki Szlovákiában. Lőcsén 1663-ban kiadták Comenius művét, a *Praxis pietatist*. Hasonlóképpen a *Januát* 1643-ban ugyancsak Lőcsén, azután pedig 1649-ben, 1696-ban, 1700-ban, 1714-ben, 1722-ben Bártfán és 1676-ban Kassán.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a Cseh Testvérek Egyházát Felső-Magyarországon – a mai Nyugat-Szlovákiában – a cseh és a morva testvérek

⁶ Ezeket a problémákat a komenológia - M. Faltin, K. Jarábek, J. Kumpera és mások - részletesen megvizsgálta és feldolgozta.

gyülekezetei alkották, akik az 1620-as cseh felkelés leverése után 1624 és 1628 között külföldre menekültek: Lengyelországba (Lesná, Lissa), Németországba (Ochranov), Magyarországra (Kak, Miskolc, Tiszakeszi), Erdélybe és Szlovákiába. A 17. században Szlovákiában kb. 2000 exuláns volt. A lutheránus családokkal együtt Szokolcától Puhón, Ószombaton, Szenicén át Márkusfalváig már hatezren voltak. A testvérek többsége három nagyobb gyülekezetben élt: Puhóban, Lednicen és Szokolcán, kisebb részben Zsolnán, Márkusfalván, Pozsonyban, Ószombatban, Szenicén és Rétén. Szlovákiában Lorántffy Zsuzsanna serkei birtokának területén és Rákóczi György vára alatt, Lednic környékén (300) és Puhóban (300) is megtelepedtek. Továbbá a következő uradalmi területeken iaktak: Révay birtokán Holicsban, Kolonichén Nagylévárdon, a Nyáryakén Berencs (Branč) alatt, az Ország-birtokon a csejtei vár alatt, Zednicén, a Máriássyaknál Márkusfalván, Lipé Skalicán és Kounicban.

Az exulánsok együtt dolgoztak a kézművesekkel, de saját céheket is kialakítottak, például a húsfeldolgozásra (Szokolca, Szenice). Nekik köszönhetően Javorina alatt új iparok alakultak ki: molnárok Szokolcán, fazekasok Szokolcától Berezóig, tímárok és harangkészítők Szenicén, szövetkészítők Szokolcán és Puhóban, takácsok Szokolcán. Szokolcán 13 exuláns nemesi család élt, akik közül sokan átmentek Sztotinfalvára (Sotina).

A mai Szlovákia területén az exulánsok hatására könyvnyomda is létesült. Az egyházi életben a cseh és a latin nyelv terjedt el. Könyvnyomdák működtek Puhóban, Szenicén, Trencsénben, Zsolnán és Löcsén. A szlovák testvérek könyvnyomdászatába Comenius is beírta nevét. Az exulánsok közül a következők publikálták munkáikat: Ján Efron Hranický puhói lelkész 1658-ban, Meziříči Jabín Ezéhiel, Sapor János, Tobiáš János, Felín János, Solín János, Vetterin Pál és Puhóból Nigrini János, Drabík Mikloš, Galláš Jakab, Ószombatról (latin versek) Dentulius Tamás, Kupecký János 18. századi festő (exuláns családból Bazinból), Valesius János lelkész, tanár Rétén, exuláns nemesi családból Sotinán (Szenicén).

Az exuláns családokból származó evangélikus tanítók közül is többen kiemelkedtek. Így J. Tranovský (Cithara, Philda), Trajan, Jakobeus, Milivenský Szokolcán. Adományokból és koldulásból éltek.

PRIMITIÆ LABORVM
SCHOLASTICORVM.

IN ILLUSTRİ PATAKINO
GYMNASIO,

*Auspicijs Illustrissimæ ac Præcellis
Domini.*

Dⁿⁱ SIGISMVNDI RAKOCI
CELISSIMORVM TRANSYLVANIÆ,
PRINCIPVM RAKOCIORVM
NEPOTIS, FILII, FRATRIS,
Ducatûs Munkaciensis &c. &c.
hæreditarij Domini,

*In majus & melius transformari
capto.*



Anni M. DC. L. & M. DC. LI.

Comenius egyik Sárospatakon kinyomtatott műve
emlélmájával és jelmondatával
(„Minden a maga törvénye szerint történjék; távol legyen az erőszak a dolgoktól”)

A Schola Ludus és a magyarországi református iskolai színjátékok

Református színjátszás a XVII-XVIII. században¹

A legtöbb protestáns és katolikus iskolában az iskoladráma-irodalom viszonylag hamar kibontakozott, s a XVI. század végére már hagyományokkal is rendelkezett a sokfelől jövő hatásnak kitett Magyarországon. Ezzel ellentétben református iskoláinkban – főként az 1562-es debreceni zsinat rendelkezése miatt – a drámajáték fellendülése jóval későbbre tehető. Az I. Rákóczi György által alapított gyulafehérvári udvari iskolában történtek az első próbálkozások a zsinati rendelet megszegésére: a fejedelem fiainak tiszteletére 1637-ben Alsted, majd 1640-ben Bisterfeld drámáját adták elő. Szilágyi Sándor leírása alapján² ezek a darabok egyaránt tekinthetők iskoladrámának és udvari színjátéknak is.

Az első igazi iskoladráma, amelyet református iskolában adtak elő, Comenius *Schola Ludus*ának első része volt. Szerzőjét rengeteg támadás érte a darab bemutatásáig. Az akkori professzorok és egyházi vezetők nem ismerték fel a drámában lévő oktatási-nevelési lehetőségeket. „Azt mondják, hogy ezeket a gyermekeknek való játékokat hagyjuk meg a jezsuitáknak; engem komolyabb feladatok miatt hívtak meg Patakra”, írta később a szerző.³ A támadások, viták ellenére sikerült mégis elérnie, hogy bemutassák a darabot, mely a Janua egy részének dialógusokba foglalása volt. Az előadásról így számol be Comenius az önéletrajzában: „...az első előadást egy tanteremben tartottuk meg két iskolafelügyelőnk és Verböczi úr, továbbá a tanulók jelenlétében. Ennek hatására a vélemények megváltoztak, mert a tanuló színészek olyan ügyesen játszottak szerepüket, hogy mindnyájan elámultunk.”⁴

Comenius az előadás sikerén felbuzdulva egész drámasorozatot írt, mely a sárospataki nyomdából 1656-ban került ki.⁵ Előljáróbeszédében kifejtette, hogy a színjátszás azért hasznos a tanulók számára, mert megtanulnak sok ember előtt előadni, természetesen viselkedni, jutalom lehet a jól tanulók számára, s

¹ A Magyar Comenius Társaság által 1996-ban díjazott pályamunka rövidített formája. Szerzője magyar-népművelés szakos egyetemi hallgató.

² Szilágyi Sándor: Felsővadászi Rákóczy Zsigmond. Budapest, 1886. 35-38.

³ Idézi: Bakos József: *Schola Ludus*. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Sárospatak, 1981. 74.

⁴ Idézi: Bakos i. m. 73-74.

⁵ Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Függelék.

tetszik a szülőknek is. Comenius érvelését messzemenően alátámasztották a katolikusok – elsősorban a jezsuiták – iskoláiban bemutatott drámaelőadások, és a Schola Ludus sikere is, a református kollégiumokban mégsem akadt hosszú ideig követője a drámaírásban. Bayer azzal indokolja ezt, hogy „a protestantizmus nem külsőségek által akart a közönségnek imponálni az iskolai előadásokban s nem igen ragaszkodott az új elvek terjesztésének ilyen módjához, mely úgy sem igen felelt meg a komolyabb magyar karakternek.”⁶

Ez a gondolatmenet talán nem a legmeggyőzőbb mégsem. Először is azért, mert a legtöbb protestáns iskolában a XVI-XVII. században játszottak iskolai színjátékokat. Másodszor: a XVIII. század második felében a református iskolákban is számos iskoladrámát mutattak be, s a korabeli kéziratok diákköltésményei egyéb dramatikus hagyományokról is tanúskodnak. Harmadszor megemlíthető, hogy az iskoladrámák a katolikusoknál és a protestánsoknál sem csak a vallási elvek kifejtésére szolgáltak, inkább a Comenius által is megfogalmazott célok érdekében készültek az előadások. Bernáth Lajos véleménye⁷ lehangolóbb, de valóságközelibb: a reformátusok iskoláiban azért nem játszottak a XVIII. század közepéig iskolai színjátékokat, mert nem volt olyan pedagógus, aki megírta, betanította volna a darabot. A XVIII. század második felére viszont a református értelmiségi középrétegek körében is kialakult az az irodalmi igény, amelynek következtében létrejöhettek a diákköltészet alkotásai és az iskoladrámák.

A XVIII. századi református játékokat elhamarkodott lenne közvetlenül a comeniusi darabokból származtatni, de érdekes összevetni, hogyan és milyen hatásokra változott az iskoladráma fogalma a XVII-XVIII. század folyamán kálvinista iskoláinkban, s hogy egyes motívumok miképpen jelentkeztek az 1600-as évek derekán író külföldi, de magyar viszonyokat reprezentálni kívánó pedagógusnál, Comeniusnál, s hogyan későbbi „követőinél”. A következőkben a hasonlóságokra és különbségekre mutatunk rá.

A református iskolai színjátékok szerkezete

Kilián István a XVIII. századi minorita iskoladrámákról írott monográfiájában kifejti,⁸ hogy az iskolai színjátékoknak van egy külső és egy belső szerkezete. A külső szerkezet a dráma formai felépítése (prológus, felvonások, epilógus), a belső szerkezet pedig a történet felépítése (a konfliktus megjelenése, drámai fokozás, epizódok, tetőpont és megoldás). Ezt a felfogást követve megállapíthatjuk, hogy Comenius Schola Ludusa és a XVIII. századi drámák belső szerkezete megegyezik. Rövid prológus után a szereplők szájába adott téma-megjelölést a téma kifejtése követi, azaz a konfliktus és a megoldás. A végén elköszönnek a nézőktől. A külső szerkezet tekintetében azonban eltérések mu-

⁶ Idézi Bernáth Lajos: A protestáns iskoladrámákról. In: Protestáns Szemle, 1901. 447.

⁷ Bernáth Lajos i. m.

⁸ Kilián István: A minorita iskolai színjáték a XVIII. században: Elmélet és gyakorlat. Irodalomtörténeti Füzetek 129.) Bp., 1992. 249.

tathatók ki. A katolikusoknál (elsősorban a jezsuita, piarista, ferences iskolákban) az 1600-as években rögzítették, hogy egy drámát milyen szempontok által kell jelenetekre, felvonásokra tagolni, gondoljunk csak a Moesch Lukács Viva Poeticájára. A protestánsoknál nem születtek ilyen elméleti művek, így teljesen esetleges a drámák tagolása. Comenius a nyolc fejezetet felvonásokra, jelenetekre tagolta a bemutatandó szereplők csoportosítása alapján. A III. részben például az első felvonás a témamegjelölés. A második felvonástól kezdve rendszerbe mutatja a hasznos mesterségeket. Az első jelenetben a kertészeket: a konyhakertészt, a műkertészt, az erdőmérnököt. A második jelenetben a földművesek bemutatása következik. Folytathatnánk a felsorolást, hiszen 88 szereplője van a drámanak.

A kálvinista iskoladrámák dramaturgiája

Az iskolai színjáték egyik funkciója az oktatás segítése, a másik a szórakoztatás. A drámaírók kezdettől fogva tisztában voltak ezzel s Comenius is. Gondoljunk csak arra, hogy a Schola Ludus minden szereplője kezében ott van az attribútuma, így változatos a színpad képe, a szereplőcserék során sokszor megváltozik még ez a színes színpadkép is, zene szól egy-egy felvonás végén; mind-mind olyan megoldások, amelyek a változatosságot, a szórakoztatást szolgálják. Ezt a hatást erősíti, hogy a kerettörténet szereplői színes egyéniségek, az előadónak valóban sokféle lehetősége nyílik a játékra. Ptolomaeus király, aki elhatározza, hogy megismeri az élet tereit, Apollonius és Cleanthes, illetve a könyvtáros, akik segítenek ebben neki olyan figurák, akiknek a szerepébe beleélheti magát a diák. A másik oldalon viszont rengeteg mellékszereplő van, akik elmondják néhány mondatos kis szerepüket, bemutatják munkaeszközeiket, de nincsen beleélési lehetőségük, nincs terük a játékra; s mivel az ő kis szövegeik teszik ki a drámák jó részét, vontatottá, didaktikussá válik a darab.

Comenius az élet összes színterét be akarta mutatni a drámasorozatában, s egy-egy fejezetben számtalan információt közöl. A XVIII. századi írók kisebb témák után nyúltak. Az élet színtereit ők is bemutatták, csak éppen más aspektusból. Sokkal kevesebb szereplővel dolgoztak, mint Comenius. (Lásd az 1. táblázatot!) A XVIII. századi drámákban nem vonultattak fel minden foglalkozást, csak a főbb típusokat. Vannak foglalkozások, amelyek hiányoznak a későbbi darabokból, például a művészetek képviselői, a zenész, a festő. A korcsmáros, a kalmár, a katona alakját viszont Comenius nem vette be a hasznos mesterségek közé. Mégis úgy érezzük, hogy ugyanazt a teljes világot be tudták mutatni a XVIII. századi iskolai színművek is. Ezekben a darabokban éppen fordítva van, mint Comeniusnál: a keret előadói (ha van keret) sokkal kevésbé jelentősek, kevésbé élő alakok, mint a többi szereplő.

1. táblázat:

A Schola Ludusban szereplő fontosabb mesterségek, és azok megjelenése a későbbi református színjátékokban

1. Comenius: Schola Ludus Pars 3.
2. Komédia egynemely mesterségről (Ákos, XVIII. sz. második fele).
3. Szilágyi Sámuel: A poéták búcsúvételekor játszott játék (Debrecen, 1786).
4. Bökenyi János: A parasztemberről és annak oskolában járó fiáról (Ekel, 1767. márc. 13.).
5. Bökenyi János: Actus a mesteremberekről (Ekel, 1768).
6. Bökenyi János: A Halál beszélgetése (Ekel, 1772).
7. Nagy György: Konok pereskedők (Marosvásárhely, 1780).
8. Szathmári Paksi Sámuel: Elvádolt ártatlanság (Sárospatak, 1773.; Losonc 1786).
9. Neptunus és Bacchus vetélkedése (Sárospatak, 1792 körül).
10. Diszes komédia: Florentina (Sárospatak, 1792 körül).

MESTERSÉGEK	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9	10.
PARASZT			X	X	X					
KONYHAKERTÉSZ	X									
MŰKERTÉSZ	X									
ERDŐMESTER	X									
SZÁNTÓVETŐ	X									
ARATÓ	X									
ÓRLÓ	X									
SZÁMVEVŐ	X									
ÁLLATTENYÉSZTŐ	X									
LOVÁSZ	X									
GULYÁS	X		X	X						
KANÁSZ	X									
KECSKEPÁSZTOR	X									
JUHÁSZ	X		X							
MADARÁSZ	X									
MÉHÉSZ	X									
SÖRKÉSZÍTŐ	X									
MOLNÁR	X				X					
PÉK	X									
VADÁSZ	X									
HALÁSZ	X								X	
MÉSZÁROS	X				X					
SZAKÁCS	X								X	
MARKOTÁNYOS	X									
VINCELLÉR	X									
TAKÁCS	X				X					
FEHÉRÍTŐMESTER	X									
POSZTÓKÉSZÍTŐ	X									
VARGA					X					
CSERZŐVARGA	X									
FOLTOZÓ VARGA	X									
TÍMÁR	X									
SZABÓ	X	X			X					
FOLTOZÓ SZABÓ	X									

MESTERSÉGEK	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9	10.
KÖTŐMESTER	X									
NEMEZKÉSZÍTŐ	X									
CSIZMADIA	X	X			X					
SZÜCS	X				X					
ÉPÍTÉS	X									
ÁCS	X				X					
KÖMÜVES	X									
FAZEKAS	X				X					
ÜVEGFÚVÓ	X									
BÁNYÁSZ	X									
KOVÁCS	X		X		X					
FÜRÉSZKÉSZÍTŐ	X									
KASZAKOVÁCS	X									
TÚKÉSZÍTŐ	X									
KÉSES	X									
PÁNCÉLKOVÁCS	X									
KARDKOVÁCS	X									
ÖTVÖS			X							
RÉZMŰVES	X									
RÉZÖNTŐ	X									
BÁDOGOS	X									
ARANYMŰVES	X									
PÉNZVERŐ	X									
ALKIMISTA	X									
LAKATOS	X									
KOLDUS	X					X				
KÖTÉLVÉRŐ	X									
KOSÁRFONÓ	X									
SZITAKÓTÓ	X									
KÁDÁR	X									
ASZTALOS	X	X			X					
ESZTERGÁLYOS	X									
SZÍJGYÁRTÓ	X									
NYERGESMESTER	X									
ERSZÉNYKÉSZÍTŐ	X									
SZAPPANFŐZŐ	X									
GYERTYAKÉSZÍTŐ	X									
FÉSŰSMESTER	X									
KEFEKÖTŐ	X									
LOVAS	X									
HAJÓS	X								X	
KOCSIS	X									
FÜRDŐS	X									
BORBÉLY	X	X			X			X		
HINTÓVIVŐ	X									
CUKRÁSZ	X									

MESTERSÉGEK	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
ZENÉSZ	X									
FESTŐ	X									
ŐR	X									
KATONA		X				X		X	X	X
PRÓKÁTOR		X								
KALMÁR, KERESKEDŐ			X			X	X			X
KORCSMÁROS						X				
HAJDÚ							X			
POROSZLÓ									X	
BÍRÓ							X		X	
ASZTROLOGUS								X		

A Schola Ludus és a református iskoladramák társadalomképe

A Schola Ludus előbb említett 3. fejezetében Ptolemaeus elhatározza, hogy megismeri a mesterségeket. A XVIII. században ugyanez a gondolat másként jelentkezik már: meg kellett győzni az ifjakat, hogy célszerűbb az iskola falai között maradni, továbbtanulni, mintsem valamilyen mesterséget elsajátítani. Ezzel az író hozzáállása is megváltozott a témához: míg Comenius dicsér minden foglalkozást, fontosnak tartja mindet, a XVIII. századi mesterségeket bemutató darabok szerzői hierarchikus viszonyba állították a mesterségeket. Az élen a diák állt, akinek a jó dolgát mindenki csak irigyelheti, s aki fölénye tudatában pocskondiázhatja a mestereket. Bökényi János: Actus a mesteremberekről című darabjában (1768) például a gyermek így beszélhet a vargával.⁹

*Piha, Cseres kőrmű, bőr kopasztó varga!
Lam, olyan bűdös vagy mint a koszos sárga,
Latod, frater, itten ő miért tsavarga,
Hogy predat kaphasson, itt azért kavarga.*

*Nem kell bűdös tsered, hord el te magadat,
Mert ha neked esem, be töröm Agyadat,
Csak koptasd a bőrön kaszadat s fogadat,
Nem találhadd köztünk remenit fuvarodat.*

A diákhöz képest alsóbb szintet képviselő mesterek között a szerzők nem tesznek további különbséget, bár a mesterek a dialógusokban igyekeznek úgy tenni, mintha ők magasabb fokon állnának a többinél. A szereplők rivalizálása teszi szórakoztatóvá ezeket a játékokat. A XVIII. században kisebb a szerepe a munkafolyamatok ismertetésének, a szerszámok bemutatásának, mint Comeniusnál. Comenius nem egy adott társadalomban élő mesterségeket mutat be a Schola Ludus Pars 3-ban, mint a későbbi drámaíró-pedagógusok, számára az a fontos, hogy az adott foglalkozásnak mi a szerepe abban, hogy az emberek élete könnyebbé válhasson, hiányt ne ismerjen. 150 év múltán ez nem volt elég. Bemutatják a mesterséget, néha az instrumentumokat is, de nem hagyják ki egyszer sem, hogy milyen gazdasági háttér járul az adott mesterséghez, azaz

⁹ Varga Imre: Protestáns iskoladramák. Bp., 1989. 2. kötet. 386-387.

társadalmi összefüggésbe helyezik. Összehasonlításként a csizmadia mesterséget emeltem ki a Schola Ludus 3. részéből, egy XVIII. század II. feléből Ákosról származó darabból, illetve Bökényi János egyik művéből. (2. táblázat.) Látható, hogy Comenius is, a másik két író is ugyanazokat a vonásokat emelik ki az adott mesterségből, de a XVIII. századi művekben hozzáteszik a gazdasági háttérrel is, de nem említik a kaptafát, mint a mester legfontosabb szerszámát.

Összegzés

Összevetve a XVII-XVIII. századi iskolai színjátékokat megállapíthatjuk: a XVII. században inkább az oktatás, a XVIII.-ban pedig a szórakoztatás a fontos. Nem funkcióváltás ez, hanem egyszerűen hangsúlyeltolódás. Ellenvetésként felmerülhet, hogy Comenius a *Janua* című tankönyvet írta át dialogizált formában, tehát nem lehet ugyanazt várni darabjától, mint egy olyan színműtől, amely eredetileg is színdarabnak készült. A dráma funkciója különbözik a tankönyvtől, az utóbbi eltűri a sok információt, a részletezést, a dráma nem. Túl nagy vállalkozás egy drámának mint irodalmi műnek a természet jelenségeit, az emberi testrészeket, az iskola, család, állam felépítését, működését bemutatni. Ebből következik a comeniusi darabok egyenetlensége: a kerettörténet színes, izgalmas, a felvonások viszont vontatottak a sok szereplőtől és a sok információtól. A katolikusok hamarabb ráéreztek, hogy mennyi szereplő, információ fér el egy drámában. Náluk is születtek kezdetben aránytalanul hosszú előadások, de a XVII-XVIII. századra már tudták, mennyit bír el egy darab, hogy szórakoztató is legyen és tanítson is. Comenius a feladatok más arányát kereste. Annak okát, hogy az első rész sikeres lett, nem a szöveg drámaiságában kell keresni, hanem a kálvinisták számára újszerű, jelmezes párbeszédekben, s az ismeretközlés hatékonyságában. Katolikus hatásra a XVIII. századi drámaírók már kiküszöbölték a Comeniusnál még hibának ítéltető vonásokat, s alkalmazkodtak a kor igényeihez. Érdemes kiemelni a ma is élményként ható nyelvhasználatot e darabokban, ami hasonló a diákköltészet nyelvhasználatához.

A Schola Ludus, az első magyarországi református iskoladráma helyzete sajátos a magyar irodalomtörténetben. Ez az első magyar protestáns iskoladrámánk: külföldi szerző tollából, s nem magyarul. Vitatható, hogy be sorolható-e egyáltalán a magyar iskoladrámák sorába. Cesnakova-Michálcova például a szlovák drámairodalom körébe sorolja¹⁰ a cseh szerző Magyarországon előadott, latin nyelvű darabját. Közép-Európában a XVII. század különböző származású és más-más anyanyelvű értelmiségije hangsúlyozottan egy közös, lényegében nemzetek fölötti kultúrát képviseltek és gyarapítottak, amely azonban jelentősen megtermékenyítette a bontakozó nemzeti nyelvű kultúrákat. Comenius darabja magyar kollégiumban, magyar diákok számára született, s megalapozta a későbbi magyar kálvinista színi kultúrát: ezért tekinthetjük az első magyarországi református iskoladrámának.

¹⁰ Milena Cesnakova-Michalcova: Dramatická tvorba J. A. Komenského a jeho vplyv na divadelnú činnosť slovenských škôl. - In: Jan Amos Komenský a Slovensko. Košice, 1970. 201-212.

2. táblázat: A csizmadia bemutatkozása az egyes iskolai színjátékokban

COMENIUS:
SCHOLA LUDUS

Az én anyagom a bőr. Ezt én kaptafához (fából készült lábfejhez) mérve felszabdalom, majd árral és szurkos fonállal összevarrom. Látjátok, hogy a fonal serteheggel van ellátva.

KOMÉDIA EGYNÉMELÝ MESTERSÉGRŐL

Mint ha tsizmára már nem volna szükségtek,
Tsak kard, gyalu, gyűszű minden mesterségtek,
Prokátor, Doktorság a' ti ditsőségtek.
Tam meztláb jártok, mint a feleségtek?

Mind rám szorúltok, ha tsizmadia lések,
Kordoványt, karmasint, borju bőrt, mit vészek,
Azt meg varván, ala majd tsiszliket tészek,
Ha kaphatok, hól húst, hól sós retket észek.

*Majd lesz betsülletem, mindennap pénzt adnak,
A letzkémért tovább reám nem támadnak,
Ennél jobb hivatalt te sem kapsz magadnak,
Mert tsizmát eleget varhattz a fiadnak. [...]*

*Könnyű mesterségem lesz, tsak otthon ülők,
Tsak varrok, földozok, mag únván, le dülők,
Pénzért, adósságért azonnal készülők,
Ha kapok örülők, düköl, hegedülők.*

*Ha lesz készen munkám, viszem a' vásárra,
Jó pénz üti markom azzal nem sokára,
De mivel jó étkem, 's Asszonyom kinállya,
A tál fenekét is édesdeden válja.*

BÖKÉNYÍ JÁNOS:

ACTUS A MESTEREMBEREKRŐL

Nesze neked, suszter, inas Vásárlásban
Meg adták a fuvart a bőr tsavallásban,
Hiszem jobb lesz nekik, ha tsizma varrásban
Töltik idejeket kordovány szabásban.

*Jobb is lesz, ötseim, hohy ha ra adjátok,
Magatokat nekem hittel ajánljátok,
Három esztendőre karmasin Csizmátok
Lészen, fel fogadom, Ambár próbályátok!*

Comenius és a pataki testkultúra

Comenius pataki tevékenységével nemcsak a kollégium lett ismertebb, de panszofikus elképzeléseivel – mindenkinek mindent megtanítani – a testkultúra, a testnevelés iskolai megalapozásához is jelentősen hozzájárult. Enciklopédikus művelődési anyagának ugyanis szerves része volt a testedzés, a testápolás, a játék, a testnevelés, vagyis azok a főbb összetevők, amelyek a testkultúrának mint fogalomnak részei. A testkultúrát tulajdonképpen a kultúra természetes részeként értelmezte és alkalmazta. A címben szereplő „pataki testkultúra” részemről nem a magyar vagy európai testkultúra kisajátítását jelenti, hanem egyrészt lokálpatriotizmusból használok, ugyanakkor tény is, hogy testnevelési rendszerének gondolatai kialakításához itteni működése nagyban hozzájárult.

Általában és összegzően elmondható, hogy a *test és szellem* párhuzamos művelésének gondolata, gyakorlata elsősorban Patakon írt művei nyomán valósult meg. Comeniusnál találkozunk először a gyermek *fizikai felkészítésének* olyan formájával, amelyet tervszerűen beiktatott és összehangolt az elméleti órák tárgyával. Bár elkülönült testnevelési óráról nem beszélt, annak mozgásanyagát mégis beépítette tantervébe. Hangsúlyozta a testedzésnek és a játéknak a fontosságát a felnövekvő ifjúság életében, mértékletes életmódot, egészséges táplálkozást, *rendszeres testgyakorlást* javasolt. Szólt a helyes napirendről, életrendről, kiemelte az aktív pihenés fontosságát. A játékokat kiválogatta, szelektálta, csoportosította, kiemelve azok pedagógiai célját és a játékirányításban a pedagógus szerepét. A szabadidő hasznos, „sportos” eltöltésére nevelt.

Ezek után szóljunk igen röviden – de kicsit részletesebben – pataki testnevelési munkásságáról. Az itt írt első nagy műve, a *panszofikus iskola tervezetében*, a hétosztályos rendszerben több osztály tantervében olvashatunk a játékokról; „olyan ifjak kerüljenek ki az életbe, akik tevékenyek... ügyesek” – olvasható e tervezetben.

A játékról a következőket írja:

„Játékon a testnek és a léleknek olyan tevékenységeit értjük, melyeket semmiképpen sem szabad megtiltani az ifjúságnak, hanem inkább kívánni és sürgetni kell. Ámde okosan kell őket irányítani, hogy kár nélkül, sőt haszonnal járjanak. Ilyenféle játékok a test- és egészségerősítő gyakorlatok, melyek mozgással kapcsolatosak, azaz bizonyos célpontig való futások vagy ugrással, vagy mérsékelt birkózással, vagy labdajátékkal, vagy golyóval és bábúkkal...” Egyértelműen megállapítható, hogy kell a játék, és hogy az irányított tevékenység az igazi, annak van pedagógiai haszna. Külön érdeme az a kifejezése, hogy „mozgással kapcsolatosak”, azaz a mai értelemben vett aktív, *nagymozgásos*

játékokat emeli ki. „Ülő játékokat is lehet engedélyezni, a szellem gyakorlására... mint például a sakkjáték...” (Egy-két mai tantervben is felfedezhető a sakk, mint lehetséges kötelező tananyag.)

A napirendre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „A tanulók idejét úgy osztjuk be, hogy nyolc óra jusson munkára, ugyanannyi éjszakai pihenésre, s ugyanannyi az élet szükségletére és szórakozásra... Legyen idejük is, mikor a saját kedvükre cselekedhetnek”. Az aktív pihenésre utaló gondolatai között olvasható: „egy órai megfeszített elmemunka után egy félórai szabadidőt kell hagyni. Ebéd és vacsora után... legkevesebb egy órát sétára.” A sétát, gyaloglást azért ajánlja, „hogy beszélgetés közben eddzék és frissítsék magukat...” (Lásd: a szellem és a fizikum együttes fejlesztése.)

Patakon írt másik művében, *Az új életre kelt Fortiusban*, a lustaság miatt korholja a pataki ifjúságot. Példaként a spártaiakat állítja, akik naponként gyakorolták magukat a futó-dárdavető versenyben. Buzdító szavait „sportkifejezések” tarkítják: versenypálya, gyorsaság, futás.

A pataki diákoknak írta az *Erkölcsei szabályok* című művét is, melyben így írt a helyes testtartásról: „Testednek legyen egyenes állása. Vállaid egy magasságban tartsd, egyik se ereszkedjék a másiknál lejjebb.” A testápolásra így int: „Ágyadból felkelvén hajadat fésüld meg, kezedet és arcodat tiszta vízzel mosd meg, szádat öblítsd ki, ruhádat illendően öltsd fel.” A szabadidő sportos eltöltésére így nevelt: „Amikor a munka után megpihenhetsz, játékkal üdítsd fel magad... a karika, a golyók, a tekejáték, a labda, a futás és az ugrás” felhasználásával.

Nemes és korszerű gondolatai az alábbiak: „Széppé teszi a játékot a test fürgesége, a lélek vidámsága, a rend, a lovagiasság, s a szabályok megtartása, a derékséggel és nem csalással elért győzelem.” „Akit versenyre hívtak ki, nagy gondja legyen, hogy ne vereséget szenvedjen, hanem győzzön.” „A legyőzöttnek ne támadjon szívében harag...”

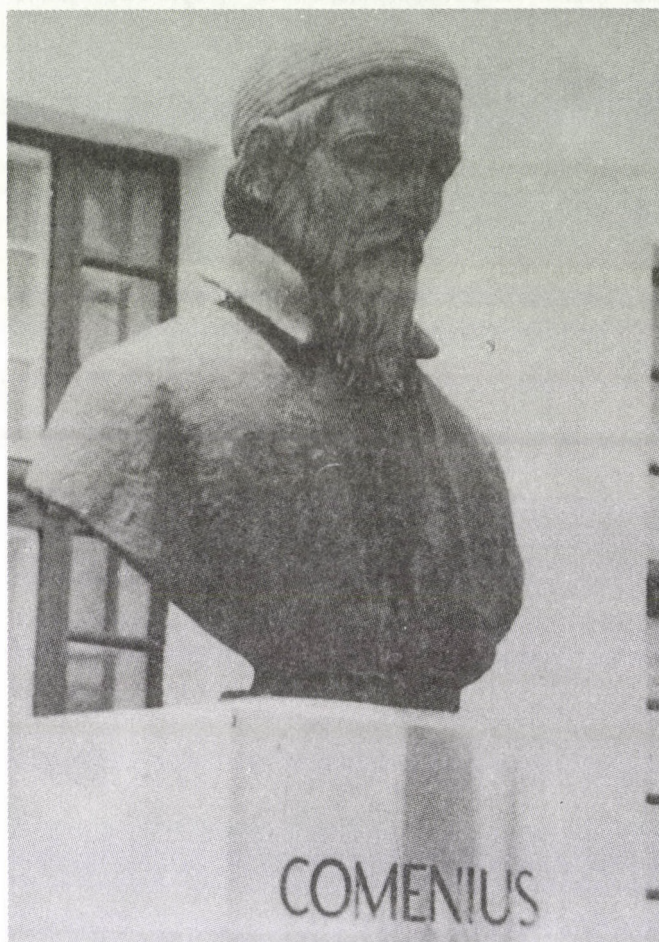
A pedagógia módszertana fejlődéstörténetének fontos állomása az *Orbis Pictus* című műve. Első ívét már 1653-ban kinyomtatták Patakon, amit a magyar, vagyis a pataki gyerekeknek szánt. A tankönyv a sokoldalú képzést szolgálta, amelybe a testileg is fejlett ember szintén beletartozik. Ebben a következő testgyakorlati formákat olvashatjuk: úszás, labdajáték, kockajáték, pályafutás, küszködő játékok (vívás, ökölvívás, birkózás), valamint gyermeki játékok. Az 1685-ös kiadásban még megtalálható a korcsolyázás, sikorkázás, szánkózás, akrobatika. (A fenti tananyagok többsége a mai tantervekben is fellelhető.) Az *Orbis Pictus* szemléltető faliképein, melyek az osztályt díszíthették, a fenti játékok is szerepeltek, és a képanyag jól segítette a testnevelés és sport iránti érdeklődés alakulását.

Kik tanítottak a fenti művekből az *Orbis Pictus* szellemében? Az előkészítő osztályt egy Rozgonyi nevű kollaborátor vezette. A latin osztályok tanítói: Némethi kollaborátor, Veresegyházi Szentyel János és Szántai Mihály állandó tanárok voltak.

Összegzésként elmondható, hogy a panszofikus iskolai tervezetet Patakon kipróbálták, alkalmazták, a játékokat, a „testnevelést” tanították. Comenius pataki testkulturális törekvéseivel a modern magyar iskolai testnevelés megalapozásához járult hozzá. Testnevelési elképzelései európai viszonylatban is kimagaslottak.



Dr. Csajka Imre főiskolai docens előadása közben



Comenius sárospataki szobra
(Pátzay Pál alkotása)

Comenius-tanév Sárospatakon 1949-50-ben

(Előzmények és szervezési problémák)

A Rákóczi család magyar művelődés fejlődését segítő politikájának, bőkezű támogatásának köszönhetően, életének gondmentesebb, boldogabb, *munkálkodásának legeredményesebb négy esztendejét töltötte 1650–1654 között Sárospatakon Comenius*. Lorántffy Zsuzsanna nagyra értékelte, megbecsülte az Európa-szerte híres pedagógus áldozatos munkáját: magas fizetéssel ismerte el szolgálatát, köszönte meg „használni akarását”. S a patakiak később is nagyra becsüléssel s hálával gondoltak az újkori pedagógia kiemelkedő alakjára, munkálójára. *Comenius emlékének őrzéséből*, az iránta való hála kifejezéséből az 1950-ig terjedő időben különösen kivette részét néhány tudós pataki tanár: Dezső Lajos, Szinyei Gerzson, Rácz Lajos, Gulyás József, akik tudományos munkájuk során a múlt század utolsó negyedétől tudatosan, következetesen nagy gondot fordítottak Comenius hagyományainak ápolására, időt álló tanításainak elemzésére, ismertetésére, tudatosítására s a mindennapi gyakorlatban való hasznosítására.

A pataki kollégium volt diákja, a tanítóképző nagynevű igazgatója, *Dezső Lajos* indította el a múlt század 80-as éveiben Comenius eszméinek felidézését, terjesztését, műveinek népszerűsítését. Ő fordította le s jelentette meg a *Didactica Magna*t és több kisebb munkáját. Tette ezt azért is, hogy felfogásának tudatosításával segítse az akkor folyó iskolai és pedagógiai fejlesztések jobb megoldását. *Comenius Ámos János Magyarországon* című könyvében elemezte, feldolgozta pataki munkásságát. Sokat tett azért is, hogy születésének 300. évfordulóját a nagy pedagógiai reformátorhoz méltóan ünnepelje meg a magyar tudományos élet. A Magyar Tudományos Akadémia által rendezett országos központi emlékülésen Eötvös Loránd elnökletével ő tartotta az ünnepi beszédet is. Kutatásainak eredményeit német nyelven is terjesztette, német folyóiratban is közzétette.

Szinyei Gerzson főleg a Sárospataki Lapokban és a Sárospataki Református Lapokban jelentette meg Comenius pataki tevékenységével, a korabeli iskola működésével kapcsolatos kutatásainak eredményeit. Következetes, eredményes munkával gyűjtötte, elemezte, értékelte Comenius pataki munkásságát s annak hatását *Rácz Lajos*, akinek *Comenius Sárospatakon* című könyve 1931-ben, a kollégium fennállásának 400 éves jubileuma alkalmával jelent meg. Eb-

ben részletesen feldolgozza Comenius pataki tevékenységét, kiemeli annak értékeit s hatását. Ezzel együtt nagy gonddal összegyűjtötte és kéziratban ránk hagyta Comenius Sárospatakon írt munkáit. Összehasonlítóan elemezte Comenius és Apáczai törekvéseit, vizsgálta a magyar művelődésnek Comenius írásaiban tükröződő sajátosságait. Hasonlóan elkötelezett tisztelője, szorgalmas népszerűsítője volt Comenius pataki hagyományainak *Gulyás József* is, aki magyarrá fordította több írását, beszédét, tankönyvi előszavát. Hatalmas, szép verset írt pataki tanár korában Comeniusról *A templomépítő* címmel *Képes Géza* is.

Az 1930-40-es években a pataki kollégium vezetői a múltra építve, széles látókörrrel, nagy felelősséggel és tudatossággal, erős akarattal munkáltak, építették az iskola jövőjét. Szívós, kitartó tevékenységük eredményeként ezekben az években a kollégium nagyot fejlődött: kereteiben kibővült, szervezetileg megerősödött, nevelő-tanító munkája tudatosabb lett, sokrétűbbé vált. Mindennek egyik megnyilvánulása volt például az is, hogy a tanítóképzőben akkor szervezték meg a pedagógiai tanszéket, s 1942-ben választottak először a tudományegyetem Apponyi Kollégiumát végzett filozófia-pedagógia szakos tanítóképző-intézeti tanárt. Az 1947/48. tanévben a pataki kollégium fejlődésének, az intézeti ágak kibontakoztatásának csúcspontját érte el. A teológiai akadémia és a gimnázium mellett működött az 1930-as évek közepén indított népfőiskolai tanfolyam. A gimnáziumnak két partikulája is volt: a cigándi és a tokaji gimnázium. A tanítóképző is a kollégium intézeti ágaként működött a gyakorlóiskolájával és a dolgozók tanítóképzőjével együtt. Ezen túlmenően volt a kollégiumnak általános iskolája, továbbá kertészeti és szőlészeti középiskolája. Mindezekén túl a várban folyó közművelődési tevékenységet is a kollégium irányította.¹

A pártállami kulturális politika erősödésével azonban a református kollégium fejlődése megtört, s a „klerikális reakciós fészek”-nek kikiáltott Patakon a kollégium kiterelvényesedését elsorvasztás követte. Előbb 1948-ban megszűnt az általános iskola s a kertészeti és szőlészeti középiskola, majd megszűntek azok a szabadművelődési munkaágak (népfőiskola, szabadművelődési akadémia), melyeknek elindítója, irányítója a kollégium volt. 1950-ben állami lett a tanítóképző, 1952-ben pedig a gimnázium is. Az elsorvasztó politika egyik kézzelfogható bizonyítéka annak a jubileumi rendezvénynek a története is, amellyel a kollégium nagy formátumú vezetői Comenius Patakra jövetelének 300. évfordulója alkalmából tisztelegni akartak a nagy előd emléke előtt.

Comenius először 1650 májusában jött Patakra, amikor a cseh-morva testvérek szinódusának megbízásából püspökként meglátogatta a Magyarországon menedéket talált exuláns hitsorsosait, s amikor a Rákóczi család kérésére a pataki iskola korszerűsítéséhez tervet is készített. S mivel a terv megnyerte Lorántffy Zsuzsanna és fia, Rákóczi Zsigmond tetszését, meghívták pataki mun-

¹ V.ö.: Beszámoló a sárospataki főiskola 1948-49. évi életéről. In: A sárospataki református kollégium teológiai akadémiajának, gimnáziumának, liceumának és tanítóképzőintézetének évkönyve (értésítője) az 1948-49. iskolai évről. Sárospatak, 1949. 3.

kálkodásra, letelepedésre, terve megvalósításának irányítására. Comenius a meghívást elfogadta, s ősszel visszatérve megkezdte négyéves áldásos pataki tevékenységét.

S amikor az 1940-es évek vége felé közeledett Comenius Patakra jövetelének 300. évfordulója, a comeniusi hagyományok magasra értékelése, megbecsülése következtében, s azért, hogy minél jobban kifejezhessék, bizonyíthassák Sárospatak Comenius iránti háláját, és segítsék hatásának érvényesülését a mindennapi élet gyakorlatában, a továbbfejlődés feladatainak megoldásában, a *kollégium vezetői, tanárai nagyszabású nemzetközi ünnepséggel, széleskörű összefogással, átütő nevelő hatás elérésével kívánták megünnepelni*. Ahogyan erősödött azonban az állampárt meghatározó szerepe, úgy változott, csökkent a nagyszabású ünnepség szervezésének lehetősége is. Az évforduló rendezvényeinek tervezésére, előkészítésére a köziskolai szék, azaz a kollégium teológiai akadémiai, gimnáziumi és tanítóképző-intézeti tantestületeinek a közössége, már 1949. április 8-i ülésén bizottságot hozott létre. Ennek vezetője Nagy Barna közigazgató, teológiai tanár volt, tagjai pedig az egyes intézeti ágak igazgatói: dr. Szabó Zoltán teológiai, Szabó Gyula gimnáziumi, dr. Egey Antal tanítóképző-intézeti igazgató, továbbá dr. Újszászy Kálmán teológiai, dr. Bakos József gimnáziumi és Kódobóczy József tanítóképző-intézeti tanár.

Az igazgatótanács – mint felettes kormányzati szerv – a köziskolai szék előterjesztésére július 7-i ülésén foglalt állást a jubileumi rendezvény ügyében, s többek között a következőket is megfogalmazta: „Igazgatótanács a *Comenius-emlékünnepe*lyt a nagy világhírű pedagógus négyéves sárospataki működésének háromszázados fordulójához méltó módon kívánja megrendezni, s erre az egyházkerület és egyetemes egyházunk figyelmét is jó előre tisztelettel felhívja. Kíváncsún tartja, hogy ez az évforduló főiskolánkban *Comenius-év*nek, a tanítóképzős internátusa pedig ezentúl *Comenius-internátus*nak neveztesse, hogy az akadémiai pályaművek és egyéb iskolai pályázatok és dolgozatok egész sora szóljon erről, a főiskola tanári kara pedig Comeniusszal foglalkozó tanulmányokból egy gyűjteményes kötetet adjon ki. Minden tekintetben gondoskodni kíván arról, hogy az ünnepély Deo volente országos, nemzetközi és egyetemes keresztyén jelentőségéhez méltóan rendeztesse meg”.² Az igazgatótanács a Comenius-bizottság megbízatását megerősítette, s azt két elnökével, Darányi Lajos lelkesí és dr. Buza László világi gondnokkal kiegészítette, továbbá felhívta, hogy az igazgatótanács szeptember havi ülésére részletesen kidolgozott tervezetet, javaslatot készítsen.

A bizottság előadója, dr. Újszászy Kálmán által előzetesen összeállított tervezet³ a bizottság és a többi illetékes szerv elfogadta. E terv fontosabb elgondolásai az alábbiak voltak:

² Az Igazgatótanács 1949. július 7-én tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Sárospataki Református Kollégium Levéltára. (Rövidítve: SRKLT.)

³ Dr. Újszászy Kálmán: Comenius évek Sárospatakon, 1950-1954. 1949. szept. 6. Sárospataki Református Kollégium Nyelvtára Kéziratár.

Sárospataki tartózkodásának 300. évfordulója alkalmából a pataki főiskola *Comenius-évek Sárospatakon* címmel 1950. május és 1954. június között Comenius ünnepségeket rendez. Az ünnepségek központi helye Sárospatak, de kiterjed minden olyan településre is, ahol kulturális intézmény van.

Az ünnepség célja többirányú: a) *A tudománypolitikai cél:* Comenius életművéből kiemelni, propagálni és az új magyar nevelés szolgálatába állítani mindazt, ami akkor forradalmian új volt, s ami abból a mába beépíthető (pán-szofia, világbéke, pedagógiai realizmus stb.). b) *Iskolapolitikai cél:* A pataki kollégium kapcsolatainak erősítése a cseh és szlovák protestantizmussal. Comenius-szal kezdődő hivatása: kapu a szláv (cseh, lengyel, orosz) protestantizmus felé. A kollégium, rajta keresztül a magyar nevelés kapcsolatainak erősítése azokkal az államokkal, amelyekben Comenius működött, illetve tanai hatottak, Comenius Társaság van. c) *Egyházpolitikai cél:* A magyar református egyház kapcsolatainak erősítése a cseh- és rokon protestantizmussal. d) *Kultúrpolitikai cél:* A magyar kultúrkapcsolatok erősítése az északnyugati szlávssággal s a nagyvilággal.

Az ünnepséget a pataki kollégium, Sárospatak település, az Egyetemes Konvent (az egyházit) és az illetékes minisztériumok (VKM, külügy) (az országos ünnepséget) egymással összhangban rendezik. Az ünnepségek szervezői: a pataki főiskola, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Sárospatak, a református egyház egyetemes konventje, a magyar nevelők szakszervezete, különböző magyar és külföldi tudományos társaságok.

A terv konkretizálja a megemlékezés teendőit s formáit is. Ennek megfelelően vázolja a főiskolán belüli feladatokat. Az ifjúság ünnepi megemlékezéseket szervez az egyesületeiben, pályatáteleket, iskolai dolgozatokat készít. Lehetséges cseh-magyar ifjúsági találkozó is. Újranyomatják Comenius egyik Patakon megjelent művét, s kollektíve lefordítják egyik pataki vonatkozású írását. A *tanárok* a főiskola „Péntek Esték” előadássorozatában Comeniusról, vele kapcsolatos témákról előadásokat tartanak. A *főiskola vezetése* az évnnyitó beszédben tudatosítja Comenius gondolatait s hatását. Megszervezi 1950 májusában a Comenius ünnepséget. Comenius műveiből, koráról kiállítást szervez, elkészíteti Comenius szobrát vagy képét. Egyik internátusát Comeniusról nevezi el. Fejleszti a nagykönyvtárat, melynek alapítása összefügg Comenius itteni működésével. Megszerzi a könyvtár számára az Opera Didactica Omnia-t, s összegyűjti a Comeniusra vonatkozó irodalmat. Megírta a keletkezésében Comeniushoz kapcsolódó nyomda és konviktus történetét, s velük kapcsolatban kiállítást rendez. Comenius ösztöndíjat létesít cseh-testvér egyházbeli diákoknak.

A református egyház részéről megemlékezéseket tartanak egyházmegyei, egyházkerületi, testvér-kollégiumi s egyetemes konventi gyűléseken. Utóbbi megemlékezés a cseh-testvér egyházzal közösen tartható.

Sárospatak a városrendezés során a tanítóképző előtt Comenius teret létesíthetne, s a mozi nevét visszaváltoztathatná „Comenius Mozgó”-ra.

A magyar állam (VKM) a Comenius ünnepeket propagálja a nagyvilág felé. Az ünnepséget kihasználja a nevelők és kultúrpolitikusok nemzetközi találkozójának megszervezésére, a magyar tudományos élet eredményeinek dokumentálására. Minden magyar iskolában megemlékezést szerveztet. Elindítja Comenius összes munkájának magyarra fordítását. Comenius emlékbélyeget, bélyegsort nyomtat. A pataki vármúzeumban Comenius-korabeli magyarországi emlékeket állíttat ki.

Fentiekben túl külföldi pedagógiai szervezetek is tartanak megemlékezéseket magyar szakemberek vendéglődésével. Szó van továbbá a tervben az Orbis Pictus megjelentetéséről bilingvisen, a Didactica Magna új magyar kiadásáról, Comenius szoba kialakításáról s benne életére vonatkozó képek, művei, az ünnepség képei bemutatásáról, Comenius levelezőlap készítéséről stb.

A fentiek alapján a minisztériumban feljegyzést terjesztettek fel, s kérték a VKM bekapcsolódását a rendezvénybe.

Ezután a vezetők meghívására október 15-16-án a kollégium vendége volt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter. A szünet alatt természetesen sor került a jubileumi évforduló megünneplésével kapcsolatos felterjesztett terv, illetve a kollégiumi és kormány-elképzelések megbeszélésére is. A megbeszélésről a közigazgató a köziskolai szék október 18-i ülésén számolt be. Elmondta, hogy „a felterjesztés alapján a miniszter úr a teendőket a kormánnyal megbeszélte, s e megbeszélés szerint kifejezésre juttatta a kormány ama felfogását, mely szerint kívánatos, hogy ez az ünnepség minél szélesebb és fényesebb keretek között tartassék meg a VKM és a kollégium együttes rendezésében”.⁴ Ennek megfelelően minden lehető támogatást kilátásba helyezett. Kívánsága, hogy „kollégiumunk a maga hagyományaival, színeivel az ünnepeken szóhoz jusson”. A kormány részéről vállalta az ünnepi beszéd elmondását is. Megállapodtak abban továbbá, hogy a főünnepségen rajta kívül a kollégium megbízottja és a cseh kiküldött tart nagyobb beszédet. A rendezvény egyik napján sor kerül a kialakulóban lévő cseh-magyar kulturális egyezmény első megbeszélésére s egy nagyszabású cseh-magyar protestáns találkozóra is. A főünnepség alkalmával a kollégiumban kiállításon mutatják be Comenius munkáit, műveinek fordításait, a Comeniusszal kapcsolatos irodalmat, továbbá korabeli írásokat, képeket stb. A várban Comenius korabeli képzőművészeti emlékekből szerveznek kiállítást. Az ifjúság számára külön ünnepséget tartanak, s azon műveiből is bemutatnak részleteket. A megegyezés szerint az ünnepségre meghívják a cseh, lengyel, orosz, bolgár, román tudományos élet képviselőit, továbbá a külföldi Comenius Társaságok küldötteit. Az ünnepségre a minisztérium anyagi támogatásával lefordítják és bilingvis formában kiadják Comenius Patakon írt műveit. A minisztérium tárgyalást kezd a Magyar Tudományos Akadémiával Comenius műveinek kiadására vonatkozóan s a Magyar Pedagógus Szakszervezettel pályázat meghirdetéséről. Megállapodtak abban is, hogy az ország iskolái azonos „sillabus” alapján ugyanazon órában tartanak megemlé-

⁴ Köziskolai szék jegyzőkönyve, 1949. okt. 18. SRKLt.

kezést, s a megemlékezés mondanivalójának megfogalmazására a miniszter a kollégiumot kérte fel. Az Officina az Orbis Pictus többnyelvű kiadását tervezi. A miniszter azt is kilátásba helyezte, hogy pedagógusok tanulmányi kirándulást tesznek Comenius szülőföldjére, s a kormánynak több tagja is eljön majd a pataki ünnepségre.

Miután a fentieket elhatározták, a miniszter azt kérte, hogy a kollégium dolgozza ki a teljes, részletes műsort, készítsen hozzá költségvetést, és terjessze fel a minisztériumba.

A megbeszélés alapján a Comenius Bizottság kétféle tervet is készített: az egyiket négynapos, a másikat nyolcnapos programmal. A tervet a köziskolai szék november 26-án tárgyalta, s a négynapos programot fogadta el. Eszerint az első napon tartják a kormány és a kollégium együttes ünnepélyét, a második napon szervezik az ifjúság megemlékezését, a 3.-4. napon kerül sor a cseh-magyar protestáns találkozóra. A többi rendezvényt 1950-1954 között elosztva tartják meg. A minisztérium ezt a tervet kapta meg.

Az Ortutay Gyulával kialakított szép terv nem vált valóra. Az ügy nehezen haladt előre, s a felsőbb állami szervek halogató politikája még a helybeli felkészülést, szervezést is hátráltatta. Végre 1950. január 25-én a minisztériumban megbeszélés volt. Itt született végleges döntés arról, hogy a fő ünnepséget május 13-14-re szervezik. Sem az egyházi találkozóra, sem a délkelet-európai kulturális nagy találkozóra nem kerül sor. A miniszter szerint az ünnepségre tíz tagú csehszlovák delegációt hívnak meg, köztük egyházi embert is, továbbá meghívják a budapesti kulturális attasékat. Ezután Patakon ennek megfelelően állították össze a programot és a költségvetést, s január 29-én újra felterjesztették a minisztériumba.

Mivel a minisztertanács döntése nem történt meg, a válasz késett, még március elején sem érkezett meg. Ezért a köziskolai szék március 13-i ülésén a főünnepség ősze való elhalasztásának a gondolata is felmerült. Végül is azonban a főünnepséget május 14-én megtartották.

A kollégium Comenius-tanévi rendezvényeiről álljon itt Nagy Barna kollégiumi igazgató tanév végi beszámolójának ezzel kapcsolatos részletesebb értékelése:

„Kollégiumunk a világhírű cseh-morva pedagógus, Comenius Ámos János Sáros-patakra jövetelének 300. évfordulóját ez év májusában nagyszabású és több napra kiterjedő ünnepségekkel, kiállításokkal, tudományos és népszerű kiadványokkal stb. kívánta megünnepelni. Ennek előkészítésére a köziskolai szék és az igazgatótanács külön Comenius-bizottságot küldött ki, mely nagy körültekintéssel igyekezett munkáját elvégezni. Az eredeti elgondolás szerint a főünnepély több napra kiterjedően a VKM-mel közös rendezésben lett volna ez év májusában. A rajtunk kívül álló okok nem tették lehetővé az ünnepségeknek a nagyszabású eltervelések szerinti kivitelezését. Mindamellett a május 14-én megtartott ünnepély kollégiumunk rendezésében országos jelentőségűnek és szép sikerűnek nevezhető. Kitüntető örömről szolgált, hogy az ünnepi beszéd megtartását a magyar népköztársaság kultúrájának első öre és felelős szolgája: Darvas József kultusz-miniszter úr vállalta, felragyogtatva előttünk a nagy pedagógus, a pataki kollégium paedagogarchája és az egyetemes neveléstörténet minden időben egyik legnagyobb alakjának

nemcsak múltbeli, hanem jelenkori jelentőségét és jövőbe mutató, ma igazán aktuális és a legnagyobbakra lelkesítő s elkötelező mondanivalóit. Az ünnepély fényét emelte és jelentőségét nemzetközivé szélesbítette az a tény, hogy részt vett rajta Iván Horváth professzor, Csehszlovákia budapesti követe és dr. Ján Danko kulturális és sajtóügyi attasé, akik az ünnepély egész közönségével együtt lelkesültek Comenius 300 év távolából hozánk zengő énekein, melyek közül egyet kollégiumi kórusunk az ő anyanyelvükön, az ő Komenskyjük anyanyelvén is elénekelt. Comeniusnak ezek az énekei mostantól fogva új erővel zengenek a pataki diákság ajkán és szívében, továbbzengetve nemcsak a nagy nevelő előre és magaságokba lendítő mondanivalóit, hanem a szomszéd népeinkkel való kulturális és egyházi kapcsolataink pataki hagyományú és egyetemes kötelességeit is. Különös örömről számolt, hogy az ünnepi istentiszteleten az ígéhirdetés szolgálatát dr. Enyedy Andor püspök, kollégiumunk főgondnoka végezte. A bevezető szavakat dr. Buza László gondnok, a zárószavakat dr. Urbán Barna kollégiumi h. igazgató mondta. Szavaltat és kóruszámok tették teljessé a műsort. Az ünnepélyen részt vettek a testvérkollégiumok igazgatói és kiküldöttei, az egyházkerületek elnökségei, püspökeink és főgondnokaink, köztük egyetemes konventünk új világi elnöke: Kiss Roland meghatalmazott miniszter... Részt vett továbbá dr. Bóka László államtitkár a kulturális kapcsolatok intézetének vezetőjével és a külügyminisztérium kiküldötteivel, valamint a Magyar Távirati Iroda vezetője. A vendégek sorában üdvözlőhettük Janka Péter alsózempléni esperest, igazgatótanácsunk tagját, a tankerületi főigazgató helyettesét, valamint az egyházi és világi sajtó több kiváló munkását.

A kultuszminiszter úrral alkalmunk nyílt kollégiumunk aktuális kérdéseinek megbeszélésére.

Az ünnepélyvel kapcsolatban kollégiumunk nagykönyvtárának vezetősége szépsikerű Comenius-kiállítást rendezett a legnagyobb pataki nevelő szemlemi hagyatékát könyvek formájában illusztráló és a kortársak műveiből összeállított anyagból...

A tanári kar által immár másfél évtized óta rendezett *Péntek Esték előadás-sorozata* ebben az évben szintén Comenius alakja körül csoportosult. Dr. Bakos József „Comenius és a pataki diákok világa”, dr. Gulyás József „Korrajz Comenius idejéből” és dr. Újszászy Kálmán „A pedagógus Comenius” címmel tartottak előadást, akikhez csatlakozott Szalatnay Rezső író „Comenius és a cseh-testvérek egyháza” című értékes előadása.

Dr. Bakos József gimn. tanár elkészítette kb. 10-12 ívnyi terjedelmű magyar *Comenius-bibliográfiáját*, amelynek nyomtatásban való megjelenése elé nemcsak a hazai, hanem a csehszlovákiai tudományos irodalomban is nagy várakozással tekintenek.⁵ Dr. Hendrich József prágai professzor pedig erre az alkalomra megtisztelő és kedves gesztusként elküldötte nekünk németnyelvű dolgozatát *Comenius legújabbban felfedezett és még kiadatlan kéziratok műveiről*, melyek között Patakon írt pedagógiai mű is van. Ha ezt hozzávesszük a még Comenius életében megjelent didaktikai művekhez, elmondhatjuk, hogy Comenius összes didaktikai műveinek a nagyobbik felét négyéves sárospataki működése alatt írta. Jól esik ezt regisztrálnunk, visszaemlékezvén a pataki kollégium halhatatlan emlékeztető nagy pártfogóinak: Lorántffy Zsuzsannának és a Rákócziaknak a nagy bujdosó számára nyugodt otthont és békés szemlemi fészket adó s az egyetemes emberiséget hálás emlékezésre kötelező szolgálatára.

Ifjúságunk is szép pályaművek sorának írásával, kollégiumi ünnepélyünkön való kitűnő közreműködésével és külön ifjúsági díszülések rendezésével emlékezett meg nagy tanítómesteréről. Így ha nem is a külső eltervelések méretei szerint, de lélek és a szellem intenzitásában mégis csak Comenius évvé vált számunkra ez az esztendő, amelynek év-

⁵ 1957-ben „A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei” című sorozat 12-13. köteteként jelent meg Bakos József: *A magyar Comenius (Komensky) irodalom című munkája.*

nyitó ünnepélyén már ennek a fényes szellemnek előre is az isteni kijelentés magasságai-ba mutató bizonyosságairól emlékeztünk meg, s hisszük, hogy a reánk következő években is a háromezredados évforduló további maradandó ihletéseket fog jelenteni a hétköznapi munkás erőfeszítései számára.”⁶

A közigazgatói jelentés nem szól arról, hogy a *gimnázium tantestülete külön is megemlékezett Comeniusről*, s az 1950. február 10-i módszertani értekezletén foglalkozott Comeniusszal. Az előadást dr. Maller Sándor tartotta *Comenius és Sárospatak* címmel. Örülünk, hogy előadásának szövege a gimnáziumi tanári értekezletek jegyzőkönyvében ránk maradt. Ugyanakkor sajnáljuk, hogy a Péntek Esték előadásainak kéziratai nem kerültek be a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek anyagába, s így nem maradtak meg.

Kötetünkben a Comenius-évvvel kapcsolatos írásokból a következőket a Sárospataki Református Kollégium Levéltára engedélyével a kutatók, az utókor számára – Sárospatak Comeniusszal kapcsolatos törekvéseire, a nagy pedagógiai reformátor iránti hálájára emlékezve – tesszük közzé:

1. Dr. Nagy Barna közigazgató: Tanévnyitó beszéd a sárospataki református főiskolában 1949. szeptember 11-én.
2. Dr. Maller Sándor: Comenius és Sárospatak.
3. Az 1950 májusában rendezendő sárospataki jubiláris Comenius-ünnepi hét programtervezete és költségvetése. (Az anyagot a Comenius Bizottság a köziskolai szék 1949. november 16-i ülésére készítette.)

⁶ Az Igazgatótanács jegyzőkönyve, 1950. június 24. SRKlt. Lásd továbbá a jelentés teljesebb szövegét a Nagykönyvtár Kézirattárában.

Jegyzőkönyv

Készült a sárospataki református kollégium
köziskolai székének 1949. november 26-án tartott gyűlésén

Jelen vannak: Dr. Nagy Barna közigazgató elnökletével dr. Koncz Sándor, dr. Szabó Zoltán és dr. Újszászy Kálmán teológiai, Szabó Gyula, Batár Zoltán, dr. Bertha Zoltán, Dévay Jenő, Demeter Gyula, dr. Bakos József, dr. Jakob Károly, Hallgató Sándor, Héthy Lajos, Kalydy Miklós, dr. Maller Sándor, Orbán István dr., Ruskay András, dr. Szabó Ernő, dr. Urbán Barnabás, Tárczy Árpád gimnáziumi, dr. Egey Antal és Kődöböcz József liceumi tanárok.

A jegyzőkönyvet Kődöböcz József vezette.

1. Közigazgató bibliaolvasás (Róm. 14, 23/b) és imádság után szeretettel üdvözlöi a köziskolai szék megjelent tagjait és a gyűlést megnyitja. A jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Koncz Sándor és Héthy Lajos köziskolai széki tagokat kéri fel.

2. Közigazgató ismerteti a Comenius ünnepségekkel kapcsolatban a Comenius bizottság által elkészített programtervezetet s a vele kapcsolatos költségvetést. (Lásd mellékletben.) Jeleníti, hogy a bizottságban két terv bontakozott ki. Az egyik szerint 8 napos, a másik szerint - mivel Patak közönsége ezt a hosszú ünneplést nem bírná el - 4 napos lenne az ünnepség. Mindkét tervet részletesen bemutatja. Kéri a köziskolai széket, foglaljon állást ebben a kérdésben, hogy a közeli tárgyalásnál a tanári karok véleményét a miniszter úr előtt helyesen juttassa kifejezésre.

Köziskolai szék részletes vita után abban állapodik meg, hogy az országos Comenius ünnepséget 4 napra tervezik: első nap a kormány és a kollégium által, második nap az ifjúság által rendezendő ünnepélyek zajlanának le. 3. és 4. nap kerülne sor a cseh-magyar protestáns találkozóra. A programba felvett s a 4 napba be nem szorítható Comenius ünnepségek megtartására, így pl. a nyomda ünneplésére a következő négy év alatt kerülne sor. Köziskolai szék megbízza a Comenius bizottságot a négy napos terv részletes kidolgozásával, és az ifjúság szereplésének határozott körvonalazásával, és felkéri a közigazgatót, hogy ilyen értelemben tegyen felterjesztést a miniszter úrhoz.

3. Közigazgató jeleníti, hogy az imateremben két év óta szokásos karácsonyestet a gyermekmisszió segítségével ismét megrendezi a gyűlekezet bevonásával, javasolja, hogy ennek ideje december 18-a legyen

Köziskolai szék közigazgató javaslatát örömmel veszi tudomásul, és az ünnepség megrendezésére Darányi Lajos lelkipásztort, dr. Szabó Zoltán, Kalydy Miklós és dr. Erdélyi Dezső tanárokat kéri fel.

4. Több tárgy nem lévén, elnök köszöni a figyelmet, és az ülést berekeszti.

MELLÉKLET

Az 1950 májusában rendezendő sárospataki jubiláris Comenius- ünnepi hét programtervezete és költségvetése

Ebben az iskolai évben, 1950 májusában lesz 300 éve annak, hogy a nagy csehmorva pedagógus, minden idők egyik legnagyobb pedagógiai lángelméje Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony és Rákóczi Zsigmond ismételt hívásának engedve Sárospatakra jött, s az itteni kollégiumban kifejtett négy éves működése alatt egész sor világhírű pedagógiai művet írt, és mint pataki „pedagógarcha” kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar nevelés és művelődés történetébe, mindvégig maradandó alapokat rakva le a szláv-magyar kulturális kapcsolatok számára is.

A sárospataki kollégium ehhez a nagy jelentőségű évfordulóhoz méltóan szeretné megünnepelni Comenius emlékét, felújítva mindazt, amit Comenius életműve a maga korában jelentett és öntudatosítva mindazt, ami abból a mába beépíthető, a mai magyar nevelés szolgálatába állítható és a szláv-magyar kulturális kapcsolatok ápolása szempontjából gyümölcsöztethető.

Tekintettel arra, hogy Comenius sárospataki működésének jelentősége messze túlnőtt a pataki Kollégium keretein, Kollégiumunk az 1950 májusára tervezett országos ünnepeket a VKM égisze alá kívánta helyezni, és örömmel vette a vk miniszter úrnak azt a nagybecsű nyilatkozatát, miszerint a magyar kormány álláspontja az, hogy a Comenius-ünnepségek minél szebben és fényesebben rendeztessenek meg, mégpedig a VKM és a sárospataki Kollégium közös rendezésében.

A miniszter úrral folytatott tanácskozásaink alapján a pataki kollégium elgondolásait a következőképpen bátorítjuk előterjeszteni:

1950 májusában az ünnepségekkel egyidejűleg *kiállítás* szeretnénk rendezni a Kollégiumban Comenius műveiből, a reá vonatkozó hazai és külföldi irodalomból, fényképekből és egyéb korabeli emlékekből. Nívós, országos, sőt nemzetközi viszonylatban is jelentős kiállításunkhoz a VKM anyagi és erkölcsi támogatását tisztelettel kérjük. (Comenius: Opera didactica omnia c. művének megszerzése s egyéb jelentős műveknek a múzeumokból és kézikönyvtárakból való kikölcsönzése, a Comeniusra vonatkozó hazai és külföldi irodalom lehető teljességének beszerzése stb.)

Az 1950. májusi ünnepségekre meg kellene hívni nemcsak a csehszlovák, hanem az orosz, lengyel, román, bolgár kulturális és tudományos élet képviselőit is, sőt ha lehetséges: legalább egy-egy szaktudóst, mindazokból az országokból, ahol Comenius működött, főként az ottani *Comenius Társaságok* delegátusait. Ez egyúttal szép alkalmat nyújtana a magyar tudományos élet eredményeinek, valamint a Comenius-korabeli történeti és művészeti emlékek dokumentálására.

A Kollégium tanárai egy kb. 30 íves *bilingvis kötetben* szeretnék kiadni Comenius pataki vonatkozású műveit, amelyek részben különböző folyóiratokban s kiadványokban már megjelentek, részben újonnan fordítandók. E kiadványhoz a VKM anyagi támogatását tisztelettel kérjük. Ugyanígy kérjük a *magyar Comenius-bibliográfia* kiadásához a segítséget, mely dr. Bakos József sárospataki tanár összeállításában 10-12 ív terjedelemben jelenne meg.

Tisztelettel javasoljuk, hogy a *Magyar Tudományos Akadémia* indítsa meg Comenius összes műveinek magyar fordítását, s írjon ki országos, sőt ha lehetséges: nemzetközi *pályázatot* Comenius sokoldalú életművével kapcsolatban valamilyen különösen alkalmas témáról. A *Pedagógus Szakszervezet* is országos pályázatot írhatna ki Comenius mai jelentőségéről. Az összes magyarországi *iskolákban* is történhetnék megemlékezés erről a nevezetes évfordulóról.

Az ünnepély költségeinek anyagi fedezete szempontjából is hasznos volna *Comenius-émlékbeléget* vagy bélyegsorozatot nyomtatni, ugyanígy emlékérmet vagy plakettet készíttetni. Nagy háálával fogadná a sárospataki Kollégium, ha az ünnepély alkalmával ajándéku kaplatná *Comenius melszobrát* vagy *portrét*át, valamelyik kiváló magyar művész alkotásában.

Csoportos *tanulmányutat* lehetne szervezni diákokból, tanárokból és magyar tudósokból Comenius szülőföldjére és Csehszlovákiából Magyarországra, csehszlovák látogatókból.

Különös szeretettel ajánljuk a VKM szíves pártfogásába ezen a helyen is azt a gondolatot, hogy a pataki Várban létesülő *Rákóczi Múzeum* lehetőleg a Comenius-ünnepségek első napján nyitassék meg.

Örömmel nézünk eléje annak a kedves lehetőségnek is, hogy a csehszlovákiai evangélimi egyházakkal s közelebből a cseh-testvérek egyházával való *csehszlovák-magyar egyházi találkozó* szintén a pataki Comenius-ünnepségek keretében rendeztessék meg.

Az 1960 májusában rendezendő Comenius-ünnepségek programjára nézve egy nyolc napos és egy öt napos tervezetet készítettünk. A továbbiakban ezt a tervezetet körvonalazzuk.

Először a *nyolc napos programtervezet* vázoljuk:

Az ünnepi hét megnyitó napja: május 2. vasárnapja, zárónapja május harmadik vasárnapja.

A *megnyitó nap* ünnepi istentisztelettel 9 órakor kezdődik a református templomban. Prédikál: dr. Enyedy Andor püspök.

A Comenius-kiállítás ünnepélyes megnyitása ¼ 11 órakor a Kollégium tanácstermében. Ünnepi szónok: Révai József népművelési miniszter. Ugyanakkor Comenius szobrának vagy képének leleplezése.

Megnyitó ünnepély d. e. 11 órai kezdettel a Kollégium udvarán vagy rossz idő esetén a Kollégium Mudrány-termében. Ennek programja:

1. Karének. Ünnepi dal. Előadja a Kollégium énekkara.
2. Kollégiumi igazgató köszöntő szavai (magyarul és franciául).
3. Comenius szava. Részlet valamelyik prózai vagy költői művéből. (Magyarul s csehül vagy latinul.)

4. Dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter ünnepi beszéde.

5. Karének, előadja a liceum és a pedagógusok énekkara.

6. Delegátusok felszólalásai.

7. Comenius énekei. (Egyik ének két nyelven.)

8. Dr. Enyedy Andor püspök, kollégiumi főgondnok záróbeszéde.

Ünnepély után 2 órakor 300 személyes közebed a tápintézetben. Délután ¼ 5 órai kezdettel az ifjúsági és népi szervek és tömegszervezetek szabadtéri bemutatója „Comenius és a csehszlovák-magyar barátság jegyében”. Comenius élőképek, népszerűsítő előadások, jelenelek stb. az üttörök, MINSZ, MNDSZ, MSZT, a kollégiumi ifjúság stb. közreműködésével. - Vacsora este 8 órakor a tápintézetben.

Hétfő. A VKM és a külügyminisztérium rendezésében a csehszlovák-magyar kulturális egyezmény alapján tartandó *kulturális tárgyalások* (ankét), tudományos előadások, a csehszlovák-magyar kulturális társaság díszülése stb. - Színhelye a Comenius-internátus (tanítóképző) díszterme, vagy a Rákóczi-vár lovagterme.

Kedd és szerda. *Csehszlovák-magyar egyházi találkozó.* Színhelye a Comenius internátus díszterme vagy a kollégium imaterme. Ennek programját részleteiben az egyetemes konvent állapítja meg a csehszlovákiai evangélimi egyházak illetékes főhatóságaival egyetértésben. Az egész napot felőlő tanácskozások közben a találkozó tagjai megtekintik a teológia faluszemináriumának gyülekezetrajzi kiállítását.

Kedden este ifjúsági Comenius-ünnepély (részletek Comenius iskoladrámájából: a Schola ludusból, élőképek az Orbis pictusból, Comenius énekei és korabeli egyházi zene- és ének-számok), továbbá kamarazene egy cseh és egy magyar vonósnyégyes részvételével.

Szerdán este 6 óraker csehszlovák-magyar templomi hangverseny.

Csütörtök: Népművészeti (folklore) nap. Délelőtt tárlatvezetés a faluszemináriumban, ismeretterjesztő előadások. Délután a csehszlovák-magyar népi kulturális közösség tánc-, zene-, ének-, népviselet-, népmese stb. bemutató, egy-egy elsőrangú népi művészegyüttessel közreműködésével csehszlovák és magyar részről. (A népművészeti anyag bemutatásához a magyar és csehszlovák népművészeti múzeumokból kellene kikölcsönözni erre az alkalomra legjellegzetesebb darabokat.)

Péntek. Csehszlovák-magyar irodalmi nap a VKM rendezésében. Délelőtt írói ankét, délután irodalmi előadás, este hangverseny.

Szombat. Sportnap. Délelőtt ifjúsági, délután szénior mérkőzések és bemutatók. Ugyan-ezen a napon **sakkverseny** a két legjobb csehszlovák és magyar csapat között.

Vasárnap. A Comenius hét ünnepi zárónapja.

Délelőtt 10 óraker istentisztelet a református templomban. Comenius egyik prédikációját magyar fordításban prédikálja a főiskolai szénior. 1/2 12-kor záróünnepély a pataki Kollégium rendezésében. Az ünnepi hét tanulságainak összegezése. Délután csehszlovák-magyar futballmérkőzés. Este hangverseny a Mudrány-teremben a cseh filharmonikus vagy a MÁV szimfonikus zenekar közreműködésével. Ennek keretében az ünnepi hét berekesztése az állam és az egyház, illetve a Kollégium nevében.

Ennél a tervezetnél az a nehézség, hogy Sárospatak túlságosan kis hely ahhoz, hogy nyolc teljes napon át kellőképpen tudja biztosítani a közönséget ennyi kultúreseményben való részvételhez. A tanári karok és diákság is túlságosan igénybe volnának véve. Ezért inkább a következő 5 napos tervezetet javasoljuk tisztelettel elfogadásra. Ebben a rövidebb tervezetben is benne foglaltatnak a fenti tervezet leglényegesebb eseményei.

Az ötnapos ünnepély programtervezete:

A megnyitónap programja változatlan marad.

Hétfő. Délelőtt a kulturális egyezmény alapján történő ankét és hivatalos tárgyalások. 11 óraker a Rákóczi Múzeum vagy pedig történeti és képiállítás megnyitása, magyar és csehszlovák képzőművészeti kiállítás tárlatvezetéssel, a Rákóczi-várban. A reggeli órákban osztályonként iskolai megemlékezés Comeniusról. Este fél 8 óraker ifjúsági előadás (részletek Comenius iskoladrámájából, élőképek az Orbis pictusból, Comenius énekei és korabeli egyházi zene- és ének-számok), továbbá kamarazene egy cseh és egy magyar vonósnyégyes részvételével, s két nép reprezentatív zeneti műveiből.

Kedden és szerdán. A fentebb ismertetett program szerinti **cseh-magyar egyházi találkozó.** Egyetlen változtatás: kedden este Zathureczky-hangverseny, modern muzsika a két nép klasszikusaiból.

Csütörtök, péntek és szombat üres marad.

Vasárnap. Délután csehszlovák-magyar futballmérkőzés és egyéb sportbemutatók. Este a MÁV szimfonikus zenekar hangversenye a Mudrány-teremben s a Comenius ünnepség berekesztése.

E lerövidítéssel a külön sportnap, valamint a külön népművészeti és írói nap elmaradna, azonban részint az utolsó vasárnapon, részint hétfőn elhelyezhetők volnának egyfelől a sportesemények, másfelől az írói és művészeti bemutatók és események is. *A magunk részéről inkább ez utóbbi tervezetet javasoljuk a megvalósításra.*

A következőkben még a költségvetést terjesztjük elő.

A Comenius ünnepség költségvetése:

Általános megjegyzés: Az itt következőkben az öt napos programtervezetre nézve soroljuk fel az előrelátható és előre nem látható kiadásokat három címletben:

I. Kiadványok, program, meghívók, egyéb nyomtatványok, pályázatok, levelezés, kiállítás stb. költségei.

II. Elszállásolás és vendéglátásbeli kiadások.

III. Technikai és dologi kiadások.

I.

Levelezés, portó, kb. 2000 meghívó és egyéb ismertető anyag szétküldése, telefon stb.	2 000,-
Magyar Comenius-bibliographia dr. Bakos József összeállításában, 10-12 éves mű 1000 példányban	10 000,-
Meghívó (magyar, latin és cseh nyelven) 2000 db	2 000,-
Programfüzet magyar és francia nyelven, klisékkel tükörpapíron 2000 példányban	4 000,-
A Comenius kiállítás anyagának beszerzése	5 000,-
Kiállítási tárolók	4 000,-
A Magyar Tudományos Akadémia pályadíjai	5 000,-
Pedagógus Szakszervezet pályadíja	1 000,-
Emlékérem és érme pályázati díja	3 000,-
Egyéb nyomtatványok, plakettek, propagandafüzetek	3 000,-
Ünnepi dal szerzőinek tiszteletdíja	2 000,-
Ide tartozó előre nem látott kiadások	5 000,-
	<u>46 000,-</u>

II.

A megnyitó napot megelőző és követő éjszakára a MÁV-tól 3 hálókocsi kibérlése a vendégek részére. Becslésünk szerint személyenként és naponként 30,- Ft. Ez összesen 60 személy elszállásolását biztosítja. Ennek költségei 2 éjszakára 60 személy részére á 30 Ft	3 600,-
További elszállásolások: 50 személy a várban, 50 a kollégiumban és 60 magánháznál. Ezeknél a napi szállásdíj személyenként 10 Ft. A hálókocsiban megszálló 60 személyen kívül 160 személyre számítottunk az első két napon. Ezek szállásdíja összesen	3 200,-
Az ünnepségek további 3 napjára napi 100 személyt kalkuláltunk napi 10 Ft elszállásolási díjért	3 000,-
Ellátási díjak: az első napon 300 személy részére közebed és vacsora borral és feketével á 35 Ft 3 napon át 100 személy részére bor, fekete nélkül, de reggelivel együtt az ellátás díja á 25 Ft	10 500,- 7 500,-
MÁV szimfonikusok ellátása, 1 napi étkezés 80 személy részére á 35 Ft	2 400,-
Futballisták, 30 személy költségei a mérkőzés belépti díjából fedeződnek	
Szállás és ellátás összes költségei	<u>30 200,-</u>

III.

Dekoráció (teremdiszítés, zászlók, színpad, szabadtéri színpad, világítás, reflektorok, hangszórók, dobogók, emelvények stb.)	10 000,-
Csehszlovák zászlók	1 000,-
Rendezés, takarítás, kiszolgálás, adminisztráció	5 000,-
Hírlapi, egyéb propaganda, rádió, filmiroda (állami kalkuláció szerint!) becslésünk szerint	5 000,-
Szállítások, fuvar (autótaxi, hangszer, székek, dobogók szállítása stb.)	3 000,-
Jelmezek, maszkírozás, egyéb színpadi és műsorkellékek	2 000,-
Művészek, előadók, sportversenyzők útiköltségét és tiszteletdíját külön költségvetés szerint a VKM állapítja meg	
Előre nem látott kiadások	15 000,-
Összesen	<u>41 000,-</u>

Összesítés:

I. Kiadványok stb.	46 000,-
II. Ellátás, elszállítás	30 200,-
III. Dologi és technikai kiadások	<u>41 000,-</u>
	117 200,-

Amennyiben a nyolc napos programtervezet nyerne elfogadást, akkor az a költségeket kb. 50-60 000 Ft-tal növeli.

Külön említjük meg és kérjük tisztelettel a bilingvis kötet 30 íven 1000 példányban való kiadásának költségeit, kb. 30 000 Ft.

NAGY BARNA

Tanévnyitó beszéd
a sárospataki református főiskolában
1949. szeptember 11-én

1948. augusztus 31-én délután az amszterdami díszes koncertépület mellől, melyben az Egyházak Világtanácsa tartotta első nagygyűlését, egy társas autóbusz indult a holland főváros közelében levő városka: *Naarden* felé. A csehszlovákiai, lengyelországi és magyarországi evangéliumi egyházak delegátusai ültek benne, akik a világkonferenciának zsúfolt programja közben ezt a délutánt használták fel arra, hogy elzarándokoljanak a nagy cseh-morva pedagógusnak, a cseh-testvér egyház egyik első püspökének, minden idők egyik legnagyobb nevelői lángelméjének, a négy évi sárospataki főiskolánkban is működött Comenius Ámos Jánosnak a sírjához. A nagy száműzött hamvai egy erre a célra átalakított kicsi flamand templomban várakoznak a feltámadás napjára.

Vasrács osztja ketté az előcsarnokot és a szentélyt. A vasrácscon finom művű szoborcsoportok ábrázolják a hányt-vetett sorsú nagy férfiú életének egy-egy nevezetes állomását. A legmeghatóbb mindenki számára bizonyára az a jelenet, amikor az újra búcsúzó bujdosó kezét az elszakadás fájdalmában térdre roskadt hitvese szorongatja, körülvéve rajongó gyermekeitől. S én mégsem ezt a jelenetet nézegettem legtovább, hanem azt a másikat, ahol a már agg tudóst zsinóros magyarruhás fiúk és lányok veszik körül, tanító szavára-kezére ügyelve. 300 évvel ezelőtt élt pataki diákok emléke ez. Ehhez hasonló jelenetet örökít meg a szentélyben elhelyezett, hat csiszolt üveglapból köralakban kiképezett emlékmű egyik oldala is; alól arasznyi betűkkel „SÁROSPATAK 1650-1654”, fölötté itt írt leghíresebb műveinek a címe, élén az *Orbis Pictus*-szal. Maga a kép az őt magistert nagy nyitott könyv mellett ülve szemlélteti, ugyancsak magyarruhás fiúk és leányok társaságában.

Közös zsoltáréneklésünk után a lengyel evangéliumi egyház püspöke imádkozott, a cseh testvér-egyház azóta már elhunyt moderátora mondott beszédet. Magyar részről nekem jutott a megtiszteltetés, hogy mint pataki tanár kifejezésre juttassam hálánkat és kegyeletünket e szellemóriás emlékezte iránt. Beszédben abból a másik emlékműből indultam ki, amelyik itt van, a mi főiskolánk nagy portájának a falába illesztve, s évszámaival is azt hirdeti: ebben az évben lesz 300. évfordulója annak, hogy Comenius Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszöny és Rákóczi Zsigmond ismételt hívogatásának engedve Sárospatakra jött.

Az Isten kegyelméből ma megnyíló iskolai évet szeretnők ennek a nevezetes évfordulónak a fényébe állítani. Az új iskolai év első ünnepi óráján hadd szóljon hozzánk az illusztris pataki skóla legnagyobb tanítója, vagy ahogy a kollégium tudós történetírója, Szombathi János nevezte: paedagogarchája.

Mi meg halljuk meg, mit üzen nekünk 300 év távlatából, hogy régi zengzettel programot adjon a 419. iskolai évnek. Tehát nem emlékbeszédet tartunk, hanem a mában állva a jövő feladataira figyelünk, amikor őt idézzük. Comenius neve és műve ma is program: életrevaló, modern és korszerű elgondolások, meglátások, ihletések és feladatok tömege tolul eléink életművéből, közelebből itteni működéséből: pataki kollégiumunk, egyetemes hazai művelődésünk, szláv szomszédainkkal való kulturális kapcsolataink, gyakorlati és egyetemes keresztényiségünk s az emberiség közös, legnagyobb ügyei szempontjából egyaránt e felé a fényes szellem felé fordulni nem annyi, mint 300 évvel visszafelé nézni, hanem azt jelenti, hogy éppen ma, itt és most, vele együtt *előre* nézzünk és *felfelé* nézzünk.

Egy évnívító beszéd keretében természetesen nem mérhetjük le pontosan, mit jelentett Comenius a maga korában és mit jelent ma. Ehhez értekezések és elmélyülő tanulmányok egész sorára van szükség, amire – hisszük – szívesen fog vállalkozni sok pataki tanár és diák, hogy érdeklődési körének megfelelően hozzájáruljon Comenius nagyszerű és sokoldalú szellemének mai tolmácsolásához. A nyelvész, a természettudomány művelője, a történész, a szellemtudomány és alkalmazott lélektan bűvára, a filozófus és a teológus, de mindennekfelett a nevelő és a növendék, a tanár és a tanuló – mind-mind harmatosan friss tanulságokat meríthet belőle. Mert az ő életművére is áll, amit *Goethe* mond (kinek születése 200. évfordulója szintén erre az évre esik):

*Die unbegreiflich hohen Werke
Sind herrlich, wie am erste Tag.*

*(A felfoghatatlanul magasztos művek
Oly felségesek, mint születésük napján.)*

Mi most ennek a magasztos és felséges életműnek: a Comeniusénak csak néhány fényes szilánkját villantjuk meg, – azokat, amelyeket különösen időszerekeknek és a mai ünnepi alkalomhoz illőnek tartunk, beleállítva iskolánk, munkánk, népünk, egyházunk s az emberiség mai életébe.

Nagyon jól mondja *Dezső Lajos*, a Nagy Oktatástan fordítója, a pataki tanítóképezde egykori tudós igazgatója: „Az eszme, melyre Comenius neveléstudománya egész rendszerét építé: az *ember rendeltetése*, amint azt a teológiai anthropologia tanítja.” S bizonyára igaza van *Rácz Lajos*nak, a szintén pataki Comenius-kutatónak, amikor így ír róla: ő „az első rendszeres pedagógiai elmélkedő, aki az ember lényegéből vezette le a nevelés célját és eszközeit.” Minden nevelés végső kérdése: kicsoda az ember, mi a rendeltetése? Comenius erre a kérdésre a *Szentírás* alapján felel, *Isten* szózatával, melyet így tolmácsol: „Ha engemet ismersz, óh ember! magadat ismered meg; engemet, mint az örökkévalóság, bölcsesség s boldogság forrását; magadat, mint az én

teremtőmennyemet, képmásomat s gyönyörűségemet. Mert az örökkévalóság részesévé tettelek téged; a te használatodra készítettem az eget, a földet s amik azokban vannak, dicsőséggel és tisztességgel koronáztalak meg tégedet. (VIII. zsoltár.) S hogy semmi se hiányozzék, a magam képét adtam neked, a magam természetét kötöttem össze a tiédde, ami egyetlen látható vagy láthatatlan teremtménynek sem lett osztályrészévé. Mert vajon melyik égi vagy földi teremtmény dicsekedhetik azzal, hogy Isten az ő testében megjelenvén meglátatott az angyaloktól? (I. Tim. 3, 16.) Nem csupán látták és csodálták pedig, akit látni vágyakoztak (I. Pét. 1, 12.), hanem a testben megjelent Istent, azaz az Istennek és embernek fiát imádták. Értsd meg tehát, hogy te az én műveim tetőpontja, csodálatraméltó kivonata s azok közt Isten helyettese, az én dicsőségem koronája vagy.

Vajha mindezek ne csak a templomok ajtóira, a könyvek címlapjaira, ne csak az emberek nyelvére, fülére, szemére lennének felírva, hanem *szívükbe* lennének vésve. *„Mindazok, akik az emberképzés tisztét viselik, törekedjenek főképpen arra, hogy mindenkit tanítsanak meg erre a méltóságra és kiválóságra való tekintettel élni és igyekezzenek a fenséges cél elérésére minden eszközt felhasználni.”* A Didactica Magnának ezekben a szépséges, biblikus erejű gondolataiban minden embernevelés örök és végső alapjai és távlatai tárulnak fel előttünk. Az Ige örökkévaló, tehát mindig időszérű és forradalmian új igazságai csendülnek meg benne. Mindig újonnan Isten maga mondja meg, egy elhallgathatatlan példabeszédben, hogy kicsoda az ember, mire rendelte őt teremtő és megváltó Ura, aki érte emberré lett, hogy a maga képére újjáteremtse. Az Isten képére teremtett és újjáteremtendő ember összes lelki, szellemi és testi képességeinek erre a képre, a Jézus Krisztus orcája szerint kell mintázódnia és kimívelődnie. Az ember nem tudja többé önmagában és önmagától, hogy kicsoda ő és mivé kell lennie; nem tudja, hogy mi a humánus, mi a humanitás, az emberiség, az emberi mivolt. Ezt Jézus Krisztustól kell újonnan megtanulnia, amikor Ő szuverén isteni hatalommal és szabad kegyelemmel elkezdli vonzani, alakítani, formálni, úgy hogy megöli és újjáteremti.

Ehhez az újjáteremtő istenemberi műhöz kell tapadnia és hozzáigazodnia a nevelés és emberképzés egész munkájának. Így mondja ezt Comenius, amikor 1650 májusában Patakra jövén beletekint az akkori kollégium életébe, s pár nap alatt ragyogó tervezetet körvonalazott az iskola megreformálására: „Szóval az egész embert emberiségre kell formálni és az egész isteni képnek bennünk való visszaállítására, az ösképnek hasonlóságára, hogy ez az iskola az kezdjen lenni, amivé igazában az összesnek lennie kell: az emberiség műhelyévé, ég és föld faiskolájává (csemetekertjévé), amint a próféták által mondja az Úr.”

Hogy Comeniusnak ezek a gondolatai mennyire modernnek, arról első pillantásra meggyőződhetünk, ha például korunk legnagyobb teológusának, Barth Károlynak, teológia akadémiai tanárának „Evangélium és művelődés” című dolgozatával hasonlítjuk össze. Itt is a művelődés, képzés és nevelés alapja, célja és végső feltétele: a Jézus Krisztus képére való formáltatásunk. Ez ad értelmet és lehetőséget minden emberi fáradozásnak a nevelői tevékeny-

ségben, ha azt a teremtmény alázatával, hűségével és tárgyilagosságával – az ösképre figyelve – hitben teljesítjük.

Szerfölött tévedne, aki azt gondolná, hogy Comenius – és általában a keresztyén nevelést, képzést és művelődést – ezek a bibliai, teológiai mélységek elvonják a valóságtól, a valóságos embertől, s ennek reális életfeladataitól. Éppen ellenkezőleg! Comenius – és vele együtt minden igaz keresztyén nevelés – a *pedagógiai realizmus* talaján áll. Hiszen ő nem is tud másféle keresztyénséget elképzelni, mint *gyakorlati, munkás*, a valóság talaján álló, a társadalmi viszonyokat állandóan a haladás, a fejlődés irányában tökéletesítő keresztyénséget, amelyik az élet minden viszonylatában felismeri a hibákat, maradiságokat, testi-lelki-szellemi ínséget és nyomort, s mindezt szüntelen tevékenységgel orvosolni igyekszik. Helyesen állapítja meg róla Rácz Lajos: „Úttörő a verbálizmussal (a pusztá szó- és fogalomelemzéssel) szemben a *tárgyi* oktatásnak, s ennél fogva a szemléltetésnek követelésében; a nyelvoktatásnak, a latin nyelvnél a helyesebb oktatási módszer alkalmazásában, az iskolai kényszer és testi fenyíték elítélésében, az indukció előtérbe állításában, egyik alapvetője az általános népiskolának.” Formális szó- és fogalommagolás, élettől idegen, gyakorlatatlan, lélekölő iskolamesterség helyett az élet ízeivel: *szemléletességgel, örömmel*, személyes és eleven érdekességgel, a valóság életritmusával akarta megtölteni a tanítás és nevelés egész munkáját. Azt kívánja, hogy merev tekintélyelvűség helyett valóság, a dolgok személyes szemlélése, ízlelése, tapogatása, saját érzékszerveink által való érzékelése útján jussunk világos és szemléletes ismeretre, távol tartva mindent, ami kívülről parancsolt hitet, bizonytalan tudományt és balga érzést kelt. Comenius a latin nyelv tanításától kezdve, minden ismeretet az „autopoia” és az „autopraxis” – a személyes szemlélet és gyakorlat – útján kíván elsajátíttatni a növendékekkel. Így a tanulást az önkéntesség öröme hatja át, s a tiszta kellemesség önti el.

Vannak-e ennél modernebb nevelői alapelvek? Nem hat-e ránk is, ma is felszabadítólag, amit Comenius akar tanártól és diáktól: a tanítás és tanulás, a nevelés és nevelődés önkéntes, belülről, a személyiség mélyéből, az élet élt valóságából fakadó öröme és kedvessége? Vajon nem az bénítja-e meg reménytelenül s teszi unottá, vigasztalanná, áporodottá, nyűggé, taposómalommá iskolai és internátusi munkánkat, hogy nem lüktet benne szüntelenül tanár és diák együtt, szabadon növekedő, a teljesebb, tökéletesebb emberré fejlődés ujjongó életaktusa?

Milyen sugárzó szabadsággal süvölt felénk Comenius hívó szava, jelmondata, amit a pataki főiskolai nyomda első termékétől, itt tartott iskolai beszédeitől kezdve minden művének címlapjára rányomatott: „*Omnia sponte fluunt; absit violentia rebus.*” „*Önként folyjon minden, az erőszak távol legyen a dolgoktól!*”

Halljátok? nem „muszáj”, hanem szabad, lehet tanulni és tanítani, nevelni és nevelődni! Önként, szabadon, spontán módon, belső indításból, az Isten gyermekeinek örömeivel és szabadságával! Szabad, lehet tudni - látni - ismerni - tapasztalni - gyakorolni, mindent, ami méltó Isten gyermekeihez, - szabad bele-

nézni a természet, a szellem és Isten minden dolgának ismeretébe. Pansophia! – szabad a mi széttörtelt és elnyomorodott emberi tudásvilágunk egységére és teljességére törni, szabad mindenkinek, mindent teljesen elsajátítania, szabad az egészre „mennie”, egész embernek lenni! Szabad birtokba venni mindazt, amit a Teremtő az ember uralma alá rendelt, s szabad azt formálni, alakítani, tökéletesíteni, ami bennünk és rajtunk kívül van, – szabad, szabad!

És itt bizonyára nagyon helyénvaló lesz rámutatni egy olyan szabadságra, amely minden egyéb szabadság végső értelme és előfeltétele: a lelkiismereti szabadságra és a vallás szabad gyakorlásának jogára, melyet a Magyar Népköztársaságnak a most nyáron törvénybe iktatott alkotmánya az állam minden polgára számára ünnepélyesen biztosított, s ennek érdekében az egyházat különválasztja az államtól (54. §.) Ennek, vagyis a szabad egyház a szabad államban elvnek természetes folyománya a *fakultatív vallásoktatás* bevezetése. Ha komolyan vesszük Comenius fentebb idézett jelszavát: „Önként folyjon minden, az erőszak távol legyen a dolgoktól!” – és ha rágondolunk *Kálvin* még egy századdal régebb és mélyebb zengésű szavára: „Isten gyűlöli a fogcsikorgatva való engedelmességet, mert Ő jókedvű adakozót keres”, azt keresi, aki *önként, jó kedvből*, nem külső kényszerből adja neki önmagát – akkor bizonyára azt fogjuk mondani: ez a törvényerejű rendelkezés, amelyik kimondja, hogy a vallásoktatás nem kötelező, hanem minden állampolgárnak szabad és önkéntes joga, – egy olyan nyúgtól, látszat-birtokállománytól mentesíti az egyházat, amelyre, ha hivatását helyesen értelmezte, sohasem alapíthatta létét és jövőjét. Mi bizonyosak vagyunk egyházunknak, a Krisztus egyházának missziói öröme felől, amelyetől lelkesülve élni fog az alkotmány nyújtotta szabadsággal: tagjainak és gyermekeinek önként, nem külső állami kényszerből történő vallásos nevelése szabad lehetőségével. Annival inkább, mert bizonyos afelől, hogy lélek szerint tagjai eddig sem az állami törvény kötelezésének, hanem a Lélek szabad indításának engedtek, amikor az egyház hűséges tagjaiként neveltették gyermekeiket. Magától értetődőnek tartjuk, hogy a szülők és gyermekek az alkotmány biztosította lelkiismereti szabadság félelmetlenségében fogják ezentúl gyakorolni az egyháztagságukból folyó s az Isten színe előtt álló lelkiismeret szabad döntésében megnyilvánuló hivatásukat. Isten hív, szabadon hív, szabad neki engedelmeskednünk, őt ismernünk, Róla vallást tennünk, Jézus Krisztussal a Szentlélek szabadságában járnunk és örvendeznünk! „Önként folyjon minden, az erőszak távol legyen a dolgoktól!”

Ódon köntösben figyelemre méltóan modern tud lenni Comenius *társadalomszemlélete* és kiváló *szociális érzéke* is. Azt mondja: „minden embernek meg kell ismerkednie a műveltséggel. Azt kívánom, hogy nálatok senki a nemességből, senki a polgári rendű ifjúságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből e tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol, annak elérése végett, hogy ezután sohasse hiányozzanak olyanok, akiket állami s egyházi hivatalokra dicsérettel s közhaszonnal alkalmazni lehessen.” Hogyha erre törekszünk, gondoskodni kell majd arról, ahogy az *otthoni szűk vagyoni helyzet senkit, aki a művelődésre vágyik, ne akadályozhasson*. „A kezdet megvan, mert iskolánk ... annyi kamarával

van már felszerelve, hogy százat, meg százat befogad, s itt már behozták azt a szokást, hogy minden tanulni vágyó, nemes és plebeius együtt-lakik. Mily könnyű ezt a kívánt szándékhoz képest kiterjeszteni!" Állítani kell majd t. i. a szegényebbek ingyen való táplálására közös asztalokat, amilyen nagy számban csak lehet, mert az iskola látogatottságának ez az egyetlen alapja, mint a szántóföldön a gazdagabb aratásnak a bőséges vetés." S a továbbiakban szorgalmazza, hogy öfenségeik (Lorántffy Zsuzsanna, II. Rákóczi György és Zsigmond) jó példával járjanak elől *tápitézetek* alapításában és fenntartásában a szegény diákok részére. Nyomdánkon kívül *konviktusunknak* is gondolnia kell arra ebben az évben, hogy diákszociális jótétemény jellegének Comenius volt az első nagyszabású szorgalmazója. S amikor a Magyar Népköztársaság minden eddiginél nagyobb számarányban törekszik iskolához, műveltséghez jutatni a munkásság és dolgozó parasztság gyermekeit, akkor új formában és új feltételek közt Comeniusnak a maga korában forradalmian új célkitűzése – hogy „minden embernek meg kell ismerkednie a műveltséggel” – hatalmas lépéssel halad előre a megvalósulás felé.

De nemcsak általában a szegények fokozottabb felkarolására gondol, hanem ezek között is az ő szétszórt nemzete és egyháza maradékainak megőrzésére és kiművelésére. „Részemről kikötöm, hogy legyen szabad a ti terebélyes fátok árnyékában fészket rakni a mi égi madarainknak, t. i. az égi bölcsesség növendékeinek.” „Egyik-másik közös asztal ingyenes jótéteménye legyen a mi növendékeinké, mi által a mi tehetségeink is így jobban művelve, valamikor, ha megsegít minket az Isten, az Augias istállójának kitisztítására alkalmasakká legyenek.” Így válik a pataki iskola nemcsak a magyar, hanem a szomszédos szlávok, elsősorban cseh-morvák és szlovákok Alma Máterévé is.

Ismeretes dolog, hogy Comenius Patakra jövetelének megvoltak a politikai összefüggései is: hiszen a Rákócziaktól várta szerencsétlen népének, hazájának és egyházának a Habsburg elnyomás alól való felszabadítását, amire a részéről túlságos hiszékenységgel kezelt rajongó látnok, *Drábik* ismételt jövendölései is újra meg újra tápot adtak neki. De igazságtalanok volnánk hozzá, a cseh-morva atyafiak kereszt alatt nyögő egyházának követéhez s eltiport hazájának bujdosójához, ha nem látnók benne a Habsburg-ház zsarnoksága alatt együtt-szenvedett protestáns hitvalló sors közösségét, és nem hallanók kicsendülni a szláv-magyar testvériségnek művein végigvonuló, újra meg újra kicsendülő hangját. Bizonyos, hogy jó 130 esztendő után a Comenius emléke is hatott azokra a pataki diákokra, akik a lelkipásztorok nélkül sínylődő testvéregyháznak seregestől segítségére siettek, amikor József császár türelmi rendelete ezt már lehetővé tette. Ma is szép számmal élnek ott az oda kivándorolt magyar lelkipásztorok leszármazottai, közülük nem egy most is az egyház szolgálatában áll. S bizonyára több mint szimbolikus jelentősége volt annak, hogy 1892-ben, Comenius születésének 300. fordulóján a pataki iskolában Comenius alapítvány létesült, ingyen lakást és kosztot biztosítva itt tanuló cseh-morva ifjak részére. Ez az alapítvány fennállt egészen az első világháborúig, s mi szívesen egyengetjük az útját annak, hogy ez a kapcsolat kölcsönösen felelevenüljön cseredi-

ákság formájában is. De jó reménységgel vagyunk aziránt is, hogy az orosz nyelvnek fokozottan intenzív tanulásával még inkább megnyílik előttünk az orosz kultúra és a hatalmas Szovjetunió megismerésének lehetősége, amitől oly hosszú ideig el voltunk zárva. Comenius emléke a szláv-magyar testvériség, az egyházi és kulturális kapcsolatok sajátos és mély történelmi gyökerű gócpontjává avatja ma is a pataki kollégiumot.

Végül hadd mutassunk rá arra, hogy a Patak előtt és után annyi nyughatatlansággal bujdosó Comenius maga is „Angelus pacis”-ként, a béke angyalaként járt és írta tele Európát, a 30 éves háború irtózatos dúlásai folytán széttépett földrészünket. Lángelke égett Európa békéjének helyreállításáért. Univerzális szelleme az emberiség kínját felöleli. Hiszen már a latin sem öncél volt nála, hanem azért érdekelte, mert egyetemes nyelvnek látta, eszköznek az emberiség, a humanitás kiteljesítésére. Egész pedagógiai reformját ennek a nagy egyetemes emberi ügynek: a világ megjavításának, az emberiség békességének a szolgálatába akarta állítani. Sok rajongás és ábránd is vegyült ebbe a reménységbe. De lehetetlen nem érezni vele együtt, amikor egy nagy szövetségbe akarta vonni Európát s az egész emberiséget az igazságos béke megvalósítására. Még fülünkbe csengnek a Világifjúsági Találkozó és a Demokratikus Ifjúság Világszövetségi Kongresszusának nagyszerű megnyilatkozásai a világ-béke megteremtése mellett. Minden pataki tanár és diák bizonyára egy lesz ebben az iskolai évben a békesség Istenéhez való buzgó könyörgésben, egy lesz a fokozott munkában, szorgalomban és fegyelemben, összeforrva dolgozó népünk és minden szabadságszerető nép új, békés életet építő és védelmező erőfeszítésével.

Hadd fejezzem be beszédemet Comeniusnak azzal az imádságával, amelyet pataki beköszöntőjébe szőtt:

„Add óh Istenem, mindnyájunknak e lelket, hogy minden tervünket, minden törekvésünket mindnyájan a hazának és abban egyháznak közhasznára fordítsuk. Tölts be mindnyájunkat, óh szent Isten, hogy ezt akarjuk, s add, hogy e szent dolgot akarhassuk is, hogy bármely csekélységek vagyunk, mégis a Te dicséreted hangozzék a csecsszópók és kisdedek szájából! Uram, a Te világosságod, igazságod, áldásod tölts be ezt az iskolát és a többi ez országban és mindet az egész keresztyén világban! Őrizd meg magadnak az országok e zavaraiiban, a nemzetek e romlásai közt egyházadat. Sőt épp a kereszt alatt növeld azt fénnel s tisztogasd teljes tetszéseddig úgy másutt, mint ebben az országban! Támassz ennek kegyes dajkálókat és oltalmazókat s az iskoláknak pedig dicsőséges megújítókat... Akiiket pedig már támasztottál, ... mindezeknek az életét, egészségét, erejét, a Neked tiszta szívvel való szolgálás lelkét, őrizd meg, égi erőddel erősítsd s növessz nagyra! Hallgass meg minket, Uram, szentséges neved dicsőségéért... A jóság és hűség találkozzanak egymással! Az igazság és békesség csókolgassák egymást. Szolgáidon láttassék meg a te dolgod... és kezeinek munkáját magad igazgassad. (Zsolt 85, 10-11 és 90, 16-17.). Úgy legyen a Krisztus által és a Krisztusért.”

Ezekkel a gondolatokkal és ezzel az imádsággal a szívünkben őszinte tisztelettel és szeretettel köszöntöm Főiskolánk lelkeszi főgondnokát, gondnokait, igazgatótanácsosait, köszöntöm a tisztelt közönséget, tanár- és diáktestvéreimet, s Főiskolánk 1949-50-i tanévét megnyitom.

Comenius és Sárospatak

Országok vándortanítója volt, pedig húzódozott a kimozdulástól.¹ Mindenüvé szükségből ment, és szinte akarata ellenére járta végig fél Európát. Élete így vált folytonos alkalmazkodássá; ahány ország, annyifélélévé. A végén összekuszálódtak benne a nevelő és a filológus, a szektárius szabadságszerető és a vallási misztikus vonásai.

Hatása túlcsap az életét határoló évszámokon. Mint minden nagy ember, sokat megelőzött és elhagyott: innen is, onnan is, túlélte a korán. Megelőzte és el is hagyta. Magyarországi emlékét egyetlen dombormű őrzi, amint Lorántfy Zsuzsánna pataki diákjait gondjaiba veszi.

Háromszáz éve jött Sárospatakra, és mindössze négy évet töltött itt, de ez is elég volt, hogy a várost – iskoláján keresztül – híressé tegye. Úgy jött a Nagyasszony hívására Patakra, mint Platon Syracusaeba: ha nem is az eszményi államot akarta megvalósítani, de legalább annak előcsarnokát, az eszményi iskolát. Csalódnia kellett, mert a nagy államfilozófusok és elméleti pedagógusok közös sorsa, hogy elveik a gyakorlatban majd mindig csődöt mondanak. Platon Siracusaeből, Comenius Patakról keserű ízzel, kiábrándultan távozott.

De már addig is sokat csalódott, viszont makacs szívóssága, amit nem egyszer táplált babonás hite is, roppant erőt adott neki. Hős volt, a maga módján. Életét arra tette fel, hogy kitaszított hitsorsosait, a cseh-morva testvéreket elfogadott vallásúakká emelje. Vallásszabadságot kért, vagy legalábbis segítő ígéretet, és nevelést adott cserébe. Ígéretet bőven kapott, segítséget ritkán; maga, a tőle telhetőt mindig megtette.

Nagyon sokat szenvedett. Korai árvasága volt a kezdet. Majd első felesége után gyermekét is elvesztette. Aztán éveken át bujdosott hontalanul. Többször is kifosztották mindenéből, úgyhogy semmije sem maradt. Testi-lelki megpróbáltatásait csak fokozta a kiábrándulás, hogy végül is hiába volt minden; reményei elapadtak, az ígérete megnyugtatóssá, aztán jámbor szándékká fakultak, s minden maradt a régiben: a régi nyomorúságban.

Sokáig élt. A vége felé talán már maga is így érezte, s minden újabb év arról győzte meg, hogy élete célját már nem éri el. 1592-ben született a morvaor-

¹ Maller Sándor írása előadásként hangzott el a sárospataki gimnázium tantestületének 1950. február 10-én tartott II. félévi módszeres értekezletén. Az anyagot a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában őrzött jegyzőkönyvi melléklet szövege alapján közöljük. A tanulmány - némiképp eltérő formában - már 1943-ban megjelent a Protestáns Szemlében. Lásd még: Maller Sándor: In memory of Comenius. In: Comenius and Hungary. Essays. Edited by Éva Földes and István Mészáros. Bp., 1973.

szági Nivnicében. Gyerek volt még, mikor kitűnt, és ettől kezdve mindig csak kitűnt. A teológiát Prerauban végezte, de közben Heidelbergben is megfordult. Pap lett és egyszersmind tanító is. Mozgalmassá akkor vált élete, hogy hazájából, mint papot, rendeletileg kiutasították. A lengyelországi Lesznoban talált aránylag nyugodt otthont. Innen indult hosszú útjaira, tele reménnyel és akarat-tal, és mindig ide került vissza, sokszor kiábrándultan. Lesznoban növekvő tekintélyre és mindig új erőre kapott.

Híre sokhelyt ismertté és keresetté tette. Megjárta Angliát is, ahol egy collegium vezetésével is megkínálták. Talán maradt volna, de az ír felkelés, majd a király és parlament közti viszály bizonytalanná tette a letelepülést. Különben sem az volt a célja, hogy végképp ott maradjon. Svédországba egyenesen hívták, hogy elgondolásait gyakorlatilag mutassa be. A munka lassan haladt, és talán kedvetlenül is. Éreznie kellett, hogy kétlaki élete miatt milyen fonák helyzetbe került; azt, hogy Svédországban „élt”, de nem ott volt „otthon”; hogy eszközzé válik, miközben, bár jószándékból, másokat akar eszközzé faragni a maga számára. Aztán a megtisztelő bizalom, mely otthon püspökké emelte, rövidesen hazahúzta. Püspök lett, első senior, de mindez csak cím és jelleg volt. Különösen azután, hogy a westfáliai béke örökre hazátlan száműzöttekké tette a cseh-morva testvéreket s velük együtt Comeniust is.

Az íráshoz menekült hát, mint előbb és később is annyiszor. Alig múlt 20 éves, hogy először könyvet szerkesztett. S attól kezdve kötetek hosszú sora jelzi az utat, amin végig haladt. Ezek az állomások a sikerek és reménységek útjelei. Ezekben bontotta ki tervét, az eszményi iskola körvonalait, melyben az összes tudományt, rendíthetetlen alapon, feltétlenül érvényes törvények szerint akarta újjáépíteni. Ezt nevezte ő „schola pansophica”-nak.

Érdemes itt bővebben körülnézni. Comenius iskolája és tudománya min-denkié. Nem osztály-iskola, nemcsak a kiváltságosaké, s „nemcsak a gazdagok és hatalmasok gyerekeié, de minden fiúé és leányé, akár nemes, akár nem, akár gazdag, akár szegény, akár nagyvárosi vagy kisvárosi, falusi vagy tanyai.” Comenius korának egyik legdemokratikusabb nevelője. De Comenius realista nevelő is. Az ő iskolájában a teljes igazságot kell tanítani, mindenről mindenki-nek. Nem fősvény módra ülni a tudomány halmazán, hanem szélesre tárni a kapukat mindenki előtt.

Comenius hitt az emberi életet megújító nevelésben, mert az erkölcsi zül-lótság és a tudománytalanság testvérek. Az utóbbit kell megszüntetni, hogy az első is kipusztuljon. De az iskola mégsem lehet kényszer; de nem lehet a ho-mály és lélekölés tanyája sem, hanem az öröm és boldogság szigetévé kell válnia, ahol az érdeklődés fegyelme váltja fel a pálca és verés kényszerét. Az ő neveltjei nem az iskolának, hanem az életnek tanulnak, ésszerűen használják fel a tudomány gazdagságát, s így válnak alkalmassá bármely feladat elvégzé-sére, és arra, hogy majd örök boldogságban éljenek Istennel, mert helyesen éltek a földön.

Amit hirdetett, végezte is. Iskolarendszere ma is korszerűnek hat. Újításnak számít az iskolázás előtti nevelés fontosságának a hangsúlyozása, amolyan óvodaszerű nevelés beiktatása a 6. életév betöltéséig. Erre épül a hat évig tartó és minden községben kívánatos elemi iskola, amelyiknek az anyanyelvi oktatás a gerince. A következő emelet a hatéves városi latin iskola, bárkinek, de főleg annak, akinek kedve és képessége van rá. Komoly vizsga után a hatéves egyetem következik, amit – a főleg kiugró tehetségűek esetében – a nagy utazás te-
tőz be. Mindezek felett a tudományos kutatás otthona, a „Világosság iskolája”, helyhez nem kötött, valahol a világon, ahol országokon áthajolva fog kezét a tudományosan együttműködő emberiség.

A kerethez méltó volt a tartalom is. Comenius iskolája szinte túlsokat marokolt, túlbecsülve az emberi ész befogadóképességét. „Mindről tudni, mindent csinálni, mindent kimondani” – mondogatta. Mindent, ami hasznos, hacsak röp-
tében is.

Így épültek be a tudomány várába a trivium és quadrivium régi tárgyai, a grammatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometria, asztronómia és a zene; de helyet kapott a fizika, geográfia, história, az erkölcsstan és vallás is. Ott vol-
tak a kézügyességi és ipari tárgyak, a színjátszás és a játék. De az első helyen mégis a história ült, mint a legfontosabb tudomány az ember nevelésében, amivel, mint az élet szemével, messzire látni.

Az anyanyelv hangsúlyozása mellett fontos szerepet kaptak az idegenek is, hogy „a szomszédok érintkezhessenek”. A latinon és görögön kívül a héber is szóhoz jutott, bár Comenius a legtöbb klasszikus szerzőért nem lelkesedett. A nyelvet mint eszközt és nem mint célt kezelte; eszközt a tudományos és gyakor-
lati fejlődésre. A latin is csak mint az anyanyelv kiegészítője szerepelt, a művé-
szetek és tudományok megismerésében.

A szép tervek mellett állandóan ott kísértett a kérdés, hogy mindezt hol, ki-
vel és mivel lehet valóra is váltani. Mert Comenius olyan magasra állította a mércét, hogy három századnak többszöri javítás után ugyancsak neki kellett futnia az átugrásához. Kiköti, hogy minden osztály kapjon külön termet, élén egy állandó, főleg a fiatalkori nevelés terén jólképzett és jólfizetett nevelővel. Tanár és diák kezébe pedig jó és olcsó tankönyvet. Ezen a téren maga járt elő
jó példával, s az első két korosztály számára írt könyveinél csak a latin iskolai-
ak jobbak.

A leghaladottabbak mégis módszertani elvei. Mindent mindenkinek, de a
belső világ fejlődésével lépést tartva és együtt haladva; csak akkor lépve tovább
új körökre, ha már megérett rá a diáki ész. Mert a természetes érdeklődés és a
fejlettség az a fonál, amire a tárgyak egymás után felfűzhetők, de legyezőként
csak akkor teríthetők szét, ha az alap már biztos.

Egyszerűen és nem bonyolultan kell tanítani. Mindent bemutatva és az élet-
re alkalmazottan. Az általános elvek előzzék meg a részleteket. Egyszerre csak
egyet tanítsunk, s a tantárgyak rendje és összekapcsolása ne legyen a véletlen
műve. Biztos és határozott tudásra neveljünk, s addig ne hagyjunk abba egy
tárgykört sem, amíg csak felibe, harmadába tudja a diák. Emeljük ki a dolgok

közötti különbségeket, az ismertről az ismeretlenre haladva, naponta fejlesztve az érzékeket, a képzeletet és a megértést, mindent az anyanyelven is megmagyarázva, de a szavakat ne ismételjük, mert ez módszertanilag rossz. Az évet minden iskola egyszerre kezdje és később, menetközben senkit se vegyenek fel. Az anyagot tanmenetszerűen be kell osztani, évre, hónapra, napra, sőt órára esően, hogy a haladás tervszerű legyen. A nagyobb diákoknak hat, a kisebbeknek négy órája legyen naponta, félóra óráközi szünettel, reggel a nehezebb tárgyakkal kezdve, délután esztétikával és játékkal folytatva. Ezek után talán idő hiján is, a házi feladat szükségtelen. A diák felfogásához mérjük a tanítás menetét, aki gyakorlás útján tanuljon meg gyakorlottá válni. Mindez azt mutatja, hogy Comenius a nevelés lélektanát úgy ismerte, mint háromszáz évvel ezelőtt senki más.

Természetes, hogy ifjúkori mesterei Alstedius, Piscator és Bisterfeld révén, akik idővel Erdélybe kerültek, nálunk is ismertté vált mozgolódása. Nyomtatásban megjelent könyvei szélesebb körben népszerűsítették. Már addig is nemegy európai ország szerette volna megnyerni tanítójául, de ő kéri magát. Húzódozása érthető volt. Oda kacsingatott, honnan a legtöbb segítséget várhatta a hitsorsosai és a maga számára. Közvetlen segítség kellett, esetleg háborús kiállítás is. Főleg ezért ejtette el a túlmesszi Angliát, és ezért választotta kényszerből a baráti Svédország és Patak közül az utóbbit, a Rákócziak birtokát. Innen többet várt, mert itt a múlt is többre kötelezett. A Rákóczi név csengése, aztán az egyik exaltált paptársa zavaros, de soha meg nem szűnő jóslatai a nagy család várható segítségével kapcsolatban s végül a többszöri igen szívélyes hívás Patakra vonta. Azt gondolta, hogy egy csapásra kettőt is elérhet: segít az otthoniakon, és megvalósítja régi álmát, az eszményi iskolát – gyakorlatban. Így került 1650-ben Patakra. Már nagyon várták. Talán túlságosan is. Ezért csalódtak mindketten, Comenius maga is, de a patakiak szintén. Pedig megélhetése fejedelemien volt biztosítva; kétszer annyi fizetést kapott, mint a múlt század végén egy egyetemi tanár nálunk. Aztán szabad kezét az irányításban és vezetésben, mert nem poros tanterem várta, hanem igazgatói szék. Olyan intézetbe jött, amely eleinte alsóbbrendű iskolából hamarosan kollégiummá, sőt Comenius idejében már anyaiskolává fejlődött. Valóságos református egyetemmé nőtt, az egyetemek nemzetközi kiváltságai és jogai nélkül, sőt egészen a XVIII. század közepéig megőrizte egyetem-ízű deáki-társaság jellegét is. Mikor Comenius Patakra érkezett, olyan iskola várta, melyet nem sokkal azelőtt megújított törvények irányítottak. I. Rákóczi György a gyulafehérvári színvonalára akarta emelni, és már jóval Comenius Patakra jövétele előtt, mintha sejtette volna a híres vendég majdani legfőbb kikötését, előrelátóan nyomdát tervezett. Halála után felesége, Lorántffy Zsuzsánna lett az iskola lelke, s ő hívta meg Comeniust is, akit már férje is csalogatott Patakra. Csakhogy akkor, a westfaliai béke előtt, Comenius még másokban reménykedett.

A mester munkatársakra is akadt a pataki vezetők között. A Nagyasszony fia, Rákóczi Zsigmond rendkívül művelt, könyveket gyűjtő és a tudományokért rajongó ifjú volt. Valószínű, hogy ő sürgette legjobban a meghívást, viszont őt

meg Tolnai Dali János, az iskola legkiválóbb tanára, aki Comeniust már külföldről ismerte, és igen nagyra becsülte. És Comenius mégse érezte magát otthon Patakon, mint ahogy Svédországban sem. Nagy fizetése biztosan szemet szűrte a patakiaknak elejétől fogva. Idegen származása szálla volt sokak szemében, tekintélye és nagy szava féltékenység alapja. Aztán egyik munkájával maga is sok ellenséget szerzett meggondolatlanul. Igazában csak kevesen tudták elgondolását követni, vagy nem is akarták. Többen akadtak, akik nem nézték jó szemmel a változtatásokat. A szokások ereje fojtogató volt, még akkor is, ha fejedelmi pártfogók álltak az újító mögött. A sokfelől kapott kicsinyes tüszúrák és megnevelés lassan keserűvé vált.

Az iskola átszervezése azért elég jól haladt, csak lassan. Comenius hat osztályt emlegető tervezetét elfogadta ugyan a kormányzó bizottság, mégis a három osztályú latin iskola felállítását rendelte el a nemesi szülők sürgetésére. Erre a két első osztály megnyílt, mielőtt még a tankönyvek elkészültek volna. Zavaró volt az is, hogy nem akadt elég állandó tanár, csak felsőbb éves hallgatók, akik nem vállalták szívesen a sok gondot adó tanítást. De nem is érthették a módját, és tanulás mellett még tanítani is nem könnyű dolog. De baj volt a diákság felületes tanulásával is, akik csak belekaptak az új tárgyakba, elmélyülés nélkül. S mégis, a sok nehézség ellenére, sok minden sikerült, és Comenius Patakon töltött négy éve pedagógiai működése szempontjából élete leggazdagabb idejének tekinthető. Tankönyvek meghonosításával megszüntette a kompendiumok időrabló másolását; népszerűsítette az iskolai színjátszást, sok szegény sorsú diáknak ingyenes ellátást biztosított, gyarapította a könyvtárt, melynek abban az időben – Rákóczi Zsigmond könyveit is beleértve – nem volt párja a két magyar hazában. Javaslatára világi gondnokok ellensúlyozzák a papi befolyás egyoldalúságát azóta is, és emelik az iskola tekintélyét kifelé; de a legfőbb érdeme mégis a latin nyelv tanításában behozott új módszere volt: száraz grammatizálás helyett, példákban, beszédgyakorlat alapján, főleg a szemléltetés segítségével tanított. Valósággal kis rendezett, diák-állam volt kerekedőben munkája nyomán az iskolán belül, egy eszményi „Latium in Hungaria” a gyakorlatban, ahogy ő becézte.

Jó darabig úgy látszott, hogy a cseh-morva testvérek ügye is jóra fordult. Áranylag jobb idő következett a mesterre. Nagy napja lehetett az is, mikor ő adta össze a fiatal Rákóczi Zsigmondot phalzi Henriettevel, az angol királyné hűgával. A Nagyasszony is mindenben szabadkezet adott neki. Jól működött a nyomda is; első terméke Comenius beköszöntő beszéde volt. A Patakon írt „Orbis Pictus”, az első képes olvasókönyv csak azért nem, mert nem akadt megfelelő helybéli fametsző. Ezért lett aztán Nürnbergé a dicsőség.

De egyszerre megváltozott minden. A fiatal Rákóczi Zsigmond felesége meghalt, s a férj nemsokára követte. Comenius elégiát írt halálára, s talán nem is sejtette, hogy ugyanakkor saját álmait is temeti. Mert Patak nem lett többé a régi. A tudományokért rajongó herceget nem pótolhatta a gyászoló Nagyasszony, bármennyire is akarta. Hangossá vált az ellenzék is, és Comenius hamarosan egyedül maradt. A féltékenység és rövidlátás megakasztott minden

további munkát; de főleg az a tény, hogy pozitív segítség most már nem volt várható, mert a betegeskedő özvegy ezen a téren sem pótolhatta nagyra törő fiát. Comenius pedig politikai segítségért jött Patakra. A kilátásba helyezett és remélt segítség semmivé, az emberi rövidlátás bosszantóvá vált. Comenius hát, „mindeneket halálosan megunva” – ahogy írta – lemondott állásáról, és elhagyta Patakot.

Pedig a magyarokat, mint nemzetet, sokra tartotta, de hibáikat is kitergette. Jó szeme volt, sokat látott. Feltűnt neki, hogy bár az ország földje jó, mégis mennyi az éhező, mennyi a ragályos betegség és a korai halál. Öreget alig látni, mert rossz a táplálkozás. De bőven akad irigység és gyűlölet meg viszály. Olyan törvények kellenének, amik alól senki sem húzhatná ki magát, sem úr, sem paraszt. De milyen törvény kellene a lustaság ellen? Vagy mi töltené meg tettel a szájjal gyakorolt hideg és józan vallásosságot. Baj van a neveléssel is; az ifjúságot nem eleven tevékenységre nevelik, nem tanulnak semmit sem alaposan, de nem is tudnak, és nem is akarnak. Pedig elveszett a nap vagy óra, amelyben semmit sem tanultunk. És a nép? Jobban kéne vele bánni, helyesebben róla gondoskodni; az észretérés iskolája: ez kéne ide! A sok rossz, de igaz szó után kicsattan az elismerés is végre: „ha Ti hunjaim, tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább, mert sem a természet, sem az ég, sem a föld nem ellenségeitek!”

A hibák meglátásához jó szem kellett, az elismeréshez jövőben bízó hit. Idegen létére Comenius méltó előfutárja a tisztán látó és korholva javítani akaró magyarok hosszú sorának, kiktől egyedül az választja el, hogy hiányzik belőle a magyar sors vállalása.

Patakról egyenesen Lesznóba ment, erőt gyűjteni és pihenni, de milyen élet várta. Néha felcsillan a remény is, de most is csalóka volt, mint mindig. Nem-hogy szabadság, de újabb, ezúttal végzetes csapás következett. Mikor már úgy látszott, hogy Károly Gusztáv svéd király az angol Cromwell és II. Rákóczi György között létrejön a várva várt szövetség, mely a lengyel protestánsokat és az odaszakadt cseh-morva testvéreket is megvédte volna, Lesznót a katolikus lengyel nemesség felégette. Ott veszett a tűzben Comenius minden vagyona s annál is többet érő kéziratainak egész kötege. Nem változtatott a helyzeten II. Rákóczi György szerencsétlen hadjárata sem, hacsaknem annyit, hogy Comenius ezután csakugyan semmit sem remélhetett.

Öreg fejjel megint útra kelt. Ezúttal az utolsóra. Önéletrajza várta még és misztikus ábrándjai. A múltból élt, mert remény már nem volt számára, csak emlékezet. 78 éves is elmúlt, mikor 1670-ben, Amsterdamban meghalt. Hosszú életének az a legszomorúbb valósága, hogy ő a jövődő szálláscsinálója, országok vándor tanítómestere, életében sehol sem kapott igazi otthont.

II.

Művelődésünk századaiból



A sárospataki református főiskola

CSORBA CSABA

Az írásbeliség helye és szerepe Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján

Johannes Amos *Comenius* írja *Orbis Sensualium Pictus* (azaz A látható világ) című művében „Az író-deáki mesterség (az íródeákság) mibenlétéről a következőket: „Mi élünk lúdtollal, melynek a csévéjét megmetsszük a tollcsináló késsel; osztán belémártjuk az hassadékját a kalamárisba, mely bécsináltatik dagasszal (pöckövel) és a tollakat eltesszük a pennatartóba (pennavárisba). Az írást megszárazsztatjuk az itató papirossal avagy a porral a porozóbul.”¹ Ez a lényegre törően tömör leírás olyan ember tollából származik, aki életét az írásnak, az írott szónak szentelte, az elméletet mintaszerűen ötvözve a gyakorlattal.

Az értő olvasó előtt aligha kell bizonygatni, hogy a címben választott témakör mennyire bonyolult és szerteágazó, s hogy érdemi áttekintést egy néhány perces korreferátum nem adhat. De nemcsak az időbeli megkötés miatt mellőzzük a hosszas adatsorokat, a részletekbe menő filológiai elemzéseket. Azt a megoldást sem választottuk, hogy egy-két forrást mutassunk be, eddig ismeretlen dokumentumokat, vagy új módon interpretáljuk, csoportosítsuk, kombináljuk a jól ismertnek számító tényeket.

Előljáróban szükséges azt leszögezni, hogy a magyar középkor utolsó évtizedeinek írásos dokumentumai a megelőző századokhoz képest igen nagyszámúak. A több tízezer oklevél, levél és egyéb írásos feljegyzés elenyésző hányadtól eltekintve kiadatlan.² Közzétételük, kiértékelésük, feldolgozásuk még tudósgenerációk számára ad nem csekély munkát. Ez a nagy dokumentumanyag azonban zömében egynemű: politikai, közigazgatási, jogi, gazdasági tárgykörű oklevelek és levelek (missilisek). Többsége latin nyelvű, ezek keletkezéséről és szerepéről máig alapvető Szentpétery Imre kézikönyve.³ Jelentős részben ismert és feldolgozott a német és szlovák nyelvű írásbeliség. A magyar írásos dokumentumok száma 1526 előtt alig haladja meg a félszázat.⁴ Mindössze két vármegye akad, amelynek jegyzőkönyvei 1526 előtt kezdődnek: Liptó és

¹ *Johannes Amos Comenius: A látható világ.* Bp., 1959. 187.

² Vö.: Szakály Ferenc előszava. Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. 8.

³ *Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan.* Bp., 1930.

⁴ *Istványi Géza: A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása.* Bp., 1934. (Függelékben a dokumentumok katasztere 105. sk.: 1485-1526: 54 db., 1485-1533: 101 db.)

Zólyom. További négyé a XVI. század első felében: Bars, Szabolcs, Szepes és Ung.⁵ A városok közül 17 tud felmutatni 1526 előtti jegyzőkönyveket: Bárfa, Beszterce, Besztercebánya, Eperjes, Gölnicbánya, Igló, Kassa, Késmárk, Kiszeben, Körmöcbánya, Lubló, Nagyszeben, Nagyszombat, Pozsony, Rozsnyó, Segesvár, Sopron.⁶

A magánszemélyekhez kötődő írásbeliség fennmaradt dokumentumanyaga meglehetősen szegényes (levelek, végrendeletek, nyugták, kötelezvények, számadások, költségjegyzékek stb.).

A kézzel írott kódexek – köztük egyre több magyar nyelvű – szaporodó száma mellett ekkor indul útjára a nyomtatott könyv. Igaz, hogy Magyarországon mindössze Hess András két kötete képviseli 1526 előtt a hazai nyomdászatot, azonban budai könyvkiadó-könyvkereskedők révén 1480-1526 között 73 külföldön nyomtatott könyv készült magyarországi használatra (51 liturgikus, 17 tankönyv, 5 egyéb), s összességében 1480-1500 között évente 4 (összesen 88), 1501-1526 között évente 7 (összesen 179), azaz mindösszesen 267 magyar vonatkozású könyv jelent meg külföldön (pontosabban ennnyiről vannak adataink).⁸ A jelenlegi magyarországi könyvtárakban 2 ezer olyan ősnymtatvány található, amely még a XV. században került be az országba.⁹

A királyi, főúri és főpapi könyvgyűjtemények mellett a városi plébániák közül – a fennmaradt adatok szerint – néhány már tekintélyes könyvgyűjteménnyel rendelkezett, amely nemcsak egyházi, hanem oktatási célt is szolgált, sőt egyes tanult városi vezetők is kölcsönöztek belőle.¹⁰ Békefi Remig 275 plébániai iskola létét mutatta ki Magyarországon. Ezen felül voltak káptalani iskolák is. A XV. század második felében egyre tömegesebb igény jelentkezett az írás-olvasás megtanulására.¹¹

Az írás elterjedését az is jelentősen segítette, hogy a drága pergamen íróanyagot egyre inkább felváltotta az összehasonlíthatatlanul olcsóbb papír. Magyarország papírszükségletét külföldről fedezte, mivel 1526 előtt nem működött papírmalom az országon belül.

A tanult, literátus emberek száma jelentősen növekedett, kialakult egy deák (literátus) névvel illetett réteg, amely a Mohács előtti Magyarországon többezres tömeget képviselt. A deák az az ember, aki valamilyen iskolát végzett, azaz műveltsége, tanultsága meglehetősen tág határok között mozgott. A XV. szá-

⁵ Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. köt. Bp., 1970. 330. és 417., illetve 281., 367., 372., 393.

⁶ Uo. 432-562. (Adatok a városok abc rendjében; a felsoroltakon kívül valószínűleg Brassó és Medgyes jegyzőkönyvi sora is 1526 előtt kezdődik.)

⁷ Szentpétery i. m. 229., 243.

⁸ Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest története II. köt. Bp., 1973. 195.

⁹ A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté. Bp., 1963. 128.

¹⁰ Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp., 1981. 164. sk.

¹¹ Uo. 187. Vö. Jakó Zsigmond: A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 29-34.

zad második felében már nemcsak a szabad királyi városok polgárai látogatták a közeli (bécsi, krakkói) egyetemeket, hanem a mezővárosi ifjak is, akik a két említett felsőoktatási intézmény magyar származású beiratkozott diákjainak 25 %-át tették ki!¹²

Mindezek mellett Istványi azt az álláspontot képviseli, hogy a magyarországi írásbeliség viszonylag szűk körre korlátozódott, a vidéki nemesség például még a XV. század végén is megmaradt a szóbeliség szintjén. S mint jellemzőt említi, hogy a XIII-XIV. században az írásbeliség igényének kielégítésére elegendő volt 60-65 hiteles hely, 1353 után még kevesebb is. Szerinte Magyarországon lényegében magán okleveles gyakorlat nincs, hanem a kancelláriai írásbeliség a meghatározó és a jellemző.¹³ Szentpétery adatai szerint a középkor végi Magyarországon a hiteles helyek száma 45, ebből székeskáptalan 15, társaskáptalan 10, a konventek közül 11 bencés, 6 premontrei és 3 johannita.¹⁴

A miénknél kevésbé viharos történelmi múlttal megáldott országok történet-szei a XV-XVI. század fordulójának időszakát kutatva a források bőségével küzdenek, mind a korabeli írott, mind a nyomtatott források vonatkozásában. Csupán egyetlen jellemző példa: míg 1500-ban Franciaországban egyedül Lyonban félszáz nyomda működött, addig Magyarországon egyetlen egy sem.¹⁵

A magyar történelem utóbbi fél évezrede a történelmi források döbbenetes mértékű pusztulását vonta maga után. A pusztulás nagyságát eddig forrástípusonként nem is igen próbálták felmérni, pedig ezek a viszonyszámok önmagukban is sok megválaszolhatatlannak látszó kérdésre feleletet adhatnának.

Gondoljuk meg: 1526 előtti vezető főúri családaink mindegyike kihalt, a legnagyobb levéltárak megtizedelődtek, elpusztultak. Leginkább a birtokjogi iratok maradtak fenn, de azok is erősen foghíjasan. A nagy kereskedő- és iparos dinasztiák családi iratanyagából csak mutatóban maradt valamicske. Elpusztult a királyi levéltár, hiteleshelyi levéltárak egész sora, püspöki, érseki, káptalani levéltárak, plébániai levéltárak százai. A megyék 1526 előtti iratainak csak töredékét őrizték meg. A városi irattárakban is – néhány kivételtől eltekintve – tekintélyes volt a pusztulás. Kisnemesek és polgárcsaládok irományai is elkallódtak. A céhes ipar csak viszonylag kis számú céglevelet tud felmutatni, holott a céhes írásbeliség ennél jóval kiterjedtebb lehetett.

Tegyük mindehhez hozzá, hogy az írott dokumentumok pusztulása rendkívül egyenetlen. A jogi (vagyon- és birtokjogi) dokumentumok pusztulása volt viszonylag a legcsekélyebb mértékű, mert ezeket a többinél jobban őrizték, me-nekítették. Leginkább azok az irományok semmisültek meg, amelyeknek jogi értékük nem volt, illetve viszonylag rövid időn belül elévült (pl. idézések, perhaszító levelek stb.). Ez lett a sorsa nyugtáknak, kötelezvényeknek, adójegyzék-

¹² Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp., 1969. 58. Vö.: Szabó István: *A középkori magyar falu*. Bp., 1969. 81-82.

¹³ Istványi i. m. 11.

¹⁴ Szentpétery i. m. 136-137.

¹⁵ Georges Duby–Robert Mandrou: *A francia civilizáció ezer éve*. Bp., 1975. 249.

keknek, számadásoknak, elpusztult iparosok és kereskedők könyvelése és rengeteg magánlevél stb. A sort hosszasan folytathatnánk, de voltaképpen felesleges, talán ez a felsorolás és helyzetkép is eléggé meggyőző ahhoz, hogy kijelentsük: a XV-XVI. század fordulójának magyarországi írásbelisége jellegéről és kiterjedtségéről és az írás szerepéről a mindennapi életben a fennmaradt írásos anyag (oklevelek, levelek, akták, könyvek stb.) alapján rendkívül töredékes és torzó volta miatt képet adni nem lehet. Ha mégis kíváncsiak vagyunk az írás helyére és szerepére, akkor nem a dokumentumokból, hanem a rekonstruált korabeli életből kell kiindulnunk. Non scholae, sed vitae discimus, azaz nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk, tartja az ősi latin mondás. Nos, ezt a bizonyos életet kell görcső alá vennünk.

Oklevelek, levelek, följegyzések, kódexek, nyomtatott korabeli kötetek alapján nem juthatunk messzire. Be kell vonni a régészetet, a művészettörténetet, a néprajzot s apró mozaikkockákból kezd összeállni egy teljesebb kép, amelynek még mindig igencsak nagy hézagait ki kell töltenünk a tőlünk nyugatra fekvő, gazdagabb forrásadottságokkal rendelkező országok összehasonlító adataival.

A magyar királyi udvar és az egyház írásbeliségének szintje a XV. század végén – bizvást állítható – az európai átlagos nívón mozgott. Ugyanez állítható a jogi írásbeliségről is. Az, hogy nálunk a közjegyzőség intézménye viszonylag kevésbé volt elterjedt, s részben a megyék és városok igazgatása, illetve a hiteles helyek pótolták, önmagában még nem döntő.

A megyei közigazgatás iratanyaga lényegesen nagyobb lehetett a napjainkig megmaradottnál, csak hogy mivel nem biztosították – állandó irattároló hely hiányában – a megőrzést, az iratanyag elkallódott, amihez hozzájárult, hogy a gyakran változó megyei tisztségviselők családi levéltárainak többsége is megsemmisült, tehát a dokumentumok zöme ott sem föllelhető.

A városi írásbeliség azon a szinten mozgott, mint a hasonló nagyságrendet képviselő átlagos nyugat-európai városoké. Azaz egy néhányezer lakosú magyar várost ne hasonlítsunk többtízezres vagy akár százezres nyugati városokhoz! Mind a személyi, mind a tárgyi feltételei megvoltak a megyei és városi igazgatásnak a szükséges írásbeliséghez.

A főúri birtokigazgatás kiterjedt írásbeliséget feltételezett: léteznie kellett urbáriumoknak, rendszeresen készültek adójegyzékek, a panaszokat írásba kellett foglalni, hogy a sok esetben birtokától az év jelentős részében távol élő főúrhoz eljussanak. Írásba foglalták a mezővárosi bírói ítéleteket. A várnagy és a gazdatiszt sem kerülhette meg a rendszeres írásbeli elszámolást. Végrendeleteket nemcsak a nemesek és polgárok, hanem a gazdagabb jobbágyok is írásba foglaltattak. A kiterjedt írásbeliség meglétét igazolja a polgári pecséthasználat, a mesterjegyek használata, s a jobbágyok felső rétegének is volt pecsétje, ami az írásbeliség elengedhetetlen kellékének számított.

A nyugati országokhoz hasonlóan a magyarországi céhek is nyilvántartást vezettek minden bizonnyal tagjaik jeleiről, illetve pecsétjeiről. A magyarországi kereskedők is ismerték a hazai és külföldi kereskedőpartnereik jelét, illetve pe-

csétjét, hiszen a jelek, illetve a pecsét hitelesítették az árut, s a pecsét az üzleti levelezésben is nélkülözhetetlennek számított.

Az bizonyos, hogy az írásbeliség nem egyformán játszott szerepet egyes szakmáknál, léte és kiterjedtsége is különböző. A következő szakmák képviselői minden bizonnyal nem nélkülözhatték az írni-olvasni tudást: ötvösök, kőfaragók (gondoljunk az építési feliratokra, sírkövekre stb.), festők, szobrászok, szabók, asztalosok, lakatosok, ágyú- és harangöntők, réz- és ónművesek, kardcsiszárok, páncélkovácsok, patikáriusok, puskaművesek, könyvkötők, díszesebb kerámiát készítő fazekasok, vászon- és posztókészítők.¹⁶ A sort természetesen tovább folytathatnánk. A XV. század végén a városi-mezővárosi iparosok körében alighanem természetesnek számított az írni-olvasni tudás, a falusi iparosoknál viszont inkább kivételszámba mehetett.

A kereskedelemnek a XV. században már elengedhetetlen feltétele az írás s a könyvelés. A nyugati kereskedelemben érdekelték ezt semmiképpen sem kerülhették meg. A nyugat felé irányuló kiterjedt magyar marha- és lókereskedelem, borkereskedelem, rézkereskedelem s a könyvkereskedelem is jelentős írásbeliséggel járt együtt. Ugyanez vonatkozott a posztó- és selyemkereskedelmre csakúgy, mint a sókereskedelmre. A zsidók a kereskedelem és pénzügyletek terén – törvényes előírásoknak köszönhetően – már évszázadok óta kötelezően írásba foglalták ügyleteiket.

Az, hogy Magyarországon nem működtek nyomdák, a könyvek elterjedését drasztikusan nem befolyásolhatta. Hiszen a könyvkereskedők révén az egyházak a szükséges misekönyveket beszerezhatték (külföldi nyomdák olasz és német nyelvterületen bőven álltak rendelkezésre). Az iskolákat is ellátták nyomtatott könyvekkel. MI sem bizonyítja ezt jobban, mint a nyugati országhatártól távol eső Sárospatak esete, ahol 1489/90-ben az iskolamester egy Kölnben nyomtatott tankönyvet is használt, miként a Szalkai-kódex bizonyítja.¹⁷

Bizonyos Georgius de Hungaria 1499-ben Utrechtben adott ki kereskedelmi számtant, megadva benne a magyar, németalföldi és itáliai pénznemek átszámítási kulcsát. A jegyzői mesterség kézikönyve (1480 körül nyomtatták külföldön) Esztergomban maradt fenn: *Tractatus de arte notarius*.¹⁸

Werböczy Istvánnak a középkori magyar szokásjogot összefoglaló kézikönyve elkészítése után három évvel, 1517-ben a szerző kiadásában Bécsben jelent meg. Utószavából kiderül, hogy ilyen terjedelmű törvénygyűjtemény minímálisan szós példányban való lemásolása túlzottan időrabló és célszerűtlen, a megoldást csak a nyomtatás jelenthette.

Egyre kiterjedtebbé vált a nem jogi tárgyú magánlevelezés (missilisek), s kialakult a máig használatos levélforma, amely megszólítással kezdődött, s a

¹⁶ 1521-ben például az erdélyi Beszterce városa a szász falvak gerébjeihez az elszámolás segítésére mint számolásban (és természetesen írásban) jártas egyéneket, egy közjegyzőt és egy szabómestert küldött ki. (*Jakó Zsigmond* i. m. 29.)

¹⁷ *Mészáros István* i. m. 156-157.

¹⁸ Uo. 171-172.

szöveg alatt aláírással végződött; a papírt végül levélformára is hajtogatták és lepecsételték.¹⁹

Az iparosok, kereskedők irományai, a magánlevelek, a birtokigazgatás iratai jelentős részben már nem latin nyelven íródtak. Az egyházi szertartások is jelentős mennyiségű magyar nyelvű írott szöveget (szentlecke, evangélium, imádságok, legendák stb.) tételeztek fel. Természetesen német vagy szláv nyelvterületen magyar helyett az ottlakók nyelvét használták, azok nyelven íródtak a szent szövegek.

A nők számára – akár apácák voltak, akár világiak – alapimádságok, legendák s egyéb szent szövegek jórészt nem latin nyelven íródtak, hiszen a női iskolázottság nem volt olyan fokú az esetek döntő többségében (írás, olvasás s némi számolási gyakorlottság), hogy hosszabb és bonyolultabb latin szöveget megértsenek.

Az anyanyelvi írásbeliségnek bizonyos értelemben gátja lehetett – erre Mészáros István figyelmeztet –, hogy a latin szöveg olvasása (ha valaki a rövidítések rendszerét ismerte) folyamatosan nem okozott gondot, viszont a kialakult és következtelen írásmód miatt a magyar nyelvű szövegek olvasása ekkor még meglehetősen nehézkes.²⁰

A XV-XVI. század fordulóján az írás monopóliuma már jó ideje kicsúszott az egyház kezéből. A papok és szerzetesek mellett a királyi udvar központi hivatalnok-gárdája mintegy száz főre tehető.²¹ A városi igazgatásban működő deákok, nótáriusok száma országosan megközelíthette az ezret, s legalább ennyi az iskolák tanítóinak száma. Az iparosok, kereskedők (polgárok, jobbágyok) többzetes tanult tömeget jelenthettek. Az uradalmi tisztviselők, helyi előjárók, városok-mezővárosok bírái, a városi tanácsstagok, várnagyok együttesen szintén ezres nagyságrendűre tehető. A literátusok egy része – akár nemes, akár jobbágy – megmaradt gazdálkodónak.²²

E vázlatos áttekintés után talán levonható az a következtetés, hogy a XV-XVI. század fordulóján az életnek úgyszólván minden területét átfogó, kiterjedt írásbeliség volt jelen Magyarországon, amely nem korlátozódott a királyi udvarra, néhány szabadkirályi városra, illetve egyházi központokra. Mindez azonban csak indirekt módon bizonyítható, mert a dokumentumok jelentős része az idők folyamán elpusztult, s a fennmaradt töredék számából és jellegéből az írásbeliség kiterjedtségére következtetni nem lehet.

A XVI. század közepén a politikai harcok és a háborúk közepette az írásbeliség – benne az anyanyelvi írásbeliség is – látványosan megerősödni látszik, amit sokan a reformáció művelődési szerepére vezetnek vissza. Valójában ez

¹⁹ *Szentpétery* i. m. 243.

²⁰ *Mészáros István* i. m. 176.

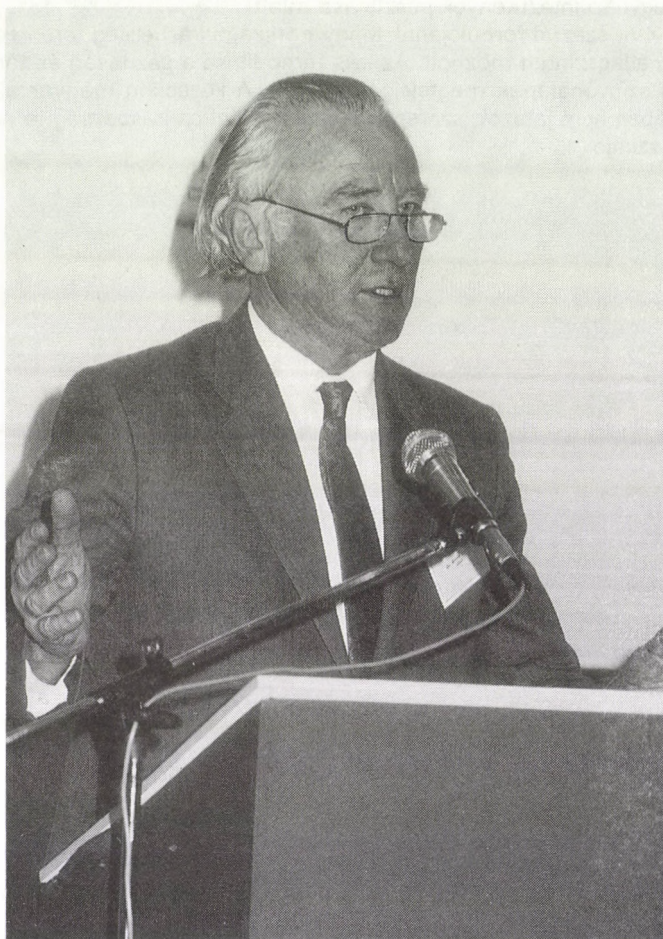
²¹ *Kubinyi András* i. m. 187.

²² *Kubinyi András*: Polgári értelmiség és hivatalnokrétege Budán és Pesten a Hunyadi- és Jagelló-korban. Kny. Levéltári Közlemények 1969. 226-227. Vö.: *Csorba Csaba*: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. Kny. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII-XIV. köt. Miskolc, 1975. 143-186.

az ugrás nem olyan nagy, mint a *fennmaradt* írásos dokumentumok sugallják. A reformáció a XVI. században nagyrészt a meglévő kereteket vette át, azokat lényegében nem bővítette, hanem új eszmei, ideológiai tartalommal töltötte meg. S ami a reformáció révén nyereség, eleinte szinte annyi a veszteség a katolikus egyházi intézmények pusztulása miatt.

A XV-XVI. század fordulójának Magyarországa írásbeliség terén egészében az európai átlagszinten mozgott. Az írás térhódítása a gazdaság és társadalom fejlettsége színvonalának megfelelően alakult. A középkori magyar állam összeomlásában nem játszott szerepet összetevőként az írásbeliség, a műveltség fejlettségi szintje.²³

²³ Előadasként elhangzott Sárospatakon 1989-ben.



Dr. Kováts Dániel ny. főiskolai tanár az előadói pulpitusnál

A nyelvkérdés a pataki kollégiumban a XVIII. és XIX. század fordulóján

Az anyanyelvi nevelésnek itt, Sárospatakon igen gazdag hagyományai vannak, amelyek áttekintésével szemléltetni lehetne a téma szinte összes hazai eseményét, kezdeményezését. A rendelkezésemre álló időkeretben – természetesen – semmiféle folyamatrajzra nincs lehetőségem, ezért arra kényszerülök, hogy egyetlen csomópont bemutatására összpontosítsak. S ha már erre készítem emlékülésünk gazdag és ezért meglehetősen zsúfolt programja, választásom arra a pontra esik, amelyben az anyanyelvi nevelés első lépéseit teszi, ahol a nyelvkérdés bonyolult problémaköre a maga teljes összetettségében mutatkozik meg. Ez a XVIII. század vége és a XIX. század eleje, úgy is mondhatnám: Kazinczy Ferenc kora. Kazinczyt – úgy vélem – indokolt itt említeni, hiszen a tárgyalta időszak első felében (1769 és 1779 között) a pataki kollégium diákja volt, a XVIII. század végén a magyar nyelvű tudományosság egyik bábája, a XIX. század első évtizedeiben pedig – rabsága után – nyelvünk, irodalmi ízlésünk megújításának munkálója. Kapcsolata és hatása (sőt némiképp ellenhatása is) Patakon akkor is érvényesült. Tehát amikor őt kiemeljük, nem szakadunk el a pataki anyanyelvi nevelés témakörétől.

Lehet, persze, találni korábbi nyomokat is az anyanyelv és az iskola összefüggéseiről, hiszen visszanyúlhatunk akár Comeniusig is, aki ugyan a latin nyelv, a latin nyelvű tudományosság fejlesztése céljából vállalt szerepet Patakon, mégis kinyilvánította az anyanyelven szerzett alapismeretek fontosságát. Vagy utalhatunk id. Csécsi Jánosra (1650-1708), aki egyes feltevések szerint írt egy magyar nyelvtant. Megjelentek a tanároknak (például Szathmáry Páksinak, Őri Fülep Gábornak) magyar nyelvű irodalmi munkái a XVIII. század első felében és derekán. A magyar tanításvizsgáztatás és kultúrákötvetítés kérdése azonban csak a XVIII. század végén vetődött fel kényszerítő igényként, ezért célszerű ezzel az időszakkal kezdeni kérdéssünk vizsgálatát.

Sárospatakon feltűnő – sokak számára érthetetlen – események zajlanak ekkor, amelyek azonban a kor mozgásaiba ágyazva mégiscsak világosan értelmezhetők. Elég néhány évszámmal és ténnyel szemléltetni, amire gondolok. Az 1796. évi tanterv az iskola elemi, nemzeti osztályaiban (az elementaristák és a declinisták számára) magyar nyelvű tanítást írt elő, tantárgy lett a magyar, s azt vették tervbe, hogy a gimnáziumi tárgyakat magyarul tanítják, s az akadémiai tagozaton is lehetőleg magyarul adnak elő. Fölvetették új tankönyvek írásának szükségességét, és a nemzeti viselet behozását. Ez utóbbival kapcsolat-

ban érdemes megjegyezni, hogy a viselet 1782 táján lett németessé, akkor megkövetelték a háromszögű kalapot, a harisnyát, a térdnadrágot, a félcipőt.¹ Mint az iskola egyik történetírója megjegyzi: a magyar nyelvű oktatásban azonban „Patak az országnak csaknem összes iskoláját évtizedekkel megelőzte.”² 1803-tól viszont fölerősödött az ellenhatás, a latin nyelven való tanítás visszaállításának a követelése. Az 1810. évi tanterv-módosítás ugyan saját tantervvel szerepelteti tantárgyként a magyart, de 1815-ben az egyházkerület döntése értelmében a retorikai osztálytól kezdve a vallás kivételével minden tárgy latinul tanítandó, bár magyarázat anyanyelven is adható. 1818 és 1821 között Patakon (a Tisztántúlt és Erdélyt megelőzve) magyarul folyt a tanítás, azután újra a latinul tanítás látszott győzedelmeskedni, és 1828-tól 1847-ig a latin maradt az iskola hivatalos nyelve. (Mint Gulyás József írja: Barczafalvi Szabó Dávid 1792-től magyarul igyekezett tanítani a természettant, viszont például Magda Pál 1834-ig, Nyíri István még 1838-ban is latinul tanított.)³ Közben azonban megéri annak lehetősége is, hogy 1828-ban Majoros András magyar irodalomtörténetel kezdjen el foglalkozni.

Talán elég is az ellentmondások felsorolásából. A két irányzat – a magyar nyelvű, illetve a latin nyelvű oktatás – harcát megpróbálták a pataki iskola két főgondnokának ellentétes meggyőződésével indokolni, ugyanis Vay József (aki hosszú időn át egyedül kormányozta az iskolát) az újítások, a magyar nyelvűség híve volt, az 1814-ben mellé, majd (halála után, 1822-ben) utódjává választott Lónyay Gábor viszont a latint pártolta. A helyzetet azonban ennél bonyolultabb tényezők alakították. Mielőtt erre kitérnék, hadd emlékeztessék arra, ami az állami iskolaugyben ekkoriban történt.⁴

Az 1790-91. évi 26. törvény jogot adott a protestánsoknak arra, hogy a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét maguk állapítsák meg. Ennek hatása meg is érződött – mint láttuk – Patakon. Az 1790-91. évi 16. törvény alapján a gimnáziumokban, akadémiákon, egyetemen külön tanárt kellett alkalmazni a magyar nyelv és stilsztika tanítására,⁵ mégpedig azok számára, „akik ezt a nyelvet nem tudják, és meg akarják tanulni” és akik „magukat benne tökéletesíteni akarják.” Az 1792. évi 7. törvény szerint pedig a magyar nyelvet az iskolákban rendes tantárgyként kell oktatni, azoknak, akik nem tudnak magyarul. (Az iskolai tárgyak magyar nyelvű oktatásáról itt nem rendelkeztek.) Vagyis: a törvények megadtak bizonyos kereteket a magyar nyelvi oktatás számára, mégpedig kormányzati kezdeményezésből. E jogi keretek között elsősorban a nem magyar anyanyelvűek számára nyitottak kaput a magyar nyelv elsajátítására, hiszen a magyar királyság területén a magyarok aránya mintegy 40 % volt csupán a XVIII. században.

¹ GULYÁS JÓZSEF: *A sárospataki ref. főiskola rövid története*. Sárospatak, 1931. 32.

² GULYÁS JÓZSEF i. m. 34.

³ GULYÁS JÓZSEF i. m. 37., 38.

⁴ Vö.: Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790-1849*. Bp., 1968. 12-14.

⁵ Vö.: *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből*. Bp., 1966.

Ezen a ponton térhetünk vissza a bonyolultnak – vagy inkább összetettnek – nevezhető nyelvkérdésre, mégpedig úgy, hogy magunk elé idézzük azt a korszakot.

A XVIII. században a nyelvi sokféleség volt jellemző a teljes hazában (Erdélyre is gondolva), a 9,25 milliós lakosságon belül kb. 3,5 millió lélekből állt a legnépesebb, a magyar etnikum; kb. 1,5 millió a román, kb. 1,25 millió a szlovák, kb. 1,1 millió a szétszórta élő német, 0,7 millió a horvát, 0,5 millió a szerb, kb. 0,3 millió a ruszin és kb. 0,3 millió az egyéb (örmény, bolgár, görög stb.) etnikum lélekszáma.⁶ Az etnikumok földrajzilag is és a különböző társadalmi rétegekben is mozaikszerűen helyezkedtek el. A használt nyelvek sokfélesége jellemezte tehát az országot; az élő nyelvhasználat mellett a holt nyelvek közül igazgatási és egyházi szerepben elterjedt a latin, kisebb mértékben az óegyházi szláv. Az állam nyelveként, az országrészek és a megyék hivatalos nyelveként, valamint a közép- és felsőfokú oktatásban, a tudományos irodalomban a latint használták, s ez a nyelv volt a közös érintkezés eszköze. E funkcióját előbb a kormányzat nyelveként a német igekezett átvenni – gondolkunk II. József rendeletére –, majd pedig a magyar nyelvet próbálták iskolai, tudományos, hivatali szerepben érvényesíteni.

A XVIII. században nyelvünk az egységesülés folyamatában eljutott addig a pontig, hogy csak két fő változat jellemezte: az északkeleti, amelyet Sárospatakon és régiójában is használtak, valamint a nyugati, amelynek a Dunántúlra helyezhető a centruma. A vezető szerepet fokozatosan az északkeleti táji norma vette át, aminek az volt a társadalmi-történeti alapja, hogy a főváros kiesett, a déli lakosság felmorzsolódott (az 'őző' nyelvjárás visszaszorult), a peremvidék szerepe felértékelődött, s a nagyobb területű északkeleti régió a nyelvújításban fő szerepet kapott. A Felső-Tisza-vidék és Tokaj-Hegyalja gazdaságilag igen megerősödött a Rákócziak idején, ami elősegítette a nemesi árutermelet, a köznemesi réteg erősödését, s ez az osztály játszott azután a nyelvkérdés eldöntésében fő szerepet.

De vajon rendelkezett-e ez a nyelvváltozat alkalmas eszközkészlettel ahhoz, hogy a latin szerepét átvegye? Bizony, csak nagyon szerényen. A jog, a természettudományok, a politika, a közigazgatás körében nem alakult ki használható, széles körben ismert magyar szókincs, a latin kifejezések használata sokáig elkerülhetetlen volt, s a tudomány nyelve akkor is a latin maradt, amikor a törvényes jogalap megvolt már a magyar nyelvű oktatás elterjesztése számára. Kortársak emlékezéséből tudjuk például, hogy a híres pataki professzor, Kövy Sándor magyar megnyilatkozásaiba kényszerűen latin kifejezéseket zsúfolt. Amikor tehát valaki a latinítás mellett foglalt állást, többnyire a tudományosság érdekében cselekedett. Idő, munka, küzdés kellett ahhoz, hogy magyarul is megteremtsek a tudományok művelésének eszköztárát.

Ilyen aspektusból ítélhető meg az a vita is, amely II. József nyelvrendelete nyomán bontakozott ki. Ugyanis a cél az volt, hogy a *latin* (és *nem* a magyar)

⁶ Vö.: KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. II. kiadás, Bp., 1983. 62-63.

helyét foglalja el a német, hiszen nyilvánvaló volt már, hogy a holt nyelvvel szemben az élőnyelv sokkal hajlékonyabban képes az egyre bővülő igények kielégítésére. Ezzel egy bizonyos pontig Kazinczy Ferenc is egyetértett. A német – II. József elgondolása szerint – annak a birodalomnak lett volna egységes nyelve, amely oly sokféle etnikumot fogott keretbe, hogy célszerűnek látszott egyik nyelvének a többi fölé helyezése helyett a Habsburgok kormányzatának nyelvét általános közcélú használatra bevezetni. A magyarság nyelvi tudata azonban sokkal erősebb volt már ekkor annál, hogy ezt elfogadhatta volna, mert a német nyelv elterjedésétől nemzeti létét érezte fenyegetettnek. A magyar nyelv hivatalossá tétele 1844-ben viszont azzal járt, hogy a királyság népességének a fele a maga anyanyelvét félthette a magyartól.

Egy XX. századi szlovák író és publicista szemére is veti Kazinczynak egy – mechanikusan kiemelt – tételét. Hallgassuk meg az ő szempontját: „Szlovákká az a szeretet tette az embert, amellyel nemzete iránt viselkedett, de még inkább s mindennekelőtt az a gyűlölet, amelyet az idegen kezek és idegen kemencék iránt érzett. *Ha a magyar nyelv bevezettetik* – mondta Kazinczy már 1790-ben –, *az idegen vagy magyarrá válik közöttünk, vagy éhen hal.* A jóslatból negyven év alatt kélrelehetetlen sors lett.”⁷ A szerző nem jelzi idézetének forrását, kétségtelen azonban, hogy Kazinczynak arra a levelére utal, amelyet Kassáról 1790. március 8-án írt a „Hadi és más nevezetes történetek” szerkesztőségének. Hosszabban idézek belőle, mert fontos megnyilatkozás ez témánk szempontjából:

„Ha a deák nyelvet vesszük elő: úgy örökösön bészárjuk a tudományok elterjedése előtt az útát. Egészen a retorikáig, azaz életünknek csaknem fele részéig azt a nyomorult konyhai deákságot tanulnánk egyedül, amelyet ekkoráig iskoláinkban és iskoláinkon kívül hallottunk, s nem lesz időnk valóságoknak tanulására. Ezenfelül ha a magyar nyelv hoztatatik bé (amelyre az uralkodás terhére oly fáradhatatlanul hordott JÓZSEF maga is hajlott, a deák nyelvtől elállván, és utolsó tavalyi rendelése mellé nem a deák, hanem a magyar fordítást tételni parancsolván), nemzetünkben különös nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem-magyar közt vonva, s az idegen vagy magyarrá lesz köztünk, vagy éhhez hal el; szemlátomást fogunk előmenni a tanulásban, magyar csemetéink magyar nevelőket kapnak, s a mesterségekben és tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint amilyenre Németország lépett, minekutána a kiholt római és az idegen francia nyelvtől elállott, s tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit. – E célnak elérésére pedig elmúlhatatlanul s mindennek felett az kíváncsi meg, hogy az iskolákban magyar nyelven taníttasson az ifjúság. Mely annival könnyebben megeshetik, mivel már ekkoráig is sok magyar könyveink vannak, a szükségeseket pedig tanúljaink elkészíteni képesek lesznek.”⁸

⁷ VLADIMÍR MINÁČ: *Összefüggések*. Pozsony, 1980. 143. – Hasonló megnyilatkozások találhatók a 154., 155., 202. lapon.

⁸ KAZINCZY FERENC: *Levelek*. Válogatta és szerkesztette Szauder Mária. Bp. 1979. 24-25.

Fel is sorolja név szerint azokat a tudósokat, akik országszerte a magyar nyelvű tudományosságért tehetnek valamit, köztük Patakról Szentgyörgyit, Öryt, Szilágyit és Szombathit. Úgy véli, attól, hogy törvénykönyveink latinul íródtak, folynak a törvényes perek magyarul, mint ahogy Pázmány is prédikált magyarul, noha a Vulgata latin nyelvű. Nem veti el a latint teljesen, mert azt „mind a törvényért, mind a teológiáért, mind a klasszikus íróknak értéséért” érdemes tanulni és tudni. Majd így összegez: „Tanúljunk deákul: sőt tanúljunk németül is, s ha reáérünk francúl, ánglusúl s olaszúl is; de szemeink mindenek felett oda légyenek függesztve, hogy a magyar légyen az **első és közönséges**, és hogy azt a német, tót, rác és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol csak benne mód vagyon.”⁹ Véleménye szerint vannak már felkészült bázisai a magyar nyelv terjesztésének: „kész a pozsonyi és pesti nevendék papság is, nemzetünk egyik felekezetének jóvendőbeli vezetője; kész Patak, Debrecen, Erdély, Losonc, s több magyar iskoláink.”¹⁰ A végső summázata pedig ez: „Ha a magyar nyelvet hozzuk bé, állani fogunk: ha a deák nyelvet hozatik vissza, később vagy előbb elől az idegenek özöne, s nemzetünk korcs zűrzavar lesz.”¹¹

Érdemes volt erre az 1790 tavaszán íródott megnyilatkozásra részletesen kitérni, mert sűrítetten tartalmazza azokat a bonyolult körülményeket, amelyek a nyelvkérdés megítélésében mellőzhetetlenek. Mi most ezekben nem mélyedhetünk el, bármennyire izgalmas lenne is, a helyzet megértése érdekében inkább Bíró Ferenc elemzését hívjuk segítségül.¹² Ő abból indul ki, hogy a korabeli viszonyok között inkább a *hungarus* tudat élt a többnyelvű régiókban, ahol a társadalmi érintkezés különböző szintjein más-más nyelv szolgált a kommunikációs kapcsolat eszközeként, míg a XVIII. század közepén formálódni nem kezdett egy új nemzettudat, amelynek már a közös nyelv az alapja. A nyelvkérdés alakulásában szerepet játszott a kormányzat engedékenysége, II. Lipót nyilatkozata 1790 áprilisában arról, hogy terjeszteni kívánja a magyar nyelvet.

Érdekes fejtegetést olvashatunk arról, hogy korábban a korona, a zászló, az öltözet voltak a nemzeti létet reprezentáló jelek (ennek tükröződését a sárospataki iskola történetében is érzékeljük), s csak e korban lép ezek mellé, majd pedig nő ezek fölé a nyelv mint a nemzet reprezentánsa. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a nyelv adottság az irodalom művelésében, hogy hatékony eszköz lehet a társadalmi rétegek közötti kommunikációban (hiszen a latint csak a felsőbb rétegek birtokolták), hogy a nemzet megkülönböztető jeleként kell becsülni, és hogy fejleszthető, fejlesztendő anyag. Ez utóbbi vezet rá Kazinczyt, hogy a nagy művek létrehozására alkalmas nyelv a valódi érték, (ezért oly fontos számára a fordítás még az eredeti művek alkotásának rovására is).

⁹ Uo., 26. A kiemelések Kazinczytól valók.

¹⁰ Uo. 26.

¹¹ Uo. 27.

¹² BÍRÓ FERENC: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp., 1995. Művében külön fejezetet szentel a nyelvkérdésnek: 117-138.

Bessenyei, majd a nem nemesi származású tollforgatóink törekvései nyomán elfogadja a közvélemény, hogy nem a kard, hanem a penna a nemesedés legfőbb eszköze. A kialakuló értelmiség számára a nyelv a nemzethez való tartozás kritériuma, ezáltal felértékelődik az írástudók jelentősége.

Talán sikerült – ha vázlatosan is – érzékeltetni, milyen sokféle erő, tendencia hat a XVIII. század végén és a XIX. század elején, amelyeket figyelembe kell vennünk az iskolai anyanyelvű nevelés térhódításának – és olykor átmeneti visszaszorulásának – értékelésekor. Nem egyszerűen haladás és maradiság harcáról van szó, hanem a bonyolult helyzet eltérő hangsúlyú értékeléséről, a kihívásokra adott különböző válaszokról. Hogy végül a magyar nyelvű oktatás általánossá lehessen Sárospatakon, ahhoz szükség volt a feltételek fokozatos megteremtésére, a közgondolkodásban a konszenzus létrejöttére, az igények egyértelmű megfogalmazására.

Ami a feltételeket illeti, ahhoz – többek között – szükség volt megfelelő tanönyvre. Megalkotásához Kazinczy segítségét is kérték Patakon. Egy 1808-ból való leveléből tudjuk: „Hozzá fogtam az Aesthetikai Magyar Grammatika írásához, 's most inkább tapasztalom, hogy Herkulesi erő kívántatik az Augiás istálójának kitisztítására. Nálam az Orthoepéja nagy részü foglalt-el, mert nem csak *írni, de jól kimondani* sem tudjuk a' szokat. Azonban legfőbb igyekezetem az, hogy paragraphusaim *elevenséggel, ízléssel, 's praecisióval* légyen írva, hogy a' munkát ne kellessék izzasztó fáradással olvasni.”¹³ A következő évben arról számol be: „...mihelyt lehet, Patakon leszek 's a' parancsolt Munkát a' Grammaticai részben ugyan Septemberig, a' Stylisticaiban pedig azután nem sokára bizonyosan elvégzem. Sokat dolgoztam e' végre már; de nincs olly rendben, hogy bemutathassam...” És hozzáteszi, hogy könyve eltér „a' szoros iskolai-Systemától, mely a' testet nem a' maga szépségében, hanem *anatomiai őszvekötdéseiben* látatja...”¹⁴ Részben a munka nehézségeivel, részben Kazinczy egyéb feladataival magyarázható, hogy a grammatikai és stilisztikai tankönyv nem készült el. Majoros Andrásra és másokra várt a tankönyv megalkotásának munkája.¹⁵ Kazinczy pedig megvívta a maga pennaháborúit, nyelvújítási harcát, amelynek eredményeként finomult az irodalmi ízlés, gazdagodott a kifejezésmód. Erre is szükség volt a magyar nyelv iskolai diadalához, mint ahogy arra is, hogy a tanári kar – viták tüzeiben – végül elfogadja, ami ebből az ízlésreformból és nyelvújításból az iskolára vonatkozik.¹⁶

Ami pedig a nyelvkérdés megoldásához szükséges konszenzust, általános igényt illeti, a sárospataki diákiffjúság önképző kezdeményezéseire kell hivatkoznom elsősorban, mint érdekes helyi színpadra. Gondoljunk az 1813-ban

¹³ KAZINCZY FERENC *Levelezése*. V. kötet, 349. - Lásd e témáról: ZSOLDOS BENŐ: *Kazinczy Ferenc nyelvtan-írói munkássága*. Sárospataki Lapok, 1896. 898-901.

¹⁴ KAZINCZY FERENC *Levelezése*. XXII. kötet, 377.

¹⁵ Vö.: FENYVESI ANDRÁS: *Majoros András, az első sárospataki magyartanár*. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 9. 1985. 33-57. Továbbá: FEHÉR ERZSÉBET: *Sárospataki tanárok magyar nyelvű tankönyvei a Kollégium első és középső szintje számára (1793-1848)*. Miskolc, 1989.

¹⁶ Vö.: RÁCZ LAJOS: *Kazinczy és a sárospataki főiskola*. Debrecen, 1931.

megjelent *Poétai Gyűjtemény* két kötetére,¹⁷ illetve az 1832-ben megalakult Ifjú Egyesületre. Nagy József, Szemere Pál, Ormós László, Ungvárnémeti Tóth László nemzedékére emlékeztetnek, akiknek feladatvállalásában előbukkan a széphalmi mester hatása halálát követően is. Közülük a legtehetségesebb ifjú zseni, Ungvárnémeti Tóth László vallja meg a nagy előd jelentőségét epigrammájában.¹⁸

*Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a' Révay könyvét;
Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.*

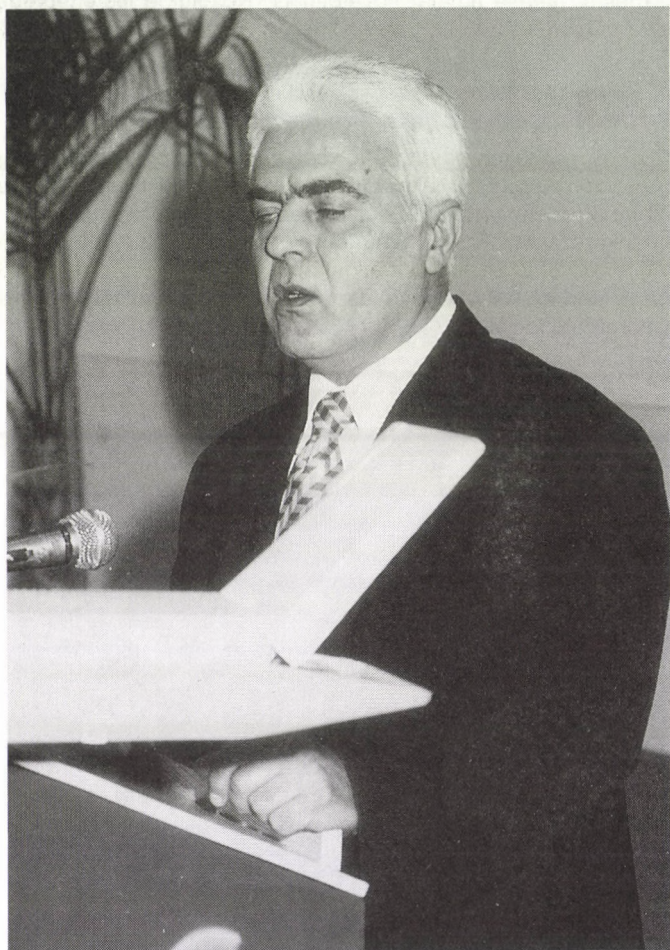
A tanárok és a deákok együttes felkészülése a záloga annak, hogy amikor 1844-ben a törvény szerint is a magyar válik hivatalos nyelvvé, Patakon nem kell semmit újrakezdeni, tartalmas helyi teljesítményekre lehet építeni.

Izgalmas korszakot idéztünk tehát fel e pár percben a XVIII. és XIX. század fordulójáról, amellyel talán azt példázhattam: a legnehezebb, nagyon összetett feladványra is meg lehet találni a választ, ha igazán akarjuk. Talán most is, egy újabb századforduló idején.¹⁹

¹⁷ Vö.: BODOLAY GÉZA: *Irodalmi diáktársaságok. 1785-1848.* Bp., 1963. 650-651. - KOMÁROMY SÁNDOR: *A sárospataki 'Poétai gyűjtemény' 1813-ból.* Széphalom, 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1995. 295-300.

¹⁸ UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ: *Révay és Kazinczy.* - Idézi Váczy János: *KAZINCZY FERENC Levelezése*, XIII. kötet, 555.

¹⁹ Elhangzott a Comenius Társaság és a Comenius Tanítóképző Főiskola 1997. november 3-án rendezett emlékülésén.



Dr. Komáromy Sándor főiskolai tanár előadását tartja

KOMÁROMY SÁNDOR

Hagyomány és modernség a XVIII-XIX. századi kéziratos diákköltészetben

Megtisztelő számomra, hogy az első alkalommal megrendezett Tudomány Napján, az önálló tanítóképzés megindításának 140. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen a magyar irodalomtörténet kevésbé ismert és feltárt területéről szólhatok.¹

A sárospataki XVIII-XIX. századi kéziratos versgyűjtemények sajátos helyet foglalnak el a magyar irodalom fejlődésében. A sajátos minősítést e kódex-szintű irodalom keletkezése, létformája, tartalma és funkciója, esztétikai értéke indokolja. E kéziratossággal viszonylag keveset foglalkozott irodalomtörténet-írásunk. A kisebb közlemények mellett jelentős Szabó T. Attila munkája, akit alapvetően bibliográfiai megközelítés vezetett, majd hasonló feladatot végzett el korszerűbb módszerekkel, mennyiségileg is nagyobb anyagot feltérképezve Stoll Béla is. Stoll bibliográfiája ma kézikönyvnek tekintendő, nélkülözhetetlen eszköze a téma kutatásának. O. Nagy Gábor disszertációjában a debreceni és a sárospataki református kollégium kb. 1780-1835-ig terjedő időszakában virágzó gyűjteményirodalom életformáját, keletkezését és az irodalmi népiesség szempontjából is számításba vehető egyes epikai és lírai szövegeit elemző módon mutatta be. Hézagpótló művet jelent Bán Imre és Julow Viktor antológiája, amely egy tanulmány és bő jegyzetanyag kíséretében főként ismeretlen anyagot közöl, elsősorban a debreceni kéziratos irodalomból. A közelmúltban pedig Kosáry Domokos könyvének újabb elvi-módszertani szempontjai jelentenek előrelépést a kéziratos diákirodalom kutatásában.

Mindenekelőtt célszerű röviden néhány terminológiai és szemléletbeli gonddal foglalkozni, ugyanis ezek tisztázása közelebb visz témánk részleteinek megértéséhez. A továbbiakban, amikor kéziratos versgyűjteményekre, énekeskönyvekre utalunk, egyértelműen olyan szövegekre gondolunk, amelyeket diákok vagy volt diákok írtak és másoltak, s ezen kötetek anyagát nem nyomtatott szövegből kölcsönözték. Éppen ezért határozottan különbséget kell tennünk az általunk feldolgozott kéziratos énekeskönyvek, versgyűjtemények és a népi kéziratos könyvek között.

¹ Elhangzott a Comenius Társaság és a Comenius Tanítóképző Főiskola 1997. november 3-án rendezett emlékülésén.

A kéziratos énekeskönyvek, versgyűjtemények szerzői kizárólag művelt, iskolázott személyek. A szerzők személyén túl az időbeliség is indokolja a határozott különbségtevést, az elválasztást. Míg a művelt személyek által írt kéziratos gyűjteményeket a XVI. századtól a XIX. század elejéig tartja számon az irodalomtudomány, addig a népi kéziratos könyvek főként a XIX. és a XX. században keletkeztek. A XVI-XVII. századból népi kéziratos könyv nem maradt ránk. Abban is egyértelmű álláspontunk, hogy a XVI-XVII. századi kéziratos kötetekben a népies vagy ahhoz közel álló szövegek szerzői is minden bizonnyal iskolázott személyek. Továbbá a különbségtevésben azt is számításba kell vennünk, hogy mindkét kéziratosságban más a szöveg leírásának indítéka, ebből következően más a kötet és tartalom funkciója, az olvasó közösség életében elfoglalt helye.

Egy-egy kötet létrejöttét minden bizonnyal – mint ezt a későbbi részletezések is megerősítik – nem elsősorban a szövegek közlési szándéka, a nyilvánosság keresése motiválta, hanem inkább a szubjektív indíték, az irodalomszeretet, az ízlés vonzereje, a későbbi hivatással is összefüggő tudatos szövegválogatás és -alkotás. Ezért is kap – úgy véljük – talán nem túlzó hangsúlyt elsősorban a szöveg, a mű és nem az alkotó. Hiszen a versgyűjtemények, s még inkább a szövegek rendszerezését lehetetlen egyértelműen csak a szerzők szerint elvégezni, ugyanis ezeket vagy nem ismerjük, vagy a kötet elnevezése valamilyen külső jellemző alapján történt. Tehát nem kerülhetjük ki annak vizsgálatát, hogy milyen iskolai, egyéni, illetve közösségi inspiráció formálta a versírás és másolás gyakorlatát; a szűkebben vett irodalmi szövegek, a korábban jelzett heterogén tartalom gyűjteménybe kerülését, azaz egy-egy kötet létrejöttét.

A kéziratos versgyűjtemények keletkezése, a versek tematikai sajátosságai összefüggnek a korabeli iskolai poézisoktatással is. Szauder Józsefnek a fiatal Csokonai verstípusairól írott megállapításai részben ráillenek a diákköltők verselésére. Az iskolai költészeti oktatásban az ún. propozíciós verselés műfaji keretei a *pictura* és a *sententia* képviselte. A *pictura* elsősorban leíró szándékú, amelyben a részletek, tárgyiasság, esetleg a jelenségek, állapotok finomabb árnyalatai kapnak elsőbbséget, míg a *sententia* bölcselkedő, a kitűzött tétel bizonyítását, kibontását hordozza, s ezért általánosabb érvényű gondolati költészetet jelent.

Bármelyik propozíciós feladványtípust is vizsgáljuk, minduntalan – néhány jobban sikerült verstől eltekintve – kiütköznek a verselők tehetségének korlátai. Ezeket a korlátokat a bőbeszédűségben, az erőltettségben, a közhelyek sokaságában, a reminiscenciákban vagy a dőcögő verselésben, a kompozíciók esetlenségében ismerhetjük fel. Az egyes kötetekből tucatjával idézhetnénk a propozíciós verstípust teljesítő vagy ehhez közelálló költeményeket. Most megelégszünk azzal az általánosítással, hogy az iskolai versírógyakorlat nem jelentéktelen tényező a kötetek tartalmában, anyagának szerveződésében.

A sárospataki XVIII. századi kötetek különösen bővelkednek aktuális szövegekben. Az aktuális szövegek egyik csoportját a halotti búcsúszózatok, különféle köszöntők, imádságok képezik. A búcsúszózatok, epitáfiumok, köszöntők másolá-

sa, írása egyértelműen összefügg a hivatásra készülés, illetve a hivatás mindennapi gyakorlásának szándékával. Ezért úgy látjuk, hogy ez a tényező is értékelendő egy-egy kötet létrejöttében.

Az alkalmi beszédírás sem gyökértelen, hiszen időszakunkban a retorika tanítása éppúgy része volt a középiskolai képzésnek, mint a már jelzett poetikai. A vallásos szöveganyagból hatókörét illetően kiszűrhető egy kisebb csoport, amely inkább szubjektív indítékú, az illető másoló egyéni lelki épülésének, imádságainak foglalatjai; míg mások inkább nyilvános tartalmúak, meghatározó bennük a lokális jelleg, elhunyt, ismert személyek, professzorok, diáktársak halotti búcsúztatói. Könnyedén felismerhető az azonosság, az „egy kaptafára” szerkesztés, itt-ott villan fel némi eltérő, egyénítő szín.

A poetika- és retorikaoktatás kötetteremtő hatása mellett szólnunk kell a látszólag irodalmon kívüli szövegekről, amelyekről azt gondoljuk, hogy befolyásolták a gyűjtemények tartalmát. Ezeket felvilágosító, ismerettartalmú szövegeknek nevezhetnénk, ugyanis minduntalan valamilyen művelődési anyagot hordoznak. Úgy, hogy részint a mindennapok életével kapcsolatos háztartási ismereteket közvetítenek, részint pedig különfajta gyógyítási eljárásokat ismeretnek. Bár a gyógymódok legtöbbször a ma emberét mosolygásra készíti, mégis azt kell mondani, ezek a tanácsok feljegyzésük idején nagyon is gyakorlati és értékkel bíró információk lehettek. Ezek alapján azt gondoljuk, a szövegek – hasonlóan a korabeli kalendáriumokhoz – az ismeretterjesztés korai, csírában lévő változatát képviselik, s tudatos előzményei a későbbi népfelvilágosító, népművelő törekvéseknek.

Sajátosan értelmezendő kéziratos versgyűjteményeinkben a népiesség is. A korabeli elmélet és az irodalmi gyakorlat sem választja el egymástól a népi és a régi fogalmát. A népi azonos a régivel. A népnek, pontosabban a népköltészetnek és a régi kéziratos énekköltészetnek azonosítása vagy bizonyos mérvű keverése teljesen érthető. Összehasonlításuk során annyi közös mozzanat (szövegfejlődés és -sorvadás, kompiláció, a terjedés módja, a folklorizálódás stb.) található bennük, hogy az első benyomás az – bár ez hamis –, hogy a kettő azonos. A régi, népi és népszerű keveredésének kitűnő példái a XVIII. és a XIX. századi verses gyűjtemények. A fogalom differenciálatlanságát példázza Révai Miklós 1782-ben a pozsonyi Magyar Hírmondóban megjelent felhívása is, amely „a köznép száján forgó régi versek és énekek gyűjtésére” mozgósít. Révai a népi régi énekekben már tudatosan világias nemzeti hagyományt lát, amelynek megbecsülése jelentősen segítette az irodalmi népiesség fejlődését.

Már az eddigiekből is körvonalazható az a megállapításunk, hogy egy-egy kötet létrejöttét több indíték is meghatározta. Mégpedig úgy, hogy egyesekben a már leírtak közül az egyik (pl. sententia, piktúra vagy halottbúcsúztató), míg a következőben egy másik (pl. kortörténeti feljegyzések, iskolai szövegek, imádságok, receptek) válnak kötetszervező erővé, határozzák meg a kötet egészét, illetve egyes részleteit.

Nem lenne teljes a kép, ha mindezek mellett nem szólnánk az olyan szövegekről – amelyek szintén kötetteremtő hatással bírhattak –, mint a politikumot

hordozó szövegek. A kötetek tartalmi elemzésénél részletezzük e szövegtípust is, most csupán a tematikailag, gondolatainkat erősítendő utalunk az országgyűlési feljegyzésekre, a labanc- és kurucsfülfő (!) versekre, a XVIII. század aktualitásait megéneklő szövegekre, a Mária Terézia halálán kesergő tucatnyi versetetre, a német-magyar ellentétre. Vagy arra a „komédiás Játék”-ra, amely típusát tekintve szinte egyedülállónak tekintendő az általunk feldolgozott több ezer oldalnyi kéziratban. Politikumot hordoz ez is, ha burkoltan is, a „terhes dolgozásban megfáradt munkásember” teljesíthetetlen vágyait éneklí meg az egykori szerző. Mindent összevetve: tanulságos annak nyomon követése, milyen szemlélet tükröződik a szövegekben, hogyan vélekedtek az egyes eseményekről, mennyire voltak toleránsak a másolók, s egyáltalán mi tartott számot érdeklődésükre.

A mennyiségi tényezőket tekintve ma már csupán a meglévő kéziratok kötetek száma iránymutató. Az mindenképpen bizonyos, hogy napjainkban csak a kötetek töredékével dolgozhatunk. Minden bizonnyal jóval több kötet létezhetett, a kutató gazdagabb anyagot találhatott volna akár még a múlt század végén is. Sajnos nem kevés az olyan kötetek száma, amelyek elvesztek vagy megsemmisültek. Feltevésüket erősíti a kötetek mai állapota is. Szinte mindegyikük agyonolvasott, tépett, szakadozott, kézzel kézre járt viharvert példány. Tanulsága annak, hogy forgatták és olvasták lapjaikat.

Számszerű, hiteles adataink csak a bibliografált anyagra vonatkozhattak. Ez azért fontos, mert az alább közölt adatok is a megtalálható kötetek számát jelzik, s hogy mennyire nem végleges, mutatja az, hogy még napjainkban is kerülnek elő kéziratok kötetek. Legutóbb Kecskeméten bukkantak egy kéziratgyűjteményre, amelyet bizonyos Z. T. írt Sárospatakon, 1811-ben. Figyelemre méltó három olyan kéziratok kötet, amelyekre e dolgozat írója talált rá. A köteteket sem a jelzett Stoll-bibliográfia nem ismeri, sem a szakirodalomban nem található rájuk utalás.

A gyűjtemények szöveganyaga több ezer oldalt tesz ki. Stoll Béla bibliográfiája alapján a sárospataki Nagykönyvtárban lévő kéziratok köteteket időrendben így csoportosíthatjuk:

1556 - 1700 közötti	4	(2 megsemmisült)
1700 - 1750 közötti	4	(1 megsemmisült)
1750 - 1800 közötti	23	
1800 - 1840 közötti	45	
Összesen:		76 kötet, terjedelmük kb. 9032 levélnyi.

Jelentős az eltérés a XIX. század javára. Megjegyezzük, főként az 1820-30-as években jelentősen megszorodtak az olyan kötetek, amelyekben nagyon gyakori a nyomtatványokból átvett, kölcsönzött szöveg. Ez például – sok egyéb mellett – általában nem jellemző a XVIII. századi gyűjteményekre. A közölt időmegjelölések körülbelüli értékek, ugyanis a gyűjtemények időmegjelölése nem minden esetben pontos, sőt a másoló sem tartja fontosnak az évszám feltüntetését. Nem tartozik szorosan vizsgálódásaink körébe az időjelölés, a hó-

napnevek nyelvi megformálása, de a gazdag anyagban könnyedén felfigyelhetünk a kötetek különböző datálásaira.

Az időrendhez azt is számításba kell venni, hogy egy-egy gyűjtemény anyaga – éppen a sajátos létforma természetéből adódóan – évek, évtizedek munkájának eredménye. A kötetek írásképe sem mindig homogén, eltérő kézírásokat is találhatunk. Ez arra vall, a kötetek kézzől kézre jártak, s az idők folyamán a tulajdonos személye is változhatott, a meglévő üres lapokat új szövegek feljegyzésére használták fel. Iménti megállapításainkat hitelesítik az olyan szövegek is, amelyek teljesen kívül állnak a tágon értelmezendő korabeli irodalomfogalmon is. Nevezetesen arra gondolunk, hogy ezeket a köteteket nap mint nap használhatták, mintegy „munkaeszközként”, a tulajdonos számára a fontosnak tartott ismeretek, információk megőrzője lehetett egy-egy kötet.

Többezer oldalnyi szövegelemzés alapján korántsem beszélhetünk homogén tartalomról. A legkülönbébb rövidebb és hosszabb szövegek kerülnek szervesen egymás mellé, indokolható vagy tervezett szerkesztői elrendezés nélkül. Az általunk készített csoportosítás egyrészt a domináns tartalmat fogalmazza meg, azaz a szövegekben egyértelműen körvonalazható jelentést nevezi meg, másrészt a sorrendiség mutatót hordoz, és szövegtípus gyakorisági útmutatóként is szolgál. A szövegek tartalmi-tematikai csoportosítása:

1. Alkalmi szövegek, köszöntők.
2. Népdalszerű szövegek, folklór, népiesség.
3. Receptek, kuruzslások; népoktató, népfelvilágosító ismeretek.
4. Iskolai eseményekhez kapcsolódó versezetek.
5. Kortárs történelmi aktualitások.
6. Vegyes prózai szövegek.
7. Vallásos tárgyú szövegek; imádságok és bibliai helyek magyarázatai.

Úgy véljük, a leírt csoportosítás is kellőképpen tükrözi és részletezi a kötetek sokszínűségét, a tartalomban jelen lévő differenciáltságot.

A XVIII. századi sárospataki kéziratos versgyűjtemények behatóbb és főként komplexebb kutatása értékes – művelődéstörténeti, irodalomszociológiai, zenetörténeti, nyelvtörténeti stb. – adatokkal gazdagíthatja Sárospatakkal is kapcsolatos eddigi ismereteinket.²

² Lásd bővebben: *Kornáromy Sándor*: A XVIII. századi sárospataki kéziratos versgyűjtemények (alkalmi szövegek, köszöntők). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. Miskolc, 1989. 189-194.; *Kornáromy Sándor*: A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények. Debrecen, 1992. 7-15.



Dr. Deák Gábor ny. középiskolai igazgató előadása közben

DEÁK GÁBOR

Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban

A magyar neveléstudomány erkölcsi kötelességének tesz eleget akkor, amikor Imre Sándor halálának 50. évfordulóján megemlékezhetünk személyéről, összefoglalhatjuk azt, amit mintegy fél évszázad alatt írt, oktató, nevelő, művelődéspolitikai munkásságával tett a magyar pedagógiai közgondolkodás formálásában, a változó történelmi és társadalmi, politikai körülményekben mintegy kiegyensúlyozott, történetileg és tudományosan megalapozott, a magyar érdekeknek megfelelő középutat jelölt ki, amely megóvta követőit, tanítványait a túlzásoktól, akire felnézhettek azok, akik választ vártak a sorsfordulón, feleletet kaphattak a nemzeti megmaradás kérdésében. Hogy a magyar pedagógiai közgondolkodás – s ennek körében elsősorban a protestáns világnézet – formálásában pedagógiai tanításai központi szerepet töltöttek be az I. világháború előtt, a dualizmus válságának időszakában, az I. világháború alatt, majd a forradalom alatt, de különösen a Trianon utáni Magyarországon, annak kulcsa kétségtelenül puritán, önmagához is szigorú erkölcsi felfogásában, életvezetésében kereshető, amelynek normái szerint ellene volt mindannak, ami a változó történelmi körülmények között romboló lett volna, s mindig olyan utat keresett és mutatott, amely az építés és a nemzeti megmaradás lehetőségeit foglalmazta meg. Hogy aztán jobb- és baloldali ideológiák bírálták nevelési koncepcióját és rendszerét, nem változtat életművének értékén, s hovatovább mindinkább visszatérünk hozzá.

Halálának 50. évfordulóján¹ – tudtommal – csak a Duna-melléki Református Egyházkerület emlékezett meg róla, kötelességünk, hogy pedagógiai fórumokon, szervezetekben, körökben is megemlékezzünk életművéről, szoros összefüggésben nevelő személyiségével, tiszta, erkölcsileg is feddhetetlen pedagógusi jellemével. Hogy erre lehetőségünk nyílik most, köszönetet mondok a Comenius Társaság vezetőségének, a mai felolvasó ülés szervezőinek.²

Hogy bemutassam Imre Sándor pedagógiai munkásságát, irodalmi, kulturális szerepét, az alábbi kérdések megvizsgálásával kívánok egységes képet adni: az indíttatás: a Böhm-Schneller-iskola; Imre Sándor vizsgálódásai a magyar pedagógiai gondolkodók tanításaiban (Apáczai, Széchenyi, Eötvös, Weszelényi gondolatai); a nemzetnevelés fogalma és tartalma Imre Sándor gondo-

¹ Imre Sándor 1877. október 13-án született és 1945. március 11-én halt meg.

² Ez az előadás Sárospatakon hangzott el, a Comenius Társaság felolvasó ülésén.

latrendszerében; a neveléelmélet rendszere Imre Sándor Neveléstan és Népis-kolai neveléstan című könyvében; Imre Sándor, a kultúrpolitikus; Imre Sándor, a közoktatás szervezője.

1. Imre Sándor indíttatása

Imre Sándor a kolozsvári református gimnázium elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatója lett. Ez az egyetem a múlt század végén vonzotta a filozófia-pedagógia iránt érdeklődőket. Az 1896-ban Kolozsvárra áttelepített Református Teológiai Fakultás – amely Nagyenyedről került oda – nemcsak forma szerint volt az egyetemé, hanem szellemileg szorosan összetartozott vele. A teológusok az egyetemen hallgatták Böhm Károly filozófiáját, Schneller István pedagógiáját. Az a neves professzornemzedék, amely a századfordulótól a II. világháború végéig meghatározta a protestáns tanár- és lelkészképzést, ebből az iskolából került ki. Így Ravasz László, Bartók György, Tankó Béla, Tavasz Sándor, de még Böhm tanszékének örököse, Pauler Ákos is. Halassy Nagy József írta: „A filozófus a szellem papjává magasztosult és zordon tanításának fensége nem tévesztette el hatását azokra a protestáns teológusokra, akik Böhm lábainál ülve hallgatták fejtegetéseit”; Pauler Ákos Böhm művét folytatta.³

Böhm Károly (1846-1911) szellemfilozófiája, értékrendszere a neokantiánus filozófia kritikai idealista önálló rendszere, amely a valóság magyarázatában az adott valóság és a benne élő ember összetartozásának megértését tette vizsgálat tárgyává. „Az ember és világa” köteteiben azt bizonyította, hogy a kettő elválaszthatatlan. Tanítványa, Bartók György – aki életrajzát megírta, műve IV. kötetét, „Az erkölcsi érték tana” című részt sajtó alá rendezte – az *Eszme* filozófiai vizsgálatával, az „abszolút Eszme” fogalmával mutatta fel a *Szellem*, a tudat végső forrását, amelyen aztán Tavasz Sándor kimunkálta a *transcendentál filozófia* gondolatrendszerét. Tankó Béla – előbb szászvárosi református vallás-tanár, majd a debreceni Tisza István Tudományegyetem filozófia professzora – úgy foglalta össze Böhm életművét, hogy „Böhm filozófiájának minden egyes történetileg kialakult tagozata, ismeretelméleti törzse, éppúgy mint lélektana és főleg értékelmélete, együttesen lesz forrása a pedagógia számára is az elméleti és gyakorlati nyereségben”.⁴ Ebből a kiindulásból Varga Béla (1886-1942) „A lelkiismeret” című filozófiai fejtegetéseiben Wundt „Etika”, valamint Böhm „Etikai lélektana” című műveinek összevetésével adott filozófiai erkölcsi rendszert a lelkiismeret szabadságának hangsúlyozásával. Hasonló kiindulási alapot jelentett Böhm filozófiája Gönczy Lajos későbbi kolozsvári teológiai tanár „Az érzelem problémája” című, 1914-ben megírt doktori értekezésében, amelyben Wundt tapasztalati lélektana és Münsterberg kísérleti lélektana felhasználásával filozófiai etikai témát dolgozott ki. De Böhm hatása még sokáig kimutat-

³ Halassy Nagy József: A filozófia. 300.

⁴ Kemény Ferenc: Pedagógiai Lexikon, 1935. (Révai kiadás) 252-253.

ható a magyar, főleg protestáns filozófiai irodalomban. Böhm szellemi társa volt a kolozsvári egyetemen *Schneller István* (1847-1939), akinek „személyiség-pedagógikája” ugyancsak tanítványokat nevelt, mint például *Imre Lajost* (1888-1974)⁵, aki 1912-ben „A gyermek vallása” című disszertációval indult. Leghívebb tanítványa mégiscsak Imre Sándor volt, aki valóság-szemléletével tette konkréttá azt, amit Schneller vallásos-pietista lelkülettel elméletileg kidolgozott.⁶ De tanítványa volt Kis Elek, Gál Kelemen is. Előbbi az erkölcs és vallás viszonyát foglalta össze. De országszerte sok volt a tanítványok száma. Csak azokról szóltam, akiket ismertem, akik közül többen professzoraim is voltak. Így ide tartozik *Makkai Sándor* is, akinek 1912-ben doktori disszertációja „Bevezetés a személyiség pedagógikájába” címmel jelent meg a kolozsvári egyetem pedagógiai intézetének kiadványsorozatában.

2. A hagyományok vonzásában

Imre Sándor pedagógiáját ma első nagy munkája, a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről”⁷ megjelenésével és megállapításaival asszociálják. Nem ez volt az első tanulmánya, hanem az „Alvinczi Péter kassai magyar pap élete” című doktori disszertációja 1898-ban. Az említett Széchenyi-könyve egyetemi magántanári munkája volt. 1901-ben lett a kolozsvári református kollégium tanára. Székfoglaló beszédében – „Pálya kezdetén” – azt jelöli meg az iskola feladatának, hogy az a kulturális haladás szolgálata.⁸ Eötvös programjából indult ki, a jogegyenlőség, a szabadság és a nemzetiség gondolatából. A XX. század kezdetén, a dualizmus válsága időszakában, amikor már farkasszemet néztek egymással az európai népek: „Az új században jelek szerint ez eszmékért újból küzdeni kell s a küzdelemben vezetőnek a nemzetiség eszméje látszik”.⁹ Azt is hozzátette, hogy „a nemzetiség eszméje ma még nem békés eszme, s talán soha nem is lesz az, ezért tehát ilyen korban az az iskola közvetlen feladata, hogy a nemzetet a nemzetek küzdelmében való megállásra képessé tegye, s így a nemzet szabadságát megóvja”.¹⁰ Nem valami harci formát hirdet ebben, hanem a szellemi felemelkedés, az erkölcsi jó szolgálatát.

Magántanári próbaelőadásának címe „A magyar nevelés történetének jelentősége” volt. Ebben Széchenyi, Eötvös, Wesselényi tanításai nyomán azt emelte ki, hogy a nemzetiség eszméje a kiindulási alap, ami nem juthatott ér-

⁵ Vö.: *Lásas Magda van Endre*: Imre Lajos élete és teológiai munkássága. Bp., 1992. 3.

⁶ Amikor 1943 májusában a kolozsvári egyetem Pedagógiai Intézetében ünnepélyesen elhelyeztük Schneller István portréját, emlékbeszédemben ezt a különbségtételt tettem Schneller és Imre Sándor gondolatvilága között. Az ott jelen lévő Baranyai Erzsébet elvitte a beszéd szövegét Imre Sándornak, aki azzal a megjegyzéssel küldte vissza: „A köztem és Schneller közti különbség az én tanultságbeli hiányosságomnak tudható be.”

⁷ Bp., 1904.

⁸ Kolozsvár, 1914.

⁹ A magyar nevelés körvonalai. 1920. 2.

¹⁰ Uo. 23.

vényre, „mert nem volt előkészítve az útja”.¹¹ Bár nem volt olyan éles hangú ez a megállapítás, mint Adyé a „Petőfi nem alkuszik” című írásában – hogy tudniillik „ne mondjon bennünket senki országnak és nemzetnek, püspökök és mágnások birodalma vagyunk” – ennek tartalmát nem politikai dogmában, hanem a *közjó* szolgálatában jelölte meg. Ez a *nemzeti nevelés* tartalma is. „Az a folyamat ez, mely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásának fejlődésében alapul szolgálnak”. A nemzeti irány a nevelésben nem valami pejoratív nemzet-fogalom nála, hanem „semmi egyéb, mint a társadalmi tényezők s ezzel az emberi közösség elismerése”.¹² Sehol nem találkozunk Imre Sándor pedagógiájában az utódállamok ma is hangoztatott valamiféle *nemzetállam* vagy totális struktúra fogalmával, hanem „az egyén és az egész (az emberiség) között lévő középen lévő kör a nemzet”.¹³ A *nemzeti nevelés* a neveléstudomány mindenik irányából következik, a személyiség nevelésének pedig alapelvéből fakad. A nemzet az a közösség – s ez Széchenyi tanítása – amelyben az egyes érvényesül, mint az egész emberi közösség tagja. Az egyes ember mint egyén értékes tagja a nemzetnek, s a nemzetek saját egyéniségük alapján szolgálják az emberi közösséget. Ebben Széchenyi alapján a *nemzeti* egyéniség megőrzése és nemes kifejtése a cél. E cél túlterjed a nemzeten, mert az egyetemes emberi elv van benne, az egyéniség elve, amely itt is csak úgy, mint az egyes ember nevelésében az egyéni sajátosságokat veszi alapul. Ennek kidolgozása érdekében foglalkozik az önismeret kérdésével. Hivatkozik Széchenyi „Politikai programtörvény” című művére, amely alapján írja, hogy Wesselényi, Eötvös gondolatainak nem volt kellő hatása. Ennek alapján jelöli meg a magyar neveléstudomány feladatának a *magyar neveléstörténet* megírását. Ide tartozik az iskolatörténet, művelődéstörténet, a közoktatás szervezetének története.

Nem nacionalizmust hirdetett – a szó mai általános és pejoratív értelmében –, ez kitűnik a „Wesselényi Szózata és a köznevelés” című előadásából,¹⁴ melyben éppen a nemzetiségek felől indult nacionalizmus veszélyére hívta fel a figyelmet. Ebben a *közös érdek*, a kölcsönös megértés által létesülő *nemzeti* egység lehetőségeit és gondolatait fejt ki. Az ország „forrongó állapotára” hivatkozik, aminek oka az, hogy az ország lakóit az 1848 utáni fejlődés, a kiegyezés nem tette polgárokká; nemzetiségek, vallások szerint szétdarabolt ország lettünk. Ezért csak az *értelmi fejlődés* segít a jogok megértésében. Az igazi erkölcsi műveltség megtanít a mások velük született jogainak tiszteletére. Kiemeli, hogy a nemzeti érzés nem nyomhatja el az egyesek jogait.¹⁵ Tiltakozik a szűk körű nemzeti elzárkózás ellen. Ellene van a „betyáros” magyarságnak, a szölamoknak. Mindennek eszköze a jó népiskola, a népünk jelleméhez és állásához

¹¹ Megjelent a Magyar Pedagógia 1915. évfolyamában.

¹² I. m. 10.

¹³ I. m. 12.

¹⁴ Az Erdélyi Közművelődési Egyesület keretében 1907-ben Zilahon hangzott el.

¹⁵ I. m. 25.

alkalmazott népnevelés, az alkotmányos lét, a törvénytisztelő polgárok nevelése.

Imre Sándor főműveiről a következőkben nem keletkezésük időrendjében, hanem a tárgyalt korszakok történelmiségéhez ragaszkodva szólnunk.

1. 1907-ben jelent meg az *Apáczai Csere János* című tanulmánya. Arra mutatott rá Imre Sándor ebben az írásban, hogy a nevelés – amelynek feladata a nemzeti kultúra szolgálata – csak nemzeti lehet; vagyis olyan, amely számol a nemzet helyzetével, és tekintettel van a nemzet jövőjére. Apáczai is hangsúlyozza a *nemzeti tudatosságot*, amit az *Ébresztő* szavában oly szenvedéllyel fejez ki: „Ideje felébredned, te álmos, hályagos szemű magyar nép! Kelj fel és állíts iskolákat!” Ő is a környező népek között felismert nemzeti hivatásként a magyarság *sajátos kultúrájának, szellemi önállósításának* eszméjét emeli ki, hisz tudás, műveltség szükséges, hogy megmaradhassunk. Ez kolozsvári székfoglaló beszédében olvasható.

A műveltséget azonban nemcsak a béke fenntartásának eszközeként tekint, hanem a háború folytatásának is elemi feltételeként és egyetlen módjaként a tanult férfiak nagy számát jelöli meg, amint azt majd Széchenyinél is látni fogjuk. Bethlen Miklós írta Széchenyiről, hogy „a legkisebb azok között, akik vezetni képesek, de azok közt, akik ezt tenni akarják, a legnagyobb”. Arra is utal Imre Sándor, hogy Apáczait a *nemzetismeret* vezette, amikor megfogalmazta pedagógiai elveit. A hibák tudatosítása, megismertetése után a javítás és az építés a nevelő feladata. Ehhez a nevelő *hivatástudatára* van szükség. A *tudományosság, a lelki nemesség, a nemzet erkölcsi közösséggé* nevelése teszi Apáczait „nemzetnevelővé”, jóllehet szigorú bírálata és szinte az erőszakig követelő igénye sok ellenséget szereztek neki.

2. Imre Sándor szinte valamennyi pedagógiai írásában visszatér gróf Széchenyi István nevelői gondolataihoz, amelyeknek forrásanyagát igen alapos gyűjtő, kutató munkával állította össze a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről* című művében.¹⁶ 1912-ben a Magyar Természettudományi Társaság Széchenyi-sorozatában jelent meg „Széchenyi és a magyar nevelés jövője” című előadása, amely összefoglalása mindannak, amit az 1904-ben kiadott nagy művében írt le. Mottót is írt nagy műve elé: „*Jövendőnk alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása és nemesebb kifejtése*”.

Már a mű kiindulása is újszerű, szakít az addigi hagyományos elméleti alapozással. Úgy mond: „A nevelés elméletét nem elvont elméletnek nevezett okoskodások állapítják meg, sőt éppen az életnek kell benne alapul szolgálnia ... alkotója a jövőbe néz.”¹⁷ Tiltakozik az ellen, hogy a nemzeti nevelést üres jelszóként használják. Az a kérdés, hogy a nemzetnek az emberiség körében lévő sajátos helyzete, a legközelebb reá váró feladat, mit parancsol. *Felmérre* hivatkozik, aki azt írta: „...a nemzeti nevelés célja és eszközei és az általános

¹⁶ Bp., 1904.

¹⁷ I. m. 3.

nevelés célja és eszközei egymással nem ellentétesek, sőt egymást kiegészítik.¹⁸

Szerinte a nemzeti nevelés az a folyamat, amely alatt a nemzet közös jellemvonásai a nevelt egyén egyéni jellemvonásainak fejlődéséhez alapul szolgálnak.¹⁹ Ezeket a nemzeti jellemvonásokat keresve fordul Széchenyi István munkáihoz, hogy azokból állítsa össze azokat. Különösen a „Kelet népe” című műre épít, de Széchenyi más munkáiból is felhasznál mindent, ami a tárgyra vonatkozik. A kiindulás az ember boldogságkeresésében áll előttünk. Ez pedig Széchenyi szerint összefügg az emberi haladás vágyával, a tökéletesedés igényével. Így a nemzet nagysága, boldogulása is csak önmagában, a nemzetben rejtezik...”, s ahol az emberek már nemzetet alkotnak, ott annak benső kifejtése mindennek a sarkalója, s ahol pedig nincs nemzet, ott legelső a nemzeté alaku-lás, minden lakosnak az emberiség közös jogaiban való részesítése.²⁰ A közjó munkálása a feladat a haladás érdekében, amihez közös munka szükséges. Így a nemzet sok ember egyesülése a közjóért. Ehhez a „nemzeti értelem” lehető legnagyobb kifejtésére van szükség. Ezért harcolni kell a tudatlanság ellen. Széchenyit idézve fogalmazza meg: „A kiművelt emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”.²¹ Az érzelem csak a célt tüzi ki, az értelem a kormányzó. Az egyesekben ezt kell kifejleszteni a lehető legmagasabb fokon.²²

Kimutatja azt is Széchenyi művében, hogy a nemzetiség az, ami a fognak a zománc. Ha egyszer megtörik, megromlik, akkor a belső csont is rothad.²³ A nemzetiséget nem kell rontani! Minden nemzetnek meg kell őrizni nemzeti szel-lemet.²⁴ A fejlődés ne sértse a nemzeti lélek eredetiségét, sajátosságait.

Az 1978-ban kiadott Pedagógiai Lexikon azt írja: „...a nemzetnevelés koncepciója kétségtelenül nacionalista jellegű: a nemzeti egység e művelődésügyi programja sokban jogosult volt a reformkorban, a polgári nemzeté válás időszakában, de továbbbárhírdetése az imperializmus viszonyai között már történelemellenes illuzionizmus”. Ugyanez a lexikon „nacionalizmus” címszó alatt a „burzsoá ideológia” fontos eszközét látja, amely más népek iránti gyűlölködés-sel saját céljai elérésére használja fel”. Sem Széchenyi István gondolatai között, sem Imre Sándor megfogalmazásában sehol sem találkozunk ilyen gyűlölkö-déssel, hiszen mindketten tisztában voltak a soknemzetiségű ország sajátossá-gaival, amelyben a nemzethez tartozás szabadságon és lelki függetlenségen épül fel. Úgy gondolom, e kérdésben is revideálni kell azt a negatív beállítást, amely Imre Sándort is mintegy megbélyegezte a lejáratott és reakciónak bé-lyegzett nacionalizmussal. Azt mondja, hogy a nemzet-nevelés által végzett munkát távoli, magas célok irányítják – ez Széchenyi Istvánra vonatkozik –, de

¹⁸ *Felméri: A neveléstudomány kézikönyve.* 104.

¹⁹ *Imre i. m.* 9.

²⁰ A „Stádium” 88. lapjára hivatkozik.

²¹ *I. m.* 37.

²² *Uo.*

²³ *I. m.* 75.

²⁴ *Uo.* 113.

a célok itt a földön vannak, az emberiség életében elérhetők". Végső cél az emberiség megdicsőítése, minél közelebb juttatása a tökéletességhez, minél teljesebb kivetköztetése a földi salakból, középszerűségből. Közelebbi célja a nemzeti sajátságok megőrzése és szeplőtlen eredetiségében való kifejtése, a nemzetiség biztosítása és erősítése".²⁵ De ez az egyes tökéletesítése által érhető el, munkálható. A végső cél az emberiség tökéletesítése, de ez a közelebbi keretek között, a nemzet keretében lehetséges. Minden nemzet a maga célját kell elérje, az emberiség akkor jut el a tökéletességre.²⁶ Hol van itt lenézés, gyűlölség vagy hatalmi erőszak?

Arról is szól Imre Sándor a Széchenyi gondolatait ismertetve, hogy az egyes nevelésében éppúgy, mint az egész, a nemzet nevelésében *önismeretre* van szükség, ennek következménye az öntudat – a nemzeti öntudat –, ebből ered az önmegbecsülés, az önbizalom. Ezen épül fel az *erkölcsiség*. Azt várja a neveléstől, hogy általa a polgári erény, igazságérzet és hazaszeretet kifejlik. Lelki függetlenség és egyéni szabadság az alapja az ilyen hazaszeretetnek. Arra is rámutat Imre Sándor ebben a könyvében, hogy a magyar jellemvonásokat eddig sem ismerték fel igazán, és fejlesztésére, tökéletesítésére sem törekedett senki.²⁷ Összevethetjük ezt a gondolatot akár *Karácsony Sándor*²⁸, vagy *Szekfű Gyula*²⁹ műveivel, vagy akár *Bartucz Lajos* könyvével,³⁰ s láthatjuk, hogy Imre Sándor gondolatfejtése, nemzetnevelési koncepciója – melyben *önismeretre* épít – bár a maga korában elkésett próbálkozás volt, mégis sürgetően aktuális. Ez is értéke Imre Sándor pedagógiájának.

3. Imre Sándor nemcsak Széchenyi nevelési gondolataival foglalkozott, hogy ismerje, lássa, mi történt a magyar köznevelés ügyében, hanem báró *Eötvös József* művelődéspolitikai szerepét is vizsgálta, feldolgozta. Előbb már 1909-ben „Eötvös nem a múlté” című előadásában foglalkozott Eötvös pedagógiai gondolataival, majd *Báró Eötvös József művelődéspolitikája* című publikációjában foglalta össze Eötvös kultúrpolitikai elveit, azok megvalósítására irányuló törekvéseit.³¹ De forrásul felhasználta Eötvös más munkáit is, elsősorban „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” (1851) című társadalomfilozófiai gondolatvezetésű írását, „Beszédék” (1886) és „Képviselőházi beszédék” (1870) című kötetait, sőt Eötvös szépirodalmi műveit is, mint a „Magyarország 1514-ben” című, történelmi szempontból is forrásértékű művét. Ezek alapján alkotta meg Eötvösről a *polgári humanizmus* vezéreszméje alapján Eötvös *nemzetnevelői* koncepcióját, hiszen a *nemzetnevelés* megfogalmazását már elvégezte mind a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című műve

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 254-255.

²⁷ Uo.

²⁸ Magyar világnézet; Magyar észjárás. 1939.

²⁹ Mí a magyar?; A három nemzedék.

³⁰ A magyar nép. Bp., 1943.

³¹ Kolozsvár, 1913.

második részében, mind pedig az 1912-ben önálló könyvként is megjelent „A nemzetnevelés” című könyvében.

Abból indul ki Eötvös művelődéspolitikai értékelésében, hogy „vizsgálni kell az embert, annak társadalmi viszonyait, meg kell keresni az emberben uralkodó törekvéseket. Másik alapgondolata, hogy minden haladás különböző egyének érintkezésétől (kapcsolatától) függ, de az uralkodó eszmék határozzák meg. Végül: a haladás mértéke a szükségtől függ. Ezeknek az elveknek az alapján mondja Eötvösről, hogy kultúrpolitikus egyénisége a kor eszméinek hatása alatt alakult kiemelkedővé a nemzet történetben.³² Egyénisége alakulásának tényezői: az *újhumanizmus*, a *liberalizmus* és a *demokrácia*. Egész munkásságát az jellemzi, hogy a kor eszméinek hatása alatt igyekezett bevonni a nevelésbe a népet, jogokat adván neki. Így akarta lebontani azokat a gátló akadályokat, amelyek a nemzet megvalósulását akadályozták, s amelyek az 1848-ban megbotlygatott rendi társadalom után a nemzetfenntartó rétegek egymás közti jó vagy kevésbé jó viszonyulásaiban (egyesülésében, illetve egyenlenségében) jut kifejezésre. A társadalmi ellentéteket a *műveltségbeli különbségek* megszüntetésével igyekezett megszüntetni. Ennek eszköze a *nevelés*. A nevelés alapja Eötvösnél is ugyanaz, ami Széchenyinél, a *haladás* gondolata. Csak egy reakció fenyegeti a hazát – emeli ki Eötvös gondolataiból – az, amely ellene van a haladásnak. Az egyéni cél az *erkölcsi személyiség* kialakítása – ez Schneller hatása Imre Sándornál –, a végső cél a *közbizalom* elérése. Imre Sándornak ez a megfogalmazása nemzetnevelési koncepciójának alaptétele.

A nevelés tényezői Eötvösnél az állam, az egyház, a társadalom, a család. Az állampolgári nevelés gondolatát Eötvös fogalmazta meg nálunk először. De Eötvösnél is használja a nemzetnevelés kifejezést, minthogy a nevelés a nemzet, illetve a társadalom minden rétegére kihat. Az a cél Eötvös művelődéspolitikájában, hogy – és ezt a „Báró Eötvös József művelődéspolitikája” című tanulmányában fogalmazta meg Imre Sándor –, „ne legyenek osztályok, amelyek művelve nem lévén félrevezetessenek”.³³ Ezt a feladatot a jó népiskolák és a jó tanítók oldhatják meg. A Néptanítók Lapja megindítása, a pedagógiai szemináriumok szervezése is eszköze ennek a munkának. Imre Sándor a nemzet megvalósítása érdekében tett munkássága szerint Eötvöst is a nemzetnevelők sorába állítja.

4. A hagyományok felmutatásában már szoltunk a Wesselényiről tett megállapításairól. Itt most csak azt ismételjük, hogy Wesselényinél is az *erkölcsi személyiség*, az *értelmi tehetséggel* felruházott egyén kinevelését hangsúlyozta, azzal, hogy a *nép* felemelése, a *népnevelés* kiépítése a legelső feladat. Eötvösnél is, de még inkább Wesselényinél a közművelődés kiszélesítése a nemzet fennmaradásának eszköze. Imre Sándor ezeknek a gondolatoknak az alapján fogalmazta a nemzetnevelés koncepcióját, dolgozta ki annak tartalmát.

³² Vö.: Deák Gábor: A nemzetnevelés pedagógiai és pszichológiai alapkérdései. Kolozsvár, 1943.

59.

³³ I. m. 8.

Semmiképpen sem lehet ráfogni valami „burzsoá nacionalizmus”-t. Hogy Imre Sándor a magyar irodalmi, politikai forrásokra épített, azt Bessenyei György, Teleki Sámuel és más, a haza haladásáért küzdő elődök műveinek, életének tanulmányozása is bizonyítja. Ez pedig nem bűn. Aki annak tartja, az idegen tőlünk.

3. A nemzetnevelés fogalma és tartalma

Imre Sándor gondolatrendszerében

Négy olyan összefoglaló művét ismerjük Imre Sándornak, amelyben kifejti a *nemzetnevelés* mibenlétét. Először a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című nagy műve II. részében; azután pedig „A nemzetnevelés” című 1912-ben kiadott könyvében; a „Széchenyi és a magyar nevelés jövője” című, a Magyar Természettudományi Egyesület Széchenyi-sorozatában 1912-ben megjelent füzetében; valamint a „Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés” című 1942-ben kiadott munkájában. De szinte minden pedagógiai előadásában, publikációjában ehhez a gondolathoz tér vissza.

Nem ok nélkül, hiszen a század bennünket sújtó kataklizmái között Imre Sándor ebben a gondolatban látta és fogalmazta meg a *nemzeti megmaradás* lehetőségét. Már a „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” című munkájában Széchenyi „Hitel” című munkájára hivatkozva harcol a *kozmpolitizmus* ellen, mondván: „legkényelmesebb morál a kozmpolitizmus morálja, amely e széphangzású címmel húzza ki magát minden konkrét kötelezettség alól”.³⁴ A „világpolgár” szemben áll az állammal, egyházzal, társadalmi osztályokkal, csupán az emberiség egy tagjának tekinteti magát” – mondja. – „Az erős a közt él, a gyenge a közt a maga számára igyekszik értékesíteni önmagának élve”.³⁵ És idézi Széchenyit a „Világ” című művéből: „A becsületes embernek nem lehet semmi édesebb, mint akármiben is, ami a hon előmenetelét illeti, munkás részt venni”.³⁶

A *nemzetnevelés* mibenlétét, tartalmát így fogalmazta meg: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságaitak mint ereklyét megőrizni, s szeplőtelen mindenűségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsősítéséhez vezetni, kérдем: lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés, és ha csak mint hangya ilyen megdicsősítéshez egy paránnyal is hozzájárulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárják, édesb osztályrész?”³⁷ Ezek Széchenyi szavai voltak, amelyeket átvett Imre Sándor.

Hogy pedig a *nemzetiség*, hazafiság micsoda? A felelete – ugyancsak Széchenyi Istvánnal – az: „A nemzetiség, hazafiság olyan természetes dolgok,

³⁴ Hitel, 162.

³⁵ I. m. 151.

³⁶ I. m. 151.

³⁷ „A nemzetnevelés”. Bp., 1912. I. És: „Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről” 150.

amelyeken az ember általában nem is gondolkodik, magára nézve egyezőnek, önként érthetőnek látja, s így minden mástól határozottan megkülönbözteti, hogy nemzetéhez, hazájához ragaszkodjék”.³⁸ Feltehetjük a kérdést, ki az, aki ezt tagadja, vagy nem tartja erkölcsileg is indokoltnak, jogosnak. Az egyes nemzet tagja, s ez hat reá, ennek célja határozza meg emberi célja felé az utat, s így határozottan a neki rendelt környezetben látjuk az egyest, ha a nemzet testében nézzük. Az pedig több helyen megfogalmazódott nála, hogy a nemzet az a még legtágabb közösség, amelyen belül az egyes a maga tehetségeit, erőit kifejtheti. A kategóriák nála így következnek: emberiség, nemzet, egyes ember. Az egyes ember nem lehet meg nemzet nélkül, és ez fordítva is igaz.³⁹ Nincs szó tehát semmiféle totalitásról Imre Sándornál, Széchenyi gondolatai alapján mondja, hogy az egyén *megelégedettsége* a fontos, de megelégedett-e vajon azzal, amit a nemzet önérzétes részeként a nemzet érdekében tett, haladhat-e állandóan a cél felé? – kérdi. Hogy erre feleletet kapjon, fel kell ismer-nie hivatását. A hivatás felismeréséhez pedig az *értelem* segít. Ezért a közösségnek érdekében áll a lehető legtöbb ember értelmi fejlődése, kiművelése. Nem más ez a gondolat, mint volt Apáczai Csere Jánosé, és mindazoké, akik hazánk és népünk jövőjéért felelősséget éreznek és vállalnak.

De mi a *nemzet*? – teszi fel Imre Sándor is a kérdést. Eötvös, Széchenyi és Wessselényi nézete alapján „a nemzetet nem érthetjük sem csupán azokat, kik éppen most egy országban a politikai jogoknak részesei, sem azokat, akik egy nyelven beszélnek. A nemzet azok közössége, kik a földrajzi viszonyok és a közös múlt erejénél fogva az emberiség egyetemes körén belül egységet alkotnak más, hasonló egységek mellett, azoktól határozottan elkülönült szervezettel”.⁴⁰ Ebben az egységben lehetnek igen különböző alkotó elemek, ezek egymással küzdhetnek is, de ezért ezen nem önmagukban, hanem csak együtt testesíthetik meg az egész emberi közösséget. A nevelésnek ezt az egységhez tartozást kell az egyesekben tudatossá tenni, ezért a nevelés soha sem vonatkozhatik az így értett nemzetek csupán egyik részére, hanem mindig az egészre. Azt a valóságot, hogy a nevelés a nemzet körében folyik, és arra hat, egybe kell foglalnunk azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében a *nemzeti* tudatosság vezesse. *Ez a nemzetnevelés.*⁴¹ Jelenti a nevelői gondolkodás határozott irányát, amelyben az egyéni és társadalmi irány együtt van, s jelenti a nevelésnek ezen alapuló és céltudó munkáját, mely minden szükségletét kielégíti.⁴² Tartalmában azt jelenti ez, hogy nem engedi elveszni tagjait, biztosítja a lehetőséget mindenki számára jogai gyakorlására, erre képessé teszi őket, gondoskodik arról, hogy ez ne egyesek jóakarátának, hanem az egész tervszerű nemzetnevelésnek folyamánya legyen. A nemzet központi szerepe a *cél* felfogásában érző-

³⁸ U. o. 139.

³⁹ U. o. 151.

⁴⁰ *Nemzetnevelés.* Bp., 1912. 64.

⁴¹ U. o. 69.

⁴² U. o. 71.

dik meg. A célban pedig együtt érvényesül az *emberiség*, a *nemzet* és az *egyén*. A közvetlen cél az egyén érvényesülése a közösségen belül. „Az egyén szabadsága éppen nem csökken azzal, hogy szem előtt tartjuk nemzetéhez tartozását, a fejlődése elé nem állítunk korlátokat, sőt biztosítjuk szabad kifejlődését egyéniségének. Így alakul ki benne a *közösségi tudat*, megerősödik benne, hogy részt kell vennie a közösség munkájában”.⁴³ Az egyén személyiség lesz az erkölcsi tudatosság alapján. Imre Sándor mindegyik vonatkozó munkájában hivatkozik az *önismeretre* mint a nemzetnevelői munka kiindulási alapjára. Paulsen „System der Ethik” című művére hivatkozva mondja: nincs teljes önismeret, az ösztönszerű önismeret nem önismeret. Ezzel szemben *tudatos* önismeretet sürget. Ennek alapján lehet munkálni minden emberben a *nemzetiség*, a *polgári erény*, az *igazságérzet* és a *hazaszeretet* érzését. Összeveti a *társadalmi nevelés* fogalmát is a *nemzetneveléssel*. Azt mondja, hogy a társadalom számára a társadalom általi nevelés mint a nemzet és a nemzet által való nevelés nincs leszűkítve, csak pontosabb a meghatározása, közvetlenebb és világosabb a célja. Ügymond Széchenyi e kérdésben kifejtett nézeteit értékelve: „... azzal, hogy a nemzetet az emberiség megtestesítőjének tekintik, felül emelkedik azon az irányzaton, amely a nemzetet *önmagában* állónak, érdekeit minden mástól függetlenül a nemzet egyéni érdekének kívánja feltüntetni”.⁴⁴ Természetesen nem hagyja ki ebben az anyanyelv művelésének kérdését sem, hiszen „az anyanyelv a hazaszeretet és a közlélek anyja”; fontos eszköze a nemzetnevelésnek, de felsorolja a többi iskolai tantárgyat is. Imre Sándor „Nemzetnevelés” című könyve II. részében a nemzetnevelés megszervezésének és megvalósításának az útját jelöli ki. Bírálja a kor köznevelését, vizsgálja a nemzet állapotát. Megállapítja, hogy a *nemzet nem egységes*. (1912-ben írta a könyvet.) Ezt meg kell valósítani az egyéniség *társadalmazása* által. Ez pedig csak közösségben lehetséges, a nemzetben- Széchenyi Stádiuma alapján mondja, ahol van nemzet, ott annak belső fejlesztése a cél, ahol nincs nemzet, ott a nemzeté alakulást kell megvalósítani, ami azt jelenti, hogy minden lakosnak az *emberiség jogában* részesedni kell. Így az *összetartozás* érzése kifejleszthető. A nemzet érdeke, hogy a nevelés ne legyen egyoldalú, hanem minden népréteg minden irányú kifejlesztésére adjon lehetőséget.⁴⁵

Ha mármost Imre Sándor nemzetnevelési gondolatait mérlegre tesszük, összevetjük akár korunk napi felvetéseivel, akár a külső, kisebbségbe szorult magyarság érdekeivel, harcaival, magasra emelhetjük azt a nemzetnevelői koncepciót, amely a közösség és az egyén érdekének egyformán biztosít helyet a nevelésben. Azt írja a „Széchenyi és a magyar nevelés jövője”-ben: „Nem lehet az embereket érdekeikkel ellentétes dolgokra kényszeríteni. Mindenkiel meg kell kerestetni az őt érdeklő célt, a köznevelés segít abban, hogy az egyéni célok a nemzet érdekeibe is beletartozzanak. Ezért fontos az értelem – a közér-

⁴³ U. o. 76.

⁴⁴ Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. 150.

⁴⁵ Nemzetnevelés. Bp. 1912. 130.

telmesség – kifejlesztése.⁴⁶ Óv az előítéletektől, a „nemzeti gög”-től, önhittségtől, elbizakodottságtól, az idegenmajmolástól. A „kiművelt emberfő” munkájában nem tesz különbséget magyar és nem magyar (nemzetiségi) között, úgy mond: „Minden kifejlődés, erő, érték és szerencse legmélyebb sarkalattja a kiművelt emberfő.” Ez az alapja minden *nemzeti tudatosságnak* is. Az erre való nevelés a nemzetnevelés.

4. Imre Sándor neveléstudományi rendszere

Több írásában is alapelve, hogy a neveléstan szoros kapcsolatban van az életpályával, a tanítóképző-intézetekben pedig ez a legfontosabb tárgy. Ez a központ. Úgy gondolom, hogy már csak ezért is érdemes foglalkozni neveléstan rendszerével. Két olyan könyve van, amely egységes keretben tárgyalja neveléstanát: a „Népiskolai neveléstan”⁴⁷ és a „Neveléstan”⁴⁸. Karácsony Sándor a „Magyar világnézet” című könyvében a „Mai magyar professzorok üzenete” című fejezetben azt mondja Imre Sándor e művével kapcsolatban: „Imre Sándor ma Magyarországon az egyetlen elismert tekintély, aki tisztán, elegyítetlenül és harmonikusan pedagógus lélek”.⁴⁹ A továbbiakban: „...hatni akar. Hideg, közönyös lelkeket átforrósítani, helytelen utakon kódorgókat célegyenésre igazítani, félénk járatlanokat a siker nagyobb reménységéig edzeni, idétleneket életrevalókká dédelgetni, akármibe kerül.” Művének alapelve a nagy *valóságismeret*.⁵⁰ „... a lelkiismeretes huszadik századelei tudós tisztában van vele, hogy a magyarság mint nemzet sem nem egységes, sem nem öntudatos. Tisztában van azzal is, hogy megmaradásunknak ez az egyetlen lehetősége.” (Kiemelés tőlem. D.G.) Neveléstudana nem filozófiai értelemben vett pedagógia, hanem a tényekből kiinduló, azokat mindig szemmel tartó s velük dolgozó gyakorlati útmutatás iskolai munkások számára. „Földönjáró józansággal látja ezt a nemzetet nem Hungária istenasszony magyarruhás szobra szimbólumának, hanem olyannak, amilyen. Nem öntudatosnak, tarkának. Magyaroknak, svábnak, tótnak, oláhnak, ruténnek, katolikusnak, protestánsnak, görögkeletinek, zsidónak. Budapestinek, vidékinek, tanyásinak, Dunántúlinak, erdélyinek, ki- és bevándorolt-nak”.⁵¹ „A nemzetet ilyen központi gondolattá emelvén, nem ismer kíméletet, mikor a nevelés egységét eszményül állítja” (Karácsony Sándor szavai).

Karácsony más pedagógiai dolgozatokról is szól Imre Sándorral foglalkozó írásában, így *A családi nevelés fő kérdései* című műve alapján,⁵² kiemelve, hogy „a család a gyermeket életének leghajlíthatóbb időszakában legtovább, legkevesebb vetélytársától zavarva és időrendben is legelőször neveli”. A Neve-

⁴⁶ Magyar Természettudományi Egyesület Széchenyi-sorozat, 1912.

⁴⁷ 1932-ben jelent meg.

⁴⁸ 1939-ben jelent meg.

⁴⁹ I. m. 150.

⁵⁰ U. o. 153.

⁵¹ I. m. 155.

⁵² Megjelent a Szülők Könyvtára sorozatban 1926-ban.

léstanról pedig azt mondja, hogy az nem egyoldalú, református neveléstan, hanem mindenkihez szól. Benne a központ a *nevelés egysége*, s ehhez a *közművelődés egységét* veszi. Karácsony Sándornak vannak kritikai megjegyzései is a könyvhöz, azok már a napi kultúrpolitikai kérdések közé tartoznak.

Maga Imre Sándor az Előszóban azt írja, hogy „Magyar nyelvű, a magyar nevelői gondolkodás történetéből és eredményeiből kiemelkedő, az érintkező tudományok magyar irodalmát is feldolgozó neveléstudományi kézikönyv szükségét negyven év óta érzem; az a tervem pedig, hogy a nekünk való nevelésnek nemcsak kereteit és alapelveit jelöljem meg, hanem a részleteit is egyöntetűen kifejtsem, kb. harminc éves.” Ehhez az Előszó „Jegyzet”-ében hozzáteszi, hogy „a nevelői tudatosság fejlesztése és a magyar nevelői gondolkodás fejlődési menetébe való beillesztés céljából ma is tanulmányozást kívánnak Schneller István „Pedagógiai Dolgozatok I-III.” című kötetei⁵³ és más tanulmányai, különösen a kolozsvári országos tanárképző intézet gyakorló középiskolájának tan-szervezetére és tantervére vonatkozó „Javaslat”, valamint Kármán Mór és Waldapfel János munkái.

A könyv Bevezetőjében pedig abban jelöli meg a *nevelés feladatát*, hogy „a nevelő mindig a maga korát és nemzetének életét alakítja a növendék alakítása útján: a nevelés közvetlen feladatát abból kell megállapítani, hogy milyen emberekre van szükség”. A nevelői gondolkodás, a gyakorlatiaság, a nevelés és köz-nevelés kapcsolata kérdéskörei alkották a vezető szempontot, benne a tanító és a tanuló munkája. Általában szól a nevelésről, de a maga korának életével foglalkozik, „mindent, amit a nevelés feladatainak ismerünk meg, a magyar nevelés jelenlegi feladatának kell tekintenünk”. Ugyanakkor a könyv lehetőséget ad arra is, hogy az olvasó a *személyes meggondolás és önálló állásfoglalás* útját járja. Ezek után a nevelés fogalmát úgy határozza meg, hogy: „a nevelés a közösség életéből fakadó s arra ható, az egyén kifejlődését tudatosan elősegítő, huzamos ideig tartó szellemi tevékenység, amellyel a fejlettség magasabb fokán lévők céltudatosan és tervszerűen alakítják a kevésbé fejletteket, amíg az alakítást az önállóság ki nem zárja”.⁵⁴

Különösen fontosnak tartja a *nevelői hivatást*, s figyelme a nevelés *körül-ményeire* is kiterjed. Itt elsősorban a társadalmi miliőre gondol. Amikor pedig a nevelés szándékolt eredményeiről beszél, akkor számba veszi a gyermek, a növendék fejlődését, a biológiai, lélektani, szociológiai, történelmi, néplélektani kérdéseket, amelyek valóságosan meghatározzák a növendék fejlődését. Ebben a tekintetben is a *magyar viszonyokra* szabott a neveléstudománya, ahhoz alkalmazkodik. Mindig visszatér mestere, Schneller István *pedagógikájához*, s ennek kritériumai alatt még a *pedagógia* szót is helytelennek tartja. A nevelés célját a nevelés fogalmából levezetve a *helyesen felismert tényekből* határozza meg; ez az a tárgyi alap, amely megfelel a valóságnak. Ebben érvényesül a *közösségi és az egyéni* szempont.

⁵³ 1900, 1904, 1910.

⁵⁴ Neveléstan. 38. pont.

Kenyeres Elemér – (1891-1933), Claparède és Piaget tanítványa, úgy foglalta össze Imre Sándor pedagógiáját, hogy szerinte a „helyesen értett nevelés célja szerint a haladás útjának szabaddá tétele, módja a lehetően tökéletes tárgyiasság, amely mindent a maga értéke szerint becsül s a különböző áramlatok között minden színezet nélkül érvényesíti az igazságot”.⁵⁵ E kérdés tárgyalásakor is visszatér a *nemzetnevelés*hez, ebben az ember társas lényi mivoltában vezeti le az őt körülvevő közösségben a *nemzet* fogalmát, amely az egyes ember és az emberiség között álló kategória. Ez jelenti az egyén számára az egész közösséget, az általános közösségi (szociális) tudatosság szerint határozottabb, tisztább nemzeti *tudatossággá* alakul. De itt is kiemeli, hogy a nemzet nem önmagában van, hanem sok nemzet együtt alkotja az egyetemes, emberi közösséget. „Az egyén: egy ember a nemzet sok tagja között; a nemzet egyéni alakulat a közösségben, az egyetemes emberit egyéni sajátosságában tükrözi”.⁵⁶

A nevelés feladatai, eszközei, eredményei, korlátai, szervezete után a köznevelésről, benne az iskoláról, annak külső, belső szervezetéről, szülőről, tanuló-ról, tanítóról szól, ezeket külön-külön is részletezve, de a hazai viszonyoknak megfelelően tárgyalva, összevetve a nemzetközi irodalomban idevonatkozó álláspontokkal. A testi, értelmi, érzelmi nevelés és e három kölcsönös egymásra hatásának bemutatása zárja a könyvet „A magyar nevelés mai feladatai” című összefoglalással. Ez a Neveléstan – bár a *nevelés elméletét* adja – a *valóság* ismeretén épült ki, a magyar személyi, tárgyi, iskolaszervezeti adottságokra épül, ebben különbözik minden *általános* neveléstantól. Nem megfoghatatlan elmélet, hanem valóságon, gyakorlaton felépített, kidolgozott *nevelési rendszer*.

Ez vonatkozik másik neveléstanai könyvére, a *népiskolai neveléstanra* is. A tanítói hivatás kérdéséből indul ki: „A népiskolai tanító feladata az, hogy a gyermeket segítse eligazodni a sok tapasztalás között, készítse elő az önálló életre, minden területen segítse a fejlődésben”.⁵⁷ A nevelő az – mondja tovább – , aki a másokat érő hatásokat összefogni, irányítani, felhasználni állandóan törekszik. *Más az idomítás és más a nevelés.* A cél, hogy az ember teljesen kifejlődjék. Ebben benne van az egyéni és közösségi cél egyaránt. Schneller tanítását veszi át: *személyiséggé kell nevelni az egyént.* Eszerint a személyiség az egyént alkotó vonások sajátos egysége.⁵⁸ A személyiség – Schneller szerint – erkölcsi jellem, azaz tudatos és nemes egyéniség. Ebben kap értelmet a nemzetnevelés mint a *nemzeti tudatosságra* való nevelés. A nevelés eszköze: gondozás, tanítás, oktatás, jutalmazás, büntetés. Utóbbi kérdésben nagyon humánus és a pedagógiai szeretettől meghatározott, segítő szándékú. Részletezi az iskolai és az iskolán kívüli nevelői munkát. A gyermek fejlődésének szakaszait veszi alapul, benne a gyermek testi-lelki adottságait, a szorongó, gátlásos

⁵⁵ A nemzetnevelés. 54.

⁵⁶ Uo. 8.

⁵⁷ Uo. 8.

⁵⁸ Uo. 16.

gyermektől az egészséges gyermekig. Kiterjed a figyelme az oktatás módszereiben a magyarázat, beszélgetés, gyakorlás, megértés, gondolkodtatás és a képzelet nevelésére, ügyel az oktató-nevelő munka hangulatára.⁵⁹

Az erkölcsi nevelésre nézve abból indul ki, hogy „*az erkölcs az ember véleményében, cselekedeteiben, egész magatartásában megnyilatkozó szellem*”. Nagy szerepet szán a *kedélynevelésnek*. A tanítói szolgálatról, a tanító magánéletéről, közszerepléséről, önműveléséről szóló rész után a *nevelői gondolkodás* kifejtésének útjaira ad tanácsokat. Végül a nevelési kérdések *magyar irodalmáról*, a hazai és külföldi használható folyóiratokról, könyvekről ad összefoglalást a tanítók számára a hivatásuk jó végzéséhez szükséges felkészüléshez.

Imre Sándornak mindkét neveléstan könyve *magyar neveléstan*. Ezért is fogadta lelkesedéssel még Karácsony Sándor is, aki pedig kritikus elme volt. Hogy a nemzetnevelés gondolata mindkettőben benne van, azzal magyarázható, hogy a magyar nemzet fogalma nem tény, hanem *törekvés*, nevelése az egyének *jellemekké* formálódásán keresztül az igazi személyiségek számának lassú szaporodása. Ebben a neveléstanok segítik az oktató-nevelő munkát.

Makkai Sándor a „Magyar nevelés, magyar műveltség” című könyvében, tanulmányában viszi tovább Imre Sándor pedagógiai gondolatait. Ő is Böhm filozófiájára, Schneller pedagógiájára épít. Így volt meghatározó e két professzor-egyeniség a XX. század első 50 évének pedagógiai gondolkodásában. Ezeknek a gondolatoknak a megértéséhez azt az iskolát kellett végigjárni, amelyen Imre Sándor is haladt, amelybe beletartozik az erdélyiség, a *sok-nemzetiségűség* ismerete.

5. Imre Sándor, a kultúrpolitikus

Imre Sándor személye, szerepvállalása történelmünk kritikus szakaszaiban több oldalról volt támadásnak, előítéletnek kitéve. Az „ellenforradalmi rendszer” – ahogyan a Horthy-korszakot a köztudatban az elmúlt 50 évben nevezték – szemére vetette, hogy 1918. november 9-től 1919. március 28-ig a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban államtitkár volt, 1919 augusztusában ügyvivő miniszter, 1924-ig adminisztratív államtitkár. Ebben az elmarasztalásban kétségtelenül benne volt a két világháború közti Magyarország vallási vetélkedése, s mint reformátusnak – bár a Kormányzó is református volt – a másik oldalról, a legitimisták és klerikálisok felől előítéletek kísérték szerepét. 1945 után pedig éppen a nemzetnevelés koncepciója, magyar nevelési törekvései miatt ítéltetett reakciónak, nacionalistának, „illuzionistá”-nak, akinek nevét s pedagógiáját inkább elhallgatták, holott különösen erkölcsi és nemzeti, valamint humanista szempontból magasan felette áll a dogmatikus, pártérdekű, propagandisztikus pedagógiának, tudománynak. Ennek ellenére a nehéz kül- és belpolitikai helyzetekben tőle is várták az iránymutatást, a biztatást nemzetünk, hazánk léte-nemléte, a Nyugathoz vagy Kelethez csapódása kérdésében. Ő meg is szólalt,

⁵⁹ Uo. 109.

míg a bírálói nagyrészt hallgattak vagy kívártak. Ezek a gondolatai vannak az 1942-ben megjelent „Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés” című könyvében.

Mielőtt ezzel a művével foglalkoznánk, szóljunk előbb *közéleti* szerepéről. Belső munkatársa volt a Néptanítók Lapjának, 1917-ben megindította és szerkesztette a Magyar Pedagógiai Társaság Könyvtárát, amelyben több tanulmányt írt. Például: „A Világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztatás a nagyközönség számára”. 1922-26 között elnöke volt a Magyar Gyógypedagógiai Társaságnak; 1923-tól a Kisdednevelők Országos Egyesületének; 1925-től a szegedi egyetem pedagógiai tanszékének tanára volt; megalapította a Szülők Könyvtárát, szerkesztette is; írt egyetemi kérdésekről, iskolai reformokról, az egyetemi nevelésről; cikkei jelentek meg a Család és Iskola, a Protestáns Szemle, az Országos Református Jogakadémia évkönyve, a Kisdednevelés hasábjain. Minden időszerű kérdésben kikérték véleményét.

Művelődéspolitikájának rendszerét Heksch Ágnes foglalta össze 1969-ben. A két világháború között, de már előbb is ő volt az a pedagógiai tekintély, akinek irányító szavát várta mindenki, aki neveléssel foglalkozott. Szerte az országban tartott előadásokat. Közéleti munkájába tartozott, hogy a Magyar Pedagógia című folyóiratnak dolgozott. 1901 és 1906 között titkára, 1906 és 1908 között pedig alelnöke volt az Országos Középiskolai Tanáregyesület kolozsvári körének, 1904 és 1908 között az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, 1906-tól a Magyar Pestalozzi Társaság tagja, 1908-tól a Magyar Gyermektanulmányi Társaságnak tagja (később elnöke is) volt. Elnöke az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületnek, igazgatósági tagja az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek, választmányi tagja a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének, tagja a Filozófiai Társaságnak, az Irodalomtörténeti Társaságnak, 1915-től az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak.⁶⁰

Már 1909-ben „A nevelés sorsa és a szocializmus” című kötetében hitet tett a demokratikus művelődéspolitiká mellett, *Natorp*: Szocialpedagógik című, 1895-ben megjelent műve alapján, de ellene volt az osztályharcnak, helyette a „meg nem valósított polgári demokratikus nevelésügyi követeléseit fejeződtek ki benne”. Harcol minden egyoldalúság ellen, még a felekezeti oktatás ellen is, a nemzet szempontjainak érvényesítését hangsúlyozza. Kifejezi itt is, hogy a helyesen értett nevelés célja a haladás útjának szabaddá tétele, módja a lehetően tökéletes tárgyiasság, amely mindent a maga értéke szerint becsül, s a különböző áramlatok között minden színezet nélkül érvényesíti az igazságot.⁶¹ Felül tudott emelkedni még saját egyházi konfessionális kötöttségein is, amivel másoknál aligha találkozunk. A már említett „Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés” című művében a következő fejezetekben adja elő nevelői gondolatait: I. A háború kitörése [I. világháború] előtt; II. A háború alatt (A lelki erő gondolása); III. A háború után: a megújulás felé; IV. Nyugtalan idő, nyugodt nevelés.

⁶⁰ Heksch Ágnes 11.

⁶¹ Pedagógiai Lexikon, 1935.

Már „A magyarság belső állapota és nevelésünk feladatai” című első részben – 1914-ben írt soraiban – foglalkozik a *szociális pedagógia*, az állampolgári nevelés, a divatosá váló pszichologizmus kérdésével, amelyekkel szemben a nemzetnevelés eszméjéhez tér vissza, ami egységesnek kívánja a művelődési politikát és az iskolai nevelés aprólékos munkáját.⁶² A II. részben a közös gondolkodás, „a magunk rendjén értett nevelés, „A gyűlölködés ellen” című, a Néptanítók Lapjában megjelent cikkei vannak, amelyekben az osztálybéke, a szocializmus és a szociális pedagógia lényegi különbségét fejti ki. Heksch Ágnes említett munkájában elmarasztalja ebben Imre Sándort egyrészt *kritikai idealista* alapfelfogása miatt, másrészt a nevelésnek osztályérdekeken felüli szemlélete miatt. „Az állampolgári nevelés reformja az elemi iskolában” című előterjesztésében mondja: „A nemzetnevelés nem jelent egyebet, mint a nevelés valamenynyí mozzanatának egyöntetűen a nemzeti gondolattal való áthatását, a nemzeti gondolat pedig ebben az értelmezésben nem jelent nemzeti szűkkörűséget, hanem csupán az egyének adott életviszonyainak következetes érvényesítését, tehát az embernevelés feladatát”.⁶³ A nemzetnevelés minden nemzet számára érvényes, benne a „nemzet fogalma az irányadó”. A megvalósítás módja más, de a cél, az egyetemes emberi tökéletesedés felé való haladás, ezért a „nemzetnevelésnek minden egyes nemzet körében nemzetivé kell válnia”.

„A neveléstudomány magyar feladatai” című – Szegeden 1935-ben megjelent – tanulmányában olvassuk: „A matematikát kivéve a megismerésnek vannak olyan területei, olyan kérdései, amelyek a föld különböző pontjain, a népek életében eltérően jelentkeznek”. A nevelés alapjai azonosak, de a részletek minden országban mások.⁶⁴ Tettamanti Béla megfogalmazásában:⁶⁵ maga a közösség egységes lelki formálása a nemzetnevelés, amivel saját történeti és kulturális életközösségei számára készít elő. Ez nem jelent egy nemzet számára sem kizárólagosságot, hiszen a nemzetiségekkel szemben is azt az álláspontot képviselte, hogy „ne elnyomói legyünk más nyelvű testvéreinknek, de megbecsülői”.⁶⁶

Imre Sándornak a Károlyi-kormányban vállalt szerepéről Heksch Ágnes tárgyilagos összefoglalást ad. Az iskolaszervezési, közoktatás-szervezési elgondolásairól a későbbiekben szólunk. Most kiemeljük Imre Sándor *nemzetiség-szemléletét* a kulturális autonómia tükrében Heksch Ágnes tömör összefoglalása szerint. Idézi „A nemzeti iskolák”-ból⁶⁷: „Menj el abba a román faluba, tudod a nép nyelvét, ismerd szokásait, kezd el a gyermekeiknek nevelését a nép nyelvén, folytasd a gyermek és a gyermek és a nép iránti szeretettel, nemzeted iránti lelkesedéssel, ismertesd meg tanítványaiddal az egész hazát, benne az ő faja-

⁶² A nevezett műben, 12.

⁶³ Idézi Heksch Ágnes i. m. 48.

⁶⁴ Az említett műben, 4.

⁶⁵ Tettamanti Béla: Nemzetnevelés. Különlenyomat a Magyarságtudományból. 1936.

⁶⁶ Idézi Heksch Ágnes, 74.

⁶⁷ Új Nemzedék, 1917. 575-594.

nak is helyzetét, a közös múltat és a közös érdeket!" Az 1918. november 8-án kiadott rendeletében a tanítás nyelvét az illető községnek, illetve az iskolafenn tartónak anyanyelve használható; a magyar nyelv tanítása pedig az I-II. osztályban mellőzhető". 1919-ben a középiskolákra vonatkozóan is hasonló rendeletei voltak.

A Tanácsköztársaság alatti működéséhez fűződik az iskolák *államosításának* kérdésében vallott felfogása – ez korábban is szerepelt programjában –, éppen a megosztottság megszüntetése érdekében tartotta vállalhatónak, a nyolcosztályos népiskoláról kiértett a felfogása; a hitoktatás kérdésében az iskolai hitoktatás beszüntetése kérdésében inkább a rendelet rosszindulatú félremagyarázásának következményei miatt tartotta elhamarkodottnak a rendelkezést. Az iskola és az egyház elválasztása, a vallás szabad gyakorlásának deklarálásával a demokratikus iskolapolitikát szolgálta; Imre Sándor már a Nemzetnevelés című könyvében is szólt a vallásfelekezeti nevelés nemzetet megosztó mivoltáról. 1919. november 9-én a szabadoktatási előadóképző tanfolyam megnyitásán beszél a nemzetnevelésről, mint amely fogalom és kifejezés a magyar nevelői gondolkodás alkotása. Utal Wesselényi „Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében” című munkájára, ennek alapján mondja: „a magyarságnak egyetlenegy menedék lehet csak, ha a neveléshez fordul, ha az ifjúság lelket ragadja meg”.⁶⁸ A nemzeté nevelés kérdése ekkor is központi eszméje, amint a Néptanítók Lapjában kifejtette.⁶⁹ Ennek alapja a nemzeti önismeret.

Utaltunk már arra, hogy a Horthy-korszakban, az úgynevezett keresztény kurzus idején „baloldalinak” tartották, s bár menesztették a miniszterségből, utódja, Vass József minden ellene való áskálódás dacára is igénybe veszi tudását. A hozzá nem értő és egyoldalú politikai szemlélettel és intézkedésekkel szemben Vass Józsefnek 1921. március 19-én a köznevelés ügyében beadványt nyújtott be,⁷⁰ de Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai intézkedéseivel is szembe száll, a II. világháború alatt is⁷¹ megóvjva a nemzetnevelés fogalmát attól, hogy a fasizmus kisajátítsa, sőt bátran kiáll ellene, amint azt a Magyar Út 1943. februári számában közölte, Nagykorönsön a Darányi-diákház ünnepélyén mondott beszéde bizonyítja. Óvja a nemzetnevelés fogalmát a faji jelszóktól, az elnemzetietlenedés elkeserítit, a magyar művelődéspolitikai terveiről nem mond le.⁷²

⁶⁸ „Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés. Bp., 1942. 157.

⁶⁹ 1919. 38-44. szám.

⁷⁰ Heksch Ágnes a Ráday Könyvtárból dolgozta fel ezeket az iratokat, így e munkája hézagpótló és forrásértékű.

⁷¹ 1934-től a József Nádor Műszaki és Közgazdasági Egyetem professzora 1945. március 11-én bekövetkezett haláláig.

⁷² Heksch Ágnes i.m. 208,

6. Imre Sándor, a közoktatásügy szervezője

Amint az eddigiekből is kitűnik, Imre Sándor nevelői és művelődéspolitikai szemléletét két vezérgondolat irányította: az egyik a mesterétől, Schneller Istvántól kapott *személyiségnevelés*, a másik a *nemzetnevelés* mint megmaradásunk egyetlen lehetséges formája és eszköze. Bárhol tartott előadást, hazai és nemzetközi fórumokon, a rádió szabadegyetemi sorozatában, vagy akár a Morálpedagógusok IV. Nemzetközi Kongresszusán,⁷³ az erkölcsi személyiség mint *jellem* kifejlődését nevezte meg a nevelés feladatául. Nemzetnevelési gondolatai pedig nemcsak elméleti megfogalmazások, hanem a magyar nevelői munka alapját jelentik. S ezt nem teoretice dolgozta ki, hanem a valóság, mondjuk pontosabban úgy: a *magyar valóság* ismeretében. Karácsony Sándor írta: „Nincs meghatározott jelenet, legalább az én személyes élményeim között nincs, annál, mikor 1919. november 9-én Imre Sándor a túlfűtött lelkeknek előadást tart a nemzetnevelésről.” Felteszi a kérdést: mi Imre Sándor tragikus vétsége? A felelete: valóságtisztelete. „A huszadik század eleji tudós tisztában van vele, hogy a magyarság, mint nemzet, sem nem egységes, sem nem öntudatos. ... Megmaradásunknak ez az egyetlen lehetősége.”⁷⁴ Ezek a gondolatok érvényesülnek oktatáspolitikai és oktatásszervezési felfogásában.

A magyar közoktatás átszervezésére, megjavítására, népünk és hazánk viszonyaihoz való alkalmazására több oldalról voltak törekvések. Szinte állandó kísérője ez a magyar oktatáspolitikai figyelőinél. Már Szabó Dezső is foglalkozott ezzel; ismereteseek Németh László gondolatai; Karácsony Sándor „A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja” című könyvében már 1924-től foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁷⁵ Imre Sándor az 1912-ben kiadott Nemzetnevelés című könyvének „A magyar nemzetnevelés szervezésének fő szempontjai” című fejezetében dolgozta ki köznevelési rendszerét. Az 1941-ben kiadott „A gazdasági középiskolák része a köznevelésben” című könyvében⁷⁶ fejleszti tovább, részletezi erre vonatkozó koncepcióját.

A Nemzetnevelés című könyvében mint követelményt emeli ki a nevelés *általánosságát* és a nevelés *egységes* voltát.⁷⁷ Ezzel az állami, közösségi, egyházi, társadalmi és magániskolák zűrzavarában az állami közoktatás mellett van – Eötvös művelődéspolitikai felfogása is ez volt –; programja a kötelező népoktatás, az egységes nevelési eljárás, az egyoldalúság elleni küzdelem. A feladat és a cél az, hogy minden néprétegnek adjon lehetőséget a minden irányú kifejlésre.⁷⁸ E szempontok szerint bírálja az egyes iskolatípusokat, s a könyv II. részében a magyar nemzetnevelés szervezésének fő szempontjait ad-

⁷³ „A magyar középosztály lelki alkata és a középiskolai reform”.

⁷⁴ Karácsony Sándor: Magyar világnézet. 153.

⁷⁵ Bp., 1939.

⁷⁶ Közlemények a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Neveléstudományi Intézetéből. 1. sz. 59-60.

⁷⁷ I. m. 109.

⁷⁸ I. m. 130.

ja. Elsőnek tartja az új köznevelési törvény megalkotását, amelyben meg kell valósítani az *állami köznevelést*. Az egyházi iskolák szekularizációjának a híve annak ellenére, hogy részt vett a református iskolák felügyeletében. A másik szempontja a *köznevelés nyilvánossága*, ellenőrzése. E téren az iskolaszékek, a nevelési tanácsok felállítását tartja szükségesnek, a közös tanterv, a nyolcosztályos általános iskola létrehozását. Azt is követeli, hogy vegyék figyelembe a vidék érdekeit. A hit- és erkölcstan tanítása véleménye szerint nem tartozik az állami iskolai tantervbe.

Ehhez a közoktatásügyi tervhez a könyvben kidolgozza az *állapotrajzok* pontjait, ami azt jelenti, hogy minden város, falu, tanya lakóinak szociális, kulturális, vallási, néprajzi (hagyományok) felmérését írja elő, s ebben nemcsak a statisztikai, népmozgalmi adatokra épít, hanem a közösségek szellemi-erkölcsi, tradicionális jellemzőire is.⁷⁹ De tájékozódást követel a tanítók műveltségéről, olvasottságáról, a községek értelmiségéről, azok közéleti magatartásáról.

A köznevelés korszerűsítésére a polgári demokratikus forradalom idején államtitkárként dolgozta ki az oktatásügyi átszervezését.⁸⁰ Ebben három lépcsőfokon gondolta megvalósíthatónak az új közoktatásügyi rendet: a) Az átmeneti idő szükségleteiről való gondoskodás; b) A nyomban megindítható új szervezetek; c) A köznevelés gyökeres reformjának előkészítése.⁸¹ Nem erőszakosan, radikálisan, hanem zökkenőmentesen akarja átszervezni a közoktatást.

Általános és egyöntetű népnevelést hirdetett, nem közoktatásról, hanem köznevelésről beszélt, s ebben nem részletekben, hanem az egész köznevelés átszervezésére törekedett. Nemcsak a külső szervezeten kell változtatni, hanem az iskolák belső életének, tanulmányi rendjének, tanító - és tanárképzésének a rendjét is felül kell vizsgálni. Az ifjúság nevelésében szem előtt kell tartani az *alkotó munkára nevelést* (ez benne van a Nemzetnevelés című könyvében is), nemcsak oktató munkáról van szó, hanem nevelői munkáról, ifjúság gondozásról, családvédelemről is beszél. Heksch Ágnes így jellemzi: „a terv szociálpolitikai programot jelent”. Kielégíti az alsó fokú képzéssel, a továbbtanulással, a szakképzéssel kapcsolatos elvárásokat. Ehhez részletezi az elemi iskolák, gimnáziumok reformterveit. A 20-as években a Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszterhez benyújtott reformtervében külön-külön beszél az egyes tantárgyak nevelő szerepéről.

Továbbfejleszti reformterveit az 1941-ben kiadott és említett „A gazdasági középiskolák része a köznevelésben” című munkájában, amelyben az 1934. évi XI. törvénycikkre, majd az 1938. évi XIII. törvénycikkre reagálva – valamennyi szakjellegű iskolát egymás mellé állította a törvény – meghatározta a szakiskolák rendjét, művelődéspolitikai jelentőségét, a gazdasági középiskola viszonyát más iskolákhoz, egyéb nevelési szervezetekhez, de nem hagyta figyelmen kívül

⁷⁹ Deák Gábor: Helyzettérképek szerepe a nevelésügyi szervezésében. Néptanítók Lapja, 1943. 226-230.

⁸⁰ Heksch Ágnes i. m. 75. és kk.

⁸¹ Heksch Ágnes i. m. 80.

a szakiskola nevelőintézményi mivoltát. Kiemelte a nevelés egységét ebben a könyvében is.

Imre Sándor a kiérlelt és szinte hitvallásként hirdetett nevelési gondolatai (nemzetnevelés) mellett kitartott élete végéig, ellene volt minden egyoldalú, faji vagy más jellegű megkülönböztetésnek, értékelte a nemzet minden rendű és rangú tagjának a nevelés kérdéséhez való jó szándékú hozzáállását, de erkölcsileg is elítélt minden faji, vallási és egyéb megkülönböztetést. Mind elméleti munkáiban, mind oktatáspolitikai szervező munkájában következetes volt alapkoncepciójához, a nemzetneveléshez, a nemzet egységét és ennek szolgálatát tartotta a nevelés feladatának.

7. Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban

Imre Sándor pedagógiai gondolatainak és munkássága értékelésének kérdésénél a külső szemléletben felmerül a kérdés, hogy mennyiben felel meg Imre Sándor pedagógiája az *egyetemes pedagógiai tudomány* követelményeinek, nem szükkörű-e az a szemlélet, amellyel a magyar nevelési feladatok és a történelem során kialakult nézetek, rendszerek vizsgálatával állapítja meg a nevelés feladatát, szervezeti kereteit. Értékelői – így Heksch Ágnes is – az 1935-ben megjelent „A neveléstudomány magyar feladatai” című könyvéhez fordultak, a feleletet onnan várták és kapták meg.

Imre Sándor a pedagógiát mint tudományt a tudományos munka egyetemessége szempontjából nézte, de rámutatott arra is, hogy vannak különleges feladatai is. Ide tartozik a nevelésügyi kutatás egyes népek körében, de ennek alapján az összehasonlító neveléstudomány művelése is. Nem lehet hátrányos helyzetben a kis népek neveléstudománya a nagy népek ilyen alkotása mellett. Gondolok itt a Monumenta Germaniae Pedagogica című sorozatra, melynek magyar terveit Finácsy Ernő ki is dolgozta.

Arra is utalnunk kell, hogy 1867 után megindult ugyan a „magunkra eszmélés” (Imre Sándor kifejezése), ebbe a hazai nevelésügyi hagyományok feltárása, feldolgozása is beletartozik. Ezek a kutatások egyedül reánk hárulnak, más nem végzi el helyettünk. Imre Sándor életműve a kiindulás és ösztönzés ezen a téren.

Azt is látjuk Imre Sándor munkásságából, hogy még a nemzetnevelés sajátosan magyar koncepciója mellett sem feledkezett meg a neveléstudomány egyetemes útjainak, eredményeinek ismeretéről, felhasználásáról. Nem zárja ki ez azt, hogy kötelességünk mind jobban megismerni a külföldi tudományos munka eredményeit, az állandó tájékozódást a másutt folyó pedagógiai kutatómunkáról, a köznevelési szervezeti újításokról. De tisztában kell lennünk azzal, hogy minden új pedagógiai törekvésnek, amely a világban bárhol jelentkezik, nálunk más alapokon és viszonyok között kell és lehet érvényesülniük, bár a végső cél azonos. Az is szükséges, hogy lássuk, mennyit értünk el a nevelés általános feladataiból, mit várhatunk el a gyakorlati megvalósítástól, annak milyen feltételei vannak. De éppen ezeknek a vizsgálata a tárgyilagosság mércéje

alatt mutatja meg, hogy „A mi műveltségünk eddigi menete és eredménye, mai közműveltségünk, népünk különböző részeinek minősége és állapota egyetlen más néppel sem egyezhet meg, további fejlesztésében tehát nem szabad és nem lehet ilyen úton járni, vagyis a neveléstudomány művelését sematizálni.”⁸²

Másik fontos gondolata az, hogy téves felfogás, hogy a neveléshez mindenki ért; a nevelői *hivatásra* fel kell készülni. A feladatok megoldásához a részletek ismeretére van szükség, a körülmények alapos feltárására, ismeretére. A *nevelésszociológia* is hozzátartozik a tények ismeretéhez, de a gyermek-tanulmány, a neveléslélektan, a környezet, a nemzet állapotának ismerete szükséges. A magyar neveléshez magyar alapokat kell keresni, s ezt a magyar neveléstörténet tanítja meg. Arra is ügyelni kell, hogy milyen eljárás felel meg a magyar növendékek testi, lelki, szellemi alkatának, hogyan kell elrendezni a nevelés menetét, hogy megegyezzek a tanuló testi-szellemi fejlődésével (fejlődéslélektan), és hogy a köznevelésnek milyen szervezete elégítheti ki a nemzet minden részének nevelési igényeit. Az egyéni és közösségi nevelés összhangjával is feloldani igyekezett minden ellentétet, s a nemzeti előmenetel és az emberiség haladásának végső céljai szerint a magyar nevelésrendszert bekapcsolta az egyetemes emberi haladás útjába. Ennek alapja a nevelői gondolkodás kialakítása.

Mindezeknek a szempontoknak szigorú erkölcsi mértékkel való kezelése Imre Sándort az egyetemes nevelési kutatás és a magyar nevelés rendszerének kidolgozása szerint teszi az egyetemes és magyar pedagógia kiemelkedő alakjává.

⁸² Protestáns Szemle, 1930.

Újszászy Kálmán falunevelési koncepciója

A múlt év tavaszán elhunyt a pataki szellem egyik legkiválóbb őrzője, dr. *Újszászy Kálmán* professzor, akinek életműve érdemes a tüzetes vizsgálatra és méltatásra.¹ A Comenius Társaság, amely névadója örökségének ápolásán túl a magyar neveléstörténet, továbbá Sárospatak művelődéstörténetének értékeivel is méltó módon kíván sáfárkodni, természetes mozdulattal fordul egy eddig inkább csak egyes részleteiben méltatott életút, *Újszászy Kálmán* Zemplén szellemi életét az utóbbi hetven évben meghatározó tevékenységének vizsgálata felé. Természetes hát, hogy alakját mai konferenciánkon, itt, Patakon megidézzük. Most elsősorban mint pedagógusra emlékezünk reá, mert ebben a vonatkozásban érezzük hatását a legnagyobbnak.

Pályája innen indult, a tanítóképzőből, ahol 1929-ben vallástanári megbírást kapott az újra egyházi kézbe került intézetben. Itt kellett szembenéznie cserkészvezetőként az ifjúság személyiségformálásának problémáival, mégpedig abban a – bizonyos értelemben válságosnak nevezhető – korszakban, amelyet a magyar művelődésügy, az egyház és Sárospatak megélt a trianoni veszteségek után. *Újszászy Kálmán* nevelési koncepciója egyrészt a református valláserkölcsi tanításból, másrészt a cserkészmunka gondolatvilágából nőtt ki, s alakult később sajátos falunevelési programmá. Ennek tartalmi kimunkálásában hatott a református teológiai gondolkodásnak az az új irányzata, amely az egzisztencialista filozófiából, illetve a részben ebből táplálkozó – Karl Barth nevével fémjelzett – új protestáns felfogásból merített. Nem feledhetők a kor kihívásai sem; a fennállásának 400. évfordulóját 1931-ben, a gazdasági válság idején ünneplő sárospataki kollégium csak belső megújulással lehetett úrrá a gondokon. Ahogy arra az időszakra *Újszászy Kálmán* visszatekintett: „A lét és nemlét mezsgyéjén tántorgó magyar élet – mint tény – egyfelől, hitében és magyarságában megújult, a kornak megfelelő feladatok vállalására kész s ezekre

¹ Előadásként elhangzott Sárospatakon a Comenius Társaság felolvasó ülésén 1995. augusztus 25-én. Jelen írásos formája 1997 októberében készült. A témával időközben más írásokban is foglalkoztam: a) *Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája*. = *Újszászy Kálmán emlékkönyv*, Budapest-Sárospatak, 1996. 505-525. b) *Az értelmiségi szerepvállalásra nevelés a sárospataki tanítóképzőben a két világháború között*. = *Pedagógusképzés*, 1996. 1-2. sz. 166-171. c) *Egy vidéki értelmiségi a XX. században*. (*Újszászy Kálmán és a „pataki szellem”*). = Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére. Bp.-Debrecen, 1997. 621-630. d) *Újszászy Kálmán a nemzeti önismeret szolgálatában*. = Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 359-362. e) *Újszászy Kálmán és a falunevelés sárospataki modellje*. (Előadás „A magyar felnőttoktatás története” című konferencián Debrecenben 1997. október 7-én.) [Megjelenés alatt a konferencia anyagát tartalmazó kötetben.]

magát készítő ifjúság – mint eszmény, idealitás – másfelől” olyan energiákat szabadított fel, amelyek „a jellegében egészen egyedülállóan sajátos munkának a meggyökeresedéséhez szükségesek”.²

Újszászy Kálmán – ezt hangsúlyoznunk kell – nem állt egyedül a megújulás igényével; a helyzet alkalmasnak mutatkozott Sárospatakon friss, új, a kor követelményeire igazodó vállalkozások indítására. Élvezte valamennyi tanártársa támogatását, de a legszorosabb szövetségben dr. Szabó Zoltánnal, az akadémia gyakorlati teológiai tanszékének tanárával dolgozott, akivel 1939-ben, már bizonyos sikerek után, együtt számoltak be a nyilvánosság előtt arról, ami Sárospatakon elindult.³ Akkor Szabó Zoltán kifejtette, miképp jutottak el ahhoz a missziói felismeréshez: „Mennél szélesebb felületen s lehető mély belegyökerettséggel viszonyban kell élnünk a néppel, a faluval.” A felismerés tettekhez vezetett, és a cserkészek mozgótáborainak, falusi látó útjainak, a teológusok 1926-tól folyó gyülekezetrajzi kérdőíves gyűjtéseinek tapasztalatait továbbfejlesztve alakították ki a falunevelés formáit. 1931 júniusában a teológiai kar jegyzőkönyvben rögzítette: „Főiskolánk lelkipásztor-nevelésének múltjából és jelenéből az a meglátás világlik ki, hogy nálunk elsősorban a falu, a magyar református falusi gyülekezet speciálisabban és céltudatosabban odanevelt és erre előkészített pásztorainak kell nevelkedniök.” A nevelésnek speciálisabb útjait keresték, s kinyilvánították: „Indokoltnak látjuk egy olyanféle munka jogosultságát, melyet – jobb név hiányában egyelőre – falu-, vagy gyülekezet-settlementnek neveznénk, mely részben elméleti, részben gyakorlati volna. Utóbbira a Bodroghöz tanya- és diaspora világa s az egész környék kiszállások, látogatások vezetének be ifjúságunkat a néppel való érintkezésbe, a rendszeres tapasztalatszerzésbe. Ezt párhuzamosan egészítené ki az elméleti munka: hazai és külföldi szakirodalom megismerése, a gyűjtött adatok feldolgozása.” A jegyzőkönyvi idézethez Szabó Zoltán hozzáfűzi: „Íme a pataki falumunka motívumai, melyeknek bővebb megvilágítását azért láttuk szükségesnek, hogy autóchtón volta, a később nekilendülő ‘falukutatás’-tól és a német ‘völkisch’ gondolattól való függetlensége nyilvánvaló legyen.”⁴

Újszászy Kálmán az ifjúságnak a kor uralkodó eszméi iránti vonzódását így jellemezte: „A szociális eszme oly kényszerítő erővel jelentkezett, hogy megvalósulni akaró és éppen ezért megvalósítást igénylő parancsának önmagában feszülő nyomása alatt megteremtette a ma ifjúsága a settlement munkát (Újpest, Szeged), továbbá életet adott a különféle ‘actiók’-nak és ‘missziók’-nak. A humanitás eszméjének erőhatásai hozták létre, és alapjában táplálják ma is a cserkészmozgalmat (világdzsembori!), amely így sohasem csak serdülő ro-

² Vö.: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Bp., 1947.

³ DR. SZABÓ ZOLTÁN – DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Sárospataki törekvések a falu szolgálatára*. = *Protestáns Szemle*, 1939. 3. sz. 147-150. Különnyomatban is!

⁴ SZABÓ ZOLTÁN i. m. Kny. 1-2. - A *settlement* (angol) szónak akkor még nem volt pontos magyar megfelelője, általánosan használták. Jelentése itt: települések, társadalmi csoportok kulturális és szociális helyzetét vizsgáló tevékenység, mozgalom.

mantika vagy játék, hanem mindezek előtt a modern ifjúságnak egy a humanitás eszméje által fűtött és éppen ezért ízig-vérig modern életmegnyilvánulása.”⁵

A kari határozat nyomán egyre céltudatosabban kibontakozó falunevelési koncepciót elméletileg Újszászy Kálmán dolgozta ki a kor igényeire és adottságaira figyelve. Századunkat a felbomlás korának nevezte, melyben ismételten fel kell tennünk a kérdést: kicsoda is az ember. Válaszában a *szellemet* tartja meghatározó tényezőnek, és azt kutatja, hogyan van a szellem az emberben. A lényegét abban látja, hogy a szellem tevékeny, s hogy mindenütt, ahol tevékenység van, szellem van, és hogy sehol sincsen szellem, ahol nincs tevékenység.⁶ Nevelés viszont csak ott van, ahol szellem van, s ha a szellem az ember felé fordul, ez nevelésben történik. A nevelés a szellemnek az emberben végzett munkája.⁷ Tanítóképzős tanárként és teológiai professzorként e felfogás jegyében munkálkodott. Tevékenysége során tekintetbe kellett vennie, hogy tanítóképzős és teológus növendékei hivatásukat túlnyomó többségben falun fogják gyakorolni, s az volt a véleménye, hogy „a koreszmék szükségszerűen a falu felé fordítják a jelen érdeklődését”.⁸ A falu pedig sajátos alakulat, amely a nemzeti mélykultúrát őrzi, s ebből az következik: nevelése is sajátos elvek és formák útján történik.

1940-ben két lehetőséget említve így írt Újszászy Kálmán a falunevelés fogalmáról: „az egyik abban foglalható össze, hogy falunevelésen egyetemesen – tehát nemcsak falun – érvényes nevelési céloknak és eljárásoknak a magyar falura alkalmazása, illetve a magyar falun megvalósítása. A másik szerint pedig a falunevelés sajátos törvényekkel dolgozó, tehát másutt mint falun nem lehetséges nevelői eljárás, amelyet a magyar falunevelőnek az egyetemes nevelői célok mellett, vagy azokon belül, a maga sajátosságában, azaz egyetlenségében, páratlanságában vállalnia kell, és amire mint páratlan, azaz csak falun megoldható feladatra, annak kifejezetten metafizikai háttérét állandóan szem előtt tartva, tervszerű munkával készülnie kell.”⁹ Az előbbi lehetőséggel élt a hivatalos oktatáspolitikai, Újszászy Kálmánhoz azonban a második állt közelebb. Ezen a ponton jutunk el Újszászy professzor faluszemléletének alapjához, amelyet kortársai közül és az utókor kutatói közül sem értett meg mindenki. Így szólt erről idézett írásában: „a magyar falu kérdését kezdettől fogva lényegében nem szociális, gazdasági stb., hanem kultúrákérdésnek, azaz nevelői kérdésnek fogjuk fel”. Az volt a véleménye, hogy nemcsak a falu szociográfiai kutatásának, hanem a falunevelés problémakörének is nagy figyelmet kellene szentelni. Ennek érdekében – javasolja – föl kell tární a magyar falunevelés múltjának tényeit (Tessedik Sámuelig és társaiig) visszatekintve, össze kell állítani a falunevelésinek nevezhető szakirodalom bibliográfiáját, és el kell készíteni a faluneve-

⁵ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A ma ifjúsága és a koreszmék*. = Sárospataki Ref. Lapok, 1934. 9. sz. 50-51.

⁶ Lásd bővebben: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A falunevelés szellemi alapjai*. Sárospatak, 1938. 7-13.

⁷ Erről részletesebben: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Ember és nevelés*. = Protestáns Szemle, 1941. 333-344.

⁸ Vö.: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A faluszeminárium 1.*, = Sárospataki Ref. Lapok, 1934. 4. sz. 19-20.

⁹ E kérdéskörrel - többek között - *A magyar falunevelés mai feladatai* című tanulmányában foglalkozott. = Nevelési Szemle (Szeged), 1940. 70-74.

lés jelenének rajzát. „Csak a múlt lekiismeretes kutatása – írja –, a jelen egységes szempontból történő átfogó rajza és a minden vonatkozásban tekintetbe jöhető irodalom hangyaszorgalmú feltárása azok az alapok, amelyeknek legalább részleteikben való elkészítéséhez ... hozzá kell fogni azonnal, ha a magyar falunevelés jövőjét a magyar nemzetnevelés egészéhez méltó fundamentumokra akarjuk alapozni.”

Sárospatakon a református teológiai akadémián – és részben a tanítóképző intézetben – a gyakorlati munka is megindult az 1930-as években, mégpedig olyan komplex módon, ahogyan – ismereteink szerint – sehol másutt az országban. Újszászy Kálmán erről úgy nyilatkozott: „A hol egymásból folyóan, hol egymás mellett vagy egymás közelében, de sohasem egymás ellenében jelentkező sárospataki falumunkáknak ugyanis éppen ebben a komplexitásban volt az erejük, s egyúttal a pedagógiai szellem mellett másik meghatározó jellemzőjük.”¹⁰ Ez a többágú tevékenység részben közvetlen formát öltött, részben pedig közvetve szolgálta a falunevelést a Kollégium szerepének és lehetőségeinek gondos mérlegelésével.

Közvetlen formának azt tekintjük, amikor a diákok és tanárok kiszállnak a faluba, hogy lássák és alakítsák annak kulturális képét. Ilyen vállalkozás volt a *falu tanulmányozása* azzal a céllal, hogy föltárják annak helyzetét, sajátos vonásait, életterejét. Újszászy Kálmán útmutatót is készített ehhez,¹¹ amelyben egyértelműen megfogalmazta, hogy ő a falu kutatásától a falu kedvező irányú megváltozását várta, hiszen „a falu sorskérdéseinek a tudatosulása a faluvezetők és a falu népe előtt... velejárói az igazi falukutatásnak”. Közvetlen falunevelő forma volt a *vándorkönyvtárak* megszervezése a 30-as évek közepétől, amikor a tanyákra, kisközségekbe jól összeválogatott könyvanyagot juttatott el a Kollégium.¹² És volt közvetlen hatása a *munkatáborok* megszervezésének, amelyeknek a résztvevői – tanárok, diákok – utat, templomot építettek a falu számára.¹³ Szabó Zoltán szerint „Jellegetesen sajátos volt ezek célkitűzése és lelkiisége is. Mögöttük az a látás állott, hogy a nemzetet leginkább az érette hozott önzetlen áldozat táplálja.”¹⁴ A teológus öregcserkészek *regős* munkája azon a meggyőződésen alapult, hogy „a dalban, énekben, zenében még mindig olyan roppant energiák feszülnek, melyeket még korántsem használtunk fel eddig eléggé céltudatosan sem vallásos, sem nemzeti életünk javára.”¹⁵ Ezek a közvetlen formák a jövő felkészéseinek, tanítóinak a hivatásuk gyakorlására való felkészítését is szolgálták.

¹⁰ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A gyökerekről s egyebekről*. = A Sárospataki Népfőiskola 1936-1986. Bp. 1986. 7.

¹¹ *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, 1936. Új hasonmás-kiadása a Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában dr. Újszászy Kálmán 90. születésnapja alkalmából jelent meg 1994-ben.

¹² Vö.: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Az olvasó téli magyar tanya*. = *Fiatal Magyarság*, 1939. febr. 2. 37-38.

¹³ Vö.: ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A sárospataki főiskola munkatábora*. = *Igazság és Élet*, 1935. 209-212.

¹⁴ SZABÓ ZOLTÁN i.m. Kny. 3.

¹⁵ SZABÓ ZOLTÁN i.m. Kny. 4.

Az igazi feladatát ebben lelte meg az intézmény, amely értelmiségieket nevel egy olyan régió számára, ahol a falu a meghatározó életforma. Ezért magásra kell értékelnünk a közvetett falunevelési formákat is, amelyek Sárospatakon megvalósultak. Időben először a *faluszeminárium* jelentkezett, amelynek heti összejövetelein a résztvevő diákok Újszászy Kálmánnak, a filozófia és a pedagógia tanárának a vezetése mellett feldolgozták azokat a történeti, szociológiai, szociográfiai, irodalmi műveket, amelyekből jobban megismerhető a korabeli magyar falu és annak népe. A könyvek megvitatása mellett párhuzamosan a valóság tanulmányozása is folyt, hiszen a diákok olyan feltárandó témákat kaptak, amelyekkel a falukiszállásaik alkalmával egy-egy településen – falun vagy tanyán – részletesen foglalkoztak, tapasztalataikról írásban is beszámoltak. A leendő pap és tanító személyiségének formálására, valóságlátására igen nagy hatással voltak az ilyen feladatok; emellett a feljegyzésekből kialakult a faluszemináriumi adattár, amely a Tiszáninneni Egyházkerület szinte minden lakott helyére kiterjedően az évek során tájékozódási bázisa lett a falusi hivatásgyakorlásukra indulóknak. Egyúttal fölkhívta a meglátogatott falvak lelkészeinek, tanítóinak, faluvezetőinek a figyelmét a „kívülről” jött emberek által föltárt tendenciákra. Összekapcsolódott tehát az egyház nagyhatású oktatási intézményének és helyi gyűlekezeteinek feladatvállalása.¹⁶ Így a faluszeminárium nem maradt intézeti belügy, munkaformái révén kilépett a Kollégium falai közül, s bevitte oda a magyar valóság tényeit és problémáit.

A rendszeres közvetett falunevelésnek leghíresebb pataki intézménye a *népfőiskola* lett. A párnapos tanfolyamból a református Kollégium intézményrendszerének szerves ágazatává fejlődött nevelési forma olyan – kezdetben fiúkat, később leányokat is magához vonzó – emberformáló műhelyé lett, amelynek hatását aligha lehet túlbecsülni. Nem egyszerűen faluvezetők képzésére szolgált, hanem „hivatásra nevel a munka mellett, a nemzettagot építi a népi közösség pusztá egyedében”, hiszen „a népfőiskola megszületése a 'hivatásezsme' erősödése mellett együtt jár a nemzeteszsme erősödésével”, és „csak vallásos és nemzeti megújulás összefonódásából született egészséges és fejlődőképes népfőiskolai munka eddig.”¹⁷ Amikor 1943 januárjában Újszászy professzor megnyitó beszédében köszöntötte a hetedik népfőiskolai tanfolyam résztvevőit, így válaszolt a „miért jöttek” kérdésére: jöttek, mert vonzotta őket Patak mint a tudáshoz vezető kapu; jöttek, mert vágytak a kimozdulásra, a magyar szellem vérkeringésébe való bekapcsolódásra; jöttek, mert meg akarták tanulni, mit érdemes tudni ahhoz, hogy az élet ne robot legyen csupán; s jöttek, hogy egy kicsit közelebb kerüljenek Istenhez.¹⁸

Összefoglalásként azt kell kiemelnünk, amit korábban is érintettünk már, hogy a sárospataki falumunkának a máshol indított hasonló kezdeményezések-

¹⁶ Újszászy Kálmán előadásokban, cikksorozatban foglalkozott e témával: *Egyházunk falumissziója* címmel a Sárospataki Református Lapok 1939. évi 19-27. számában.

¹⁷ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Evangélium és népfőiskola*. = Protestáns Szemle, 1941. február, 40-42.

¹⁸ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Miért jöttek?* = Sárospataki Ref. Lapok, 1943. január 30. 19-20.

től megkülönböztető jegye a *nevelői beállítottsága*. Újszászy Kálmán többször kifejtette,¹⁹ hogy itt – elsősorban a faluszemináriummal kapcsolatos tevékenységekre gondolva – nem a faluvezetői képzés és nem a falukutatás volt a cél, nem is a szociális munka eszköze kívánt lenni, sőt nem is a néprajzi gyűjtés volt a fontos, miközben ezek mindegyikének lehetőségét magában hordta. „A sárospataki főiskola faluszemináriuma – írta – egy pillanatig sem gondolja azt, hogy tagjait az említett kérdések bármelyikében is szakemberré képezi, ellenben meg van győződve afelől, hogy a szeminárium nevelői munkája révén ezekben is jobb szakemberré lehet és lesz is az, aki a szemináriumi nevelői hatásainak ki volt téve.” Ez a változatosság, a falumunka sokszínűsége vonzó lehetett az ifjúságra; a frissességre, a folyamatos megújulásra ösztönzött. „Csak a valóban időszerű, az élő problémák nevelnek – vallotta Újszászy professzor. – A pataki faluszeminárium úgy tudta mindezideig irányítani munkáját, hogy mindig az egyes esztendőknek megfelelő domináns problémát állította érdeklődése középpontjába és a többieket a peremen helyezte el. Így az időhöz hozzákapcsolva magát, az élethez is hozzákapcsolódott.”

A falunevelés sárospataki modellje egyrészt azt tekintette célnak, hogy a leendő értelmiségi ember közelebb jusson a faluhoz, egészségesebb és tisztultabb magatartás alakuljon ki benne ki falu felé. Másrészt pedig – és ennek részletes terve Újszászy Kálmánnak a szegedi egyetemen tartott előadásaiból rajzolódik ki – arra irányult, hogy kialakítsa azokat a szellemi alapokat, formákat, intézményeket és alkalmakat, amelyek a falu közösségében hatva az ott élők lelki gyarapodását segítik elő, hogy a parasztság az egész kultúrközösség teljes jogú és potenciájú részesévé emelkedhessen.

E koncepció gyakorlati megvalósulására 1931 és 1948 között nyílt lehetőség, teljes kibontakozását az ekkor bekövetkező politikai fordulat akadályozta meg. Tanulságai a mai, gyökeresen megváltozott viszonyok között közvetlenül már nem hasznosíthatók; a szemlélet néhány alapvonása, a koncepció mögött meghúzódó felkészültség és elkötelezettség azonban ma is példa lehet számunkra.

¹⁹ A leghatározottabban talán *A sárospataki főiskola faluszemináriuma* című írásában foglalta össze erre vonatkozó álláspontját. E szakaszban idézett gondolatait ebből az írásából vettük át. = Protestáns Szemle, 1939. 147-150.

Oktatási lehetőségek az edelényi járás iskoláiban 1945-ben

A második világháború egyik nagy vesztese, károsultja a magyar oktatásügy. Elvesztette tanítóit, tanárait. Romba dőltek, elpusztultak iskolák, megsemmisültek bútorok, taneszközök, könyvek, iratanyagok. Nagy veszteség a tanítás szüneteltetése.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakossága is megtapasztalhatta a modern háború szörnyűségeit, de szerencsére ez kis ideig tartott megyénkben. Tizenhét helység volt csak, amely három hétnél, és huszonnégy olyan helység, mely egy hónapnál hosszabb ideig volt hadszíntér. 1944. december 24-én a megye egész területén áthaladt a front. Az itt bekövetkezett történelmi változás nem hagyta érintetlenül a kultúra területét sem. Az ország, ebben a megyénk, ezen belül az edelényi járás társadalmi és gazdasági rendjének átszervezésével párhuzamosan megkezdődött a köznevelés, a közoktatás szerkezetének, majd tartalmának az átszervezése.

A kötelező népoktatási törvény teljes végrehajtására 1868 óta a szociális körülmények és egyéb feltételek hiánya miatt valójában sohasem került sor, sok gyermek nőtt fel iskola nélkül, s ha el is végezte az elemi iskolát, az ott tanult ismeretei legtöbb esetben nem tették képessé a tanulókat társadalmi helyzetük megváltoztatására, így a legtöbben megmaradtak a falvak és városok periferiáin. Ez vonatkozott az edelényi járásra is. 1945-ben a járás össznépessége 43 711, ebből írástudatlan 2 688 fő, a lakosság 9,05 %-a.

Erdei Grúz Tibor miniszter költségvetési beszámolója szerint „az országban pusztító háborúban a kultuszminisztérium vezetése alatt álló intézmények háborús épület- és felszerelékára csaknem 500 millió aranypengő volt.” Más statisztikák szerint a második világháború során az elemi iskolák mintegy 50 %-a – több mint 3 000 – számottevő épületkárt szenvedett, és az iskolák felszerelése is megsemmisült, vagy nagymértékben megrongálódott. Ennek ellenére 1945-ben már több mint 7 000 iskolában tanítottak, az összes intézmény 96 %-ában.

Vegyük számba az 1945-ben meglévő iskolákat! 1945-ben a népiskolák száma az országban: állami 1 539, felekezeti 4 605, községi, érdekeltségi, magán, társulati 924, összesen: 7 068 iskola. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1950-ig külön Borsod, Abaúj és Zemplén megye létezett) 96 állami, 595 nem állami, összesen 691 iskola volt. Az edelényi járásban: 1 állami, 87 felekezeti, 4 községi, érdekeltségi, magán, illetve társulati, összesen 92 népiskola működött.

A hatosztályos népiskolát és az utána következő háromosztályos ismétlőiskolát az 1940. évi XX. törvény megalkotásával országos méretekben nyolcosztályúvá kívánták alakítani. Ennek az új típusú elemi népiskolának a teljes kiépítésének realizálása – nemcsak a háború kimenetele, hanem az osztatlan és részben osztott iskolák akkori igen magas száma miatt is – minimális volt. Ez mondható el az edelényi járásról is, ahol 1945-ben a meglévő 92 iskola közül csupán 23 iskolában kezdődött, illetve valósult meg a törvény végrehajtása; hat iskolában csak a 7. osztály, 17 iskolában már a 8. osztály bevezetésével. Összesen tehát 23 iskolában – 12 református, 10 katolikus és egy állami iskolában – vezették be a 7., illetve a 8. osztályt. Ez az összes iskola 25 %-a.

1944. december 10-e és 24-e között a járás minden községén áthaladt a front. A járás területén azonban a háborús napok ellenére decemberben is volt tanítás több iskolában. Ezt igazolja dr. Bokodi Zsigmond ládbesenyői református tanító naplóbeírása is: „1944. október 29-től miniszteri rendelet értelmében a tanítás ideiglenesen szünetel. Tekintettel azonban arra, hogy a tanterem katonai célra lefoglalva nem volt, mindaddig folyt a tanítás, míg a közeli harc veszélyessé nem vált. 1944. december 12-én (de. 11 órakor) az orosz kötelek községünkbe is bevonultak. Ettől kezdve a tanítás szünetelt. 1945. január 11-én az orosz katonai parancsnokság rendeletére a hatóság szigorú beiskolázást s a tanítás megkezdéséről jelentés küldését rendelte el. Jelentés 1945. január 10-én kisbíróval kiküldve.”

Az edelényi járás 92 iskolájában az alábbiak szerint volt tanítás. Pár nap szünettel decemberben is folyt tanítás 17 iskolában. A rendkívüli háborús helyzetre való tekintettel bezárt iskolákban a front átvonulása után 1945 tavaszán indult a tanítás 64 iskolában, csak 1945 őszén 10 iskolában, és csak 1946 januárjában egy iskolában (Galvácson).

A háború idején a járás 92 iskolája 134 tanteremmel rendelkezett. Ebből az egy osztott iskola 6, a részben osztott iskolák 23, a kis létszámú három tanulócsoportos iskolák 22, a két tanulócsoportos iskolák 38, az egy tanulócsoportos iskolák 45 tanteremmel rendelkeztek. 22 település iskoláiban a háború okozta károk miatt 30 tanterem kihasználatlan volt; ez az összes tanterem 22,4 %-a.

A háború okozta károkról az alábbi jelentéseket olvashatjuk:

„*Salonna* községben 1945-ben egy rk. és egy ref. népiskola működött. A belső berendezések a harcok folyamán használhatatlan állapotba kerültek, illetve elvesztek eltűntek. Az 1945-ös tanévben Újhelyi Pál nyugdíjas tanító kezdte el a tanítást 54 tanulóval, kezdetleges eszközökkel, mivel bútorzat (pad) nem volt, nem voltak ablakok, ajtók. 45-ben itt tanított még Kovács József és Kovács István.”

„*Ragály* községben 1945-ben két felekezeti iskolában (két tanteremben) folyt a tanítás. A tanítás csupán a községben átvonuló harcok idején szünetelt. A front átvonulása után a községben állomásozó szovjet parancsnokság magához kérte a két iskola tanítóját, s megbeszélték a tanítás beindítását. A harcok alatt széthurcolt, feltűzött padok helyett a parancsnokság segítségével a báró fenyeséből vágta ki fát és készítették belőle padokat. Ezekben a padokban

folyt a tanítás. Mindkét tanterem külsőleg elhanyagolt volt. A községnek két tanítója volt. A ref. iskolába 53, a kat. iskolába 70 tanuló járt."

Abod községben arról adnak számot, hogy „az 1945-ös tanév kezdetén Diósgyőr egyik iskolájából kaptak padokat".

Hídvégárdó iskoláiról így ír az akkori tanító, Merényi Dániel: „Községünk 1944. december 17-én szabadult fel, de a tanítást csak 1945 márciusában tudtuk megkezdeni. Hat hétig volt front alatt a község, s ezért igen nagy kárt szenvedett iskolánk is. A ref. és a kat. iskola három tanteremmel rendelkezett. A csupasz épület maradt meg, két tanterem még istálló is volt, egy pedig kenyérsütő üzem. Ennek következtében a felszerelés szinte teljesen megsemmisült. Pl. a tanítást a konyhamban kezdtem. A gyerekek hoztak lócát, kisseket és azokon helyezkedtek el. A 210 iskolaköteles tanulóból csak 170 iratkozott be az iskolába, a cigányok egyáltalán nem jártak. A két tanulócsoporthoz rk. iskolába 150-en jártak. A nevelők száma összesen három volt. A 45-ös évben az rk. iskolához állami tanító is került, így az 1-2., 3-4. és az 5-8. osztályból alakult három tanulócsoporthoz, de még külön volt az 1-8. osztályos ref. iskola."

Rudolftelepen egy idős ember visszaemlékezései és egy jelentés alapján tudjuk, hogy a front elvonulása után, 1945 januárjában kezdődött meg a tanítás. Meginduláskor három nevelő, három tanteremben kezdte meg a munkát. Valamivel később egy szükséghelyiségben (a községi hullaházban) egy negyedik nevelő is megkezdte működését. Az iskolának kb. 170 tanulója volt.

„*Boldva* községben egy református és egy katolikus egyházi iskola működött, összesen három tanteremmel és négy tanítóval. 1944. december 11-től 1945. február végéig a tanítás szünetelt. Az iskolák berendezése és felszerelése, ami egyébként is nagyon szegényes volt, a front átvonulása idején teljesen tönkrement... 1945 tavaszán Kurdy Béla ref. és Kolmond József rk. igazgató-tanító egy-egy tanító bevonásával szervezték újjá az iskolát és indították meg a tanítást. A ref. iskolának 2 tanterme és két tanítója, a kat. iskolának 1 tanterme és két tanítója volt. Az iskolába járó tanulók száma 150 volt."

A jelentések és a meglévő dokumentumok szerint a járás iskoláiban 1945-ben 132 tanító működött. Az egyetlen osztott iskolában 27, a kis létszámú iskolák közül a 3 tanulócsoporthoz tartozókban 20, a két tanulócsoporthoz tartozókban 32, az egy tanulócsoporthoz tartozókban 45 tanító működött. A 132 nevelő az osztott iskola 6 tanulócsoporthoz tartozóiban, a részben osztott iskolák 32 tanulócsoporthoz tartozóiban, a kis létszámú iskolák három tanulócsoporthoz tartozó iskoláinak 31, a két tanulócsoporthoz tartozó iskoláinak 48 tanulócsoporthoz tartozóiban és az egy tanulócsoporthoz tartozó iskoláinak 45 tanulócsoporthoz tartozóiban tanított.

Érdemes még idézni *Borsod* község ref. iskolájának jelentéseiből:

„A tanítás 1944/45-ben nem mindig az iskolában történt. A háború *Borsod* községen is átviharzott. Községünkbe a szovjet katonák 1944. december 13-án érkeztek. Az iskola 1944. december 13-tól 1945. február 11-ig tábori kórház volt. Ez alatt az idő alatt az iskolai felszerelésekből sok elpusztult, megsemmisült. Az iskolai naplók ebből az időből megvannak. Az iskola belső élete a háborús viszonyokhoz alkalmazkodott. A tanév rendes időben, 1944. szeptember 4-

én kezdődött, és október 28-ig rendes tanítás volt. Október 30-tól november 9-ig a németek vették igénybe az egyetlen tantermet. Ekkor a tanítás szünetelt. November 9-től 18-ig csökkent létszámmal tovább folyt a tanítás az iskolában. November 20-án, amikor már az edelényi állomást is kiűritették, a tanítás be lett szüntetve. A tanítás szünetelt december 30-ig. December 30-án ismét megkezdődött a tanítás, szükség tanteremben. Kiss István Fő út 4. szám alatti házában, néhány gyermekkel. Itt folyt az iskolai munka. 1945. február 12-ig, amikor a katonai kórházat az iskolából tovább vitték. Ezután megkezdődött az iskola takarítása, az iskola rendezése, felszereléseinek, bútorainak stb. számbavétele az iskolás gyermekekkel. 1945. február 26-tól az iskolai munka a körülményekhez képest rendes mederben folytatódott a tanév végéig, július 8-ig. Az iskola egy tanteremmel rendelkező 8 osztályos iskola volt 1 tanítóval. A tanév elején beiratkozott 75 gyermek. A tél folyamán a szükség-iskolába csak néhány gyermek járt. Az iskolába való visszaköltözéstől pedig csak 47 gyermek látogatta az iskolát, akik valamennyien bizonyítványt kaptak. Az iskola 1945. május 31-én tanfelügyelői látogatást is kapott Ringbauer Károly tanulmányi felügyelő, tanügyi tanácsos személyében."

A járás iskoláiban az 1945-ös tanévben a tanulók létszáma összesen 6562 volt. Ebből osztott iskolába 365, részben osztott iskolába 1375, a kis létszámú iskolák 3 tanulócsoporthoz tartozó iskoláiba 1343, a két tanulócsoporthoz tartozó iskolákba 1377 tanuló járt.

Itt meg kell jegyezni, hogy az 1944/45. tanévben a háborús események miatt jóval kevesebben iratkoztak be az iskolába, mindössze 5 695-en. Hogy mennyien jártak is, arra csak a meglévő dokumentumok alapján utalhatunk. De biztos, hogy sokkal kevesebben, mint amennyien beiratkoztak. Erre is utal egy-két bejegyzés. Például Bódvarákó iskolájának anyakönyvében az alábbi záradékot olvashatjuk: „Az anyakönyv 1945. július 30-án 2 (kettő) tanulóval zárott le.” A tanköteles tanulók száma ekkor ott 60 volt! Vagy a borsodi ref. elemi népiskola 1944/45-ös anyakönyvébe az alábbi megjegyzést írta be 1945. július 1-jén Béres János ref. tanító: „Sok gyermek a háború okozta ruha, cipő hiány miatt egyáltalán nem járt iskolába. Az iskolába járó gyermekek is sokat hiányoztak a háborús okok miatt.” Korábban a borsodi iskola jelentésében is az állt, hogy a 75 beiratkozott tanuló közül az iskolába való visszaköltözés után is csak 47 gyermek járt iskolába. A *lábdesenyői* rk. iskola naplójába is bejegyezte az 1944/45-ös tanév végén Halecz Lajosné h. tanító, hogy: „a tanévben ruha, cipő hiány miatt nem járt iskolába és ezért nem osztályozható 52 beírt tanulóból 24 tanuló.”

Az eddig elmondottak igazolják, hogy a háború idején az edelényi járás iskolái is nagymértékben károsultak. Az iskolák fenntartói és a tanítók sok anyagi és más segítséget nem várhattak, önmaguknak kellett megteremteniük a tanítás beindításához szükséges legalapvetőbb feltételeket is.

Erre példa egy közlemény, amely az 1945. december 15-i Köznevelés 28. oldalán olvasható. Íme: „Az iskolák ablaküveg-pótlóval való ellátása. A magyar

vallás- és közoktatásügyi miniszter értesíti az iskolák helyi hatóságait, hogy az időközben bekövetkezett beszerzési, szállítási és egyéb nehézségek miatt az iskolákat közvetlenül ablaküveggel, illetve ablakpótlóval nem tudja ellátni, tehát az érdekeltek újabb ilyenszerű kéréssel ne forduljanak a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Az iskolák helyi hatóságai a maguk körében azonban mindent kövessenek el, hogy a megrongált ablakokat a helyi lehetőségek kihasználásával a tanítási és egészségügyi követelményeknek megfelelően hozzák rendbe."

Az edelényi járásban 1944/45-ben a legtöbb iskolában nem voltak meg az oktatás alapfeltételei sem. Sok volt a nevelőhiány, nem voltak oktatási eszközök, és még ráadásul a járás területén működő 92 iskolából 85 kis létszámú, 1-2-3 tanulócsoprtos; 6 részben osztott és csak egy osztott iskolában kellett tanítaniuk a nevelőknek, és tanulniuk a gyermekeknek.

Mindez természetesen nagyon negatívan hatott az oktatás-nevelés eredményességére, annak ellenére is, hogy dr. Fabricius László, Borsod-Gömör-Kishont vármegyék és Miskolc város új tanfelügyelője 1945-ben kiadott beköszöntő körlevelében az alábbiak szerint szolt a megye oktatóihoz:

„Köszöntöm öket (mármint a tanítókat) komoly feladataink és nagyszerű hivatásunk átérzéséből fakadó felelősségérzettel, közös eszményeinkből és közös életútjainkból táplálkozó együttérzéssel és emberi gondjaink iránt érzett mély-séges megértéssel."



Az 1997. november 3-i emlékülés hallgatósága

A gyermek pedagógiai szempontú megismerési módjai és lehetőségei **(A Gyermeklélektani Állomásokra emlékezve)**

Többen vagyunk itt, akik részesei és munkásai voltunk az 1947-48-ban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium nevelésügyi főosztálya által létrehozott, nagyobb iskolákban működő Gyermeklélektani Állomásoknak. Háttérül szolgált a szülők, a társadalom számára a Gyermeklélektani Társaság, amely felvilágosító, pedagógiai és lélektani előadásokkal hívta fel a figyelmet a gyermek, az iskolás korú ifjúság nevelésének időszerű kérdéseire. Nagy László programja látott megvalósulni, amikor az iskolákban és a nevelő munka minden területén, elsősorban a pedagógusok tájékoztatására ezekben a Gyermeklélektani Állomásokban megfelelő felkészültségű, technikai eszközökkel is felszerelt intézményekben a függetlenített pedagógusok segítették az iskola oktató-nevelő munkáját. Imre Sándor több munkájában is hangsúlyozta, előadásaiban pedig követelte, hogy az oktatással és neveléssel foglalkozók, a pedagógusok legfontosabb tudmánya a *pedagógia* kell legyen, hiszen mesterségük, főfoglalkozásuk a nevelés. Nem foglalkozom azzal, hogy kezdő pedagógusok mennyire járatlanok a gyakorlatban ezzel a kérdéssel, az egyetemeken, főiskolákon bizonyára hangsúlyozottan tanított tárgy gyakorlatában, holott elengedhetetlen követelmény munkájukban tisztában lenni a rájuk bízott gyermekek, tanulók pedagógiai megismerésének kérdéseivel. A pedagógiáról azt szokták mondani, hogy ahhoz mindenki ért – a szülő, a társadalom – de hivatásszerűen mégiscsak a pedagógusok foglalkoznak vele. Tévedni pedig ezekben a kérdésekben végzetes lehet.

Alapvető jelentőségű ebben a munkában a múlt század végén, e század elején megindult, aztán hol erőteljesebben, hol visszaszorítva érvényesülő gyermektanulmányozás, majd a gyermeklélektan. Előbbire nézve *Ranschburg Pál* „A gyermeki elme” című, 1908-ban kiadott könyvének bevezetőjében ezt írta: „A gyermektanulmányozás-tannak feladata úgy a testi, mint a szellemi fejlődés menetét minél pontosabban megállapítani, e fejlődés menetére befolyó öröklési (belső), valamint égalji, társadalmi, egészségtani, nevelési stb. tényezőket megismerni, s végül – esetleges különleges tudományos célzatok mellett – elsősorban törekedni oda, hogy kutatásaival tisztázza a lehető legtokéletesebb testi és szellemi fejlődés biztos útjait.”

Tudjuk, hogy voltak olyan nagy nevű pedagógusok, akik elleneztek minden kísérleti, intézményes személyiségvizsgálati módszert, s csak az *intuícióra*, vagy az iskolai „csendes napok”, „lelki gyakorlatok” alkalmaira építettek (Karácsony Sándor, Tóth Tihamér). Mások viszont a kor követelő érdekei szerint építenek a gyermek fejlődésének egzakt megfigyelési módszereire, a kísérletekre. *Boda István* írja a „Bevezető a lélektanba” című, 1934-ben megjelent könyvében: „Ha a haladó idő és a belső fejlődés egyre parancsolóbban írja elő, csak a tudományos teória érdekében is, hogy szilárd mag, alapvetés és keret építessék ki a rendkívüli gyorsasággal és gazdagságban gyarapodó lélektani kutatás hasznára, szilárd meggyőződésünk, hogy ma az egész emberiségnek legelsőrendű *gyakorlati* érdekei is fűződnek ahhoz, hogy a helyes lélektani belátások és ismeretek alapján történhessék meg az emberi életnek szükségessé vált új, emberibb-lelkibb és értelmesebb szerveződése, amely a válságokból kivezethessen, az emberiség számára akadálytalanabb és magasabbrendű önkifejlődést biztosítson, teljesebb egyensúlyra és nagyobb és egyetemesebb boldogulásra segítsen.”

Demény Dezső – a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Lélektani Intézetének volt tanársegédje – „A tesztmódszer személyiségvizsgálati szerepe” (Kolozsvár, 1942) című könyvében a „lélektani személyiség” mint sajátos jelentéssel bíró külön „egész” az alkalmazott lélektant mint a személyiség egyik megismerési, illetőleg vizsgálati módszerét említi. Ezen kívül az emberismeret más típusait is ismerteti, mint a köznapi, irodalmi, tudományos vagy filozófiai módszereket. Ezen kívül van a pszichológiai megismerés, amely *minőségi és mennyiségi* módszer, de úgy, hogy a természettudományos és szellemtudományos lélektan ma már nem két lélektant alkotnak, hanem az egységes lélektannak két mozzanatát, idézi Várkonyit. *Rácz Lajos* sárospataki tanár, Wundt magyar fordítója, székfoglaló értekezésében, „A mai pszichológia álláspontja” című előadásában azon az állásponton van, hogy a „mai” – akkori – lélektan a lelki jelenségeket *összetettnek* gondolja, s ezek vizsgálatára legalkalmasabbnak a *megfigyelést* és a *kísérletet* tartja. *Alfréd Binet* 1894-ben kiadott könyvére hivatkozva a *pszichometria* (reakcióidő, látás, hallás stb. mérése) mellett felveti az *objektív megfigyelés* különböző formáit, mint a) a bizalmas önvallomás, b) a tervszerű megfigyelés, c) a tömeges kísérlet módszerét, de a néppszichológiát is igénybe veszi.

Domokos Lászlóné a Nagy Lászlóról szóló értekezésében arról beszél, hogy *Nagy László* Dewey totalitás-elméletének volt a híve, miszerint az emberi személyiség nem statikus, mozdulatlan, megrendíthetetlen, hanem dinamikus, genetikus, funkcióban álló; nem *jelenség*, hanem *folyamat*; s minthogy a gyermeki magatartás is összetett, a kísérleti megfigyelést alkalmazta. Így eljutott az egyéni és külső feltételek alatt módosuló gyermeki magatartás eruptív megnyilatkozásáig, melyet a mögötte dolgozó *érdeklődés* feszültsége tesz ilyenné. A gyermeket fejlődésben vizsgálta, s ezzel eljutott a genetikai alapozású biopszichológias vizsgálatokhoz.

A későbbi kutatók egyformán alkalmazzák a megfigyelést, a kísérletet, a klinikai módszert, mások az élmény, a magatartás, a teljesítmény mérésével vizsgálják a gyermeket. Voltak, akik az érzékszervek vizsgálatával kezdtek, majd a logikai képesség vizsgálatával folytatták. *Léderer Ábrahám* 1905-ben gondolkozástani és nevelési szempontból vizsgálja a gyermeket. Felmerül itt a gyermek nevelhetőségének a kérdése, a nehezen nevelhető gyermek megismerése.

Új rendszert alkalmazott *Claparède*, aki a lelki tényezőket a következő mérések szerint vizsgálta: a) objektív ingerek vizsgálata, amelyek a lelki jelenségek okaira adnak tájékoztatást (ez a pszichofizika); b) idő-teljesítmény vizsgálata (ez a pszicho-kronomatika); c) dinamikai vizsgálatok (ez a pszichodinamika); d) statisztikai módszer. *Stanley Hall* az ankét-módszert használta, ezt átvette tőle Nagy László, Nógrády László és Máday István is. *Domokos Lászlóné* 1913-ban *A Gyermek* című folyóiratban az individuál és differenciál lélektan szempontjai szerint is megfigyeli a gyermekeket. *Nédai Pál* „Könyv a gyermekről” című munkájában a fejlődéstant veszi alapul.

Preyer óta nem új az a felfogás, hogy a gyermekek megfigyelését a cse-
csemőkortól kell kezdeni. De ekkor még csak szimptómákra vagyunk utalva, s
minthogy a magunk tapasztalatai alapján vonunk le következtetéseket, hamis
megállapításokat is tehetünk. V. *Mercante*, a la-platai egyetem pedagógiai inté-
zetének igazgatója szerint a gyermekpszichológiát két dolog teszi nehezzé: a
kutatás és a módszer.

Külön problémakört alkotnak azok a vizsgálatok, amelyek a család, a kör-
nyezet felmérésével foglalkoznak.

Nagy László nem elégszik meg a kísérleti módszerrel, a gyermekekről teljes
értékű pszicho-biogrammot kíván készíteni. Ezért ajánlja a természetes mód-
szereket, mint például a Lipmann-Bogen kalitka, s az elemző módszereken felül
az *összefoglaló* módszereket hangsúlyozza, amelyek az együttműködő elme-
műveleteket összekapcsoltan kutatják, az egymáshatást derítik fel. Például az
emlékezetet a gondolkodással vagy a képzelettel, az ítéletalkotást a gyors elha-
tározással. Azonban kiemeli, hogy nem elegendő a kvantitatív módszer, quali-
tatív módszerek is kellenek. *Rossolino* moszkvai egyetemi tanár volt, ő a *pszi-
chomechanikai profil* megállapítására törekedett; ebben a biológiai és pszicho-
lógiai tényezők együttműködését vizsgálta. *Szász Irén*, Ranschburg Pál munka-
társa a gyermek megismerésének egységes módját alkalmazta; a testi és a lelki
jelenségeket összefüggésükben tanulmányozta.

Lázár Károly sárospataki tanár „A gyermektanulmány vázlata” címmel ösz-
szefoglaló munkát írt, melyben ismertetette azokat a módszereket, amelyeket al-
kalmazni lehet és kell a gyermekek megfigyelésében. Megkülönböztet önmegfi-
gyelést, mások megfigyelését, tömegmegfigyelést. De módszerei közé tartozik
a tapasztalás, a leírás, a mérés, a kísérlet, a tesztmódszer, valamint a kérdőí-
ves vagy ankét módszer. Ezeket objektív módszereknek nevezi, de van szub-
jektív módszer is. A klinikai módszert *J. Piaget* alkalmazta a gyermekpszicho-
lógiában; ez a gyermekek kikérdezését jelenti. Lázár Károly felsorolja a testi,
szellemi vizsgálatok módszereit is, ezek alapján az eredmények feldolgozá-
sában monografikus, biografikus, genetikus és statisztikai szempontokat érvé-
nyesít.

Ballai Károly „A gyermektanulmányozás módszerei, különös figyelemmel a
kisdedkorra” (Bp., 1913.) című munkájában kritika tárgyává teszi a pedagógiai
módszereket; a gyermek mindenoldalú vizsgálatát hangsúlyozza. Egyformán
vizsgálja a rendes és rendellenes fejlődésű gyermekeket. De nem elégszik meg
általános gyermekmegismeréssel, hanem a *magyar* gyermek alapos megisme-
rését követeli. Ebben figyelme kiterjed a gyermek egyéniségének, képességei-
nek, faji sajátosságainak kérdéseire. *Szász Irén* és *Juba Adolf* az antropológiát
is felhasználják a gyermekek kephalindexét állapítva meg. A kísérleti módszer
figyelemmel van a gyermek szó- és képzetkincsének, emlékezetének, értelmi-
sége fokának, egyéniségének, tevékenységeinek, általános fejlődésének, kép-
zettartalmának, rajzainak, játékának, dalainak vizsgálatára.

Ranschburg Pál és *Jablonkay Géza* is a gyermek szó- és képzetkincsének
vizsgálatával kezdi az iskolás korú gyermek vizsgálatát. *Faragó József* pedig a

„Mindentudó képeskönyv” segítségével 150 fogalmat, 19 cselekvést, 21 viszonyyszót, 10 szín-elnevezést, 5 mennyiségi különbséget állapított meg. *Éltes Mátyás* egy hétéves, mérsékeltten gyengeelméjű gyermeket vizsgált a szó- és képzetkincsére figyelemmel. Vizsgálatának eredménye meglepő: 6698 eltérő fogalmat jelentő szót ismert a gyermek.

Ranschburg Pál intézetében kísérleti módszerként minimál- és maximál-módszereket alkalmazott. Így mérte a teljesítményt, a figyelmet. Minimál-módszernek nevezte azt, amelynek feladata feladatok könnyűségének alapján az átlagnál kisebb képességű gyermekek vizsgálata, míg a maximál-módszerrel az átlagnál jobb képességű gyermekeket vizsgálta. A *minimál-módszerrel* vizsgálta a figyelem-felfogást (egyszerű optikai ingerek nyújtásával), a közvetlen és a megtartó emlékezetet (logikailag kapcsolt szópárokkal), a mesemondás módszerét (Dévai Flóra szerint 5 fokozatosan nehezedő mese 6-10 éves gyermekek számára), az olvasási készséget, a számoló készség mérését (Ranschburg-féle módszerrel 5, 10 és 20-as számkörben), az íráskészséget (Kaufmann Irén szerint), a felfogó képességet (Schnell János szerint), a mechanikai kombináló képességet (Szondi szerint), a rajzolási készséget (Schmidt szerint) és a szó- és fogalomkincset. A *maximál-módszerrel* a magasabb ítélőképességet, a magasabb logikai következtető képességet (Schlüsser-Lindworszky-Ranschburg szerint), a magasabb figyelem tényezőit: a komplex ingerekkel szemben a koncentráció-képességet, a figyelem tartósságát (mnemometerrel), az ellenálló képességet (a figyelem eltérítése és eltéríthetősége), a figyelem szándékos megoszthatóságát, az akarat működését (választási próba, elhatározási próba, keresztültviteli próba, kitartási próba, az akaratlagos cselekvés motorikus elvégzésére vonatkozó próba, a maximális teljesítmények feletti teljesítmények próbája), a magasabb emlékezeteket (Kaufmann Irén szerint) és a magasabb aritmetikai gondolkodást vizsgáló próba (Ranschburg szerint).

Ezen kívül van a pszichológiai mérés tan Wundt, W. Stern, Kraepelin, Ranschburg, Székely, Oehern, Bourdon, Finzi, Maria Dürr-Borst, Deuchler szerint.

Ballai Károly ugyancsak hivatkozik ezekre a módszerekre, de külön veszi az emlékezet-vizsgálatokat: emlékezeti fajok (Stern módszere): bizonyos képek elmondása, spontán bemondás és kikérdezés, félrevezetés módszere; a látási felfogóképesség (Ranschburg-féle mnemometer segítségével); a hallási felfogóképesség (rövid elbeszélés leírása); szópár-emlékezet (Ranschburg-féle szópár-rendszerrel); arc- és számemlékezet (színes képek, arcképek); színemlékezet (színes papírcsíkok felismerése); névemlékezet (képek, vezeték- és keresztnévvel); számemlékezet (társító módszerrel, dátum, lakáscím, évszám szerint). A tanulók értelmességi vizsgálatánál foglalkozik az intelligencia-fok megállapításával (Binet-Simon szerint, Ebbinghaus kihagyásos módszerével, összehasonlító módszerrel, biográfikus, monográfikus, kísérleti megfigyelő módszerrel), az érdeklődés fejlődésének vizsgálatával (Nagy László kérdőíves módszerével), külön a tárgyi érdeklődéssel és az érdeklődési fokok megállapításával (érzéki, objektív, állandó, logikai érdeklődés). A gyermek egyéniségének vizsgálatában

foglalkozik az egyéniség kialakulásának, fejlődésének, jellemző tulajdonságainak, különbségeinek megállapításával, típusok megállapításával (Lange, Wundt vizsgálatai) az intelligencia-normákkal (Ranschburg), a felfogási alaptípusok megállapításával (Binet, Weszely, Nógrády szerint), és a jellemlapokkal (Martos Ágostné).

Ezek a vizsgálatok kiegészítik a fiziológiai vizsgálatokat (látás, tapintás, ízlelés, szaglás), az érzetek vizsgálatát, a képzet-tartalom, a képzettársítás, a képzettípusok vizsgálatát. A szellemi élet vizsgálatában: a figyelem, a figyelem feltételei, terjedelme, fejlődése (Wundt-Ziehen hívószavas eljárása), a képzettársításra vonatkozólag Schuyten, Lobsien, Kraepelin, Bourdon vizsgálatai alapján, de alkalmazza Galton módszerét, Heilbrenner módszerét is. Ezeket a gyermeki alkotások vizsgálatában. Az intelligencia-vizsgálatokban – az említeteken kívül – a Jakatot-féle analitikus módszert és a Decroly-féle szóelemző módszert, utóbbit a Sárospatakon Tóth Mihály által használt módszer szerint.

A magasabb tevékenységek vizsgálatával később, de ugyancsak a magyar gyermektanulmányozás körében találkozunk, amikor a kutató foglalkozik az ítélet, a fölé és alárendelés, a ténymegállapítás, az állásfoglalás, a bizonyosság és meggyőződés vizsgálatával. Az ítéletképességre nézve négy összetevőjével: a logikai osztályozás (faj- és nemfogalom); az ítéletképességben a valóság-érzék megtalálásának képességével; a kritikai képesség vizsgálatával, vagyis a logikai hibák felismerésének képességére vonatkozó vizsgálatokkal; a lényeges megragadásának képessége vizsgálatával. Ezek alapján az ítéletképességnek három kívánatos tulajdonságára épít: alaposság, gyorsaság, önállóság. Ez a három adja azt, amit lélekjelenlétnek szoktunk nevezni. Az ítéletképesség vizsgálatában figyelme az összetett logikai képesség vizsgálatára irányul, ebben a megismerő és értékelő ítéletképességre. Ilyen jellemző megállapításokat tesz: találékonyság, önállóság az ítéletben, gyakorlatiság, elméleti beállítottság, doktriner jelenségek, természetes okosság, eszesség, megkülönböztető képesség, kritikai képesség, a gondolkodás élessége, az egyetemes összefüggések és végső alapok felfedezésének képessége, az ítélet mélysége, mozgékonyaság, nehézkesség, pontatlanság, felületesség, hanyagság az ítéletben. Tárgyilagosság, vagy ennek hiánya, elfogultság-elfogulatlanság, csapongás, következetlenség, hajlékonyság, merevség. A gyermek gondolkodásának vizsgálatában Nagy László vizsgálataira épít. Ballai Károly felhasználta Ranschburg objektív-elemző és egyéni vizsgálati módszereit; a gyermek képzettartalmának vizsgálatában Berényi Ilona óverbácsi, Friedlender Róza nagykanizsai, Sziggyártó Kálmánné szigetvári, Veres Ilona bajai óvónők tapasztalatait. Csak általánosságban említi a normális és a nem normális gyermekek vizsgálatának módszereit. A gyenge-elméjűek kriminológiai pszichológiájával Ranschburg, Ritoók Emma, Révész Margit, Vértes O. József vizsgálatait veszi alapul.

Felmerül a kérdés, hogy van-e speciálisan magyar módszer, vagy csak a külföldi kutatások alapján indultak el a magyar kutatók. E tekintetben éppen Nagy László, Ranschburg Pál, Éltés Mátyás, Ballai Károly, Nógrády László és az újabbak – mint Molnár Imre, Schnell János, Boda Fióra, Mérei Ferenc, Csa-

pó Benő, Kiss Tihamér (Piaget magyar tanítványa), Kenyeres Elemér, Várkonyi Hildebrand és a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző gyakorlóiskolája, Kratofil Dezső – vitték tovább ezeket az ismereteket, állandó permanenciában tartva a gyermek sokoldalú megismerésének követelő szükségességét.

Ezek a vizsgálatok nagyjából az értelmességre vonatkoznak, de az ember, a gyermek nemcsak ennyiből áll; az össz-személyiséghez hozzátartozik a jellem, az akarat, a vágy, az érzelem, a kedélyvilág, még a tudatalatti is. Várkonyi 1943-ban „A gyermek és környezete” című, a Nemzetnevelők Könyvtára sorozatban megjelent könyvében azokat a ható tényezőket veszi sorra, amelyek pozitívan vagy negatívan befolyásolják a gyermek fejlődését, magatartását. Az említett Gyermeklélektani Állomások nagyjából alkalmasság-vizsgálatokkal foglalkoztak, de az össz-személyiség szempontjából. Külön fejezet a serdülőkorú gyermek, az ideges, szorongásos gyermek, a gátlások, komplex ismerete. Mindent laboratóriumokban, tesztvizsgálatokkal nem lehet megismerni. Kell a nevelő és a tanuló, a gyermek közötti személyes kapcsolat. Ezért fontos a nevelő beleélő képessége, az intuitív megismerés is. Ebben van szükség a nevelő pedagógiai jó felkészültségére, a nevelő személyiségének, hivatásszeretetének a meglétére.

Természetesen nem soroltunk fel mindent és mindenkit. Ezeket kiegészítendő mégis csak van egy megjegyzésünk. Az objektív, kísérleti vizsgálat mellett nem hiányozhat a pedagógus szakmai tudására épülve sem a pedagógus megértő pedagógiai szeretete, amit Preyer, Spranger, Ellen Key, Stanley Hall és mások kezdeményezése alapján akár a modern pszichológiában, akár a modern pedagógiában nem lehet nélkülözni. Anélkül pedig, hogy a pedagógus ne ismerje a gyermeket, aki reá van bízva, annak fejlődési, fiziológiai, testi és lelki, idegi-alkati sajátosságait, aligha lehet jó pedagógusról beszélni.

Korunk teli van konfliktusokkal: a családokban is sok a nyitott kérdés, az osztályközösségekben sokféle gyermek kerül össze. Ezek pedagógiai, pszichológiai megismerésére jól felkészült pedagógusokra van szükség. Még a szaktárgyak tanításában sem mindig a tárgyi követelmény a legfontosabb, hanem inkább az, hogy legyünk nevelői a tanulóknak, mert pótolni kell valahol és valahogyan azt, amit a gyermek nem kap meg otthon, a társadalomban, vagy ha egyoldalúan túl sokat kap, annak erkölcsi keretek között tartása is pedagógiai kérdés. Ezért utalunk vissza Imre Sándor követelésére, hogy a gyermekekkel foglalkozók, a nevelői munkára készülnők legfontosabb tárgya a pedagógia, az ehhez tartozó pszichológiai ismeretekkel, de ezek sem érnek semmit, ha nincs meg a pedagógiai szeretet, amely még a szakmai, pedagógiai ismereteket is pótolhatja.

Előadásom csupán vázlat egy igen sokoldalú témához, amelynek monografikus feldolgozása akár lexikonszerűleg is eligazíthatja a XXI. század pedagógusait abban, ami eddig történt, s megmutathatja, mi az, amiben még adósok vagyunk. Más évszázad, más társadalmi szituációk adják fel a kérdést, de az alapvető szempont – a gyermekekért, tanulókért való felelősség – ugyanaz.

III.

A pataki tanítóképzés 140 éve



Dr. Hegedűs László főigazgató megnyitja az emlékülést

HEGEDÜS LÁSZLÓ

Intézetünk 140 éves

(Megnyitó az 1997. november 3-i emlékülésen)

Hölgyeim és Uraim!

Kedves Vendégeink! Barátaim!

Amikor 1825. november 3-án gróf Széchenyi István pénzüsszeget és egy évi jövedelmét ajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia létrehozására, mintegy igazolta, milyen fontosnak tartja a tudományok erejét egy nemzet, egy ország gyarapodásában.

Tudjuk, ma már minden uniós ország a nemzeti össztermék egy, esetenként két és fél százalékát fordítja tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre. De nálunk ez az arány jelenleg még az egy százalékot sem éri el. Fontos tehát újólal felhívunk a figyelmet a tudomány támogatásának szisztematikus növelésére, hogy Európába ily módon is be tudjunk kapcsolódni.

Ez évtől a Magyar Tudományos Akadémia, annak köztestülete november harmadikát a Magyar Tudomány Napjává nyilvánította. Ezen a napon számos helyen, így mi is, megünnepeljük a szellemiség, a tudás, a tudomány napját. A Comenius Tanítóképző Főiskola ebben az évben, éppen e hónapban ünnepli az önálló tanítóképzés megalakulásának száznegyvenedik évfordulóját. Az eltelt idő, az Árvay József alapította iskolaévektől a mai időkig sok változást s fejlődést hozott.

Az eltelt 140 év emberi sorsok eseményeit átfogó, világháborúk tűzét elszennvedő képét idézi egy tanítóképző történetében. Számos emlék, tárgyak, könyvek, levelek idézik a múltat, festik azt a képet, mely mutatja a comeniusi örökség legfontosabb jegyeit. Az elmúlt évtizedek alatt több emberöltőnyi távolságból keresték s kutatták sokan a sárospataki iskolatörténet általuk legfontosabbnak tartott értékeit. S mégis mindig és mindig felfedezünk s találunk újat, olyan értéket, mely ma is épp oly fontos, mint annak idején volt. Elmondhatjuk, s ezt büszkén tesszük, hogy itt e kisvárosban, Zemplén csücskében együtt élnek nagy tapasztalatú tudós tanáraink tanítványokkal, akik – azt gondolom – méltán büszkéek nevelőikre. Neveltek, mert ezek az emberek – miközben tudásuk legjavát adták akkor is, ma is – példát mutatnak. Példát szeretetből, megértésből, bölcsességből s mindenből, ami emberré tesz. Akik neve számunkra már emlék, mindig velünk vannak, még akkor is, ha személyesen soha nem találkozhatunk, de él az a kép, melyet a régi tanítványok örökké ápolnak. Gyakran hallunk olyan történeteket tanár és diák, tanár és tanár között, melyek mint

élmények egyedivé s igazivá teszik mindazt, amit megélhettek azok, akik abban a korban s időben itt tanulhattak.

A Magyar Comenius Társaság megalakulása óta nagy segítője s támogatója főiskolánk hagyományörző, kutató munkájának. Nem véletlen, hiszen a társaság vezetését, tagságát sok olyan volt tanítvány képviseli, akik először diákként léptek e falak közé, majd diákból tanítóvá válva mára híres tudós tanárokká, művészekké váltak.

Ennyi évtized után megszámlálhatatlan emlék fűzi a pataki képzőt az országhoz szinte minden pontjához. Ha csak az utóbbi évtized adatait vizsgáljuk, már akkor is kiderül, hogy tanítványaink a Dunántúltól az Alföldig, a Felvidéktől Erdélyig hirdetik Patak szellemiségét, azt az örökséget, melyet mi is kaptunk, s nekik továbbadtunk.

Mai rendezvényünkön tanúi lehetünk annak, hogyan emlékezik a közeli múltra volt diák, tanár, hogyan látja a történeteket a tudós professzor, s hogy kinek-kinek mit jelentett s mit jelent a Comenius Tanítóképző Főiskola tegnap és ma.

Szívesen invitálok ma mindenkit egy kis sétára itt belül, emlékeinkben, s kívül a régi ódon falak között régi tárgyakkal, fotókkal, barátainkkal.

Vannak, akik ennek az évfordulónak a tiszteletére könyvet írtak, s művüket ma itt dedikálják, s vannak, akik kiállítást készítettek az elmúlt idők emlékeiből. Akik pedig ma köztünk megszólalnak, szavaikkal hirdetik a pataki tanítóképzés erejét.

A pataki diákhagyományok pótolhatatlan eleme a diákdal. Ma este tábortűz mellett énekelhetjük együtt a régi dalokat, melyeknek dallama legyen a régmúlt idők üzenete felénk s tanítványaink felé.

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm a megjelenteket, s szívből kívánom, hogy emlékülésünk gazdagítsa a tudományt és erősítse főiskolánk vonzását.¹

¹ Kötetünk e részében az emlékülésen elhangzott előadásokat közöljük.

Kollégium és tanítóképzés

A sárospataki iskolakultúra a kezdeti időktől kiemelkedő szerepet játszott a magyar művelődés történetében. Nemcsak a saját régiójában, hanem országos kiterjedésben is. Tegyük hozzá, hogy mindkét hazában: Magyarországon és Erdélyben egyaránt. Különösen a protestáns iskolázás megjelenése, még pontosabban a kollégiumi iskolatípus kialakulása után. Ez az intézménytípus a saját kebelén belül egyre fontosabbnak tartja az alsó fokú iskolák, pontosabban a klasszisok számára tanítók, ahogy kezdetben nevezték a „praeceptorok” képzését, nevelését. Csak emlékeztetni szeretnék, hogy *Luther* és *Kálvin* – ha más-más módon is – szükségesnek tartották az alsó fokú iskolák számára a képzett tanítók kibocsátását, Wittenbergben éppúgy, mint Genfben. *Ködböcz József* írja a sárospataki tanítóképzésről írott könyvében: „A köztanítók, osztálytanítók (publicus vagy classicus praeceptorok) tanították az alsóbb tanfolyam klasszisait, csoportjait, azaz a gimnáziumi osztályokat. A köztanítókat a felsőbb tanfolyamot is befejezett vagy tanulmányaik utolsó éveiben lévő jeles diákok közül a tanárok a gondnokok jóváhagyásával választották egy-két évre. *I. Rákóczi György* már azt is szem előtt tartotta, hogy osztálytanítókul külföldi akadémiákon is megfordult, magasabb képzettségű diákokat alkalmazzanak. *Lorántffy Zsuzsanna* pedig a nevelők nagy fluktuációjának megszüntetése céljából a jövedelem biztosításával állandóbb magiszterek alkalmazására törekedett...”²

Ez a rendszer többé-kevésbé minden református kollégiumban így honosodott meg. Debrecenben például *Kerekes Ferenc* professzor a felvilágosodás korában írja: „Rectorok és segédrektorok, akik a főiskolákról kerülnek ki, magukra hagyva, teljesen tájékozatlanok a korszerű oktatási módszereket illetően.” ... „Adjunk a tanítók kezébe pedagógiai útmutatást mindegyik tudományban. Ekkor csak az lesz rossz tanító, aki rossz lelkű és korhely, most pedig az is rossz, aki jó lélekkel, szorgalmasan igyekszik eljárni kötelességében, mert nem tudja mit és mi módon kellene cselekednie.”³ Ezt a korabeli tényt ismerte fel *Szeremlei Gábor* pataki professzor, aki neveléstanában a református kollégiumokban mutatkozó hiányt kívánja tankönyvében pótolni. Szeremlei a nevelési céllal kapcsolatosan többek között így ír:

² *Ködböcz József*: Tanítóképzés Sárospatakon, Bp. 1986. 72-73.

³ *Kerekes Ferenc* Szoboszlai Papp István tiszántúli szuperintendenshez Bécsből írott levelét idézi *Bajkó Mátyás*: A debreceni felsőoktatás a felvilágosodás korában. In: *Közlemények a KLTE Pedagógiai Intézetéből*. Szerk. Jausz Béla. Debrecen, 1954. 42.



Dr. Bajkó Mátyás professzor előadás közben

„A gyermekneveléstan előadja azon ismereteket és szabályokat, melyeket szükséges tudnia a nevelőnek, hogy növendékének erkölcsi és szellemi természetét a *honi szükség s kor* (kiemelés tőlem, B.M.) igényeihez számíthassa; belőle embert és polgárt idomítson.”⁴

Ennek a célmeghatározásnak a korszerűségét Magyarországon és Erdélyben, az egész magyar iskolakultúrában természetesen a legvilágosabban bizonyítja a „kor szükségének” és a „honi igényeknek” a hangsúlyozása, kiemelése. De az „embert és polgárt” nevelésének célja is említésre méltó Szeremlei művében. Nem véletlen hivatkozik *Rousseau* és *Pestalozzi* nézeteire, akik többek között inspirálták nézeteit. A „nevelés szellemét” pedig így taglalja pontokba szedve: 1. „könnyítő”, 2. „értelemfejlesztő”, 3. „nemzeti”.⁵ 1845-ről lévén szó, nem véletlenül hangsúlyozza a harmadik pontban: „Ezen rég elveszett utat, melyen juthatni egyedül a nevelés sikerteljesebb végcéljához, korunknak adatott ismét feltalálni.”⁶ Ha túlzott szerepet is szán itt a nevelésnek Szeremlei, mint általában a felvilágosodás pedagógiája, de hisz a nemzeti szellemű nevelés erejében, és ez a lényeg.

Ma is tanulságos ahogyan a büntetés kérdésében értekezik. Ezt írja: „A büntetésnek szelleminek kell lennie!” Majd így folytatja: „A verekedő magánnyal büntetessék”, „A lusta, becsületes társaságba ne bocsátassék”, „Az engedetlen kérése ne teljesíttessék”, „Az ügyetlenre s gondtalanra mi se bízassék”, „A mindent kifecsegő a bizalmat nélkülözze”, „A torkoskodó bójtöljön!” stb. Szerény véleményem szerint: érdemes lenne Szeremlei neveléstanát, élvezetes és tanulságos elméleti és módszertani mondanivalójának aktualitása folytán, újra megjelentetni.

Egyébként Szeremlei tankönyvének két vonatkozásban van neveléstörténeti jelentősége: 1. Azt bizonyítja, hogy hazánkban a neveléstudománynak ekkor már megalapozott rendszere alakult ki, annak ellenére, hogy a legfiatalabb tudományok közé tartozik. 2. Tükrözi azokat a pedagógiai nézeteket, melyek abban az időben a sárospataki kollégiumban, de más magyarországi és erdélyi kollégiumban, oktatási intézményekben, többé-kevésbé érvényesültek, főleg ott, ahol a tanítók, a preceptorok alkalmazása, illetőleg a partikuláris iskolákba történő kibocsátása egyre nagyobb jelentőségre emelkedett.

Külön érdekessége, egyben tanulsága a kolozsvári kollégium professzorának, *Salamon József*nek, Szeremlei kortársának a kezdeményezése a *Bell-Lancaster*-féle módszer bevezetése és elterjesztése az erdélyi partikuláris iskolákban a tanítóihiány pótlására. A „kölcsonös tanítás rendjének” meghonosítása ebben a régióban szélesebb körben terjedt el, mint a magyarországi régiókban. Anélkül, hogy ennek a módszernek a részletes taglalásába bocsátkoznék, annyit meg kell állapítanom, hogy 1832-ben a reformátusok nőegylete a kolozsvári

⁴ Szeremlei Gábor: Neveléstan. Sárospatak, 1945. 2.

⁵ Szeremlei i. m. 22.

⁶ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Curatoratus et Professoratus illustris Collegi Helvetius Confessione Adjutorum Debreceniensis. 1804-1831. II. kötet. d. 2. 40-55.

külső Magyar utcában iskolát működtetett, amelynek Salamon József volt a felügyelő professzora, úttörő jelentőségű az egész reformkori kolozsvári népiskolai ügy számára. Szász Károly tudósításából, melynek címe: „Az Erdélyi Nagyfejedelemségbeli Evangelica Reformata Felsőbb és alsóbb Oskolákban fennálló Tanítás Rendének és Módjának Rajzolatja” címmel fennmaradt jelentésében – többek között – arról értekezik, „hogya a Zilahi Gimnáziumban az Írás-olvasás tanítása a Lancaster által kidolgozott rendszer szerint folyt.”⁷ Salamon professzor pedig „elméleti síkon” is behatóan foglalkozott a kölcsönös tanítás módszerével. Külön tanulmányt szentel ennek a metódusnak az erdélyi iskolákban való alkalmazására; különös tekintettel a református intézményekre. Munkája: „A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmaztatva” címmel jelent meg. Bevezetőjéből érdemes idézni: „Ez a tanítási mód Lancaster által egy tanító alatt ezer gyermekre számított, s egymásból folyó, szoros és sok aprósággal járó rendszerbe alkottatott össze: de itt nem ily nagyszámú gyermekre vevődik esély egyszerűen, hogy azt a legszegényebb eklésia is buzgó és állhatatos akarat mellett valósíthatja meg, a tehetősebbek pedig többre terjeszthetik” – így Salamon.⁸ Tegyük hozzá, hogy bármennyire is elterjedt Erdélyben a reformkorban a Bell-Lancasteri módszer, nem maradt fenn a század második felére.

Az 1840-es években, a tanítóképző intézmények megjelenésével szerencsére európai mércével mérve is, a magyar iskolakultúra történetének ebben az időszakában kialakulnak az önálló képzők. Először a Pyrker-féle tanítóképző Egerben, majd a protestáns kollégiumokban sorra, az állami tanítóképzéssel együtt kialakul az új iskolatípus, felváltva a helyét a Ratio Educationis által létrehozott „norma-iskoláknak”. Szerencsére a kollégiumok professzorai, tanárai tankönyvírással is foglalkoztak, akárcsak Szeremlei Gábor, Kerekes Ferenc és mások. Nemcsak pedagógiai tárgyú tankönyveket, hanem történeti (Csengery József: Az egyetemes történettudomány vázlata. Sárospatak, 1843.; Bolyai Farkas: Tentamen. Az arithmetica eleje. Marosvásárhely, 1830.; Köteles Sámuel: A filozófia enciklopédiája. Nagyenyed, 1829.; továbbá Michnay Endre a pozsonyi lyceumban.)⁹ Mint érdekességet említem meg, hogy Eperjesen Comenius Vestibulumát és Luther Kátéját a XVIII. század végén már magyar nyelven tanítják a kollégiumi preceptorok.

⁷ Közli Náhlik Zoltán: A kölcsönös tanítás módja népoktatásunk történetében. Budapest, 1985. 23-38.

⁸ Salamon József: A kölcsönös tanítás módjának rövid rajzolatja iskoláink állásához alkalmazva. Közli Náhlik Zoltán i. m. 24.

⁹ Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1976. 255-272.

A sárospataki tanítói szakképzés elindulása

Amikor a pataki tanítói szakképzés megindulására emlékezünk, figyelembe kell vennünk, hogy itt azt megelőzően az általános képzéssel együtt már 300 éven át folyt tanítóképzés. A társadalom abban az időben még nem igényelte a tanító pedagógiai képzettségét. Bárki lehetett tanító, aki tudott írni, olvasni, továbbá számolni, énekelni. Ilyen körülmények között az iskola tartalmi és módszerbeli munkáját, nevelő tevékenységét a tanító általános képzettsége határozta meg. S mivel a kollégiumból a diákok vagy tanulmányaik befejezése után, vagy a felsőbb osztályokból, tehát magasabb képzettséggel s általában bizonyos tanítási jártassággal kerültek ki az iskolákba, nagyobb, mélyebb műveltséget tudtak a tanítványaik számára közvetíteni, mint a csak írni-olvasni-számolni-énekelni tudó s tanítást vállaló kézművesek, kiszolgált katonák.

A kollégiumban az alapfokú képzéstől a felső fokig együtt tanultak a diákok. Fő cél tulajdonképpen a lelkészképzés volt. Mivel azonban csak kevés tanár tanított, a nevelési-tanítási feladatok megoldásában a tanulók is részt vettek. Erős volt a tanulói önkormányzat, s a diákok a tanárokkal együtt igyekeztek érvényt szerezni, szereztetni a szigorú iskolai törvényeknek. Az iskolában és azon kívül vigyáztak egymásra. Az idősebbek a rájuk bízott feladatok végzése során jó példaadásukkal nevelték a többieket. Tanították egymást, s közben gyakorolták ismereteiket, és a nevelésben-tanításban jártasságot szereztek. S amikor kikerültek a külső iskolákba, a rektóriákra, a kollégiumban kialakult rendszernek megfelelően, az itt alkalmazott módszerekkel igyekeztek megszervezni az iskolák munkáját.

S ebben az általános képzéssel megvalósuló tanítóképzésben is érzékelhető bizonyos fejlődés. Nagy előrehaladást jelentett 1796-ban a pedagógia oktatásának a bevezetése. A pedagógiát azonban ekkor nemcsak az egyházi, lelkészi pályára készülő diákok tanulták, akiknek részben tanítói működésük során a tanításban, részben lelkészi munkájuk során az iskola irányításában, felügyeletében szükségük volt bizonyos pedagógiai képzettségre, hanem a világi pályára készülő fiatalok is. Ekkor a pedagógia oktatása az általános képzés erősítését, a sokoldalúbb műveltség biztosítását éppúgy szolgálta, mint az egyházi pályára készülők pedagógiai gyakorlati munkára való jobb felkészítését, az iskolai tevékenység pedagógiai tudatosítását. Növelte a diákok kollégiumi nevelő munkájának eredményességét s ezzel együtt a külső iskolákban végzett tanítás hatékonyságát is.

A fokozódó társadalmi igények hatására a tiszáninneni református gyülekezetek is egyre nagyobb követelményeket támasztanak az iskolával, a tanítóval szemben. S az egyházközségek fokozódó sürgetéseinek, továbbá a korszerű tanítóképzéssel kapcsolatos hazai és külföldi törekvéseknek a hatására az egyházkerületi közgyűlés rendelkezésének megfelelően 1843-tól a főiskolai tanulmányok keretében a következők szerint történik a tanításra való felkészítés. A neveléstudományt nagyobb terjedelemben tanítják s a felsőbb évfolyamra is kiterjesztik. Megkezdik „a szaktudományos ismeretek” (írás, olvasás, számolás, vallás, földrajz, természetrajz, fizika, egészségtan stb.) tanítását, különös tekintettel a tanításmódra. Bevezetik „a szaktudományos inspektorságot”. A tanárok előadott tárgyaiból bemutató tanításokat tartanak s ellenőrzik, hogy a megfelelő tárgyat az alsóbb osztályokban tanító diákok hogyan oldják meg feladataikat, s az órákat velük meg is beszélik. Ez a gyakorlat a pedagógia elméletének tanítása mellett felölelte a gyakorlati képzés minden fontosabb feladatát. E képzés segítésére 1845-ben megjelent Szeremley Gábor pedagógiakönyve is.

A szabadságharc után újabb lépéseket tettek a speciális tanítóképző felállítására. Azt akarták elérni, hogy azok, akik egész életükben népiskolai tanítóként kívánják szolgálni a gyülekezeteket, a nemzetet, alapos képzéssel készüljenek fel élethivatásukra. Az egyházkerületi közgyűlés ezért 1851-ben elhatározta „a teljes gimnáziumból és 3 (bölcseleti, jogi, teológiai) akadémiai szakkból és a még minél előbb rendezendő pedagógiai intézetből álló felekezeti főtanoda” fenntartását, majd 1852-ben kimondták a képző sürgős felállítását. Az indoklás szerint „az újabb kor különösen az elemi és népiskolákban az ismeretek könnyű és célos közlésére nézve oly sokféle technikai fogásokat fedezett fel, amelyek az ismereteket, következőleg a felvilágosodást a nép között nemcsak gyorsabban, hanem alaposabban terjeszteni képesek”, a tanítókat fontos hivatásukra „az előrehaladott kor igényeihez képesti oktatás és gyakorlás által” kell felkészíteni.¹⁰ Megfogalmazták az intézet kialakításával kapcsolatos feladatokat is, ezek megvalósítása azonban nem ment könnyen, néhány évet igényelt.

Átmenetileg a „tanulmányaikat már befejezett azon ifjak számára, akik magukat az élet és tudomány céljára felajánlják”, a főiskolában szemináriumot, „tanári segédek osztályát” szerveztek.¹¹ E szemináriumi képzésnek az volt a feladata, hogy az akadémiai és gimnáziumi tanárok vezetésével a szakképzést elmélyítsék, és kellő pedagógiai jártasságot alakítsanak ki. A tanároknak azt is előírták, hogy „értekezleteket tartsanak, azokon az oktatás és értelemfejlesztés célosb módjáról és eszközeiről tanácskozzanak, az eredményt jegyzőkönyvbe foglalják s félévenként az egyházkerület küldöttségének bemutatassák”.¹² Őse volt ez a középfokú képzőben később tartani szokott havi módszeres gyűléseknek és nevelési értekezleteknek.

¹⁰ Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: TIREK Jkve) 1852. 128-129. Sárospataki Református Kollégium Levéltára (továbbiakban: SRKLT).

¹¹ TIREK Jkve 1855. júl. 3. SRKLT.

¹² TIREK Jkve 1856. júl. 17-18. SRKLT.



Ködöböcz József, a Comenius Társaság elnöke előadását tartja

A pataki tanítói szakképzés megindításának közvetlen előmunkálatait az egyházkerületi közgyűlés 1855-ben indította el. A közgyűlés nagy felelősséggel foglalkozott „a tanítóképző intézet általánosan üdvösnek ismert eszméjével”. A szükséges anyagi feltételek előteremtése céljából „buzdító, kérő felhívást” intézett a gyülekezetekhez, a főiskola pártfogóihoz, volt tanítványaihoz. A képző működéséhez szükséges 20 000 pft tőkéből 1856. júliusára 11 000 pft alap már összegyűlt, így gondoskodni kellett az új iskola megszervezőjéről, igazgatójáról is. A leendő igazgatóval szemben magas követelményt fogalmaztak meg és érvényesítettek: „Annak, ki egy képezdét vezet, sok más jó tulajdon mellett teremtő szellemmel is kell bírnia, mert ezen intézetet ő fogja teremteni, szervezni és hasznossá tenni”.¹³ Az egyházkerületi közgyűlés a képezde igazgató tanárává Árvay József gimnáziumi tanárt választotta meg, akinek rátermettségét, általános és szakmai képzettségét a kollégiumban végzett munkája alapján már jól ismerték.

Árvay József kellően tájékozott volt a korabeli magyarországi tanítóképzést illetően. Tudott a gyülekezetek törekvéseiről, kéréséről is, hogy képzettebb, a tanítószágot egész életre szóló hivatásként vállaló tanítók kerüljenek iskoláikba. Mielőtt azonban hozzáfogott volna a képző megszervezéséhez, meg akart közelebbről ismerkedni a képzés külföldi megoldásaival. Ezért féléves ösztöndíjas tanulmányutat tett Belgiumban s a tanítóképzésben akkor élenjáró Németországban és Svájcban. Ennek során nemcsak a tanítóképzés és a népoktatás gyakorlati feladatmegoldásait ismerte meg közelebbről, hanem alaposan tanulmányozta a tanítóképzéssel kapcsolatos korszerű német irodalmat is.

Amikor Árvay külföldi tanulmányútjáról visszatért, a képző legfontosabb tárgyi feltételei már biztosítottak voltak. Készpénzben és kötvényekben addigra összegyűlt 20 273 pft tőke s az ó-kollégium északi szárnyában kijelöltek 6 szobát a tanítóképzés céljára. Ennek megfelelően megindulhatott a sajátos tanítóképzés szervezése.

Árvay kifejtette, kellően indokolta a tanítóképzéssel kapcsolatos gondolatait, tervét. Felfogása nagy jelentőséget tulajdonított a tanítók munkájának, s ezzel együtt a tanítóképzőnek. Vallotta, hogy az emberen a legnagyobb átok a tudatlanság, ez a gátja a nép boldogulásának. A közjólét megteremtője, biztosítója a műveltség. Ezért a nép felemelkedésének, a közjólét megvalósításának fontos feltétele a nép szellemiségének felébresztése, műveltségének emelése, a közműveltség terjedése. A lelki sötétségnek s a vele kapcsolatos „közserenctelenségnek”, a szegénységnek csak „az ébredő közszellem vethet véget”. A közműveltség terjesztéséhez jól képzett tanítókra és „sajátlagos irányú és feladatú tanítóképzésre” van szükség.

A képzés megindításának és eredményes végzésének fontosságát Árvay több dologgal is indokolja. Szerinte a társadalomnak a tanítóval szembeni igényei már nem elégíthetők ki pusztán általános képzettséggel vagy valamilyen más irányú felkészültséggel, hiszen a tananyag mennyiségileg megnőtt, tartal-

¹³ Hegedűs László levele a püspökhöz, 1856. június 30-án. SRKLT.

mában nehezebb lett s így elsajátítása a gyermek számára nagyobb terhet jelent. Ezért jobban, okosabban kell segíteni a tanulót az élet által kívánt ismeretanyag elsajátításában, feldolgozásában. Vallja, hogy „a pedagógiai tudományok óriási előhaladást tettek”, s eredményeinek gyakorlati felhasználásával, „a megtisztult elvekre fektetett okszerű eljárással”, helyes módszerrel, ügyes tanítói vezetés mellett a nehéz és fárasztó munka a gyermek számára eredményessé és élvezetessé tehető. Hirdette, hogy ilyen módon az eredmény minden képzeletet felülmúl. Meggyőződése, hogy a tanítók szakmai képzése nemzetünknek is fontos érdeke. A jobbágyság felszabadításával ugyanis megváltoztak a hazai és társadalmi viszonyaink. A nemzet zömét most már az a néptömeg képezi, amely azelőtt nem volt annak része. S hogy ez a nép igazán a nemzet tagjává lehessen, képzettségének, műveltségének, szellemiségének nagymértékben emelkednie, fejlődnie kell. Ennek megfelelően a népnevelést szakmailag is gondosan „munkába kell venni”, s erre a tanítókat jól felkészíteni. Ezért is fontos a tanítóképzőknek mint tudományos intézeteknek a működése. Ezenkívül a munkamegosztás elvének megfelelően is szükségesnek tartja, hogy a tanítói hivatásra külön intézet, anyaintézet készítsen fel, s olyanok is nyerjenek kiképzést, akik egész életüket népiskolai tanítói munkára szentelik.

Milyen tanítóképző kialakítására törekedett Árvay? Szerinte a „tanítóképezdék a népnevelés, közértelmiség, erkölcsiség és ízlés terjesztése végett felállított tanintézetek, amelyekben a növendékek elméletileg és gyakorlatilag képeztetnek a tanítói hivatalra”.¹⁴ Magas igényeket támaszt a tanítóképzővel szemben: „Fontos a szellem, mely a képezdében uralkodik, az irány, melyen a tanítványok tudományos, mindenképpen felett pedig erkölcsi tekintetben vezetettek. Valóban inkább semmi, mint oly nevelő intézet, melyben a rossz még csírájában el nem fojtott, melynek növendékei alapos képzettség helyett felületességet, erény helyett negédes könnyelműséget, hogy ne mondjam, aljasságot visznek ki magokkal és terjesztenek magok körül az iskolában, az életben”.¹⁵ Ezért a képezdében „a fegyelem szigorú, az ifjat megalázó büntetések nélkül”.¹⁶ Olyan tanítóképzőt akart, amely 3 év alatt elméletileg és gyakorlatilag jól képzett, a népiskolák szükségleteivel tapasztalat útján megismerkedett, a végzendő kötelességek teljesítésében kellő belátással, ügyességgel és készséggel bíró, jó erkölcsű, vallásos érzelmű és gondolkodású néptanítókat nevel. Arra törekedett, hogy a képző olyan tanítókat neveljen, akik képesek a népiskola vezetésére, a tantervben kijelölt minden tantárgy tanítására, a nevelésre, akik munkájuk során folytonosan figyelemmel kísérik és bírálat alatt tartják önmagukat. Azt is vallotta, hogy a képezdei oktatás részben befejezett, mivel a tanítói munka megkezdéséhez elegendő ismerettel és gyakorlati készséggel kell felruházni a képzés

¹⁴ Vö.: Kódöböcz József: Árvay József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. In: Pedagógiai Szemle, 1980. 310.

¹⁵ Árvay József: Népiskola és képezde. In: Sárospataki Füzetek, 1857-1858. 94.

¹⁶ Árvay József: Hivatalos előterjesztés a sárospataki h. h. képezde szellemi állásáról a tiszáninnereni h. h. főtiszteleltű egyházközségi kormányhoz. In: Sárospataki Füzetek, 1861. 89.

ideje alatt a tanulókat, részben pedig előkészítő jellegű, mivel a tanítás-nevelés folytonosan előbbre menő s tökéletesedő ismeret és foglalkozás. Az iskola nem taníthat meg mindent, amire a tanítónak az életben szüksége van: „Nincs olyan tanintézet, melyben a tanítvány előtt mind azt el lehessen mondani, amire neki egész tanítói pályáján, egész életén keresztül szüksége lesz, már csak azért sincs és nem is lehet, mert az egyes tanszakok minden tekintetben nagy változáson, illetőleg tökéletesedésen mennek keresztül. A képezde az iskolán túl nem kíséri az embereket s aki ma igen jeles készültséggel lépett ki abból, ha magát folyvást nem tökéletesíti, egy évtized múlva nem fog az elsők közé tartozni; ha ő megtartotta is helyét, de a tudomány elébb ment s ő hátrább maradt. Hogy ez ne történjék, az ifjúnak már bent a képezdében az irodalomba be kell vezetnetnie... hiszen az irodalom útján terjed a tudomány, nélküle nincs előmenetel, elparlagiasodnak az elmék”.¹⁷ Meggyőződése, hogy „a tanítói pálya az örökös készület és tanulás, a bevégezhetetlen öntökéletesítés pályája”.¹⁸

Az elméleti képzéssel együtt Árvay fontos szerepet szánt a gyakorlati képzésnek is. Felfogásában a kettő egységet alkot. Ezért fontosnak tartja, hogy a képzőnek gyakorlóiskolája legyen, melynek „a népiskolákra nézve a felszerelés, elrendezés és vezetés tekintetében példányiskolául kell szolgálni”.¹⁹

Árvay tervét az egyházkerület elfogadta, s így megindulhatott a tanítóképző munkájának megszervezése. Kezdetben a képzés két irányú volt. A tanítást egész életre szóló hivatásként vállaló fiatalokat 3 éves képzéssel s a teológusok és működő segédtanítók képzését pedig 6 hónapos tanfolyammal készítették fel tanítói munkájukra.

A 3 éves képzésre csak a 17. életévüket betöltött, feddhetetlen erkölcsű, az elemi iskolai tanulmányok után felsőbbrendű tanintézetben tanuló, vagy népiszkolai segédtanítóként sikerrel működő, tiszta, folyékony beszédű, megfelelő látással, hallással rendelkező, testileg kellően kifejlődött fiatalok jelentkezhetnek. Felvételi vizsgát kellett tenniük a népiszkolai tantárgyak anyagából, de a felvételi bizottság azt is megvizsgálta, hogy a jelölt rendelkezik-e megfelelő szellemi képességgel, képzettséggel ahhoz, hogy a képzés követelményeinek megfeleljen. A jelentkezők részére felvételi vizsgára előkészítő oktatást is szerveztek.

A féléves képzésben az akadémisták, a már működő rendes népiszkolai tanítók, a gimnázium két felsőbb osztályából tanítani kiment, 19. életévüket betöltött segédtanítók vehettek részt.

A tanulókat a képző megismertette a népiszkolában tanítandó anyag lényegével, tanítási módszerével, a képzőhöz tartozó példányiskolában a módszerek alkalmazásával és a népiszkola vezetésével. A képzés során az alábbi tantárgyak tanítására került sor: vallástudomány, magyar nyelv, lélek- és gondolko-

¹⁷ Árvay József: Képezde. In: Protestáns Népiszkolai Közlöny, 1866. 175., 177.

¹⁸ Árvay József: Hivatalos előterjesztés. I. m. 91.

¹⁹ Árvay József: A tanítóképezde tanterv. In: Tanterv, melyet a tiszáninneni helv. hitv. főtiszteletű egyházkerület 1861. szeptember 29-30. és október 1-5-ő napján Szántón tartott közgyűlésében a sárospataki főiskolában fennálló gimnáziumi, akadémiái és képezdei tanfolyamokra elfogadott és életbeléptetni határozott. Sárospatak, 1862. 35.

dástan, nevelés- és oktatástan, természettan, szám- és mértan, földrajz, történelem, természettudományok, ének és zene, írászat és rajz, kertészet, testgyakorlat, továbbá gyakorlat a mintaiskolában. A tanári túlterhelés megakadályozására, továbbá a tanerők nevelése céljából a kollégium jelesen végzett diákjai közül segédtanárokat alkalmaztak. A képző az oktatáshoz megkapta a gimnáziumban meglévő taneszközöket, s a még szükségesekeket pedig megvásárolták. A gyakorlati képzéshez példányiskolául a városi ref. elemi iskola és a főiskolában működő két felső elemi osztály szolgált. A képző tanítványai a kollégium diákjai voltak, tehát a jótétemények, orvosi ellátás stb. őket is megillették.

A képzőt 1857. november 20-án nyitották meg, s munkája a hat hónapos képzéssel indult. Ezzel együtt két hónapos képzést is szerveztek a rektóriákra kimenő tíz teológus és 11 végzett teológus részvételével. A hároméves képzés előkészítésére még némi időre volt szükség (meghirdetés, jelentkezés, felvételi vizsga), s ezért az csak 1858 márciusában kezdődött meg. S ezzel lehetővé vált, hogy Sárospatakon a kollégium keretében ugyan, de a tanítóképzés céljára létrehozott szakiskolában történjék a tanítók felkészítése sajátos feladataik megoldására, hivatásuk teljesítésére. S bár a teológusok egy ideig még továbbra is kimentek két-három évre a gyülekezetek iskoláiba tanítani, a fejlődés lassan oda vezetett, hogy az új intézet tanulói, végzett növendékei foglalták el a vonzáskörzet iskolamesteri székeit.

A következőkben szölok röviden, a teljesség igénye nélkül arról a szellemről, amelyben az új intézet munkája elindult, továbbá néhány fontosabb törekvéstről, tevékenységről, mely működését jellemezte, s munkájában később is megvalósult, érvényesült.

A tanítóképző a kollégium részeként, egyik intézeti ágaként indult. A kollégium rendtartása és fegyelmi szabályzata a képzőre is érvényes volt. Tanárai a kollégium tanárai, segédtanárai a kollégium kiválóan végzett diákjai voltak. Diákjainak nagy része is a kollégium növendékei közül kerül ki. Ennek megfelelően a képzőre is meghatározó volt a kollégium nevelési szelleme. Ennek lényegét abban az időben Erdélyi János röviden így fogalmazta meg: „Három fáklyám ég: Hit, haza, emberiség!”²⁰ Kifejezésre juttatta ebben a pataki iskola múltját, történetét, de vallomás is volt ez a kollégium abszolutizmus-korabeli helytállásának értelméről, s elkötelezés is a magasztos feladatok jövőbeli szolgálata mellett. Az induló tanítóképző ezt a szellemet, szellemiséget vállalta és valósította meg későbbi tevékenységében is. A képző nevelésében ennek megfelelően fontos szerepet kapott a nemzet, a nép, a haza, a magyarság szolgálata, az evangéliumi kegyesség élése, a küldetéstudatos magatartás, felelősségvállalás egymásért, a környezetért, a kisebb-nagyobb közösségekért, a segíteni-használni akarás, a puritán erkölcs, a becsületes munkavégzés, a tiszta emberség, az igazi emberi helytállás, a hagyománytisztelet és az új iránti érzékenység, a fejlődés, a haladás segítése.

²⁰ A Sárospataki Református Főiskola háromszázados ünnepe. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 65.

Árvey tanítóképzőjében igen fontos szerepet kapott a nevelés, s az intézet később is „nevelő iskola” volt. A tanulók neveltsége, tudatos, fegyelmezett magatartása, hivatásszeretete nemcsak az iskolai feladatok megoldásában nyilvánult meg, hanem az iskolán kívüli életben, egész tanítói tevékenységükben is. S ebben a nevelésben a tanári testület példamutató munkájával, életével együtt nagy szerepet kapott a tanulók aktív részvétele a feladatok megoldásában, a tanulói önkormányzat, a tanulók internátusi élete, melyben a tanári felügyelet mellett maguk a tanulók szervezték, irányították a tanórán kívüli mindennapi életüket. A képző nevelő munkája azonban nemcsak a tanulókra terjedt ki. Az iskola tervszerűen törekedett a tanárok nevelésére, kiváló képzős tanárokká fejlesztésére is.

Árvey József nagy gondot fordított a működő tanítók továbbképzésére. Jól látta azt is, hogy a gyakorló tanítók képzettségének korszerűsítését az anyaintézetnek kell irányítania, megoldania, s ezért 1862-től évente szerveztek továbbképző tanfolyamokat.

A kollégium történetében kiépült szoros társadalmi kapcsolat a tanítóképző életének is fontos vonása lett. S az intézet fejlődésével ez a kapcsolat egyre bővült, mélyült. A képző társadalmi hatása egyre érzékelhetőbb lett. Nemcsak magát tudta elfogadtatni, hatékony munkáját elismertetni, hanem mozgósítani tudta a közvéleményt a népnevelés ügyéért.

Árvey tizenkét évig irányította, vezette a tanítóképzőt. Kitartó, lelkiismeretes tevékenységével sikerült jól megalapoznia a képzést, megerősítenie szellemét. Magas képzettségének, odaadó munkájának, tapintatos igazgatói eljárásának, emberségének, jó társadalmi kapcsolatának köszönhetően a képző megerősödött, s elért eredményeivel meggyőzően bizonyította, igazolta az iskola életrelevanciáját. S amikor 1869-ben Zemplén vármegye tanfelügyelője lett, egy jól működő, fejlődőképes, a külső társadalom által is elismert, megbecsült intézetet hagyott maga után. Az általa megszervezett tanítóképző azóta a hazai képzésnek megfelelően nagy fejlődésen ment keresztül. 1882-ben 4 éves, 1925-ben ötéves lett, 1950-1959 között négy év elméleti és egy év gyakorlati munkával történt a képzés. 1959-ben érettségire épülő három, majd pár év óta négyéves a képzés. A pataki képző kellően kivette a részét a nemzet szolgálatából. A középfokú képzés 102 évében 2 608, a felsőfokú képzés eltelt 38 éve alatt 5 054 tanítót s 1 575 óvodapedagógust, tehát az eltelt 140 év alatt közel tízezer pedagógust képzett a magyar népnevelés számára.

Az elmúlt 140 év, illetve a csaknem félezred év pataki tanítóképzése kötelez: a múlt örökségét meg kell becsülnünk, s a képzés feladatait a történelem tanulságainak felhasználásával, a korszerű igények figyelembevételével, pataki szellemben, Patakhhoz méltóan kell megoldanunk.

„Mindent Pataknak köszönhetek”

(Joó Vencel néptanító visszaemlékezéseiből)

Amikor 1989 őszén, a megbeszélt időben, egy magnetofonnal a kezemben bekopogtattam az edelényi régi, volt katolikus iskolával egybeépült szolgálati lakás ajtaján, még nem gondoltam, hogy az lesz az utolsó lehetőség Joó Vencel nyugalmazott igazgatótanító úrral találkozni, beszélgetni, tervezgetni. Igen, tervezgetni, mert ő a jelen munkáját végezve már tervezte a holnapot, a jövőt. Akkor is a holnap állt előtte, a jövőt tervezte, csak azt nem tudtam, hogy leírt készít, hogy a befejezést tervezi, hogy biztonságban akarja tudni élete történetét, munkássága értékeit, tanulságait.

Az egyébként is csendes beszédű Vencel bácsi szokatlanul halk szavakkal, de a szokásos barátsággal, talán engem az előzőeknél még jobban várva fogadott. Még le sem ültünk, azt mondta: „Minden fontosat leírtam az életemről, pedagógusi munkásságomról. Nem is esne most jól sokat beszélni, lehet, hogy megfáztam. Ezért a magnetofon szalagjára csak néhány mondatot mondanék, hogy a leírtak mellett legyen egy kevés hanganyag is.”

Idézem a magnóra mondottakat:

„Joó Vencel vagyok. A Borsod megyei Ároktőn születtem 1903-ban. Tanítói felkészültségem nagy részét a sárospataki Állami Tanítóképző Intézetben szereztem. 1922-ben kerültem Edelénybe, ahol alkalmam volt nevelői tevékenységemet kifejteni. Szerettem ezt a községet, de a község lakossága is engem. 45 évet dolgoztam itt mint aktív kultúrember, de most a huszonegyedik nyugdíjas évemben sem tettem le a tollat, hogy visszaemlékezéseimmel tisztább képet hagyjak magunkról, akik ebben a zűrzavaros, zivataros világban élünk.

Kívánságom, hogy utódaink nyugodtabb légkörben és módosabb körülmények között élvezzék annak a roppant fejlődésnek a gyümölcsét, amit ez a század a sok és nagy gyűrközések dacára is ki tudott termelni. Békét a világnak, mert csak így lehet boldog az emberiség.

A munkásságommal kapcsolatos írásos anyagot mellékelem és dr. Demjén István-nak átadom.”

Mintegy egyórás beszélgetés után abban a reményben váltunk el, hogy tavasszal, Vencel bácsi születésnapjának hónapjában, márciusban ismét találkozunk. Azt tudni kell, hogy Joó Vencel minden ősszel nővéréhez költözött Szödligetre, hogy ott töltsen a telet. Tavasszal azonban már nem találkozhattunk. Joó Vencel nyugalmazott igazgató-tanító, Edelény Vencel bácsija, születésnapja előtt 38 nappal, 1990. február 14-én a váci kórházban elhunyt.

*

Az ároktői négy gyermekes családban 1903. március 25-én született Joó Vencel így emlékezik családjára: „Elődeim az ároktői plébánia keresztlői anyakönyve szerint többszáz évig visszamenően valamennyien ott születtek, és földműves családok voltak. A sors apámat arra kényszerítette, hogy elkanyarodjon az elődök ősi foglalkozásától, ugyanis kisgyermek korában elszenvedett gyermekbénulás miatt a földműves munkát nem tudta volna folytatni. Ez kényszerítette szüleit arra, hogy ülő foglalkozásra adják. Így lett cipészmeister. A mesterség mellett hobbija az olvasás és a zene volt. Szabadidejében hegedültgetett és cimbalmozott.”

Joó Vencel már hatéves korában, amikor elsős elemista lett az ároktői iskolában, édesapjával közösen muzsikált, édesapja hegedült, ő pedig cimbalmozott. Ezt a családi muzsikálást jól tudta kedves tanítója, Petrovics József is, aki kiolvasta tanítványából, hogy érdemes vele zenéből is foglalkozni. Ez már részben meg is határozta a gyermek jövőjét.

„Már negyedik osztályos koromban rábeszél – írja visszaemlékezései között Joó Vencel –, hogy tanuljak meg az iskolai harmóniumon játszani. Ő arra gondolt, hogy később majd segíthetek neki a kántori teendők ellátásában, első sorban a szombati litániák végzésében. Ezért mindjárt a litánia elvégzéséhez szükséges tudnivalókkal kezdtek. Nekem tetszett a dolog. A harmóniumozás jól beleillett zenei programomba. Néhány hónapi gyakorlás, tanulás után már egészen jól ment a litánia elvégzésének tudománya. Ezután akár volt elfoglaltsága jó tanítomnak, akár nem, a litániákat én végeztem. Tanítóm megelégedett volt velem, én pedig nagyon boldog voltam.”

Abban az időben két ároktői módos gazda gyermeke tanult a sárospataki református kollégiumban. A tízéves Vencel vágyakozva gondolt arra, hogy milyen jó lenne, ha ő is tanulhatna majd egy középiskolában. Ezt a vágyát még erősítette benne tanítója, amikor azt kérdezte tőle, hogy szeretne-e továbbtanulni. „Édesapámnál is puhatolódzott – írja –, én boldog igennel válaszoltam, édesapám rémülten tiltakozott tanító úr felvetésével szemben. Apám, bár tetszett neki a gondolat, félt az iskoláztatással járó kiadásoktól. A középiskolák messze estek, így érthető volt, hogy községünkől csak egy-két módos szülő merészelte iskoláztatni gyermekét. A legközelebbi középiskola Miskolcon, kb. 60 kilométerre, polgári iskola Tiszafüreden, de az is a Tisza másik oldalán, kb. 40 kilométerre.”

Joó Vencel mégis elindult. A hatodik osztály elvégzése után tanítója és édesapja közösen kísérték el a tiszafüredi polgári iskolába. Ekkor kezdődött a szülőfalujától való elszakadása. A polgári iskola évkönyveiben Joó Vencel nevét mindig vastag betűkkel emelték ki: jeles tanuló volt. „A jó bizonyítványnak köszönhettem – olvasható a jegyzetekben –, hogy 1918 szeptemberében egyszerre lét tanítóképző intézetbe is ingyenes felvételt nyertem. A stubnyafürdői volt az egyik, a sárospataki a másik, amelyik közelebb volt szülőfalumhoz; no meg a falumbeli diákok ottléte is arra ösztökélt, hogy Patakot válasszam. Ott akkor a képző éppen állami jellegű volt. Befogadott minden vallású tanulót.

Együtt tanultunk békeességben, csak hittan órán váltunk külön, és vasárnap, amikor mindenki a maga vallása szerinti templomba menetelhez sorakozott."

A sárospataki önálló tanítóképzés 140 évének – öt év híján – a közepén végzett Joó Vencel. 1922 júniusában kapta kezébe tanítói oklevelét Hódossy Béla igazgató, Szabó Gábor elnök, Kovács Dezső, Révai Ödön, Tóth Mihály, dr. Kun Zoltán, Dohanics János, Csada Imre, Siemeister János, Lázár Károly, Tanács Imre, Kiss Elek és Pécs Gyula vizsgabizottsági tagok aláírásával. Egy nappal később, június 28-án kapta meg az egyházi ének- és zene képesítésről szóló (kántori) bizonyítványát.

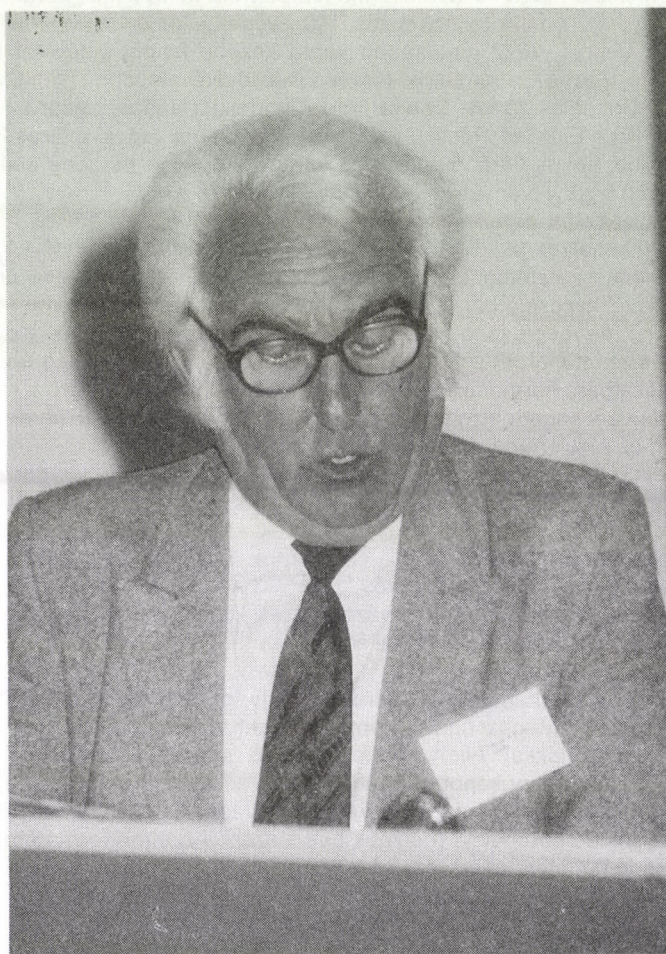
Nagy szeretettel emlékszik vissza pataki tanítóképzős éveire, tanáira. Például Tóth Mihályra, akitől munkaszeretetből, munkafegyelemből, kötelességtudatból, hivatásszeretetből kapott szép példát. Vagy Kovács Dezső ének-zene tanárára, akivel kapcsolatban ezt írja: „Zenei ismeretem és készségem nem volt ugyan feltűnő, de mégis több, mint amit iskolatársaim produkáltak. Kovács Dezső ének- és zenetanárom ezt azzal honorálta, hogy ami eddig még nem történt meg az intézetben, harmadikos létemre – a negyedik évesek közt alkalmasabbat nem találva – engem bízott meg az iskolai énekkarunk vezetésével, amellyel több helyen és alkalommal sikeresen szerepeltünk.”

Joó Vencel énekből csak jelest kapott. Az énekhangjának gyengesége miatt tanára a kántori pályára nem ajánlotta. „Ezt én is éreztem és elfogadtam – írja feljegyzéseiben –, a kántori állás elnyerésének a tervét fel is adtam, pedig az nagyobb kenyeret biztosított volna a számomra. Sokan kérdezték is a faluban: 'no, osztán kántor-e, vagy csak tanító?'”

Több hirdetett állást is megpályázott. Ezek között szerepelt Edelény is. Itt választották meg a római katolikus elemi iskola tanítójának. Erről így emlékezik meg írásában:

„Nézzük, mit kaptam az állásommal. Egy öt négyzetméter alapterületű szertár-szobácskát. Magassága viszont 3,5 méter volt, egy a szomszéd baromfiudvarára néző ablakkal. Állott benne egy ötös számot viselő háromlábú kis vaskályha. Továbbá egy kopott, festetlen kerek asztalka, fiók nélkül, egy deszkabetétes, szalmazsák fekhelyes ócska faágy, végül egy évszámait már megmondani sem tudó bördívány, melynek belső szervei szalma formájában lógtak ki belőle. És tudja Isten, miért, ezeknek is nagyon tudtam akkor örülni. Az iskolaépület három tantermes volt. Az én tantermem egy külön bejáratú, legalább hatvan tanuló befogadására alkalmas terem.”

Tehát Joó Vencelt – két hónapos ingyenes tiszabábolnai tanítóskodás után – 1922 novemberében Edelényben választották meg rendes tanítónak. Tanítói munkásságának kezdetére így emlékezik: „Négyen kezdtük el a tanítást: Kis Benedek János kántortanító, Szabó Jolán tanítónő, Rozina László és én, Joó Vencel, mindketten frissen választott tanítók. 1925-ben már öt főre egészült ki a tantestület Sinkovits István galvácsi tanító megválasztásával. Ez a létszám állandó lett 1948-ig. Csak egy személycsere történt: Szabó Jolán helyett húgát alkalmazták az ötödik állásra.”



Dr. Demjén István ny. szaktanácsadó előadása közben

Joó Vencel 45 évig, 1967 szeptemberéig, nyugdíjba vonulásáig tanított, dolgozott Edelényben. 1931-ben kinevezték az iskola igazgatójává. Ezt a megbízást az iskola államosításáig töltötte be. Hivatásának élő, kiváló tanító, szaktanító, majd matematika-fizika szakos tanár. Kollégái a "környék legkiválóbb szakemberének tartották. 1935-ben kinevezték körzeti felügyelőnek az edelényi járás I. sz. körzetébe. Ezt így öröközte meg: „Az én körzetem 21 községből állt, melyekben 41 tanerő munkáját kellett figyelemmel kísérni, és szükségsszerűen segíteni, irányítani. A 21 község iskolái közül egy állami, két üzemi és egy uradalmi, a többi felekezeti iskola volt.”

Az iskolai munkájában ároktói tanítója és pataki tanárainak példáját követte. Azt vallotta, hogy a gyermekeket az elmélet és a gyakorlat szoros együttlétében kell oktatni, nevelni. Fontosnak tartotta a szemléltetést. Ezért készítette a sok-sok szemléltetőeszközt. Ezek az eszközök sok iskolába eljutottak a megyében is. Ezt a munkáját 1934-ben a királyi tanfelügyelő levélben így köszönte meg: „Örömmel értesítem, hogy a Népiskolai Szemléltető Gyűjtemény részére készített tanítási egysége, mint értékes tanítói munka, a gyűjtemény részére elfogadtatott, s a mai és eljövendő tanítói generáció okulására a gyűjteményben elhelyeztetett és kiállítatott. Ezen munkásságáért köszönetet mondok.”

Az elemi iskolai munkája mellett 1946-47-ben részt vállalt a Paraszt Népfőiskola munkájában. Bemutató tanításokat, előadásokat szervezett. Tapasztalatait összefoglaló írásait gyakran közzölték a szaklapok, például a Felsőmagyarországi Tanúgy. Nagy hozzázártással foglalkozott a község helytörténetével. Már 1930-ban az ő gyűjtőmunkájára alapozva írta meg helytörténeti füzetét tanítótársa, Kis Benedek János. Részt vett az 1973-ban megjelent „Edelény múltjából” című monográfia megírásában. Elméleti tárgyakat oktatott az 1960-as, 70-es években Edelényben működő iparitanuló-iskolában. 25 évig vezette az edelényi római katolikus egyház énekkarát, s évekig az iskola énekkarát is. Szólamvezetője volt sok évig a ma is kiváló eredménnyel működő férfikórusnak. Színdarabokat, népi játékokat tanított meg a gyermekekkel és a felnőtt ifjúsággal. Tanított az edelényi gimnáziumban. Irányította a község és a környék méhészeinek munkáját. 1983-ban meg is írta az edelényi méhészkedés történetét.

Pedagógiai célkitűzésébe beletartozott a szorosan vett belső iskolai munkán kívül minden, ami az ott élők falusi életének javításához szükséges volt. Ezt a munkát nem hagyta abba nyugdíjba vonulásával, hanem haláláig végezte.

Joó Vencel a szó szoros értelmében néptanító volt. Megkérdeztem tőle utolsó találkozásunkkor, honnan ez a mély emberszeretete, ez az erős szakmai hűség. Ő csak ezt felelte: „Mindent Pataknak köszönhetek”.

*

Egy emberre, egy pedagógusra emlékeztem. Legyen ez az írás, ez az emlékezés – most, halottak napja közelségében – egy száz gyertya Joó Vencel sírjára.



Az emlékülés hallgatósága

CZINKE FERENC

Művészeti gyökereim Patakon indultak

Zavarban vagyok, több okból...

Egy a tudománynak szentelt ülészakon, művészeti gyökereimről beszélni nem más, mint letérés a világ megismerésének racionális útjáról, a tudományos megismerés szférájáról áttérni az intuitív, azaz intuíción alapulóhoz, mert a művészeti megismerés az érzékelés, az ihletettség, a lelki élet birodalma, ahol az érzéki-vizuális énünk vezet el az alkotást létrehozó cselekvésig, a gondolkodásig. Ez tartalmilag az egyéniségre összpontosul.

Az alkotó képzelet korhoz kötötten a látott világ, a „festett világ” jelentéstartalmában van jelen, válik jelentést adóvá, túlmutatva mégis gondolatokat közölnek, így viszont az alkotó gondolkodás egyik oldala, ahol formai kategóriákként rendszerezhető, akár egyéni, a korbeli tényezők fontos szerepet kaphatnak, így megokolva: indokoltan lehetek jelen.

A tudományos és művészeti viszonyokat vizsgálat tárgyává lehet tenni, annak ellenére, hogy a látott, szemlélt világ többet láttat, mint amit kimond. A kor fejlett állapota többet ismer, mint amit szóval megmagyarázhatunk, tehát egy többértékű művészetszemlélet felé haladunk.

Evidens tehát: a művészet sajátlagosságai korhoz kötötten s arra jellemzően közös törvényeket produkálnak, azaz művészettörténetet, tudományt. Ez a tudomány pedig a művekben rejlő, belőlük kifelé ható erőt akarja láttatni, hogy ebből végső törvényeket vonjon le. Nem morfológiai értelemben; nem a körvonal, forma, szín, kompozíció, a megjelenés merev adottságában, hanem az alkotó által létrehozott mű, valami mélyebb és összetettebb folyamatában, törvényeiben. Egzakt léptéket, konkrétumot találunk, ami – szemben az intuícióval – támpontot ad az alkotás megismeréséhez, vagyis hogy a művészet mire való.

A tudományos-technikai forradalom is bizonyítja, hogy a világ megismerésének e két formája egymást nem nélkülözheti, mert együtt tart. Hitem, hogy egy számítógép, egy interkontinentális rakéta önmagában hordja a találmány legszebb formáját, mert enélkül nem működik legtökéletesebben, azaz a legtökéletesebb mechanikai eredményesség, a legtökéletesebb formában érvényesülhet, tudhat a legtöbbet.

A képi nyelv eszköze a vizuális nyelv, a tudás, a tapasztalat tárgyasult formája, így minden kor a műalkotásokon keresztül üzen a következőnek, tovább építve azt; mondhatnám, egy öröklét van: a művészeté! Kepes szerint „a vizuális kommunikáció egyetemes és nemzetközi...” Ma vita tárgya bizonyos

fokig, mert nem mellőzhetjük azt a tényt, hogy a látás nem csupán biológiai adottság, hanem bekondicionálás eredménye, ami a tanulás, a betanulás feltétele. A vizuális nevelés tehát szükségszerű, azaz következmény, ha dolgom van a világgal. A művészetnek – mint kommunikációnak – ma korszerű, de eredendően ősi formájával élnie kell a világnak. Ma elengedhetetlen, hogy tényeket, eszméket, nagyobb hatékonysággal tudjunk közvetíteni; erre való a művészet.

Így aztán eljutottunk oda, hogy azt a képességet tudjuk kifejleszteni, ami a tanítás, tanulás útján szereshető meg, hogy létrejöhessen a kommunikáció, a látható világ üzeneteinek embert, lelket jobbító szándéka, mint a művészet egyik megnyilvánulási, szándékolt formája.

Ez ugyan a művekben rejtett, szokatlan gondolatmenet, erőfeszítést igényel, amolyan képi metanyelv, ahol az emocionális belső ihletettséggel létrehozott szuggesztív vonal, folt, felület mechanizmusa rejtettebb szféra. Így a felismeréshez szükséges szakértelemre kell tanítani, mert a megértés – mint a folyamat végeredménye – mindenki számára érthetővé válik. Ez a művelet pedagógiai oldala. Az úgynevezett nonfiguratív művészet azért szegényebb, mert nem evidens az üzenet értelmezése, így önmagáért való dolog. Leszűkít...

Eljutottam tehát odáig, hogy a gyökereimről vallani egy tudományos tanácskozáson, ahol a pedagógiai tudomány szolgálatába állított Magyar Tudomány Napján, a pataki tanítóképzés 140. évfordulóját ünneplőn vallanom mégis feszélyező, mondhatnám zseniális, mert életutam eredményességéről, buktatóimról, zsákutcákról kellene beszélni; individuális, belső utam, külső eredményeim, sikereim – sok összetevőben – ismeretlen okok és helyzetek eredményei, a gondviselés elrendelt gyalogújtjai. Csak tettem, ami kiméretett az időben, a megismerés e másik oldalán.

Mégis nagy a megtiszteltetés, mondhatnám megható, ha a bodrogházi tanárvilágból való indulásom deres útjaimra figyelmeztet... Kicsit szertelenül ugyan, de pataki gyökereimre emlékezve, amolyan életforgácsok formájában, ahol patakiságom fellelhető, meghatározó lehet, ha magamat vallatnom kell... Műfajilag úgynevezett reflexiós recenzió lehetőségével élek, egy-egy fénycsillám vagy mozgókép egy-egy pillanata, ahol megállva „aktualizálom” a hátramenetben való önigazolást, vagy éppen keresem az okokat, örök kíváncsiságomat, kötelességtudatomat faggatva, most pedig így leírva; mert csak az marad meg, amit leírtak, megalkottak.

Csak szertelen lehet az ember, mert egyik oldalamon – mint pedagógus – szorongató tetemrehívásban kívánom megtalálni gyökereimet, a másik oldalon – a művész, a hitből táplálkozó – a húszadik század vajdó szétesettségében kerestem, s a mai napig keresem a ma árnyalatait, s úgy érzem, a lényeg után mozdul a kezem, biztató nyughatatlanságok e vergődő világban.

Mindkét oldalammal az értelmiségi pályán a hivatás releváns összehétközésében, művelésében életem, életem, tehát nagy a felelősség. Nagy mint pedagógusnak – ha művészetet tanítottam is –, s nagy míg élek, alkotó emberként, ahol a társadalmi fejlődés távlatos kérdéseiben állást kellett és kell foglalnom, mert a művészet mindig saját korának alkot, ott berzenkedett, tette a dolgát vi-

lágjobbító szándékkal, s az utókor esetleg a fennmaradás szándékával gondolt. Az ugyanis mindig más körülmények között születik, más összetevőkben. Most is nagy talány, hogy mit kíván a következő kor. Ha csak egy szűk elité lesz a művészet, – akkor minek? S egyáltalán: mire használja majd ez a még nem ismert társadalmi formáció a művészetet? Mert annak célirányos természete van, szellemi haszna, hőmérő egy nép hóna alatt... Vagy itt van az értelmiségi vátesz szerepe! Számptalan írő, művész, literátor vállalt, vállalt politikai szerepet. A térnyérés visszájára fordult! A gazdaság nagyobb úr, szelektál. Aki kívárt, igazolva látja a dolgát, különösen, ha alkotó ember.

Így aztán a magamfajta keresi a múltját. A jövő pedig? Pataki diák lévén nem tudtam szakítani soha legációs küldetésemmel. Mélyen bennem maradt a világról alkotott legigazibb képlet, ahogy átmentem vonzó útjaimon, s így nem maradtam lelki szegény. Műveim ott találkoznak, hogy a szakrális témák – református lévén – világfájdalmak egyben. Nincs tehát a túlélésnek más alternatívája, minthogy a hivatásának éljen az ember, mert a szakmaiság hozhatja létre a ma kihívásaira adandó választ és magatartásformát. A művészet kohéziója, megújuló szerepvállalása egybeesik a tanítói hivatás nagy felelősségével, mert annak intellektualitáson felépült hivatásszeretete ma korparancs, amire az ember felteszi az egész életét. Erre tanított Sárospatak, s ez ma sincs másképp...

Mikben? Milyen kategóriákban?

Egy párat, ami örökletesen igaz lehet:

Hogy *ítélőképés* embereket neveljünk, s példával! Nem direkt módon, s hogy a kívánalmak *emberiek, történelmie*k legyenek.

A közösség és az egyén viszonya meghatározó nevelőiskola. Itt a *demokratizmus* uralkodó tényező volt, ahol a *szociális érzékenység* természetessé vált. Éltek azok az erkölcsi szabályok, amelyek szerint a közösség élete folyt. Alkotó, önállóan gondolkodó és ítélő egyéniségek nélkül a társadalom fejlődése elképzelhetetlen, mint az egyéniség fejlődése a közösség kohéziója nélkül. Itt, ezen az alma materi törvényen alapult a patakiság képlete, ahol az *oktatás és nevelés szintézist tudott teremteni* abban, hogy az *alkotás* és felismerés örömet egy életre fel tudták ébreszteni, állandósítani életprogrammá.

Tudatosult, hogy amit kaptunk, sok nemzedék műve, s mindezt örökségként tették a kezünkbe, mások alkották meg, hogy azokat tovább képezzük, tovább adjuk gyermekeinknek...

Patakiságunkban benne van azóta is, ami a zoltárokból fenségesen árad, valami önfeledt öröm és csodálat a világ szépségeire. Ez az az érzés, amelyből a tudomány és a művészet szellemi erejét meríti, ami ott van a színekben, a zenében, a madarak énekében. Ez adott, adhatott *összhangot* a szolidaritás érzésének kimunkálására. Ezért válhatott annak idején iskolánk a *szegények iskolájává*, egyúttal a *szociális követelések* iskolájává, már osztályhelyzetének kapcsolódása révén is az *összetartásra*.

Különlegessége pedig a kötelesség teljesítéséből természetesen adódó *hagyománytisztelet*, a pedagógiai kultúrhagyomány megőrzése, annak szellemi emancipációja. Mondhatnám a comeniusi hármas: a *bölcsesség, a tisztesség*

és jámborság korszerű célirányultsága, a kor elvárásainak és kívánalmainak rangján. Aztán az egyedspecifikusság, mely ma is munkál: „*Mindenki azon do-logban halad kíváltképpen előre, amerre őt ... rejtett vágya űzi*”.²¹ Itt léphet be a példa ereje, a dicséretes küzdelem, a hit az igazságosságban, a jóság és tisztesség, hogy igazán boldoggá válhasson az ember.

Ezekből a korkövetelményes indákból épülhettek ki gyökereim, melyekkel művészetem magáról a világról olyan belső képet kíván kialakítani, ami áttekinthető, felelősségteljes, minden időre szóló, és így az átélés világát azáltal veszi birtokba, hogy azt műalkotássá formálja. Érzésvilágunk tehát a képalkotásban hozhat létre tanúköveket, melyek a *harmónia*, a *kiegyensúlyozottság*, az *egyensúly*, a szépség forrásai. Érzésállapot tehát, belső ihletettség, s egy reggelen jön az angyal, és megbirkózom vele, ha sikerül, de sokszor valami mindig közbejön! De ha sikerül, megalkotja az ember a magából kiszabadult témát, ami legtöbbször géneken keresztül magunkban hordozott, sokszor gyermek-, ifjúkori *lelki lenyomat*, magunkban hordott *archetípusa* annak, ami születik – csak a mába – beékelődve a kor jelen állapotába, azaz *időszerű*, *naprakész*, mégis a *holnapnak is szól*. Milyen öröm az igazolása a visszaszámlálásnak! Egy 1994-es „Comenius és a magyar művelődés” című kiadvány hátsó illusztrációs részében az egyik fotón a tudományos konferencia hallgatói ülnek, s a falon az én „Koskirály” sorozatom. Megnyugtató: közben volt egy rendszerváltás, a képek a hetvenes években születtek, Itáliában a Modenai Fametszet Világbiennálén díjjal tisztelték meg értük. Legtöbbször tudatalatti szférákból kérnek maguknak helyet a témák, s már ott vagyunk a gyökereknél.

Kápláréknál a Kisbelsőn egy nyáron bojtárkodtam, vezérkoson ülve hajtottam ki a nyáját. Ki tudja? A nyomot hagyás és a gyalogutak... Biológiai létünk parancsolóan írja elő, hogy rendteremtésre vágyjunk; kiiktatjuk a káoszt, amit a lélek nem viselhet el. Így az ember az egyensúlyteremtés folyamatát éli át, lelki és szellemi összetevőkben, ennek értelmében hozza létre a formákat, amivel illúziót teremthet a képnyelv segítségével, egy szimbolikus rend létrehozásában, azaz egy statikusnak látszó képkötő rendszert, annak belső törvényeivel, egy dinamikus renddel cseréljük fel. Az alkotó képzelőerő pontosan arra való, hogy a *pozitív társadalmi tevékenység reményében* éltesse a művészetet. A tér és idő, a történések vizuális ábrázolásunkban nem nélkülözhetik a *felszabadított képzelőerőt*, a minden teremtés alfáját és ómegáját a modern művészettelfogásban és alkotói folyamatban.

A láttatás és átélés élménye, a cselekvéssel való ábrázolás egyik módszere, amire Comenius több helyen visszatér. Például a „színjátás”, mely az emlékezetbe vésést, az értelmet, nyelvet, érzékeket, az erkölcsöket fejleszti, az életben való helytállás, óvatos okosság, bátor beszéd, szóval a *megjeleníthető képi világ tartalmi kifejezése*.

Ezt már akkor, több mint ötven éve, átéltük a „Cigányvajda háza” című darab előadása kapcsán, amit tanáraink írtak, megzenésítettek; festettem hozzá a

²¹ Didactica Magna, XIX. 54.

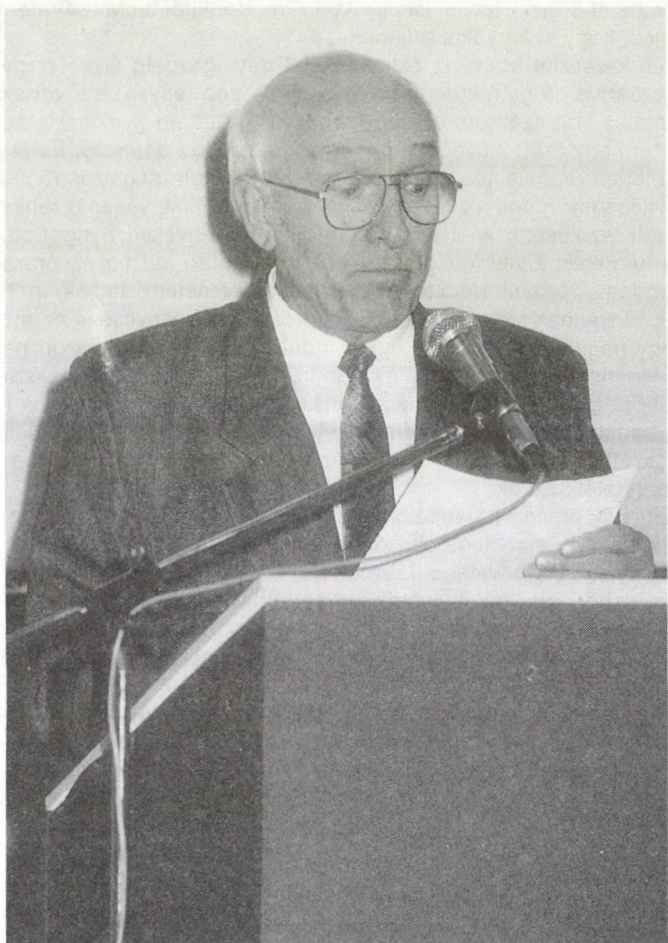
díszleteket, a Főiskola Csehi-féle nyomdájában – a kirakat centrális helyén –, a plakátom hívta a nézőközönséget a városból. Szárnyakat adott közszemlére kitett alkotásom, a serkentés és a megbecsülés együtt járt; nem tömjéneztek, csak egyik-másik tanár megjegyezte: „Feri, szép a plakátod...” „Emelte az előadás színvonalát a díszleted...” Iskolánkban mindenkiről tudtak mindent, s hogy mi kell ahhoz, hogy szárnyakat adjanak...

Öt éven keresztül írtam az okleveleket Egey igazgató úrral, nagy pontossággal, s betartva, hogy mindenkié egyformán szép legyen, a jövőnek készült! Nagy kitüntetés volt számomra! Reggel hatkor indultam gyalog Halászhomok-ról, még írtam egy órát, s nyolckor nekem is kezdődött a tanítás. Ez is a gyöke-rek felejthetetlen reggeleihez tartozik. Festettem a fiúk megbízásából, a lányok emlékkönyvébe harmatos rózsákat, rajzos tanmeneteket, végén a tablónkat...

Leiki felkészülésünk is a történelem-diktálta tényeken nyugodott. Amikor bejöttek a németek, Egey igazgató úr halottsápadtan jött be az órára, s csak annyit mondott: „Kérem! Bejöttek a németek! Remélem, tudják, mit jelent a nemzetnek? Tanulnak történelmet...” S legördült egy könnycsepp az arcán, s mi tudtuk, hogy nagy baj van. Talán innen indult bennem kitarulkozóan nagy sorozatom, a Radnóti Eclogák, nem magándrámák... Nemzetsors. Osztályfőnöki órán Kódobócz tanár úr – kinek mendikánsa lehettem mint legátusnak Pácinban – remegő hangon útbaigazított bennünket, hogy mi az akkori történelmi mód. Drámai összetevője, előérzete egy később beteljesülőnek: Foksaniban hadifoglytáborban találkoztunk...

Sokszor úgy érzem, ha vállaltam a letűnt időt, innen a vonzódásom a drámai képalakításhoz, mert legtöbbször itt kötök ki: Dózsa, Rekviem a vizekért, Este a székeknél, Medvetánc II, Vak Béla, Izsák feláldozása – mindmegannyi a tiszta forrásból, melyből tenyérszámra ihatok hűsítő fájdalmasan sokszor. Üzenetek ezek, a képi nyelv asszociatív, szuggesztív, az egyéni és kollektív archetípusokkal áll közvetlen kötelékben, sokszor zenei áthallásban, mint a szívvárványkergetésre születtett ember természetes illúziói, művekben való igazságkeresése. Megcsalt álmokon, elpazarolt hiteken, rózsaszínű felhőkön már túljutottam, csak oda támasztom a hátam, ahol szükség van rám. Hetven éves korára – holnap már a hetvenegyedikre – az ember mindjobban magára marad... Barátai elmentek – akár az eliziumi mezőkre, akárha elvitte őket egy rendszer-váltó zöldár –, így aztán mindjobban örülhetek a belső kényszereknek, a külső kihívásoknak, s nem hiányzik a ricsaj. Így sem győzi az ember elhessegetni a csábítást; mert nincs küldetés és világokítás, csak teszem a dolgom, azazhogy nem menekülhet az alkotó a kor problémáitól, s még valaki fogja is a kezem, hogy bibelődhessem saját világommal.

Művésszé válásomban nem a rajzoktatás egyedül, hanem a mindennel mérd magad nagy összetevője munkált, minden együtt egy vesszőkosárban. Az lenne jó, ha benne a világ magára ismerhetne, de hiú ábránd, hogy a művészet valamit is megváltoztathatna e mindentől elszabadult világban. Patakiságom nem is engedné, hogy fegyverletétel legyen a leélt élet vége, mert a művészetnek dolga van a világgal!



Czinke Ferenc festőművész, c. főiskolai tanár előadását tartja

Nincs elszámolásom tehát a múlttal, egyben van minden a lelkemben tetovált emlékezettel; nagy fájdalmam, hogy még nincs a házon, a kis agyagkatedrálisomon tető! A nagy művek, ciklusok még váratnak magukra. Múltam művészeti szempontból a már bizonyítottan kipróbált jelen, ahol az emlékezés igazolja a mai mércét! A remény pedig, hogy nem marad megbocsáthatatlan bűnöm, hogy a csenddel kötöttem szövetséget a művek miatt, mert ha valóbbak a valónál, úgy kész a *Jeltár*.

Jobb is számvetést csinálnom idejében, mert mind kevesebben maradunk az évfolyamunkból, s maholnap már elférünk egy fiatal vadkörtefa árnyékában. Van is adósságom Sárospataknak – alma materemnek –, s ez figyelmeztet: milyen a lerová fogadása?

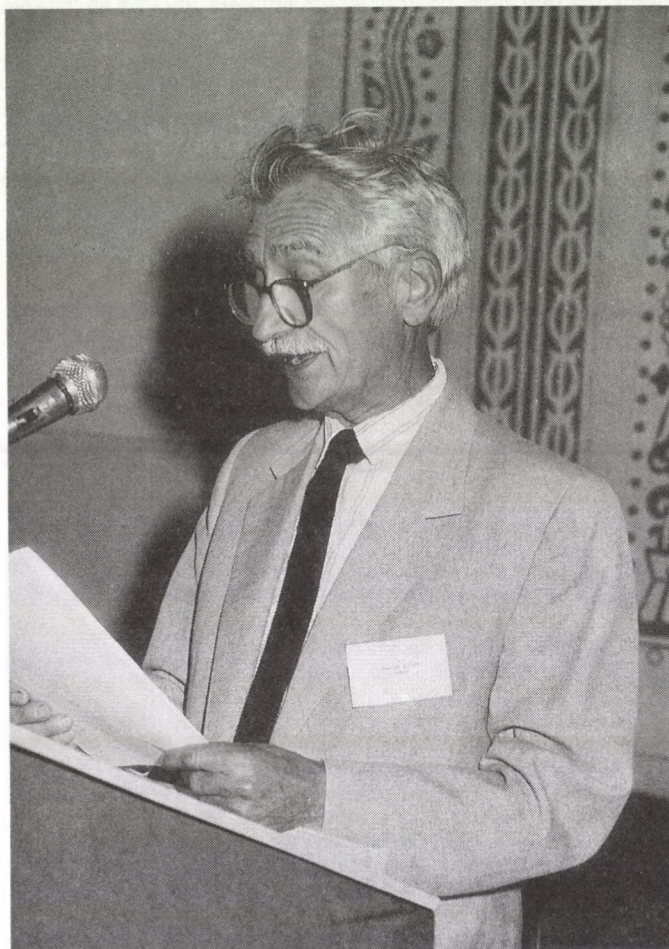
Lázadásom Kain és Ábelje olyan dráma, s mai, mint a *Feszület*, *A nádégetés után*, az *Árnyék a vízen*, a *Kések a víz felett*, de reménnyel is kecsegtetnek a *Március*, a *Csírázás*, *A fény felé* című sorozataim, mert az ember mégiscsak a fényre született. Hátha sikerül!

Legyen erőnk hozzá, ezt sokszorozta most meg Patak hívása, amiben érzem: fiának tart, ki tudja meddig tart a só!

Évek óta átrándulok más művészeti műfajok birodalmába is, így megjelent több novellám, de most egyik legutolsó versemmel búcsúzom:

Ha elmegyek

*magammal viszem majd a Napot
a Holdat minden csillagot
a Belső-tó tükrét hogy benne cicomázzák
magukat az angyalok
egy citerát a hátamon hogy kéznél legyen a dal
az iramló patakot csacska csevegésével
ha már elszívárgott az idő
nyomtalanul ne tűnjek el maradjon hiányom
csak ballada voltam citeraszó
melyben saját halálomat
a titok csöndjébe takarom
ott élek majd a nyitva hagyott
csillogón nevető unoka-szemekben
marad egy tetőtelen vályogkatedrális
hozzávezető deres legelőkön meztéllábas
gyalogutam apró lábnyom-hangjegyei
harangszókiséret ami messziről hallátszik
csak el ne veszítsék az életemből*



Dr. Huszár István c. főiskolai tanár előadását tartja

HUSZÁR ISTVÁN

Sokoldalúság – a személyiség nevelése

Négy évet éltem e falak között. Kereken ötven éve – 1947 szeptemberében – különbözeti vizsga után – érettségivel búcsúztam. Ma sem tudok arra a magamnak feltett kérdésre megnyugtató választ adni: nem életem tévedéseit gyarapító lépés volt-e egy évvel a népiskolai tanítói oklevél megszerezhetősége előtti távozásom? Bár kapcsolatom a Képzővel sohasem szakadt meg, noha intenzitása nagyon is hullámzó, változó volt, okkal tehetek fel magamnak egy újabb, az ülésszakunkkal összefüggő kérdést: nem meggondolatlan könnyelműség-e ezen a rangos tudományos ülésen a címben megjelölt témában röviden véleményt formálni? De túl nagy volt a kísértés, hogy itt lehessenek, és nem tudtam ellenállni a szervezők kedves felkérésének. Köszönet érte. És hát, mindnyájunk örömeire, köztünk van a pataki tanítóképzés történetének kiváló ismerője, tudós kutatója. Tőle, egykori nevelőtanáromtól, műveiből a pataki neveléstörténetről is sokat tanulhattam, tanulhatunk. S most reménykedem megértő elnézésében.

A képzés, a nevelés sokoldalúsága természetes a néptanítót kibocsátó intézménynél – mondhatnánk és joggal. E követelménynek magas színvonalon megfelelni azonban korántsem egyszerű. Magam hat osztályos osztatlan elemi iskolába jártam szülőfalumban, láttam, hogy tanítóm – aki Patakon nyert képesítést – mennyire otthonos volt mind az oktatás szerteágazó tematikájában, mind a falu társadalmi, kulturális életében; ez utóbbinak egyben legfőbb szervezője, irányítója volt. Fiatalon is tekintélyes ember volt. Diákéveim alatt némileg példaképem is maradt. Hozzá hasonlóan sokoldalú ismeretek birtokába szerettem volna jutni.

Nos: a Képzőben sohasem éreztem, hogy van rangsora a tantárgyaknak. Nem volt fő- és melléktantárgy. Nem lehetett egyetlen tárgyból sem felkészületlenül menni órákra. (Tudjuk persze, hogy a diák – a maga módján – mindig felállít valamiféle sorrendet, ami sohasem azonos valami intézményi rangsorral.) Az oktatás biztosította az adott időszakban korszerű alapműveltség elsajátítását, mi több: a tudományok tiszteletére nevelt, felkeltvén az érdeklődést, a vágyat a tananyagot meghaladó ismeretek megszerzésére. S ha a diák valamilyen módon jelét adta annak, hogy túllépett a kötelezőn, a nevelő a jó jegyen kívül ezt a törekvést más módon is honorálta. Könyvtáros, szertáros, önképzőköri előadó stb. lehetett, ami mind-mind az elismerés egy-egy jele volt.

Külön kell az önképzőkörörről szólni. A képzés sokoldalúsága nem járt együtt az egyéniség elfojtásának szándékával, nem eredményezhetett tucatembereket, nem a tanítóképzés Prokrusztész-ágya volt. Mód volt egy-egy tárgyban elmélyültebb ismeretszerzésre, az érdeklődési kör ilyen-olyan irányú kibővítésére, amit aztán az élet vagy igazolt, vagy sem. Erre nagyon jó terep volt az önképzőkör, ahol egy-egy novellácskát, verset, dolgozatot, külön zene vagy énekszámot a diák bemutatathatott. Magam például egyik alkalommal egy tanulmányfélélt olvastam fel az atomok szerkezetéről, Bohr kutatási eredményeiről. Ne felejtsük: 1943-1947-et írunk.

A műveltség, a tudás gyarapításának lehetőségeit szélesítette az iskola eléggé gazdag diákkönyvtára is. Megtalálhatóak voltak benne a pedagógiai irodalom remekművei, csakúgy, mint a világ- és a magyar irodalom klasszikusai, s mellettük az élő irodalom alkotásai, a népi írók művei, vagy az Erdélyi Remekírók sorozat. Kézről kézre járt Szabó Zoltán Tardi helyzete, Veres Péter, Németh László, Erdei Ferenc több műve. Hányan, de hányan lettek a magyar irodalom szerelmesei.

Nem korlátozható mindez az irodalomra. A művészet széles területére elmondható ugyanez. Éppen Czinke Feri barátom után erről aligha kellene szólnom. A klasszikus zene, a népdal ismerete, szeretete elkísért bennünket mindenhová. Erkel, Bartók, Kodály, Farkas Ferenc és volt tanáraink zenei tevékenységének, művészi értékeinek tiszteletét innen vittük magunkkal. Se szeri, se száma azoknak az emlékeimnek, amikor egy-egy tárlaton, hangversenyen, színházban futottam össze Budapesten vagy vidéken, egy bécsi vagy milánói turistaúton és másutt egykori pataki diaktársaimmal.

Nem szorultak háttérbe a természetismerettel foglalkozó tantárgyak sem. Már csak akkori igazgatónk szakképesítése, tantárgyai miatt sem. Ha túráim során ma sem okoz különösebb nehézséget általános iskolás unokámmal egy növény meghatározása, vagy egy kőzet megközelítő pontosságú azonosítása – neki köszönhetem. De azt is, hogy a pataki malomkő-bányászatról, a Zempléni-hegység geológiai értékeiről, kincseiről, az erre alapozott ipari tevékenységről közelebbi ismereteket szerezzünk. Együtt kerestünk itt például zsírkövet és opált. A példák sora folytatható lenne.

A képzés – az eddigiek talán már kellően érzékeltették – elméletileg igényes volt – persze középiskolai fokon – és ugyanakkor gyakorlatias. Az iskola kertésze, kertésze sok segítséget nyújtott ehhez. Itt tanultam meg a szemzést, az oltást, amit hétvégi kertünkben ma is hasznosítok. A gyakorlatiasságra nevelés eszközeinek még egy extrém példáját megemlítem, bár ezt más jelzővel is lehetne illetni. A Horthy-rendszer kötelező félkatonai ifjúsági szervezete volt az úgynevezett *levente*. Az iskolai levante-parancsnok – matematika-fizika szakos tanár – híradós szakaszt szervezett, és a kötelező foglalkozások zömén – mintegy folytatván a fizikaórát – rádió adóvevő-készülék építését tanultuk az ehhez tartozó szerelési munkákkal együtt.

Az iskola önállóságra nevelt. Megtanított tanulni. Ehhez az internátusi élet – a nevelőtanár odaadó közreműködésével – jó eszköznek bizonyult. Jó segítője,

kiegészítője volt az iskolai rendnek, anélkül hogy valamiféle folytatása lett volna a délelőtti iskolai foglalkozásnak. A széleskörű önkormányzati alapon megszervezett internátusi élet sok kedves élménnyel tette színesé életünket. Egymás segítése a tanulásban, a felkészülésben, de az élet apró-cseprő dolgaiban is. Az ún. diákfelügyelők – általában felsősök – nem egyszerűen a rend vigyázói, őrzői, a fegyelmet megkövetelő parancsnokai voltak a mintegy 20 személyes tanuló- és hálótermeknek, hanem diáktársak, segítő barátok is. A nevelőtanár, az esetek túlnyomó többségében az internátusban lakott, s délután, este, vasárnapokon volt ideje – most sem értem, hogyan – egyénileg is beszélgetni velünk, s nem a szaktárgyáról.

Az 1945-ben visszaállított trianoni határok miatt sok kárpátaljai, felvidéki diáktársunk csak illegálisan vagy egyáltalán nem utazhatott haza szüleihez, csomagot sem kaphatott. Mégsem lettek otthontalanok. Az iskolai segítség mellett a diáktársak sokféleképp vették őket körül szeretetükkel. A nyári szünetek tekintélyes részét diáktársaik szüleinél töltötték. Így számos példát említhetnék arról, hogy miként maradtak hazatértük után is ragaszkodó tisztelői a pataki iskolának, lettek a magyar kultúra őrzői, terjesztői, a magyarság egyetemes ügyének legátusai. Két név álljon itt: Tolvaj Bertalan, Dobos László; kivételes egyéniségük példaértékű.

Közéleti szerepvállalásra is megtanított iskolánk. A Soli Deo Gloriának, a cserkészcsapatnak – ne feledjük, a történelmileg aligha túlértékelhető szárszói találkozóan pataki diák is résztvett – és talán az ún. legáció intézményének volt ebben különleges szerepe. Mai fejjel szinte félelmetesnek tűnik, hogy tizenévesen egy diák arra vállalkozik, olyan megbízást kap, hogy egy-két – szélső esetben öt – község református gyülekezetében karácsonykor, húsvétkor, illetve pünkösdkor, amikor legtöbben mentek, mennek templomba, a lelkész helyett három alkalommal istentiszteletet tart, prédikációt mond. S az egyházközség előkelőségeihez, a tehetős, tekintélyes családokhoz személyesen elviszi a pataki iskola írásos ünnepi üzenetét, a pátenst. A legáció intézménye egyben fontos segítője volt a tanítatásnak, hiszen a legátus számára ilyenkor összegyűjtött adományok jó esetben hónapokra nyújtottak anyagi fedezetet a tanuláshoz. Erre a szerepre a vallástanár nagyon alaposan, keményen készített fel bennünket. Úgy kellett megtanulni a három, központilag kiadott és szabadon előadandó prédikációt, hogy ha a vallástanár bárhol elkezdett egy mondatot, a legációra készülőknek hibátlanul kellett azt folytatnia. Azt hiszem, a legátusok nem is hoztak felkészültséggel, magatartásukkal szégyent az iskolára.

A pedagógia eszköztárának számos eleme nevelt fegyelmezettségre, rendszerezetre, helytállásra a vidám diákélet mindennapjai közepette is. Bár elég pontosan szabályozott volt életünk, a diákönkormányzat vigyázott arra, hogy környezetünkben rend legyen, tisztaság a szekrényekben, a hálótermekben, a dolgozóban. A rend ellen vétők vidám „büntetése” sem sértő, sem megalázó nem volt, az ügyes ún. kibúvókat is megértettük, még szorítottunk is az ilyen vállalkozás sikeréért. A kegyetlenül nehéz időszak – háborús évek – ellenére ez

a négy év életem legboldogabb, legvidámabb éveihez tartozik. Hiszen: „akkor voltunk fiatalok”.

E nevelés következménye, eredménye a ragaszkodás az iskolához, Sárospatakhöz, ahhoz a regionális történelmi örökséghez, ami nélkül – ma is valóm – hazánk történelmét igazán megismerni nem lehet. Az ún. pataki szellem sokak számára ma is rejtély, nem úgy egykori diákjainak. A nemzeti értékek, a magyarság, a népi hagyományok, a történelmi hagyaték, a szülőföld tisztelete – s ki tudná a hazaszeretet sokféle elemét szavakkal érzékeltetni – a nevelés, a tanítás állandó eleme volt, és minden *két ef ipszilonos* „hazaffyság” nélkül. A nemzeti függetlenség tisztelete, akarása soha figyelmen kívül nem hagyott szemlélet volt. Egy apróságot – apróság? – hagy említsek. Hagyomány volt, hogy március 20-án, Kossuth halálának évfordulóján az önképzőkör ünnepi ülést tart. Így volt ez 1944-ben is. Az önképzőköri ülésen – természetesen – résztvesz a tanári kar is, az igazgatóval az élen. Az ülés közben bejön a pedellus, és kihívja az igazgatót. Kisvártatva visszajön, egyenesen a pódiumra megy, és elcsukló hangon így szól: „Az önképzőköri ülést bezárom, a németek megszállták a Képző épületét, Magyarországon vége a szabadságnak.” Gondolhatják, hogy ez milyen hatással volt a diákságra.

A tanítást, a nevelést kritikus szemléletmód jellemezte. Sohasem akarták velünk azt elhittetni, hogy az az időszak, az az állapot a létező világok lehető legjobbika. Magunkról sem hittük, hogy az emberi ideál megtestesítői vagyunk, hogy a tökély szobrához mi állhatnánk modellt. Vagyis szigorú, kritikus önértékelésre igyekeztek bennünket megtanítani. Tisztelni az igazi tekintélyeket, de ezt a tekintélyt nem a társadalmi „számár-” – elnézés: – ranglétra ilyen-olyan fokozata adhatja, hanem az emberi értékek, a tenni akarás, a cselekvés. A néptanító számára szükséges tekintélyt is csak ilyen módon lehet és kell elérni.

A sokoldalúság a pedagógiában segített a történelem viharos napjaiban oly gyakran előforduló, kényszerű életút-váltások közepette is a becsületes helytállásban. Az ifjú fejfel választott, majd esetleg eredeti szándékainktól nagyon is eltérő, de adott pályán lehetett hasznunkra a Patakról vitt muníció. E muníció értékét igazolta az egykori diákok életútja. A többség minden bizonnyal megmaradt pedagógusnak. De lehettek történészek, írók, művészek, közgazdászok, kutatók, államigazgatási szakemberek, lelkeszek, iskolaigazgatók, politikusok, s ki tudná sorolni hányféle szakember alapozta meg tudását, alakította jellemét a falak között. A felelős helytállás szinte kivétel nélkül jellemző lett.

No és a magamféle pályaelhagyók a pataki pedagógiából mit hasznosítottak? Magam 1949-ben az egyik egyetemi tanszékre demonstrátori – ma gyakorognak mondhatnánk –, egy év múlva tanársegédi kinevezést kaptam, még egyetemi hallgatóként. A 26 éven át folytatott többé-kevésbé rendszeres oktatói tevékenységem során előttem volt Szathmáry Ferenc, Tóth Mihály tanár urak példája, intelme, hogyan lehet, kell felkészülni egy-egy órára, a tanított tárgy ismeretanyagát hogyan lehet eredményesen átadni, diákjainkat tanulmányaikban és egyéb problémáikban segíteni.

Felszólalásom végén jogos lehet a kétely: nem idealizálom-e az ötven év előtti állapotot? Mentségem csak az lehet, hogy mindez ellenőrizhetően valóságos tapasztalat egyféle, korántsem teljes összegezése. Természetes, ezek a boldog diákévek okoztak sebeket is. Magam is kaptam ilyeneket. Őrzök életem végéig sajgó, láthatatlan sebet, amit másodéves koromban kaptam egyik, általa holtá után is nagyon tisztelt és szeretett tanáromtól. Ő ezt, persze, nem tudta, nem tudhatta, s biztosan nem szándékosan okozta. De érzékenyek, sérülékenyek is voltunk. Felismert, rosszul leplezett, titkolni óhajtott sérelmeinket milyen szeretettel enyhítették nevelőink!

Ha rövid felszólalásom hangvétele kissé személyesre, szubjektívra sikeredett, azért szíves elnézésüket kérem. Talán egy fárasztó, nagy figyelmet igénylő délelőtti utolsó felszólalójának ez megbocsátható.

Köszönöm türelmüket.



Fráter Margit ny. tanítónő előadás közben

A Sárospataki Református Tanítóképző Intézet Dolgozók Tanítóképzője

Mivel éppen ötven éve indult el egy akkor igen hasznos kezdeményezés a Sárospataki Tanítóképző Intézet életében, úgy gondolom, megérdemel annyit, hogy nyoma maradjon az utókor számára. Nevezetesen a Dolgozók Tanítóképző Intézetéről szeretnék írásommal megemlékezni.

1947 februárjában szervezte meg a 19.000/1946. V.K.M. sz. rendelet alapján az intézet vezetésének megbízásából a Sárospataki Ref. Tanítóképző Intézet kebelében a Dolgozók Tanítóképző Intézetét Szathmáry Ferenc gyakorló iskolai tanító. Ő tősgyökeres pataki lévén jól ismerte a helybeli családokat, és olyan négy gimnáziumot vagy négy polgárit végzett felnőtteket keresett meg, akiktől remélhette, hogy alkalmasak lesznek a tanítói hivatásra. A korhatár 18 élettév betöltése volt. A legidősebb – akkor 27 éves – én voltam. Úgy tudom, 120 jelentkezőből hatvanat hívtak be az írásbeli felvételi vizsgára. Írásbeli volt magyar nyelv- és irodalomból és számtanból. Volt ezen kívül hallás- és színvizsgálat is. Végül felvételt nyert 25 tanuló.

Az első évfolyam végén osztályzatot nyert 17 tanuló. Ebből 4 tanuló – sajnos – egy-két tárgyból (német, zene) elégtelen lett. Nyolc tanuló már a kezdet kezdetén nehéznek találta a tanulást, kimaradt. A második évfolyam végén 16 tanuló kapott osztályzatot. Most már csak egy tanuló bukott meg énekből vagy zenéből. A harmadik osztályban 20 tanuló végzett. Egy tanuló bukott három tárgyból. Osztályt nem ismételtetett, mert utánunk következő osztály nem volt. De mégis volt megoldás a számára, mert a Ricsei Parasztdolgozók Liceumának III. osztályában folytathatta tanulmányait. A létszám gyarapodása úgy történt, hogy két nő és egy férfi abbahagyott iskolai tanulmányait folytathatta itt, mivel megfelelő előképzettséggel rendelkeztek. A 4. és 5. osztályban már semmi létszámváltozás nem történt. 19 tanuló kapott sikeres képesítő vizsgája után népiszkolai tanítói oklevelet, amely mind a nyolc általános iskolai osztályra érvényes volt. A vizsgáló bizottság elnöke Kálmán József miskolci tanfelügyelő volt.

Nem volt könnyű felnőtt fejjel, dolgozóként iskolapadba ülni és tanulni. Tulajdonképpen mi kísérleti alanyok voltunk. De a tanároknak is újat jelentettek a felnőtt diákok. Az első, második és harmadik osztályt 6-6 hónap alatt, a negyedik osztályt 10 hónap alatt végeztük el. Tantervünk, tankönyvünk megegyezett az anyaintézet tanulóiéval. A tanítás heti 30 órában folyt. Mindennap délután 2-től 7-ig tartott. Semmiféle vakációnk nem volt ez alatt a 18 hónap alatt.

Az első év 1947. március 5-én kezdődött, 1947. augusztus 25-én végződött. A második év kezdődött 1947. szeptember 5-én, végződött 1948. február 25-én. A harmadik évet 1948. március 5-én kezdtük, és 1948. augusztus 25-én fejeztük be. Minden évfolyam végén háromnapos osztályvizsgálat volt.

A dolgozók tanítóképzőjének vezetője Szathmáry Ferenc gyakorló iskolai tanító volt. A tanárok az anyaintézetből kerültek ki, nevezetesen: Csuka Andor, dr. Erdélyi Dezső, Ecsedi Lajos, Kódöböcz József, Lázár Károly, Rátkay László, Szathmáry Ferenc, Varga István. Az osztályfőnökünk mindvégig Polányi Aranka volt. Nem intézeti tanárok is tanítottak; így Róth Margit, Szathmáry István, Takács Tamás; Bacsur Sándor és Rozsán Mihály hitoktatók voltak. Ötödéven a hitoktatás fakultatív lett. A 4. osztályban – politikai okokból – a dolgozó tanítóképző vezetője Zilahi Ferenc intézeti tanár lett, az 5. osztályban pedig dr. Erdélyi Dezső. A tanári karban is voltak változások. Tanított Tóth Károly ének- és zenetanár, Sípos György testnevelő tanár és dr. Egey Antal, az intézet igazgatója is. - A minisztérium részéről hivatalos látogatást végeztek: dr. Zombor Zoltán, dr. Csorba Zoltán, Zétényi Elek, dr. Vincze Sándor – az intézet igazgatójával együtt.

Az 1., a 2. és 3. osztályban a régi osztályozási rendszer szerint történt az osztályozás, vagyis: egyes, kettes, hármas, négyes. Ez utóbbi elégtelent, bukást jelentett. A 4. és 5. osztályban bevezették nálunk is a hétjegyű osztályozást, vagyis a 7-es volt a legjobb jegy, és az 1-es volt az elégtelen, vagyis a bukás.

Írásbeli vizsga volt pedagógiából 1950. május 31-én, magyarból június 1-jén, számtanból június 2-án. A vizsgatanítás: 1950. június 22-én, a képesítő szóbeli vizsga 1950. június 23-24-én volt. A tanítólépesítő vizsgálat tárgyai: neveléstan, tanítástan és módszertan, neveléstörténet és iskolaszervezetan, nevelési és tanítási gyakorlat, magyar nyelv és irodalom, történelem, jogi és társadalmi ismeretek, földrajz, mennyiségtan. Az osztályvizsgálatok tárgyai: az ember teste és egészsége, lélektan, német nyelv, természetrajzi ismeretek, vegyi ismeretek, természettan, egészségtan, gazdasági ismeretek, rajz, szépírás, ének, zene, kézimunka, testgyakorlás, háztartástan.

Oklevelet nyertek 1950. június 24-én: *Bényei Erzsébet, Bényey Judit, özv. Bruck Dezsőné Mikulka Mária, Fráter István, Fráter Margit, Horváth Zoltánné Kovács Margit, Iski Mária, Kecskeméti Ilona, Kézi Berta, Királyhegyi Éva, Orehovszky József, Petrovics Valéria, Skinta Magda, Szabó Olga, Szathmáry Istvánné Tussay Ibolya, Szommer Rozália, Takács László, Vaskó Ferenc, Vida Etelka.*

Minden évfolyam elején titkos szavazással osztálybizottság alakult, mely hivatva volt az alábbiakra:

- A napi rend, fegyelem, tanulás biztosítása; a hetesek munkájának megszervezése, a pontos iskolába járás segítése, ellenőrzése.
- Kapcsolattartás tanárok és diákok között.
- Tanügyi hivatalos látogatás alkalmával képviselni az osztályt.
- Félévi és év végi osztályozáshoz javaslatot tenni.

- Ünnepségek, felvonulások, rendezvények szervezése.
- Tanulmányi kirándulások megszervezése, adminisztrálása. (Például külön kocsi rendelése a MÁV-tól, szállás biztosítása stb.)
- Naplóvezetés, amit minden hónap végén két tag aláírt.

Az osztálybizottsági elnök az első három évfolyamon Fráter Margit volt. Tagok pedig: Fráter István és Bényey Judit. A negyedik osztályban elnök Fráter István, az ötödikben Bruck Dezsőné volt.

Jelenleg a tanári karból Patakon már csak két tanár van életben – Kődöböcz József és Szathmáry István –, a növendékek közül pedig kettő a tengerentúlra került – Szabó Olga Amerikába, Takács László Ausztráliába –, heten sajnos már meghaltak. Ezek: Bényey Judit, Horváth Zoltánné Kovács Margit, Királyhegyi Éva, Orehovszky József, Petrovics Valéria, Szathmáry Istvánné Tussay Ibolya, Vaskó Ferenc. A többiek nyugdíjban vannak. Patakon már csak négyen maradtunk.

Abban az időben nagy dolog volt ennek az iskolának a megszervezése. Ilyen alaposan, a jó ügy szolgálatába állítani az embereket, nem hiszem, hogy bárki más jobban meg tudta volna csinálni Szathmáry Ferencnél. Így ez első-sorban az ő érdeme. Érdeke volt már a kiválasztásnál – de az egész képzés ideje alatt is –, hogy csakis olyanok kerüljenek ide, akik megállják a helyüket mind a tanulásban, mind erkölcsi magatartásban. Akik miatt nem kell szégyenkeznie sem a tanári karnak, sem az intézetnek, de annak az iskolának sem, ahová az innen kikerültek végzik munkájukat. Nagy szerencse volt, hogy ilyen kis létszámú osztályban tanulhattunk, mert a 19-es osztálylétszáma évente több tanítási gyakorlat jutott, mint az anyaiskola 40-es létszámú osztályainak tanulóira. Nemcsak ismeretanyagot kaptunk ebben az iskolában, de jó nevelést is. Szemmel kísérte akkor ezt a kezdeményezést Sárospatak társadalma, és nekünk ezért is kellett, hogy megmutassuk: munka mellett, felnőtt fejjel megálljuk a helyünket. Meg is álltuk valamennyien. Persze, ebben az eredményben benne van tanáraink lelkiismeretes, odaadó munkája is.

Szathmáry Ferenc megérdemli, hogy róla külön is szóljak. Attól eltekintve, hogy egy utcában laktunk, közelebbi találkozásom vele a gyakorló iskola ötödik osztályában volt az 1930/31. tanévben, ahol ő volt a tanítóm. Mondhatom, hogy játszva tanított. Nem találtuk tehernek a tanulást, mert úgy magyarázott, hogy az órán megértettük, megtanultuk az anyagot. A gyerekek iránti szeretete, lelkesedése szinte sugárzott róla. Még ma is tisztán vissza tudok emlékezni elemista koromra, s benne a beszéd- és értelemgyakorlatra, az olvasás, számtan, fogalmazás, egészségtan órákra, no meg az év végi vizsgákra. Volt, amikor a többi osztály csendben végezte az írásbeli feladatot, mi a dobogó körül álltunk, és hallgattuk a „tanító bácsit”. Minden tavasszal megünnepeltük kint a szabadban a madarak és fák napját. – Második találkozásom 1947-ben volt vele, amikor szervezte a dolgozók tanítóképzőjét. Ismert jól, és bízott bennem. Én akkor már tizedik éve a Sárospataki Református Főiskola Gazdasági Választmányi Hivatalának voltam a gépirónője. (Tanulásomat úgy engedélyezték, hogy délelőtt hat órában végeztem el a munkát.)

Szathmáry Ferenc igen nagy művész volt abban, hogyan kell a gyermek érzelmeire hatni. Különösen a hazaszeretet érzését, a kegyelet érzését és a természet szeretetét oltotta be kicsi és nagy tanítványaiba mesteri módon. Minden tantárgyhoz értett. A fogságban lévő rajztanár helyett rajzot tanított. A tanítási gyakorlatok vezetését – és főleg annak bírálati óráit – igen komolyan vette. Érthető volt, hiszen itt dönt el, ki a rátermett, a megfelelő erre a hivatásra. Szigorúsága mellett nagyon sokat segített a megindulásnál. A tanítási gyakorlat előkészítő óráján olyan alapos felkészítést adott, hogy a tanítási tervezetet már nem volt nehéz megírni. Segítőkézsége megmutatkozott akkor is, amikor szakmai tanácsot kérni mentek hozzá volt tanítványai. Különösen pártfogásába vette azokat, akikben csak egy kis tehetséget is vélte felfedezni. Hisz éppen ezért is volt alkalmas arra, hogy a régi rendszerben félbemaradt egzisztenciákat vegesse, révbe juttassa.

Nagy lokálpatrióta is volt Szathmáry Ferenc. Szerette Patakot, ahol majdhogynem 80 évig élt. De Patak környékét is tökéletesen ismerte. Ezért tudta összehozni a *Hűség és szívek* sorozatát, mellyel Zemplén vármegyének, illetve a szülőföldnek a szeretetét, szeretetének magvait ültette el a tanítványaiban. Nem győzte hangsúlyozni a gyermekek szeretetét. Legelőször is megtaníttatta velünk Gárdonyi Géza szép versét. Ha jól emlékszem, valahogy így hangzott:

*Mikor először lépsz az iskolába,
Legyen arcodon Jézus nyájasága,
Szólítsd köréd a kis gyermekeket,
És simogasd meg fejecskéjüket.
Ha látsz közöttük rútat, rongyosat,
Gyermeki arccal búbanatosat,
Ismerd meg benn' a korán szenvedőt,
Szorítsd magadhoz s csókold meg őt.*

Ebben a szellemben igyekeztünk mindannyian nevelni a ráncbízott gyermekeket évtizedeken keresztül.

A sárospataki tanítóképzés diák- és tanárszemmel

A sárospataki középfokú tanítóképzés 1950-es éveiről mint volt diák, az 1970-es és 80-as évek felsőfokú tanítóképzéséről pedig mint tanár szeretnék néhány jellegzetességet felidézni és bemutatni.

Hosszú diák pályámnak ma is a legkedvesebb szakasza az a négy esztendő, amit a sárospataki tanítóképzőben töltöttem el az '50-es években. Ebben az intézetben ismertem és szerettem meg a pedagóguspályát. Itt szívtották erősen bennem a tanítói hivatás lángját, s itt kaptam indítékot a pedagógia és a pszichológia tudományok szeretetéhez. A tanítójelöltek sárospataki „műhelyéről” ezért a legnagyobb tisztelettel tudok csak szólni.

1950-ben az államosítással lényegében négy évre csökkent a korábban öt éves tanítóképzés; szervezetiileg arra a színvonalra esett, ahol 1884-ben állott. Ez több hiányosság előidézője lett. A négyéves keret szűknek bizonyult az általános- és a szakképzésünk biztosítására. A tantervben meghatározott tananyag pedig sem mélységében, sem szélességében nem felelt meg az igényeknek. A tanítóképzés legnagyobb hiányosságainak kiküszöbölése érdekében 1953-ban új óratervet bocsájtottak ki. Lényeges változást jelentett, hogy az addig nem tanítható lélektant is tanulhattuk már. Ezenkívül még több új tantárgy bevezetése is sor került, melyek nehezítették a képzést. A rövid tanulmányi idő akadályozta azt is, hogy az egyes tantárgyakat a tudományok rendszere megkövetelte logikai rendben tanuljuk. Akadtak tantárgyak, amelyeket oly fiatal életkorban tanultunk, amikor azok lényegét felfogni még nem nagyon voltunk képesek.

Tanáraink tudatosították is bennünk, hogy az intézetben nyert képzés csupán kiindulási pontja hivatásbeli tudásunk, műveltségünk és emberi értékeink fejlesztésének. Felébresztették bennünk a továbbképzés, önnevelés vágyát, megismertették az ehhez igénybe vehető módszereket. Éltünk is a továbbtanulás lehetőségeivel. Nagyon sokan szereztek közülünk újabb diplomát főiskolán vagy egyetemen.

Sárospatakon a gyakorlati képzés mindig az egyik legfontosabb munkarészlete volt a tanítóképzésnek. Az ötvenes években ugyan kevés idő jutott a gyakorlati tanításra, előkészítésre és elemzésre, mégis eredményesen valósították meg a gyakorlati képzést. A gyakorlati tanítás elemzésének helyileg kialakult szempontjai voltak: elemeztük óráinkat, önbírálatot tartottunk, indokoltuk eljárásainkat, kitértünk a nehézségekre, és általában a megbeszélési szempontok szerint elemeztük tanításainkat. Osztálytársaink tanításához is mindig hoz-

zászoltunk, helyettes tanítóként pedig teljes részletességgel bíráltuk a tanítást, és megtettük a megjegyzéseinket a gyakorlati tanítást végző csoporttársunk önbírálatára is. Az intézet nevelői fontosnak tartották egész megjelenésünket, magatartásunkat a gyakorló iskolában. Ugyanis a gyakorló iskolában nem diákok, hanem nevelők voltunk, s már 15 éves korunkban minden lépésünk, cselekedetünk a pedagógia mérlegére volt téve. A tegnap még gyermekként kezelt általános iskolás tanulókból egyik napról a másikra kis-tanító-nénik, kis-tanító-bácsik lettünk. Ez a megszólítás pedig felemelő önérzetet, tartást adott.

Az intézet nevelői nem mint éretlen serdülőkkel, hanem mint fiatalabb, tehát tapasztalatlanabb kollégákkal bántak velünk. A megtisztelő magázás példaként szolgált a leendő munkaterületünkön való humánus magatartásunk kialakításához.

Speciális önképzésünket szolgálták – többek között – az intézetben működő különböző szakkörök, melyek az előírt kötelező foglalkozásokon túlmenően jobb szakmai felkészítésünket, általános műveltségünk felemelését szorgalmazták. Sokat jelentettek a hivatásra nevelés szempontjából azok a pedagógiai kirándulások, amelyeket a falusi általános iskolák meglátogatására, tanulmányozására rendeztek meg a pataki tanítóképzőben minden tanévben a meglévő egyéb tanulmányi kirándulások mellett. Az ötvenes évek tanítóképzésének szerves része volt Patakon az intézet épületében lévő diákothon. Diákothoni nevelőink az intézet tanárai is voltak, akik arra törekedtek, hogy nevelőmunkájukkal a legnagyobb mértékben segítsék a jó tanítóvá válásunkat. A diákothonban pontos időbeosztásra, rendszeretetre, fegyelemre neveltek bennünket.

Gyakorlóévünket is igyekeztek maximálisan hasznossá tenni. A gyakorlóév azonban nem minden esetben vált – az intézet rendszeres és tervszerű irányítása mellett sem – tanítóvá válásunk eredményes segítőjévé, mivel a gyakorlóhelyeink kijelölésében döntő szempont a nevelőhiány megszüntetése volt.

A felsorolt tények mutatják és igazolják, hogy az említett problémák ellenére a tanítóképzés az ötvenes években is eredményes volt Patakon. Az intézet munkájában komoly pozitívum volt a hivatásszeretetre való nevelés. Ezt magam is tanúsítom; hogy a pedagóguspálya szeretetében és szépsége iránti meggyőződésemben egy percre sem inogtam meg, abban nagy szerepe van volt iskolámnak.

A sárospataki tanítóképző intézetben közel három évtizede dolgozom. Tanítóképzős oktatónak lenni speciális feladat. Szaktudományunkat pedagógiai orientáltsággal kell művelni és közvetíteni. A főiskolai tanítóképzés korábban említett két évtizedét – a 70-es és a 80-as éveket – most megpróbálom röviden abból a szempontból elemezni, hogy mennyiben szolgált a tanítójelöltek hivatásszeretetre nevelését.

A tanítóképzős tantervet a képzés egyik meghatározó faktorának tartom, de az is nyilvánvaló, hogy a tantervnek a képzésre gyakorolt hatását nem lehet függetleníteni az intézményi feltételektől. A felsőfokú tanítóképzés tanterveit elemezve elmondhatom, hogy a főiskolává válással nem került kedvezőbb hely-

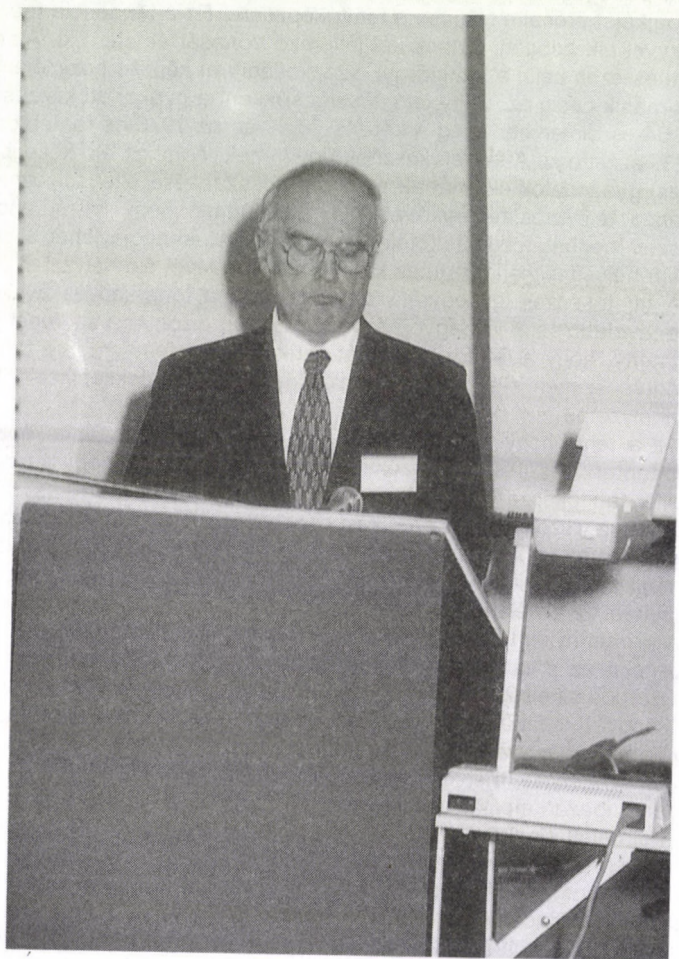
zetbe a hivatásszeretetre való nevelés. Az első főiskolai tanterv minden korábbinál kedvezőtlenebb feltételeket teremtett a tanítói gyakorlatra, mesterségre való eredményes felkészüléshez. Az 1976-os tanterv – az egységes általános iskolai pedagógusképzés jelszavát félreértelmezve – a tanárképzés rendszerének logikáját próbálta ráhúzni a tanítóképzésre. Ez a tendencia már az 1973-as tantervvel elkezdődött. Ennek két jellemző vonását emelem ki. Az egyik: az elméleti és ezen belül a szaktárgyi, szakkollégiumi képzés pozíciójának erősödése. A másik pedig az, hogy jelentősen csökkent a gyakorlati képzés időtartama; az 1964-es tantervben még a képzés 26 %-át, az 1976-os tantervben már csak a 12 %-át tette ki. A tantervkészítők úgy vélték, hogy az élő közegben folytatott tanítási gyakorlatok számának nagyfokú visszaesése ellensúlyozható a kiépült zártláncú televíziós technikával. Ma már tudjuk, hogy a zártláncú televíziós rendszer meghatározott feltételek mellett kitűnő segítője lehet a gyakorlatnak, de nem helyettesítheti a tanítás karnyújtásnyira lévő, élő helyzetét.

A tanítóképzés így egyre közelebb került a tanárképzés gyakorlatához, s egyre távolabb saját jó hagyományaitól. Ebben bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy a tanítói gyakorlat szükségleteit félreismerve tantervkészítési és döntési szinten is az elméleti-szaktárgyi képzés érdekképviselői kerültek monopolhelyzetbe.

Az a tény, hogy négy év elteltével – 1980-ban – a tanítóképzők számára újabb tanterv készítése vált szükségessé, arra mutat rá, hogy a tanárképzéshez közelítő tanítóképzési modell zsákutcát jelentett. Az 1980-as tantervben az 1976-oshoz viszonyítva valamelyest csökkent a heti óraszám, a tantárgyak és a vizsgák száma is. Az ötnapos munkahétre való áttérés miatt azonban a hallgatók napi terhelése lényegében változatlan maradt. Ez a tanterv sem tudta megállítani az elméleti tárgyak tanítására fordítandó idő nagyarányú növelését.

Valamennyien tudjuk, hogy az elméleti felkészültség önmagában még nem biztosítéka az eredményes tanítási gyakorlatnak, hiszen a tudomány logikája nem azonos az elsajátíttatás logikájával. A tanító igazi szakmája annak elsajátítása, hogyan lehet az absztrakt tartalmakat lefordítani a kisiskolások nyelvére. A jó tolmácsoláshoz pedig beleélés, gyermekismeret, tapasztalat és még sok minden szükséges, melyet csak a gyermekkel való közvetlen tevékenység közben lehet igazán megtanulni. Ezért a tanítói tevékenység elemzéséből kiindulva olyan elméleti alapkövetelményt kell összeállítani, melyet a tanítójelöltek mestéri szinten, hivatásszeretettel tudnak adaptálni a gyakorlatban. E feladatok teljesítése szívós belső – főiskolai és tanszéki szintű – műhelymunkát, szemléletformálást, gazdagabb metodikai kultúráltságot igényelt. Tudatos tervezéssel sikerült elérnünk az 1980-as években, hogy minden oktatási ágnak volt kiváló felkészültséggel, gazdag gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező vezető beosztású oktatója, akiknek segítségével a fiatalabb oktatók hozzájöttek a tanítóképzős főiskolai oktatáshoz.

Jelzi ezt az is, hogy az 1980-as években ugrásszerűen megnőtt – tizenegy fővel – a doktori címet szerző tanítóképzős tanárok száma. Sajnos, az utóbbi években heten távoztak közülük el a főiskoláról.



Dr. Földy Ferenc ny. főiskolai tanár előadás közben

Többéves tapasztalat alapján mondhatom el azt is, hogy a hozzánk került tanítójelöltek pályaképe sok esetben megalapozatlan. Nagy pozitívumuk azonban, hogy a gyermekszeretetük, a hivatáshoz szükséges érzelmi kötődésük meghatározó, pozitív. Szerénytelenség nélkül állítom, hogy Patakon a hivatás-szeretet formálásában az 1980-as években is élen jártunk. Valamennyi hallgatónk végzettségének megfelelő munkahelyen helyezkedett el. Álláshiány miatt napjainkban ez nagy gondot okoz.

Az említett években a főiskolát nagyfokú nyitottság jellemezte. Jó kapcsolat alakult ki a megye oktatási és közművelődési intézményeivel. Rendszeresen együttműködtünk az alsó fokú nevelőmunkában, a pedagógusok továbbképzésében. A gyakorló pedagógusok intenzív képzését pedig a város és megye határain túl is végeztük. Gondolok itt a tíz éven át megrendezésre került Tanítók Országos Nyári Akadémiájára.

Az említett időszakban főiskolánk több sikeres tudományos és művészeti tanácskozásnak adott otthont. Nemzetközi kapcsolataink is – a német, lengyel és olasz testvér-intézményekkel – kedvezően alakultak. Évente több hallgató vett részt külföldi cserelátogatáson.

Külön szeretném kiemelni az oktatók összetartását, mely kedvezően hatott a tanárok és diákok kapcsolatára, és jó példa volt a tanítójelöltek számára is. Az említett tantervi nehézségeket igyekeztünk a főiskolán, a röviden említett szakmai, kulturális tevékenységre ösztönző formákkal, emberi értékekkel gazdagítani. Az eredmények jóleső érzést kelthetnek mindazokban, akik résztvettek létrehozásukban.

Meggyőződésem, hogy a sárospataki tanítóképzés múltjában van annyi érték, hogy alkalmas lesz a napjainkban előtte álló feladatok eredményes ellátására is.



Faragó Lajos szerkesztő előadását tartja

Visszaemlékezés a Sárospataki Felsőfokú Tanítóképző Intézetben töltött diákéveimre

A felsőfokú tanítóképzés megvalósításának szándéka már a múlt század közepén jelentkezett Magyarországon. A második világháború előtt létrehozni is megpróbálták, de a kísérletek feltételek hiányában megghiúsultak. A magyar tanítóképzés felsőfokúvá tétele 1959-ben valósult meg a világban tapasztalható tendenciákhoz hasonlóan. A középfokú tanítóképzés betöltötte történelmi hivatását. A társadalmi változások, kiváltképpen a lakosság általános műveltségének emelkedése a tanítótól (is) magasabb szintű pedagógiai és általánosabb kulturáltságot követelt. A társadalmi szükséglet találkozott azzal a közismert fejlődés-lélektani és pedagógiai tétellel is, hogy a 14 éves fiatal csak bizonytalanul képes határozott pályaválasztásra, de 18 évesen, a középiskolában szerzett általános műveltség és kellő önismeret birtokában tudatosabban választja meg élethivatását.

Harmincnyolc évvel ezelőtt, 1959 szeptemberében 50 hallgató nyitott be a középfokúból felsőfokú tanítóképző intézetté minősített intézmény kapuján. Harminc lány és húsz fiú kezdte meg tanulmányait, zömében Borsod-Abaúj-Zemplénből, de Szabolcs-Szatmárból és Hevesből is. Néhányan a fiúk közül már több éves, netán évtizedes munkaviszony után ültek be az iskolapadba. Két dolog volt bennük közös. Az egyik, hogy mindnyájan egyformán szegények voltunk, a másik, hogy valamennyien a Gárdonyi Géza által megírt lámpások akartunk lenni.

„Bodrog partján van egy város, én is laktam benne...” Amikor először énekeltek, nemigen gondoltunk arra, hogy az évek, évtizedek teltével mennyire várjuk „csak azt az egy boldog órát”, amikor visszajöhetünk, és elsétálhatunk a sok álmat, sok örömet sugtóg iskolakert bólintgató fái alatt. Sárospatak történelmi múltja, a nagy tudású és nagy emberséggel megáldott tanárok munkálkodása, valamint a diákok iránt megnyilvánuló, sehol máshol nem tapasztalható szeretete tette soha nem feledhetővé diákdalos ifjúságunkat.

A pataki képző 140 éves története során folyamatosan a megmaradásért küzdött. Így volt ez felsőfokúvá válása idején is. Akkor az ország második legnagyobb lakosságszámú városa, Miskolc minden területen történő fejlesztése volt a gigantomániás feladat. Az illetékesek a felsőfokú képző létesítése ügyében szerencsére Sárospatak mellett döntöttek, ahol 1959-ben is a pataki ha-

gyománynaknak megfelelően fogadták a szegény sorsú és továbbtanulásra érdemesnek tartott diákokat. Ez a fogadtatás egyáltalán nem a körülményekben, kizárólag az irántunk tanúsított figyelemben és felelősségteljes szeretetben nyilvánult meg. Abban, hogy „követek tőled, mert tisztellek!”

A fiúk számára kijelölt, a Kazinczy úton lévő kollégiumban igen mostoha körülmények között éltünk. Erről bizonyosságot tehet az itt jelenlévő egykori évfolyamtársam, a főiskola mai tanára, Nagy László is. Két egymásba nyíló és egy harmadik, a folyosó végén lévő szobában, emeletes vaságyakon éltünk. Meleg vízben csak akkor mosakodhattunk, ha a kályhán vagy a vödörbe beleengedett villanyvezetékekkel melegítettünk. Megtörtént, hogy a ciszternából kényszerültünk mosdóvizet meríteni, mert a csapból csak a hörgés „folyt” megszakitás nélkül. Amikor az egyik szoba plafonja leszakadással fenyegetett, az intézet mezőgazdasági termében kapott néhány társunk helyet, ezt viszont a szomszédos gyakorlóként bánta. Az éhes diák ugyanis nemcsak álmodott az ott termett földi-eperrrel és szőlővel, hanem meg is dézsmálta azt. Bizony, nagyon kapósak voltak vacsora után a Mudrányból összeszedett kenyérszeletek. Hazai zsírral, lekvárral megkenve fejedelmi étkezéseket csaptunk belőlük lefekvés előtt.

Estére benépesültek a kollégiumi szobák. A hosszú asztalon hajtogattuk kézimunkai házi feladatként a papírcsákót meg a papírhajót. A vaságyakon hol ülve, hol fekvé, a plafonról függő egyetlen lámpa fényéhez igazodva tanultunk. Alig volt olyan este, hogy ne lettek volna idézőjelbe tett „vendégeink”. Tanáraink közül leggyakrabban Csuha Varjú Imre és Nagy Dezső bácsi kerestek fel bennünket. Bizonyára volt ellenőrzési, felügyelői szándékuk is, de mi ezt nem éreztük. A gyakran éjszakába nyúló beszélgetéseken ugyanis nemcsak és nem elsősorban tanulmányainkról esett szó. Megismertük Imre bácsi bekölcei gyermekkorát, Dezső bácsi megyaszói életét, a háborúban elszenvedett viszontagságait, és mi is elmondtuk, hol születtünk, hogy éltünk eddig, és mit szeretnénk majd tenni oklevéllel a zsebünkben.

A Sárospataki Felsőfokú Tanítóképző Intézetben sehol máshol nem tapasztalható tanár-diák viszony alakult ki. Olyan bensőséges viszony, melynek alapvető jellemzője volt a tanárok iránti tisztelet, de mellette, másik oldalról a felnőtté váló tanítványok, hallgatók iránti bizalom és megbecsülés is. Ennek köszönhető, hogy napjainkban is szívesen látott vendégek vagyunk egykori tanáraink otthonában, ahol nemcsak közös emlékeinket idézzük fel. Jellemző, hogy Kódobóczi Józsi bácsi és Csuha tanár úr név szerint ismeri egykori diákjai férjét, feleségét, tudják gyermekeink, sőt unokáink számát és a legösszetettebb érdeklődést tanúsítják sorsunk iránt még napjainkban is.

A felsőfokúvá vált intézetben – a pataki hagyományoknak megfelelően – nem vert gyökeret az elégséges osztályzattal megelégedő szemlélet. Nálunk nem volt szükség a tanóránkénti névsorolvasásra. Az évfolyamon 49-en végeztünk, 3,7-es tanulmányi átlagot értünk el az első tanévben, és hatan fejeztük be kitűnő, illetve jeles eredménnyel tanulmányainkat.

Emlékezetem szerint – és ezt a véleményemet későbbi tapasztalataim még inkább alátámasztják – nem volt minden vonatkozásban egységes a felsőfokú-

vá vált intézmény első tanári kara (sem). Világnézeti különbségek mellett szakmai kérdésekben is előfordultak eltérő nézetek. Egységesek voltak viszont a hallgatók lehető legjobb felkészítésének szándékában. A legkiválóbbak azt is látták – és tanításaik során igyekeztek érvényesíteni is –, hogy nemcsak az iskolának, hanem az életnek tanulunk. Nemcsak a tantermekben, az iskola falai között van hivatásunk, hanem netán egy egész faluban várnak ránk az értelmiség számára kötelező feladatok.

Ebben az intézetben mondtam el első ünnepi beszédemet 1960. március 15-én. Utána több tanárom is gratulált, volt viszont, aki túlságosan magyarkodónak tartotta. Másik esztendőben a nemzeti érzés kellő kiemelését hiányolták. Zádor Tibor tanár úr szervezésében innen indultam el első TIT-előadásomat megtartani Kisgyőrbe. A szombathelyi képzősök látogatásakor a pataki helyzet ismertető beszédemet követően itt kaptam Kódöböcz Józsi bácsitól négy szem közt az első atyai jó tanácsot: nem szabad mindig kimondani, amit gondolunk, mert hamar megüthetjük a bokánkat.

Teljes embert igyekeztek nevelni Sárospatakon. Sípos tanár úr testnevelés módszertani óráin éppúgy szó volt a görög művészetről, mint Debreczeni Zoltán művészettörténeti foglalkozásain. A képzőművészeti alkotások szépségeinek ismertetését Tóth Károly és Bolvári Zoltán tanár urak énekórái gazdagították az ó- és középkori zeneművészeti alkotások betanításával. A miskolci és pesti színházlátogatások éppúgy beletartoztak képzésünk rendjébe, mint a hutai kirándulások és színpadi fellépéseink a szomszédos falvakban. Színházjáró és hangverseny-látogató lettem, időközben a televízió is belépett az életünkbe, de – és ezt ne vegyék tőlem zokon a legnagyobb előadóművészek sem – Mozart Török indulóját számomra nem tudja szebben eljátszani senki, mint annak idején ebben a teremben zongorázta egykori évfolyamtársam, Várhegyi Klára. Heltai Jenő: A vén kocsis dala című versét őszintébb beleérzéssel előadni nem hallottam, mint ahogyan azt Grajz István itt elmondta. Tanultunk bábozni Dudás Pista bácsitól, a gyakorlóiskola akkori igazgatójától, népi táncot Sípos tanár úrtól, és úgy énekeltük el a Bodrog-híd avatásakor Bolvári tanár úr betanításában a Szózatot, hogy sírt az egész közönség.

Képzésünk szerves részét képezte a tanulmányi szakmai gyakorlat. Harmadik éves hallgatóként – fele részben az I., fele részben pedig a II. félévben – külső általános iskolákban négy hónapon át folyamatos gyakorlati munkát végeztünk. Tanítottunk, egy-egy hónapon keresztül elsőtől a negyedik osztályig. Én Nyékládházán végeztem el a szakmai gyakorlatomat egyszerű tanítók irányításával. Visszatértünkkor szembesítettük tapasztalatainkat a gyakorló iskolában adott feltételekkel. Kifogásoltuk, hogy bennünket válogatott gyerekek között, a legkorszerűbb eszközökkel ellátva készítenek fel a néptanító aligcsak megismert, de sokkal nehezebb feladataira.

A tanulás mellett a három év során dolgoztunk is. Fizikai munkát vállaltunk, hogy legyen kis zsebpénzünk. Mi voltunk Patakon a MÁV legkiszámíthatóbb segéd munkásai. Pakoltunk répaszeletet, vasúti talpfákat, mi lapátoltuk be az intézet központi fűtésére szánt szenet, jártunk kukoricáét törni, és voltunk kéthetes

területi társadalmi gyakorlaton. Magyarán szólva társadalmi munkán, hogy – a célkitűzések szerint – együtt éljünk az üzem dolgozóival, megismerjük munkájukat, életüket. Mi, fiúk Miskolcon, Komlósetetőn segítettünk munkáslakásokat építeni. Többek között egy lóval vontatott bricskákön szállítottuk a malterhoz szükséges meszet.

Sárospatak szép, emberi mértékkel mérhető kisváros. Vára történelmet tanít, ódon házai követésre kötelező példára serkentenek, de szellemét igazán lakói adják. A pataki szellemet mi a nemes tanároktól és a pataki emberektől tanultuk. Kódobócz Józsi bácsitól, az örök „másodiktól”, aki a mi szemünkben mindig az első volt. A mellette, vele együtt dolgozó „nagy öregektől”, Csuhaj Varjú Imrétől, Nagy Dezsőtől, Sípos Györgytől, Szerencsi Sándortól, Tóth Károlytól, Bolvári Zoltántól... És a gyakorlóiskola legkiválóbb tanítóitól, Jarecsny Júliától, L. Nagy Ilonától, Téglás Olgi nénitől... Azoktól, akiknek az egész, a teljes életét jelentette a tanítóképző még nyugdíjba vonulásukat követően is. Dolgoztak itt más, ugyancsak jeles személyiségek, akik időközben szebbnek látszó, jobb előmenetellel kecsegtető helyre költöztek. Ne vegyék zokon, nem kívánom megsérteni őket még haló porukban sem, de mibennünk leginkább azok a tanáraink hagytak maradandóbb nyomokat, akik Sárospatakot választották egész életükre és kitarítottak itt minden áron.

Tanulmányaink befejezése után nemcsak vártak bennünket az általános iskolákban, hanem a sárospataki képző nevét a legmárkásabb ajánlólevélként elkönyvelve azonnal bedobtak a mélyvízbe. Az alsóban való tanítás természetes volt, de az már nem egészen, hogy a szakmai munkaközösségekben a legelső bemutató órákat mi tartottuk. A felsőben ugyancsak természetes volt, hogy mi tanítottuk a testnevelést, az éneket, és belőlünk lettek az úttörőcsapatok vezetői. Aztán többen közülünk egyetemi diplomát szereztek, vezető beosztású pedagógusok lettek, vagy kiemelték őket és a tanügyi igazgatásban, illetve más fontos beosztásban dolgoztak – valamennyien lámpásként. Az elmúlt nyár végén, 35 éves találkozókon is örömmel számoltak be sikereikről. Arról, hogy megyeszerte híres énekkarral, határainkon túl is elismerést szerzett hagyományörző együttessel dicsekedhetnek. Vannak, aki festőművész-tanárok lettek éppen a pataki gyökerek eredményeként. Mások általános iskolai igazgatók, igazgatóhelyettesek, többnyire olyan helyeken, ahol a legnehezebb személyi és tárgyi feltételek között kell dolgozni.

Évfolyamtársaim nevében is kijelenthetem: Sárospatakra mi mindig haza jövünk. Azzal a tudattal, hogy elszámolással tartozunk munkálkodásunkról egykori tanárainknak. Bennünket a Patakon belénk táplált érzések, élmények elkísérnek egészen addig, amíg „folyvást küszködni kell”, amíg „az idő lassan elszivárog”. Mindnyájan abban a tudatban dolgozunk, hogy tisztességesen helyt kell állnunk bárhová vetett is a sorsunk, el kell végeznünk, amit képességeink és lehetőségeink szerint megtehetünk és amit tenni kötelességünk.

Kegyelettel emlékezem évfolyamtársaim nevében is elhunyt tanárainkra és diáktársaimra. Tisztelettel köszönöm meg Kódobócz József és Csuhaj Varjú Im-

re emberségét, és kívánok valamennyi volt tanárunknak, tanítónknak jó egészséget és sikeres munkálkodást.

A mai pedagógusjelölteknek pedig azt, hogy a miénkhez hasonló lelkülettel induljanak el tanítani a jövőendő lámpásaiként. Ne engedjék gyorsan elszállni, elfeledni a Bodrog partján megélt ifjúságukat, próbáljanak meg minden körülmények között megmaradni nemes, szabadlelkű diáknak.

Az önálló tanítóképzés 140. évfordulóját ünneplő Comenius Tanítóképző Főiskolának sok sikert, eredményes munkát kívánok és követelményként a patrikusi szellem folytatását.



Dr. Füle Sándor főiskolai tanár előadása közben

FÜLE SÁNDOR

***A lelki tehetségek kiművelése
a sárospataki tanítóképzőben
– ahogy egy szakfelügyelő látta***

Volt egyszer egy osztály – ezen a címen jelent meg 1996-ban egy könyv a sárospataki 1951-1955 közötti években itt tanult tanítóképzős diákok életéről, visszaemlékezéseiről. A szerkesztő, *Ködöböcz József* (1997. április 28-án) a részemre küldött kötetbe a következő sorokat írta: „Füle Sanyinak pataki emlékül, felügyelői látogatásaira szívesen emlékezve, barátsággal, szeretettel”. E kiemelkedő alkalommal²² is köszönöm ezt az értékes munkát, és a baráti érzéseket kifejező sorokat. Az élet olyan kedvező lehetőséget adott számomra, hogy annak a *Volt egyszer egy...* tanítóképzős osztálynak az idején alaposabban megismerhettem a pataki tanítóképző intézet munkáját. Abban is szerencsém volt, hogy az 1990-es évek elejéig ezzel az intézménnyel szorosabb szakmai kapcsolatban lehettem.

Megtiszteltetés számomra, hogy – a magyar tudomány 1997. évi napján és a sárospataki tanítóképző működésének 140. évfordulóján – felidézhetem Önök előtt néhány pataki tapasztalatomat, emlékemet. A tudományos tárgyú előadások után és előtt elnézésüket kérem, hogy a kapcsolatok jellege miatt nem tudom kikerülni a szakmai életrajzi elemeket és nyilván a szubjektivitást.

Már 1952 előtt sokat hallottam a sárospataki tanítóképzőről mint a Miskolci Evangélikus Tanítóképző Intézet diákja, a miskolci Keresztény Ifjúsági Egyesületnek (KIE) titkára és a sárospataki teológia megbízásából több Borsod megyei falu legátusa. Más forrásokból is sokat megtudtam az ún. „pataki szellem”-ről, ennek a tanítóképzőnek valóban demokratikus légköréről, az intézmény kiemelkedő munkájáról a magyar és az európai műveltség terjesztésében, a lelki tehetségek kiművelésében.

1952 után – mint borsodi születésű – úgy érkeztem, haza is jöttem, amikor az Oktatási Minisztérium tanítóképzős osztályának országos pedagógia szakfelügyelőjeként több alkalommal látogatást tettem a Sárospataki Tanítóképzőben. Megismerhettem az akkori tevékenység szép hagyományait, elsősorban a pedagógiai tantárgyak oktatását és a gyakorlati képzés – szinte a teljes oktatói kar által végzett – hatékony munkáját.

²² Ez az előadás a sárospataki tanítóképzés 140. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülésen hangzott el, 1997. november 3-án.

Emlékszem az akkori kollégákra, akikkel az itt töltött napokban nemcsak a módszertanilag rendkívül kimunkált tanítási órákon és a gyakorlati képzési előkészítési órákon, a hallgatói tanítási gyakorlatokon, azok megbeszélési óráin voltunk együtt, hanem az azt követő baráti beszélgetéseken gondolatokat cseréltünk hazánk második világháború utáni súlyos helyzetéről. Gondolatokat cseréltünk, leggyakrabban a szovjet megszállásról (akkor nem is tudva, hogy az még 40 évig fog tartani). Egymás előtt nyíltan beszéltünk – mint pártonkívüliek – a Rákosi-, a kommunista elnyomás erősödéséről, a magyar kultúra, a nemzeti öntudat, a keresztény vallás elsorvasztására való erőteljes párttörekvésekről. Ezekre a beszélgetésekre általában a „sub rosa” termekben került sor. Arra nagyon emlékszem, hogy szót értettünk!

Jól emlékszem *Ködöböcz József* szakmai kiválóságára, élményszámba menő pedagógiai óráira, mélységes emberségére. Emlékszem *Bolváry Zoltán*, *Csuhaj Imre*, *Fráter József*, *Gonda Sándorné*, *Magi Antal*, *Nagy Ilona*, *Sípos György* és *Szerencsi Sándorné* gyakorlati képzésben végzett magas színvonalú munkásságára. Mások nevét is említhetném, de az említettekkel sokat beszélgettem.

Tapasztalhattam, hogy a pataki képzőben az elméleti és a gyakorlati képzés teljes egységben volt. A képző minden tevékenysége a tanítói hivatástudatra, a tanítói küldetéstudatra nevelést szolgálta. Ebben az intézetben a tanítók képzésében rendkívüli tudatosságot és határozott célratörést tapasztalhattam. Az oktatókról elmondható volt, hogy Apáczai szellemében dolgoztak... és szándékukra nézve, amellyel a cél elérésére törekedtek, nem volt, aki rajtuk kifogjon...

Emlékszem arra a kollégiais tanár-diák viszonyra, amelyről az akkori tanítóképzős osztály tagjai – már említett könyvükben – olyan elismerően és szépen beszélnek. Leginkább a csendes, a halk szavú, a tettekben megmutatkozó, a tényleges nevelő hatást elérni akaró tanári tevékenységekre emlékszem. A pataki tanítóképző munkájára – az akkor is nehéz időkben – ez volt igazán jellemző. Mint szakfelügyelő, természetesen, „kutattam”, hogy Sárospatakról (a már említetteken kívül) „mit vihetek tovább” a többi tanítóképző intézetbe. Emlékszem a gyakorló iskola vezetőinek és tanítóinak mindig újat kereső, alkotó, példamutató tevékenységére, de nagyon emlékszem a hospitáló és a gyakorló iskolában tanító hallgatók lelkes odaadására.

Emlékszem – bár ez már a későbbi években történt – például arra a napközi otthoni pihenő ágyra, amely szép függönnyel volt elválasztva a terem többi részétől. Az arra érdemes, azon a napon a legeredményesebb, a legjobb napközis tanulók egymást váltva pihenhettek az ágyon, ma szokásosan (sajnos) idegen szóval mondva „relaxálhattak”. Ebből a számomra egyáltalán „nem pedagógiai apróság”-ból is megéreztem, hogy a pataki tanítóképzőben mindig a gyermekek és a nevelésükre készülő tanítóképzős diákok voltak a legfontosabbak. Szakfelügyelőként a Sárospatakon tapasztaltak egy életre szóló útmutatást jelentettek számomra, és erős ösztönzést adtak arra, hogy a további életemben is a magyar tanítóképzés egyik munkása legyek.

A tényleges szakfelügyelői tevékenységem után – 1954 végétől – a pataki képző vezetőivel, tanáraival a felsőfokú tanítóképzés megteremtésének munkálataiban dolgoztam együtt. Ekkor már a Pedagógiai Tudományos Intézet tanítóképzős csoportjának munkatársaként (a pataki kollégák bevonásával is) új tanterveket, gyakorlati képzési útmutatókat és az oklevél megszerzése előtti gyakorló évhez pedagógiailag rendkívül színvonalas útmutatókat készítettünk. Ezek vitáit nem egy esetben itt Patakon vagy országos ankéteken rendeztük meg. Ezek jegyzőkönyvi kivonatait a Pedagógiai Tudományos Intézet az oktatók számára megjelentette.

Számomra az is nagy élményt jelentett, amikor *Ködöböcz József* ajánlására *Újszászy Kálmán* teológiai professzor úr segített a sárospataki nagykönyvtár és levéltár anyagainak tanulmányozásában. Az összegyűjtött jelentős adatokat *A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon* című kötetben a Pedagógiai Tudományos Intézet 1956-ban, a forradalmi napok előtt jelentette meg. Emlékeim között őrzöm azt az egészen személyes jellegűényt is, amikor (1957-ben) *Zilahy Ferenc* igazgató úr meghívott, hogy legyek a pataki tanítóképző tanára. Sajnos, ez az itteni lakáshiány miatt nem valósulhatott meg. A szakfelügyelői, majd a Pedagógiai Tudományos Intézet-beli, tanítóképzőkkel kapcsolatos munkám során szerzett tapasztalatokat később jól tudtam hasznosítani az esztergomi felsőfokú tanítóképző intézetben, majd a Budapesti Tanítóképző Főiskola neveléstudományi tanszékén.

A pataki tanítóképző 1967-1990-es évek közötti munkájáról is számos tényre emlékszem. 1967-től, egészen a pataki főiskolán tartott (sajnos utolsó) tanácskozásáig az Országos Pedagógiai és Pszichológiai Szakbizottság minisztériumi szakreferense és több évig a Pedagógusképző Önálló Osztály helyettes vezetője voltam. Ismét szoros volt a kapcsolatom a főiskola akkori vezetőivel, *dr. Károly Istvánnal* és *Ködöböcz Józseffel*. Ők vezették az említett szakbizottság tanítóképzős szekcióját. Világosan emlékszem az 1960-as évek végén 'kezdődő' – és a minisztérium által segített – jelentős tárgyi-dologi fejlesztésekre, a szaktantermek, a pedagógiai és a pszichológiai laboratórium kialakítására, a főiskolai könyvtárnak a nevelési-oktatási tevékenységhez, az itt folyó szakmai kutatások igényeihez való alkalmassá tételére. Emlékszem, hogy a főiskola akkori vezetői, oktatói milyen büszkéek voltak például az épület földszintjén lévő könyvtár nagyarányú fejlesztésére, és milyen lelkesen magyarázták továbbfejlesztési elképzeléseiket.

A sárospataki tapasztalataimat néhány évvel ezelőtt, *dr. Földy Ferenc* főigazgató meghívására, mint államvizsga bizottsági elnök is bővíthettem. Ekkor már nem minisztériumi hivatalnokként, hanem főiskolai tanárként voltam itt. Humanizált, rendkívül kulturált körülmények közötti, színvonalas államvizsgára emlékszem. Az igazi felsőoktatási színvonal az ismeretek tudományos megalapozottságában és azok gyakorlati alkalmazhatóságára való törekvésben mutatkozott meg. Ezt a gyakorlati alkalmazhatóságra való törekvést a sárospataki képző munkájában a korábbi évtizedekben is mindig értékelhettem.

Napjainkban, neveléstörténeti és alkalmazott pedagógiai óráimon, pedagógia szakos hallgatóimnak sokszor beszélek Sárospatakról. Az itt működő és a képzőtől elválaszthatatlan *Magyar Comenius Társaság* rendkívül értékes kiadványai, például a *Pampaedia* című alkotás vagy *A lelki tehetségek kiművelése* című csodálatos sárospataki székfoglaló beszéd, de a magyarországi viszonyokat jól feltáró *A nemzet boldogsága* című tettekre serkentő comeniusi munkák előadásaimon, de írásaimban is mindig megemlítésre kerülnek. *A lelki tehetségek kiművelése* című mű új, 1991. évi magyar nyelvű kiadásából a művelt-műveletlen emberekre és a művelt-műveletlen nemzetekre vonatkozó tizen-nyolc comeniusi megállapításból egyet kiemelek. Ezt is csak azért teszem, hogy érzékeltessem, hogy a Sárospataki Tanítóképző Intézet általam megismert mindennapjaiban az itt dolgozó tanárok, tanítók, a nevelés alapvető céljának megvalósítását, a műveltség adását, az ember kultúrlénnyé válását szolgálták.

A comeniusi megállapítás így hangzik: „A művelt emberek valóban emberek, azaz emberiek erkölcsükben, a barbárokat vagy állati durvaságuk teszi undorítóvá, vagy vadállati vadságuk kegyetlenné, úgyhogy emberi alakjukon kívül (és azon kívül, hogy beszélnek és nem bögnék) alig lehet bennük valami emberit találni.” Sárospatakon mindig *emberit* találtam, és nagyon emberi volt a légkör. A Sárospatakról kisugárzott emberi szellemmel a kapcsolatom – az említett és még említhető könyveken keresztül – ma is szinte mindennapi. Néhány tapasztalatom és bennem élesebben élő emlékem, az engem Patakról ért hatások felidézése után elmondhatom, büszke vagyok arra, hogy a sárospataki tanítóképző eddigi 140 évéből több mint négy évtized munkáját, a komoly fejlődés tényeit, a fejlődést biztosító kollégákat, *embereket* közelebből ismerhettem.

Visszaemlékezéseimet a *Ködöböcz József* által dedikált könyvre utalással kezdtem. Időközben (október 19-i keltezéssel) *Ködöböcz József* újabb hozzám írt levélben (számomra egyértelműen az ő értékeit mutatóan) a következőket írta. Elnézését kérem, hogy ezt itt megemlítem, de visszaemlékezésem témájához szorosan hozzátartozik: „...Magam mindig, ma is szívesen gondolok vissza a régi időkre, látogatásaidra, az együttmunkálkodásra. Valójában Te voltál az igazi szakfelügyelő, akit iskolánk minden pedagógiai munkája érdekelt, aki még a hospitálók munkáját is megfigyelted, s akitől sok segítséget is kaptunk...”

Az igazi „pataki szellem”-et az ilyen emberek és oktatók érzelmi világa mutatja leginkább, és az, hogy meg tudják becsülni más emberek munkáját is.

Az elmúlt évtizedekben a tanítóképzésről, a pedagógusképzésről Európa és az Amerikai Egyesült Államok több főiskoláján, egyetemén is szerezhettem tapasztalatokat. Soha nem éreztem (hazai viszonyainkat ismerve), hogy a magyar tanítóképzés, pedagógusképzés alacsonyabb színvonalú lenne, mint a gazdagabb, a szerencsésebb sorsú országokban. Egy lényeges különbséget – itt Patakon is – mindig éreztem: hogy a jóval szegényebb körülményeink ellenére volt, és bizonyára ma is van valami különleges (nem tudom másképpen mondani) *átütő erő* a magyar tanítóképzős oktatók tevékenységében. Ez az „átütő erő” biztosítja a fejlett és mindig erőteljesen fejlődő képzési rendszert, a

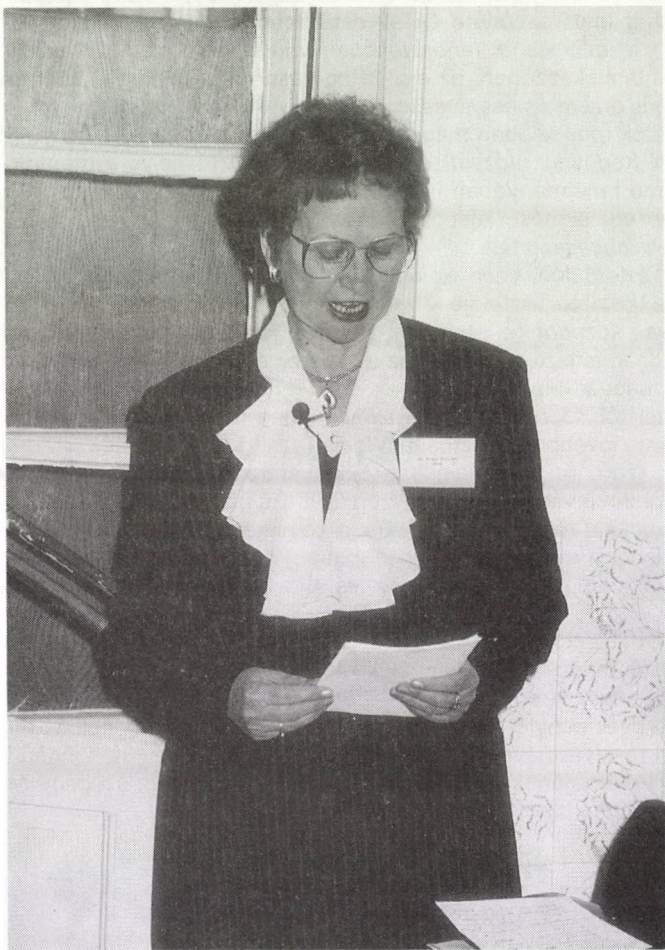
magas képzési színvonalat és a – visszaemlékezésemben is felvillantott – hatékonyságot. Mi tudjuk, ezt az „átütő erőt” a magyar gyermekek szeretete, a jövőjükért érzett felelősségérzet, a sokat szenvedett magyar nép, magyar nemzet, Magyarország igazi szeretete és az oktatók erős nemzeti öntudata adja. Az „átütő erő” a műveltség terjesztésében mutatkozik meg leginkább! Ezt a sárospataki tanítóképzőben, az első látogatásom óta mindig éreztem, észrevehettem, ma is érzem és észreveszem.

Az oktatók munkájában megjelenő „átütő erő” hatását az a tény is bizonyítja, amelyről *Ködöböcz József* „A pataki tanítóképzés helye a magyar művelődésben” című tanulmányában ír: „A Patakról kikerült tanítók megszámlálhatatlan gyermek művelődését alapozták meg, illetve számtalan tanulót indítottak el a magasabb műveltség felé.”

A 140. évfordulón, ezen az emlékülésen – mint a sárospataki tanítóképző régi barátja, őszinte tisztelője – meggyőződéssel hiszem, hogy ez a *Bodrogparti szellemi központ* (a harmadik évezred küszöbén hamarosan átlépve) a XXI. században is biztos pontja lesz a magyar és az európai műveltség terjesztésének, a magyar nép szolgálatának. Ez a tanítóképző – a XIX. századi kezdetekhez (amelyről *Ködöböcz József* előadásában ma is beszélt), az elmúlt időkhöz méltóan – továbbra is biztosítani fogja (az itt képzett tanítók által) a magyar gyermekek számára a napjainkban okkal emlegetett esélyegyenlőséget, legalább a középfokú végzettség megszerzését. És biztosítja majd ezeknek a fiataloknak a munkája révén, hogy hazánk a következő évszázadban is megállja a helyét (ha lehet a mainál lényegesen jobban) a nemzetek versenyében. A tanítóképzésnek mindig ez volt, ma is ez, és a jövőben is ez lesz a lényege, a legfőbb célja!

Őszintén kívánom, hogy a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola a jövőben olyan tanítókat neveljen, akik képesek lesznek – comeniusi értelemben – a lelki tehetségek kiművelésére is.

Ettől az intézménytől a magyar társadalom (bizonyára ennek az emlékülésnek minden résztvevőjével együtt) azt kívánja, hogy 140 év után innen továbbra is – *Ady Endre* óhajának megfelelően – „*Kapja meg végtén szegény Magyarországot / A szabadító magyar tanítót.*”



Dr. Fehér Erzsébet főiskolai tanár új könyvének bemutatóján

FEHÉR ERZSÉBET

Főiskolánk történetéből
(Részletek a most megjelent kötetből)

Illő, hogy minden növendék megismerje azt az intézményt, jelenét és múltját, ahol több éven át tanulmányait folytatja, ahol hivatására képesítést nyer, ahol értelmiségi emberré válik. A mi sárospataki tanítóképző főiskolánk, illetve annak középfokú elődje hosszú múltra tekinthet vissza: most ünnepeljük fennállásának 140. évfordulóját. 1857-ben történt alapításától kezdve a tanítók tízezeit képezte Északkelet-Magyarország és az ország más vidékei számára, akik azután tanulók százezreit oktatták-nevelték emberségre, tudásra, a szűkebb-tágabb világban való tájékozódásra, eligazodásra, az abban való helyes tevékenykedésre.

A Tiszáninneni Református Egyházkerület vezetősége 1837-ben – tehát a képző alapítása előtt két évtizeddel – összeíratta az egykori Tiszáninneni Református Egyházkerület hatalmas kiterjedésű területén működő református népiskolákat. Ekkor – s ez a szám jellemző a 19. század középső évtizedeire – összesen 404 református népiskolája volt az egyházkerületnek, bennük 474 tanító 16 499 tanulót oktatott.

A 404 népiskola közül két tanító tanított 30 iskolában, három tanító tíz iskolában, négy tanító két iskolában. Az egyházkerület 356 református népiskolájában egyetlen tanító oktatta a tanulókat. Ez az arány az 1868-as népiskolai törvény után sem változott lényegesen. E terület református népiskolái számára kellett a tanítóképzést megszervezni, úgy ahogy ez már máshol megtörtént.

Az 1857-es alapítás után Árvay József vezetésével az 1858/59-es tanévre kialakult mindhárom évfolyam. A három osztályban összesen 57 tanuló tanult. Létszámuk azután erőteljesen hullámzott 1868-ig, amikor összesen 67 diákja volt az intézménynek. 1868 végén lépett életbe a nagyjelentőségű népoktatási törvény, amely elrendelte a 6-12 év közötti tankötelezettséget, s az iskolafenntartókat arra kötelezte, hogy a népiskolákat fejlesszék hat osztályossá. Az egész országban, a Tiszáninneni Református Egyházkerületben is azután az 1880-as évekre sikerült a népiskolákat hat osztályossá fejleszteni. De az iskola hat osztályba osztott tanulóit továbbra is, változatlanul a legtöbb helyen egyet-

len tanító tanította, csak néhány helyen volt két, esetleg három tanító a következő évtizedekben, egészen az 1940-es évekig.

Tudjuk, 1870. január 20-tól mint állami tanítóképző intézet folytatta életét a sárospataki református tanítóképezde. Három évfolyamának tanulói ezután az állami tanterv, vizsgarend és képesítési szabályzat szerint tanultak tovább.

A sárospataki állami tanítóképezde 1874/75-ös Értesítőjében közzétették a „Rendtartási Szabályzatok”-at, amelyek intézetünkben egészen az 1910-es évek végéig érvényben voltak. Idézzünk ezekből néhány pontot!

1. Minden növendék tartozik úgy a tanórákon, mint a zenészeti és kertészeti gyakorlatokon s kirándulásokon megjelenni. Ha valakit fontos okok gátolnának a tanórára jövetelben, köteles azt az igazgatónál előre bejelenteni, s az igazgatótól kapott, írásbeli engedélyét az egyes tanároknak bemutatni. Utólagos igazolás csak betegség esetén, orvosi vagy más hiteles hatósági bizonyítvány alapján fogadtatik el; három ízbeli igazolatlan mulasztásról a szülők értesíttetnek, ismételt mulasztás körülmények szerint az intézetből való elutasítást vonja maga után.

2. A növendék tartozik a kitűzött órákon pontosan megjelenni, ott magát figyelmesen, illendően viselni, kijelölt helyén rendszeren várni a tanár érkezését; még a tanár akadályoztása esetén sem szabad a tanteremből az igazgató tudta és engedélye nélkül távozni.

3. Az intézeti kertben a munka után időzni nem szabad, a kertben levő gyümölcs bántalmazása szigorúan büntetettik.

4. Vendéglők, korcsmák látogatása egyáltalán tiltatik; színházi előadások, táncpróbák, bálók látogatása, nevelőség elfogadása, a városból való távozás csak igazgatói engedély mellett történhetik.

5. Az intézetben, utcákon, közhelyeken a dohányzás tilos; lakszobában is csak orvosi engedély mellett szabad; szerencsejáték és adósság csinálás egyáltalán tilos; az utcán, az intézet előtt csoportosulni, ácsorogni nem szabad, társulatok alakítását a tanári testület engedélyezheti, ilyenekben való részvétől a hanyagok eltilthatók.

6. A növendékek tartoznak az étkezés alkalmával csengetéskor pontosan megjelenni. Aki későn jön, azzal kell beérnie, mit az asztalon talál; kivinni semmit sem szabad; könyveknek, evőkészülékeknek, ruhának az ebédlőben (úgy szintén az intézet bármely helyiségében) való hagyása tiltatik. A konyhába menni tilos, panaszok a közétkezési felügyelőnél jelentendők be.

Az 1876/77-es tanévben a tanulók vallási megoszlása ez volt a képző három osztályában: református 54, római katolikus 14, görög katolikus 4. Nemzetiség szerint: magyar 66, szlovák 4, rutén 2. Elég nagy volt a szóródás a tanulók életkorát illetően; 1876 szeptemberében az első osztályban két 15 éves, három 16 éves, öt 17 éves, három-három 18 és 19 éves, egy 20 éves, két 21 éves és egy 23 éves tanuló kezdte meg tanulmányait. A szülők foglalkozás szerinti megoszlása e tanévben ugyancsak jól szemlélteti a képző egész dualizmuskori állapotát; az 1876/77-es statisztika szerint 26 diák szülője földműves, 17-é iparos, 11-é tanító volt. A többi szülő foglalkozása: hét hivatalnok, hat lelkész, hat napszámos, egy kereskedő.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az 1870-es évek végén elkezdték a hazai állami tanítóképző intézetek reformjának munkálatait. Ennek nyomán 1882 szeptemberétől négy évfolyamossá vált az intézmény. A reform elsősorban a képzés pedagógiai oldalának erősítésére, bővítésére irányult. En-

nek alapján a korábbiaknál nagyobb óraszámban tanították a nevelést, az oktatást és a tanítási módszereket; több időt fordítottak a gyakorlati képzésre. Az a 14 éves fiú, aki a tanítóképzőt elkezdte, 18 éves korában fejezte azt be, és legalább egy éves vidéki népiskolai tanítás után letehetette itt az intézetben a tanítói képesítő vizsgát.

A képző méltóképpen ünnepelte meg 1907. november 16-án fennállásának fél évszázados jubileumát. Az ünnepi szónoklatok mellett az intézet egyik tanára az erre az alkalomra írt ódáját is elszavalta.

A tanítóképző tanár- és diákközösségének ugyancsak emlékezetes ünnepe zajlott le 1909-ben, amikor – sokszínű vendégserег jelenlétében – felavatták az intézet zászlóját. A tanulók maguk teremttették elő elkészítésének költségét adományaikkal, gyűjtéseikkel, rendezvényeik bevételével. A nemzetiszínű selyemzászló egyik oldalán ez volt a felirat: „Sárospatak - Állami Tanítóképző Intézet 1908-1909”, s a Rákóczi-vár színes képe, a másik oldalán a magyar címer, s körülötte: „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar”.

Ma is érzékelhető, jelentős esemény történt 1913-ban a pataki állami képző életében. Mai telkén állami költségen felépült a képző új, ma is szemet gyönyörködtető palotája, Magyarország egyik legszebb iskolaépülete. A korabeli korszerű tanítóképzés figyelembevételével tervezték meg az emeletes, tágas épületet, jellegzetes tornyával, az ún. felső-magyarországi (neoreneszánsz) stílusban. Lechner Jenő műépítész egyik legsikerültebb alkotása ez. Az új épületben kapott helyet az intézet gyakorló iskolája is, amely ekkor két tanulócsoporthoz, az 1-2. osztályosok és a 3-6. osztályosok csoportjából állt egy-egy gyakorlóiskolai tanító vezetése alatt. De ugyancsak az új épületben kapott helyet a tanítóképző internátusa is. Ebben vidéki tanulók számára biztosítottak szállást, étkezést és nyugodt tanulási lehetőséget.

A négy évfolyamossá vált tanítóképző intézet tanulóinak száma természetesen megemelkedett: már minden tanévben százon felül volt a növendékek összlétszáma. Legmagasabbra 1903-ban emelkedett; ekkor 161 tanulója volt az intézetnek. Megcsappant a tanulók száma Trianon következtében. Ugyan 1919/20-ban és 1920/21-ben még mindig magas (140, 122), de a következő két tanévben már csak 83-83. A trianoni békediktátum alapján Magyarországot jelentős területeitől megfosztották. Nagy számú magyar lakosság került új államok fennhatósága alá. Azon területnek a nagy része is, amelynek településeire a sárospataki tanítóképző intézet a tanítókat korábban képezte, ettől kezdve az akkori Csehszlovákiához került, s ezután az ottani magyar népiskolák sokasága már nem magyar tanítóképzőkből kérhette tanítóit. Hét évtizednek kellett eltelnie, amíg e területekről újra érkezhettek a pataki képzőbe növendékek.

Jelentős fejlődést hozott, hogy 1923-ban a hazai tanítóképző intézeti képzés időtartamát öt évben állapították meg. 14 éves korban kezdhette itt a fiatal a tanulmányait, 19 éves volt, amikor befejezte. Az ötödik évfolyam végén képesítőt kaphatott, már nem volt kötelezettség a külső egy-két éves népiskolai tanítás.

A két világháború között tovább folytatta működését – a dualizmus időszakában is tevékenykedő – *Comenius Önképzőkör*. Az 1928/29-es tanévben például 27 gyűlést tartottak a képzős fiatalok. Ebből rendes ülés 19, díszgyűlés 8. A rendes üléseken elhangzott 17 szabadelőadás, 32 felolvasás, 52 szavalat, 12 énekszám, 25 zeneszám, 8 drámai jelenet előadása. Díszgyűlést 1928/29-ben szeptember 30-án a világháborús halottak emléktáblájának leleplezésekor, október 6-án, november 11-én szabadegyetemi előadás keretében, március 15-én, május 13-án Göncön Károlyi Gáspár szobránál, május 26-án a közös hősök vasárnapján, végül június 1-jén Kazinczy Ferenc sírjánál. Ekkor az önképzőkörnek a következő újságok jártak: Pesti Hírlap, Magyarország, Nemzeti Sport, Nemzeti Élet, Ifjúság és Élet, Sárospataki Ifjúsági Közlöny, Ifjúsági Testnevelés, Magyar Tanítójelöltek Lapja, Új Idők, Képes Krónika, Néptanítók Lapja.

A képző diákokthonában – akkori nevén *internátusában* – ez volt a két világháború közötti időszakban a napirend: reggel fél 6-kor felkelés, mosakodás, öltözködés; 6-tól fél 8-ig tanulás (ahogy akkor nevezték, szilencium); fél 8-kor reggeli; 8-1-ig tanulás; negyed 2-kor ebéd, 2-től 3-ig kimenő, 3-tól 5-ig külön-órák, illetve szabadfoglalkozás, játék, 5-től 7-ig tanulás, 7-kor vacsora; fél 8-tól 9-ig újra tanulás, este 9-kor mosakodás, lefekvés.

1929 júniusában az állami és református egyházi hatóságok tárgyalásai eredményeképpen a sárospataki tanítóképző református egyházi intézmény lett. Az 1929. szeptember 14-i tanévnyitó ünnepélyen nagy hangsúllyal emelték ki: az egyházkerület vezetősége benne „elsősorban a magyar iskolát, növendékeiben a magyar jövőt látja, s a tanítóképző intézetnek egyetlen növendéke sem lehet más, mint édes gyermeke”. Az intézetben folyó képzés változatlanul öt évfolyamos maradt, a korábbi tantervek alapján.

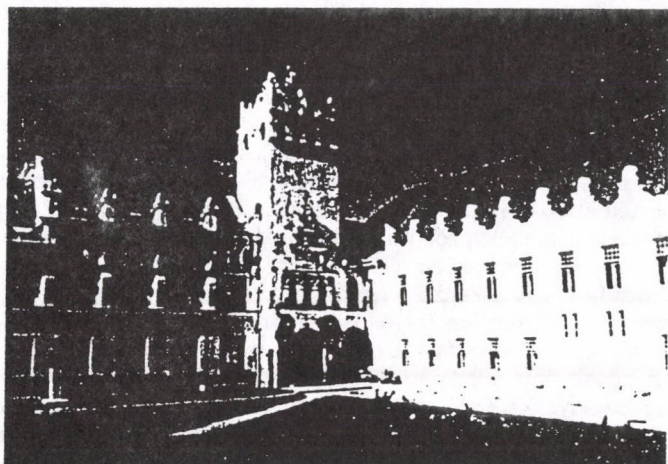
Jelentős dátum az 1930/31-es tanév, ekkor jelent meg az első helyi szerző tankönyve; Lázár Károly, a sárospataki tanítóképző sokoldalú tanára írta az új iskola-szervezettan tankönyvet. A következő évtizedben további tankönyvei jelentek meg. Sok pataki tankönyvíró tanár követte azután példáját a további évtizedekben intézetünkben.

Az 1940-es évek elején a tanítóképző Comenius Önképzőkörében a következő szakosztályok működtek: irodalmi, pedagógiai, természettudományi, történettudományi, gazdasági, művészeti, táj- és népkutatási, népművészeti szakosztály. Ebben az időben az önképzőkörben különösen sok előadás hangzott el a magyarságismerettel, nemzettudattal, néprajzzal kapcsolatban azért, hogy a növendékek később mint tanítók a falu nemzeti öntudatának nevelői lehessenek.

Furcsa közjátékként az 1949/50-es tanévben a tanítóképzőt miniszteri rendeletre pedagógiai gimnáziumnak kellett nevezni. (De ez csupán egyetlen tanéven át tartott.) 1948 szeptembere és 1950 júniusa között hét számmal lett osztályozni mindegyik iskolatípusban a tanulókat. (A hetes volt a legjobb.) 1950 szeptemberében tértek át a mai osztályozási rendszerre.

Fehér Erzsébet

*Tanítóképzőnk története
Sárospatak 1857–1997*



Eötvös József Könyvkiadó

1948 szeptemberétől az ötosztályos tanítóképzőket négy évfolyamosakká alakították vissza. A négy évfolyamos képzős tanulmányokat elvégző növendékeket azután iskolákba helyezték ki. Ez volt a gyakorlóév. Ez alatt teljes értékű tanítói munkát kellett végezniük valamelyik kinti, vidéki iskolában. Ezután tehetek képesítő vizsgát, s ezzel váltak képesített tanítókká. Tudjuk, hogy ekkor kezdődött hazánkban a szocialista nevelés időszaka; törvények, rendeletek írták elő, hogy ennek elveit kell érvényesíteni az iskolákban, így a tanítóképzőkben is. Ennek volt következménye az is, hogy 1950 szeptemberében képzőnk újra állami intézmény lett: államosították.

Már csupán néhány villanás ezekből a sokak által már személyesen átélt évtizedekből. Az 1950-es évek érdekes színfoltja volt képzőnkben a házi tanulmányi verseny. Az első osztályosok szépírásból, a másodikok mesemondásból, a harmadik-negyedikesek gyakorlati tanításból versenyeztek. A legjobbak elnyerték „A képző legszebben író növendéke”, „A képző legjobb mesemondó növendéke”, „A képző legjobb tanító növendéke” kitüntető címeket.

1957 júniusában képzőnk – emlékezetes rendezvény keretében – megünnevelte fennállásának száz éves jubileumát, és felvette Comenius nevét. Ezt azonban ekkor csupán 1959 júniusáig viselhette.

1959-ben felső szintűvé vált tanítóképzőnk. Sajátos újdonsága a hazai intézményfejlődésnek, hogy bár kezdettől fogva máig is az intézmény nevében ez a szó szerepel „tanítóképző”, 1971-től kezdve igen intenzív és eredményes óvóképzés is folyik intézményünkben, tehát nemcsak a tanítók, hanem az óvodapedagógusok képzésének is jelentős bázisa. 1976-tól főiskolává váltunk. Az ekkor bevezetett szakkollégiumi rendszer sajátos újdonságot hozott; a másfél évszázados magyar tanítóképzős hagyományokkal szemben – amely szerint a leendő tanítót minden népiskolai, illetőleg alsó tagozati tantárgy tanítására egyforma súllyal felkészíti a képző – ezután már egyes tantárgyak tanítására való specializált tanítói felkészítés folyik. Bár a tanítói oklevél továbbra is „általános iskolai tanítói” képesítést tartalmazott, vagyis mindegyik alsó tagozatos tantárgy tanítására jogosítványt adott.

A hagyományokkal való szakítást még inkább fokozta a nemzeti alaptanterv megjelenése. 1992-ben adták ki azt a minisztériumi rendelkezést, amely szerint a tanítóképző főiskolák ne csupán az alsó tagozatos, 1-4 osztályok oktatására készítsék fel a leendő tanítókat, hanem arra, hogy az 5-6. osztályban egy-egy szaktárgy oktatására is alkalmasak legyenek. Ezért négy évre emelkedett a főiskolai képzés ideje.

Említettem, Árvay József idejében – 1858/59-ben – a pataki képző három évfolyamán összesen 57 növendék készült a tanítóságra. 140 elteltével, napjainkban az 1996/97-es tanévben a Comenius tanítóképző Főiskola szervezeti keretei között összesen 832 hallgató tanult.

Nagy utat tett meg 140 év alatt ez az intézmény.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Emlék Árvay Józsefnek

Rövid vallomással kezdem: sokat köszönhetek Sárospataknak! A református kollégium nevelt emberré, s hívott el a pedagógus pályára, a tanítóképző formált tanárrá, nevelővé. Hálás vagyok, mert munkámban megtaláltam, éltem a hivatásomat. Számomra a képzős nevelői munka az életet jelentette. S ez a hála fontos ösztönzője volt neveléstörténeti, művelődéstörténeti munkálkodásomnak. Ezért dolgoztam fel a kollégiumi és középfokú tanítóképzés 400 éves történetét. Ezért igyekeztem feltárni Sárospatak, a pataki iskola szerepét, jelentőségét a magyar művelődés történetében. Ezért foglalkoztam elfelejtett nagy pataki tudós professzorokkal is!

Árvay Józseffel 1957-ben kerültem kapcsolatba. Tanítóképzőnk fennállásának 100. évfordulóján tantestületünk Emlékkönyvet adott ki, melyben feldolgozásomban jelent meg a pataki tanítóképzés története. A kutatás során Árvay embersége, felfogása, munkássága közel került hozzám. Később folytattam a vele kapcsolatos kutatást, s egyre inkább meggyőződésemmé vált, hogy nemcsak Pataknak, hanem korunknak, a mai pedagógiai gyakorlatunknak is használnánk vele, ha életét, pedagógiai eszméit, törekvéseit, sokoldalú munkásságát bemutatnánk. Ösztönzött erre az is, hogy az utókor, mai korunk mostohán bánt vele. Az 1967-ben megjelent Magyar Életrajzi Lexikonban még találkozunk a nevével, de a kilenc évvel később, 1976-ban kiadott szaklexikonban, a Pedagógiai Lexikonban már hiába keressük nevét!

Árvay József 1823-ban született. 1831-ben iratkozott be a pataki kollégiumba, s bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányai befejeztével, 1846-ban hagyta el az iskolát. 1851-ben gimnáziumi tanárrá választották. 1857-ben szervezte meg a kollégium új intézetét, a tanítóképzőt. 1869-ben Zemplén megye tanfelügyelője lett. 1879-ben halt meg. Könyvemben a rendelkezésemre álló forrásanyag felhasználásával sokoldalúan igyekszem megrajzolni Árvay József alakját.

Árvay József kiváló gyakorló *tanár* volt. A gimnáziumban számtant tanított. Abban az időben a számtan nem volt a diákok kedvelt tantárgya. Árvay meg tudta szerettetni a számtant! Tanítási eredményeinek hatására az akadémisták közül is sokan összeálltak, és a számukra nem kötelező számtanból különórát tartására kérték fel. Egyik tanítványa szerint Árvay idejében nem volt kedveltebb tantárgy a számtannál!

A tanítóképzőben és az akadémián pedagógiát tanított. Egyik diákja így emlékszik vissza tanítására: „Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk, és a végeredményt megállapította, esküdni mertünk volna, hogy igaza van, s csak neki van igaza... Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó is-

kola, egy jó tanító, mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulccsal juthatunk el a legbizonyosabban, azt mind megtanulhattuk Árvaytól... És ültünk lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk. ... Árvay Józsefet az Isten maga hívta el a tanári hivatalra."²³

Árvay kiváló tanítóképző *igazgató* volt. Amikor a képzőt megszervezte, sokan igyekeztek az első időkben csökkenteni a hitelét, tekintélyét. „Árvay bölcs és tapintatos vezetésével legyőzte az akadályokat, és rövid idő alatt hírt és tekintélyt szerzett az intézetnek.”²⁴ Megfeszített munkája, emberséges magatartása, az intézet jó képzési eredménye, a kikerült tanítók helytállása, jó munkája, hivatásteremtete megvédte az intézetet a koholt vádaktól. Nagy gondja volt az intézet munkájának továbbfejlesztésére, a tantestületi egység, az egységes nevelői eljárás és hatás érvényesítésére, a tanulók és tanárok nevelésére.

Kiváló volt mint *tanfelügyelő*. Sokféle intézkedésével, fáradhatatlan munkálkodásával emelte a közműveltséget, a nép műveltségét. Kiépítette az elemi iskolázás állami rendszerét. Igyekezett továbbfejleszteni a meglévő egyházi iskolák nevelő munkáját, tárgyi feltételeit. Nagy harcot folytatott azért, hogy az 1868-as népiskolai törvény rendelkezéseinek érvényt szerezzen, nemcsak az iskolafenntartó egyházközségekkel, hanem az állami hatóságok képviselőivel is. Iskolalátogatásai során sok elszomorító tapasztalatot szerzett. Az 1872-es kolejárványban meghalt tanítók helyett újakat nem alkalmaztak, például az 1873/74. tanévben a megye tíz iskolájában nem volt tanítás. Vagy például a gercselyi iskoláról levelében így ír: „A múlt nyáron egy gyermeket sem találtam benne. A tanító azzal mentegette magát, hogy nincs tanterem... Felkértem az előjárókat, vegyék szívókra a szerencsétlen ügyet. Ígérték, nem lett kívánt eredménye!”²⁵ A tanítási órákon szerzett tapasztalatait a tanítókkal megbeszélte, s ilyenkor javító szándékú véleményét szakképzettebb pedagógus-munkatársként, a tanító munkájának értékeit elismerve mondta el, s ahol szükségesnek látta, a tanítási órán a gyakorlatban is bemutatta a tananyag feldolgozásának korszerű módját. Ennek megfelelően a tanítók nem megszegyenítve érezték magukat, hanem megállapításait segítségként fogadták. Látogatásai így pedagógiai szaktanácsadások, továbbképzések is voltak.

Árvaynak szívügye volt a pedagógiai *irodalmi munkálkodás* is. Minél teljesebb mértékben meg akart felelni Istentől kapott küldetésének, s ez a széleskörű felelősségvállalás és segíteni akarás arra ösztönözte, hogy a gyakorlati nevelő munkán, a személyes hatáson túl a leírt gondolatok közvetítésével is járuljon hozzá az emberi élet kiteljesítéséhez. Irodalmi tevékenysége sokrétű. Gazdag pedagógiai irodalmi hagyaték maradt ránk könyvekben, folyóiratokban, újságokban, tanügyi kézíratos felterjesztéseiben, jelentéseiben.

²³ Radácsi György: Árvay József, 1823-1879. In: Radácsi György: Emlékjelek, bizonyosságok. Sárospatak, 1906. 267.

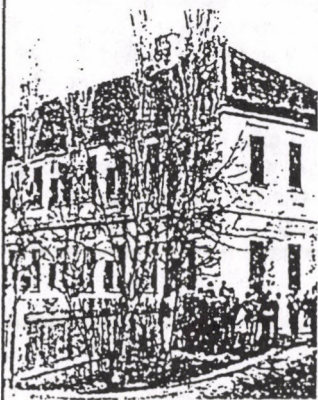
²⁴ Szinyei Gerzson: Árvay József, 1823-1879. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1879. 415.

²⁵ Árvay József levele 1872. nov. 28-án a tiszáninneri református egyházkerület püspökéhez. SRKLT

Ködöböcz József



Árvay József,
a magyar népoktatásügy
sárospataki apostola



Sárospatak 1997

Az általa 1858-ban készített tanterv szerint szervezték, végezték sok népiskolában a nevelést-tanítást. Nagy jelentőségű a tankönyv- és tanítói vezérkönyv-írói tevékenysége. Tizenhat féle tan- és vezérkönyvet adott ki, s hattal országos pályázaton nyert elsőrendű jutalmat. A vezérkönyvet nem mankónak, hanem gondolatébresztő, a hatékony, okszerű eljárást terjesztő eszköznek

szánta. Tankönyveit sokszor kiadták. Volt olyan, melyet kisebb átdolgozással még 60 év múlva is használtak!

Tőrekvéseit, munkásságát, eredményeit kortársai elismerték. Radácsi György így vall róla: „Különösen két ponton látom én Árvay nevét szilárd fundamentumon: a sárospataki főiskola tanítóképezdjében és a népoktatási irodalomban. Amott az alkotás, itt a reformálás dicsősége fűződik nevéhez. Ha nincs a sárospataki főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesítéséhez s a netalán felmerülő nehézségek legyőzéséhez, a sárospataki főiskola külön tanítóképezdje még továbbra is jámbor óhajítás marad.” Gazdag népiskolai irodalmi hagyatéka méltóvá teszi, hogy ne csak a tanügyi emberek, hanem az egész nemzet ápolja emlékét, s „sírja felett ott virasszon a nemzeti hála őrangyala.”²⁶

Gyertyánffy István szerint Árvay „egyike azon kevés számú hivatottaknak, akik az elemi oktatást a középkori feudalizmus és gépiesség bilincseiből szerencsésen kibontogatták, akik az addigi élettelen, dermedt tanmódszerbe Pestalozzi szellemét lehelték belé. Az új népiskola és tanmódszer egyik regenerátora volt hazánkban s magyar népoktatásügy nem fogja elzárhatni lapjait az Árvay József emlékének hálás, kegyeletes megőrzése előtt.”²⁷

Szinyei Gerzson szerint Árvay országos szaktekintély, s a munkája olyan eredményes és nagy hatású volt, hogy „neve neveléstörténetünk egyik legszebb lapjára írandó”.²⁸ Dezső Lajos vallja: „Árvay a hajnali csillag, mely népnevelésünk reggeli szürkületében világolt, mely sugarait messze kiterjeszté, szelleme, fényes példája világít, lelkesít; segít, hogy mi is, az utókor emberei, pedagógusai, mint ő, betölthessük emberi rendeltetésünket itt e földön!”²⁹

Árvay életének nagy tanítása: hűséggel, fáradhatatlan, kitartó, szorgalmas munkával kell szolgálni a nép, a nemzet, a haza, az egyház ügyét. Következésképpen törekedni kell az általános műveltség, a közműveltség fejlesztésére, a hatékonyabb pedagógiai eljárások kimunkálására és alkalmazására. Az általa megélt és példázott emberséges magatartás, pedagógiai hivatásszeretet, haza- és egyházzolgálat, folyamatos önképzés, nevelőtestületi közösségi élet ma is, később is követendő példa, megvalósítandó feladat minden hivatásszerető pedagógus számára.

Életének, sokoldalú, nagy hatású munkásságának bemutatásával könyvem ennek az Árvay Józsefnek állít emléket!

²⁶ Radácsi György: Árvay József i. m. 271-272., 274.

²⁷ Gyertyánffy István: Árvay József. In: Néptanítók Lapja, 1879. 102-103.

²⁸ Szinyei Gerzson: Nekrológ. In: Zemplén, 1879. ápr. 1.

²⁹ Dezső Lajos: Emlékezés néhai Árvay József zemplénmegyei tanfelügyelő fölött. In: A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1877/8. és 1878/9. tan évekről. S.patak, 1879. 14-15.



Ködöböcz József főiskolai tanár új könyvét mutatja be, mellette Kováts Dániel, aki ajánló szavakat mondott



Arcok a könyvbemutató közönségéből

KOVÁTS DÁNIEL

Árvey József ürrgyén

(Könyvajánló szavak)

„Sokat köszönhetek Sárospataknak” – mondotta imént Kődöböcz József, s nincs okunk kétségbe vonni ezt a vallomást, melyet meg is indokolt. Hozzá kell tennünk azonban rögtön: „Sárospatak sokat köszönhet Kődöböcz Józsefnek”. Ez a megállapítás ma azért időszerű, mert kezünkbe vehetjük az *Árvey József, a magyar népoktatásügy sárospataki apostola* című 250 oldalas könyvet, Kődöböcz József eredményekben gazdag művelődéstörténeti munkásságának újabb alkotását.

A szerzőt is, könyvének hősét is igen erős szálak kötik ahhoz a hagyományokból fakadó örökséghez, amit *pataki szellemként* szoktunk emlegetni. Mindketten a magyar falu világából emelkedtek ki, Pataktól kaptak tudást és elhivatottságot, itt váltak nagy hatású nevelőkké. Amikor ezt az új könyvet elolvastam, arról kellett meggyőződnöm, hogy Sárospatak minden korban megtermi azokat a fiait, akikre a szellem ébrentartása, továbbadása érdekében feltétlenül szükség van. Magam elméletileg Újszászy Kálmán professzortól tanultam meg, hogy *csak a szellem hív el*, s hogy a hivatás „a szellem uralmának terjesztésére vállalkozást, azaz nevelést jelent”, a tanítóképző oktatói pályán pedig Kődöböcz József adott nekem legszemléletesebb példát a hivatás gyakorlására. Ez a tanúvallomás is hitelesítheti, hogy mennyire szükség van ezeknek az *elhívó*, hivatásra ébresztő nagyoknak az ismeretére.

Lektora ennek a könyvnek a szó eredeti értelmében voltam, mint első olvasója. Sokat tanultam belőle, pedig nem volt ismeretlen előttem Árvey József alakja. Kezemben tartottam egyik-másik művét, tisztában voltam a pataki tanítóképzés történetében betöltött szerepével. Sőt: 1979-ben, Árvey halálának 100. évfordulóján magam is előadó voltam – Kődöböcz József, Csuhaj Varjú Imre, Kalló János mellett – azon a főiskolánkon rendezett konferencián, amelyen megidéztük Árvey József életművét. Mégis ezt az új könyvet tanulmányozva vált teljessé bennem az ismeret és az értékítélet a sárospataki önálló tanítóképzés megszervezőjének teljesítményeiről és jelentőségéről. Ennek az ismeretnek a fényében még feltűnőbb, hogy a neveléstörténeti köztudat nem tartja számon Árvey Józsefet, holott kortársai – gondoljunk Gyertyánffy vagy Nagy László értékelésére – igen világosan látták kezdeményező szerepét, valamint mind a népoktatásban, mind a tanítóképzésben művei sorával gyakorolt hatását.

Kődöböcz József új könyve tehát nemcsak helyi jelentőségű, ugyanis nem csupán a sárospataki pedagógiai tradíció felmutatására vállalkozik, hanem a

magyar művelődéstörténet egyik fehér foltjának eltüntetésére is. Árvay József munkásságát megismerve a múlt század népoktatás-ügyének hazai nagy, Eötvös-féle korszakát is világosabban látjuk. Hiszen munkálkodása akár gimnáziumi tanárként, akár a tanítóképezde vezetőjeként, akár a népiskolák megyei felügyelőjeként mindig együtt járt a gyakorlati tapasztalatok és teendők szakirodalmi megfogalmazásával. Ezért nemcsak korát gazdagította, hanem az utókor számára is van tartalmas üzenete. Ezt az üzenetet nagy szakismerettel közvetíti most hozzánk Kódöböcz József mind az életút és a többágú szerepvállalás elemzésével, mind pedig a könyvhöz illesztett függelékkel, amelyben szemelvényeket közöl Árvay írásából, bibliográfiát ad szellemi terméséről, és a róla szóló irodalomról.

Ugye, egyetértene az azzal, hogy Sárospatak sokat köszönhet Kódöböcz Józsefnek? Gondoljanak munkásságának termésére, melyekkel e város és iskolái szellemi értékeit mindenki számára fölmutatja! A *Tanítóképzés Sárospatakon* című intézménytörténeti alpmű (1986), a pataki tanítóképzés egy másik kiemelkedő felkészültségű alakját bemutató *Dezső Lajos élete és pedagógia munkássága* című kötet (1983), a *Sárospatak a magyar művelődés történetében* című adat- és gondolatgazdag könyv (1991) után újabb, hatalmas forrásanyag feldolgozásával készült történeti munkát ad át most nekünk a szerző, s teljesítményéről csak elismeréssel és köszönettel szólhatunk. Itt az új könyv – Tornallyayné Kormos Éva által tervezett címlapján jellegzetes helyi motívumokkal –, mely a nem lankadó alkotóerőről, a pataki szellem folytonosságának következetes szolgálatáról tanúskodik. Fogadjuk a fontos üzeneteket hordozó műveket megillető nyitottsággal és szeretettel!

Bevezetőjében Kódöböcz József Árvay Józseffel kapcsolatosan az egyik tanítványt idézte: „...ültünk lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk...” Mivel is zárhatnám könyvajánló szavaimat mással, mint egy őszinte kívánsággal? Adj a Jóisten, hogy mi is még nagyon sokszor odatelepedhessünk képletesen, mint kisinások, Kódöböcz József lábaihoz, hallgathassuk (olvashassuk) bölcs szavát múltból és jelenről, hogy mondanivalója nyomán lélekben gazdagabb emberek lehessünk!

MÓRÉ JÓZSEF

***Emlékek a testnevelés és a sport
sárospataki történetéből***
(Kiállítási megnyitó beszéd)³⁰

Tisztelt Jelenlévők, kedves Sportbarátok!

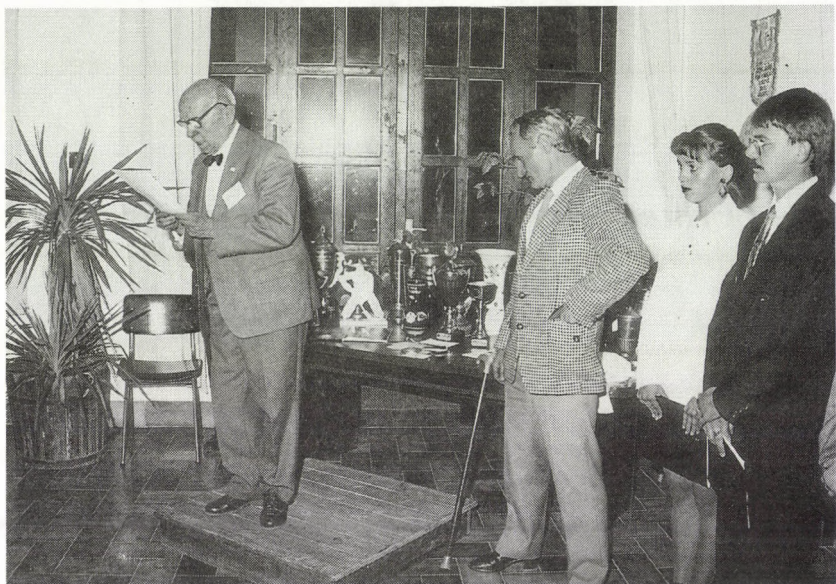
Szerény véleményem szerint példaértékű és jelzés értéke van annak, hogy a magyar tudomány napján, egy tudományos emlékülés keretében, az ország egyik legrangosabb tudományos gyűjteményének, az ősi Pataki Kollégiumnak a falai között, *testnevelés- és sporttörténeti kiállítás* megnyitására kerülhet sor, melynek célja egy városi tudományos intézmény, a Sárospataki Testnevelési és Sportmúzeum megalapozása, létrehozása!

Nekem, a testneveléssel, sporttal és sport-történészkedéssel is foglalkozó embernek – aki mint Patak szülötte, diákja és örök szerelmese e kedves város falai között ismerkedtem meg a testnevelés és a sport áldásaival – különösen nagy örömet okoz, hogy a tudományos emlékülés szervezői érdemesnek tartották programjukba iktatni a testnevelést és a sportot is. Előadást hallhattunk dr. Csajka Imre barátom jóvoltából már a korai századokban is jelentős pataki testkultúráról, és az egész programnak szerves része ennek a kiállításnak a megnyitása is.

Jó tudni, hogy – mint mindig – Sárospatakon most jelentőségéhez mérten tartják számon a testkultúrát. Bizonyítja ezt, hogy a testkultúra, a sporttevékenység kialakulásában és elterjesztésében évszázadokon keresztül jelentős szerepe volt Sárospataknak. Engedjék meg, hogy – ha mozaikszerűen is – ráirányítsam a figyelmet néhány ezt bizonyító tényre.

- Egy 15 éves pataki diák, Szalkai László (később esztergomi érsek) az 1489/90-es tanévben a pataki iskolában Teodolus görög szerzetes eklogáját olvasgatva bukkant rá az ókori olimpiai játékokra utaló részletekre. (Lásd: Szalkai-kódex!)

³⁰ Elhangzott a testnevelési és sporttörténeti kiállítás megnyitóján a Sárospataki Református Kollégium repozitóriumban 1997. november 3-án.



Móré József ny. szakfelügyelő megnyitja a kiállítást,
közelében dr. Csajka Imre tanszékvezető főiskolai docens,
a testnevelés-történeti gyűjtemény létrehozásának kezdeményezője

- Comenius, a világhírű humanista nevelő itt fektette le a testnevelés alapelveit. Az ókori görög és római neveltetés életre keltésének legfőbb motíválójául a testnevelést ajánlotta.

- A pataki főiskola volt az első intézmény, ahol a diákok testnevelésével tervszerűen foglalkoztak.

- Erdélyi János közigazgató 1858-ban írt jelentéséből a következőket olvashatjuk: „Most a régi Cigánysor helye, mint egy erőnek vására van berendezve a testgyakorlásra szükséges eszközökkel. A testgyakorló tér szemben a bölcsészeti hallgatóteremmel. Mint egykor Athénben, egymás szomszédságában van a Stoa és a Palestra.”

- 1878/79-ben a főiskola kertjében költséges testgyakorda emeltetett 5539 korona 63 krajcárért. A csarnok 220 m², 30x17 m, talaja száz szekér bodrogi

homok. A tornacsarnok előtti szabad tér 3 696 m². A műemlék jellegű torna-csarnok több mint százéves üzemelés után eredeti formájában ma is áll, és szolgálja az ifjúság testnevelését és sportját. Kár, hogy a – szerintem szintén műemlék jellegű – szabadtéri tornateret a 60-as években parkosították.

- 1888-ban kosaras uszoda épült a Bodrogon 130 méterre a főiskola Kos-suth utcai kapujától, 88 m² víztükrrel, melynek mélysége 110 és 160 cm között szabályozható volt. Hét öltöző, mellékhelyiségek, kéthetenkénti óra-beosztás.

- Bizonyított tény, hogy a sárospataki gimnáziumban már 1853-ban kötele-ző tárgy volt a torna. Osztályonként tíz tárgy van felsorolva, kilencedik a torna. Az elvégzendő anyag osztályonként részletesen benne van a következő meg-jegyzéssel: „Mindennemű műgyakorlatok: óriáskelep, szabad átbukások (salto-mortále) szigorúan meg van tiltva!”

- Az 1879-80-as tanévtől kezdve minden évben nyilvános tornavizsgát tar-tottak. E tekintetben Sárospatak tizenhárom évvel megelőzte az 1892-ben ki-adott közoktatási miniszteri rendeletet, amely elrendelte a tornaünnepélyek ren-dezését minden iskolában.

- A gazdag hagyományokra épülve a két világháború között is figyelemre méltóan fejlődött a sárospataki főiskola (akadémia, gimnázium, tanítóképző) testnevelési és sportélete. Döntő része volt ebben az 1927-ben Sárospatakra került Szabó Károly testnevelő tanárnak, aki olyan sokoldalú, modern testkultú-rát fejlesztett ki Patakon, ami – véleményem szerint – párját ritkította az ország-ban. Az atlétikától a vívásig nagyon sok sportágat ismerhetett meg és űzhetett a pataki diák, mert a létesítmények, a sokoldalúan képzett testnevelő tanár irányí-tása, szakmai szeretete és szervezőképessége lehetővé tette azt.

- A főiskola alapításának 400. évfordulójára, 1931-re megépült a gimnázium második tornaterme, gyönyörű környezetben, az angol internátus vívóte-remmel, négy tenispályával és egy 50x30 méteres játéktérrel épült fel.

- 1934-ben megépült a csónakház a Bodrog-parton, ahol 40 csónak állt há-rom intézmény diákjainak rendelkezésére.

- A régi tornacsarnok előtti tér télen jégpálya volt, melegedővel, villanyvi-lágítással és zenével, ahol nemcsak hagyták a diákokat korcsolyázni, de meg is tanították a műkorcsolyázás alapelemeire, rendszeres hokiképzés és osztályok közötti bajnokság is volt.

- Rendszeressé tették a vizitúrákat, sítáborokat is.

- A Kossuth-kertben megépült a sárospataki MOVE sporttelepe, labdarúgó pályával, körülötte salakos futópályával, négy tenispályával, kispuska-lőtérrel.

- A Hosszú-hegyen, később a Berekben vitorlázó repülőtér is biztosított sportolási lehetőséget a város fiatalsága részére.

- A Bodrog-parti strandon úszóversenyeket, vízilabda-képzést szerveztek.

- A II. világháború után az északi kerület ifjúsági bajnoki vívóversenye, a KISOK első országos bajnoksága, kosárlabda versenyének megrendezése és az 1947-ben dr. Mező Ferenc részvételével megrendezett olimpiai nap jelezte a sport újjáéledését itt, Sárospatakon.

Van hát miről dokumentumokat, emlékeket, relikviákat gyűjteni, amint ezt az itt látható képek, tárgyak is bizonyítják.

Ezen gondolatok jegyében nyitom meg ezt az ízléses és tartalmas kiállítást, azzal, hogy ne szűnjék meg a gyűjtő kedv, és a város önkormányzata, iskolái és sportszerető társadalma teremtsen meg a lehetőséget a Sárospataki Testnevelési- és Sportmúzeum megalakításának, végleges otthonra találásának.

IV.

Korunk új törekvései



A sárospataki tanítóképzés megindulása 140. évfordulója tiszteletére
rendezett emlékülés közönsége

A felsőoktatásról a Magyar Tudomány Napján

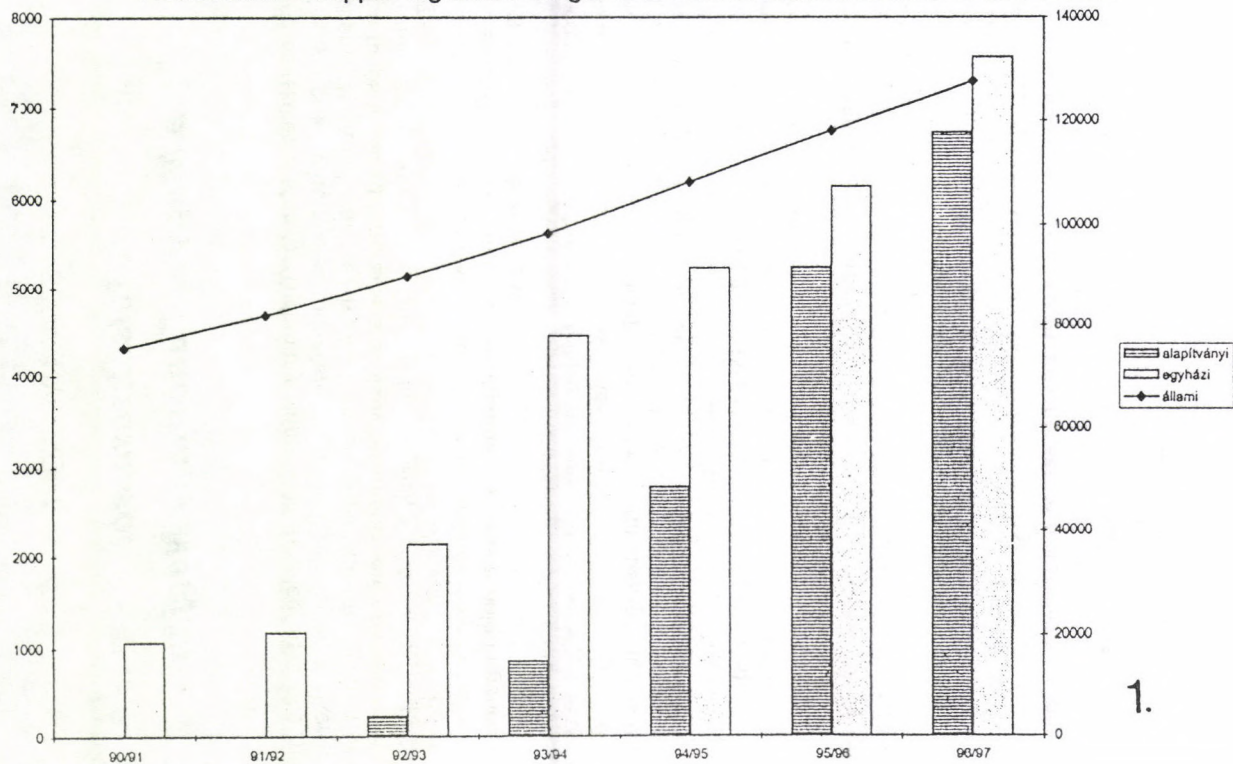
Az emlékülés a Magyar Tudomány Napja előtt tiszteleg, és e nap megválasztásával olyan dátumra és történésre hívja fel figyelmünket, amikor is gróf Széchenyi István birtokainak egyéves jóvedelmét ajánlotta fel 1825. november 3-án a tudós társaság létrehozására. Nagy felismerés, örök tiszteletre kötelező volt e tett, amely eredményeként a polgári átalakulás, a nemzetformálás időszakában a tudomány szerveződő testületében, a Magyar Tudományos Akadémiában gazdára lelt, amikor a tudomány és haladás demonstratív módon megjelenhetett, amikor a tudománytámogatás nemcsak a polgári gondolkodás, hanem a cselekvés részévé is vált.

Ma is helye van az évente ismétlődő rendezvénynek, az emléknaphoz, annak, hogy a társadalom figyelmét felhívja a tudás tiszteletére, a tudomány jövőti formáló erejére, a kutatástámogatás fontosságára.

A történelem, az elődök példája örömmel és némi büszkeséggel is eltölthet. Napi gondjaink gondolkodásra, tetteink és viszonyulásaink átértékelésére és cselekvésre ösztönözhetnek. Jó volna, ha – ez a kormány 55/1997. (IV. 3.) rendeletével elindított kezdeményezés – a Magyar Tudomány Napja nem válna hasonlatossá a „hamvazó szerdához”, amikor is a tudománnyal szembeni mulasztásaink, elmaradásaink, vétkeink sorjáznak, hanem a nemzet, az ország jövője szempontjából a „húzó ágazat” szerepköre tudatosulna mindenkiben.

A tudomány és felsőoktatás a történetiségében és jelenében is egymástól elválaszthatatlan, egymást erősítő, egymásra utalt és a fejlődés szempontjából is kitüntetett ágazat. Míg igaz lehet a művészek és művészeti alkotások esetében a tehetség elsőrendősége, addig a tudományos életben az eredményesség feltétele a tehetség és iskolázottság. A legkiválóbb magyar tudósok, Nobel-díjasok személyes vallomásaikban is jelen van az életüket, pályájukat meghatározó, az útra indító iskola, az ezeréves magyar iskola szellemformáló hivatásának elismerése. Iskola és minél több jó iskola; egyetem és főiskola kellett ahhoz, hogy a tudomány hazai talajon fejlődhessen. A hierarchikusan épülő oktatási rendszer a magasabb fokok szerint szelektál, kiválogatja az alkalmasakat, kiemeli és támogatja a tehetségeseket. A demokratizálódás része az oktatás tömegesedése, de az oktatási rendszer mindenkor belső igénye a minőség megkülönböztetése, elismerése, gondozása és ennek eredményeként a tudomány, a tudományos közélet és gondolkodás megalapozása.

A felsőoktatás nappali tagozatos hallgatólétszáma fenntartók szerint 1990/91-1996/97



A felsőoktatás – vállalva a „mindenkori iskola” szerepet – ennél többet is tehet és tesz a tudományos utánpótlás nevelésében. Szellemi műhelyei – szak-kollégiumai, hallgatói szakmai szerveződései, tudományos diákkörei – a tudomány művelésére történő felkészítés formái, a tömegképzés időszakában a differenciáló, minőségőrző felsőoktatás képzési gyakorlatának színterei. Az évtized elejétől ismét visszakerült az egyetemekre a tudósképzés, és a doktoranduszképzés rendjével nem csupán teljessé tette az egyetemi képzést, hanem megeremtette annak lehetőségét, hogy a tudósképzés műhelyei visszakerüljenek az egyetemekre, a felsőoktatás hatáskörébe. Természetes igénye volt ez a felsőoktatásnak, mert az akadémiai és egyetemi kutatások intézményrendszerében a felsőoktatási intézményekben dolgozott, dolgozik a tudományosan minősített $\frac{2}{3}$ -a, s a kutatók 60 %-a az egyetemeken és főiskolákon dolgozik.

Ezért is elengedhetetlen, hogy amikor a magyar tudomány helyzetéről beszélünk, akkor a felsőoktatás helyzetéről is szóljunk, amikor egy új évezred küszöbén, az európai integrációs folyamatokban az országos, nemzeti feladatokról szólunk, akkor megítélésünkben, értékrendünkben, gondolkodásunkban tudomány és felsőoktatás egyet jelentsen.

A tömegessé váló felsőoktatás

A magyar felsőoktatás a kilencvenes évekre került szembe annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy az ezredfordulóig milyen fejlődési utat választ. Alapvetésében megtartja az „elitképző” sajátosságát, és rendkívül magas felsőoktatási felvételi követelményeivel a középiskolát végzett korosztály szűk 10-12 %-ának biztosítja a továbbtanulás lehetőségét, vagy pedig kinyitja az egyetem és főiskolák kapuit, elindul a „tömegképzés” irányában? Az európai országok már az előző években túljutottak e dilemmán, és sok áldozattal és feszültséggel ugyan, de vállalták a tömegesedő felsőoktatást.

A magyar felsőoktatás ezt a vállalását olyan időszakban tette meg, amikor a rendszerváltozás részeként a felsőoktatásban is felgyorsult az átalakulás, amikor a gazdasági struktúraváltás következtében a felsőoktatás támogatása jelentősen csökkent, és amikor a 70-es évek népesebb korosztályai elérték a felsőoktatást. Nem is elméleti kérdésként vetődött fel a felsőoktatási kapacitás növelésének igénye, hanem a demográfiai viszonyok szinte kikényszerítették a különben eurokonform lépést, a felvételi létszámok radikális növelését. S az eredmény az, hogy míg az évtized elején a nappali tagozatos hallgatók száma 76 ezer fő, addig 1996-ban már ez a létszám 143 ezer fő volt.

A nappali tagozatokon tanulók 85 %-os növekedése mellett az esti tagozatokon 23 %-os, a levelező tagozatokon 162 %-os volt a növekedés mértéke.¹ Az összes hallgatólétszám a százezres nagyságrendről a duplájára nőtt az évtized második felére, így a 18-22 éves korosztálynak már mintegy 25 %-a tanul a felsőoktatásban.

¹ Az 1. és a 2. sz. melléklet részletes statisztikáit Kozma Lukács Judit állította össze.

90/91-96/97-os hallgatólétszámok a felsőoktatásban fenntartó szerint

nappali hallgatók		Összesen	alaptípus	egyházi	katonai	rendőr	NM	FM	egyéb	mkm	állami	nem állami	aránya
	90/91	76601	0	1068	1523	577	9087	7149	1848	66349	75533	1068	1%
	91/92	83191	0	1173	1108	543	10808	7361	1997	60201	82018	1173	1%
	92/93	92328	231	2137	1291	562	10801	8122	2132	67052	89960	2368	3%
	93/94	103713	860	4448	1488	659				98260	98405	5308	5%
	94/95	116370	2789	5237	1859	773				108712	108344	8026	7%
	95/96	129380	5247	8141	1753	784				116445	117892	11388	9%
	96/97	141860	6722	7569	1528	758				126273	127559	14291	10%
változás 96/90	%	88%		609%	0%	31%	-100%	-100%	-100%	126%	69%	1238%	
	fő	65249	6722	6501	5	181	-9087	-7149	-1848	69924	52028	13223	
változás 96/95	%	10%	28%	23%	-13%	-5%				9%	8%	25%	
	fő	12470	1475	1428	-225	-36				9828	9567	2903	
estli hallgatók	90/91	4737	0	0	0	0	0	0	492	4245	4737	0	0%
	91/92	4372	0	0	0	0	0	0	448	3928	4372	0	0%
	92/93	4298	0	0	0	0	0	0	478	3820	4298	0	0%
	93/94	4640	0	0	0	0				4640	4640	0	0%
	94/95	5453	0	0	0	0				5453	5453	0	0%
	95/96	5807	0	0	0	0				5807	5807	0	0%
	96/97	5844								5844	5844	0	0%
változás 96/90	%	23%							-100%	38%	23%		
	fő	1070	0	0	0	0	0	0	-492	1682	1070	0	
változás 96/95	%	1%								1%	1%		
	fő	37	0	0	0	0				37	37	0	
levelező hallgatók	90/91	21049	0	138	0	0	541	1921	977	17474	20913	138	1%
	91/92	19516	0	650	0	614	523	1438	1114	16177	18868	650	3%
	92/93	20834	623	1181	0	1375	487	1854	1361	13973	19050	1784	8%
	93/94	25803	1895	1662	0	1301				20745	22048	3557	14%
	94/95	32838	2593	1917	1603	0				26723	28328	4510	14%
	95/96	44219	3802	2753	1404	0				36260	37684	6555	15%
	96/97	55260	6473	3215	1735	0				43827	45562	9688	18%
változás 96/90	%	162%		2264%			-100%	-100%	-100%	161%	118%	7024%	
	fő	34201	6473	3079	1735	0	-541	-1921	-977	26353	24849	9552	
változás 96/95	%	28%	70%	17%	24%					21%	21%	48%	
	fő	11031	2671	462	331	0				7687	7898	3133	
Összes hallgató	90/91	102387	0	1204	1523	577	9628	9070	3317	77088	101183	1204	1%
	91/92	107079	0	1823	1108	1157	11331	8799	3557	79304	105258	1823	2%
	92/93	117460	854	3298	1291	1837	11288	9978	3971	84845	113308	4152	4%
	93/94	133958	2755	6110	1488	1960				121645	125091	8865	7%
	94/95	154659	5382	7154	3462	773				137888	142123	12538	8%
	95/96	179408	9049	8894	3157	794				157612	161463	17943	10%
	96/97	202944	13195	10784	3263	758				174944	178965	23979	12%
változás 96/90	%	98%		790%	114%	31%	-100%	-100%	-100%	127%	77%	1892%	
	fő	100567	13195	9580	1740	181	-9628	-9070	-3317	97876	77782	22775	
változás 96/95	%	13%	46%	21%	3%	-5%				11%	11%	34%	
	fő	24747	3667	1740	-305	21				19824	19340	5407	

Ebben az időszakban az oktatói létszám növekedése 12 %-os volt, és így az oktató-hallgató arány – sokszor túlhangsúlyozott – mutatója 4,4-ről 7,3-ra növekedett. Ezen időszakban jelentek meg jelentős részben a „nem állami” intézmények, és ennek eredményeként ma már az egyházi felsőoktatási intézményekben 13 ezer fő, az alapítványi intézményekben 10 ezer fő tanul.

A hallgatói létszám ilyen mérvű radikális és gyors növekedése nem hagyhatta érintetlenül a képzés struktúráját. El kellett döntenie, hogy a megnövekedett hallgatói létszámot az egyetemi és főiskolai képzés változatlan struktúrája fogadja be, vagy a felsőoktatás képzési rendszere diverzifikálódik. Már az 1993-as felsőoktatási törvény is ezt a differenciálódási utat jelöli ki, amikor a duális, az egyetemi és főiskolai szintre tagolódó felsőoktatás mellett nagyobb hangsúlyt helyez a posztgraduális képzésre, ezen belül a szakosító-képzés mellett bevezeti a szakirányú képzést és a doktoranduszok képzését. Az 1996. évi törvénymódosítás az akkreditált iskolai rendszerű szakképzés bevezetésével lefelé is kinyitja a rendszert, és a felsőoktatás integrálja a rövidebb ciklusú szakképzéseket.

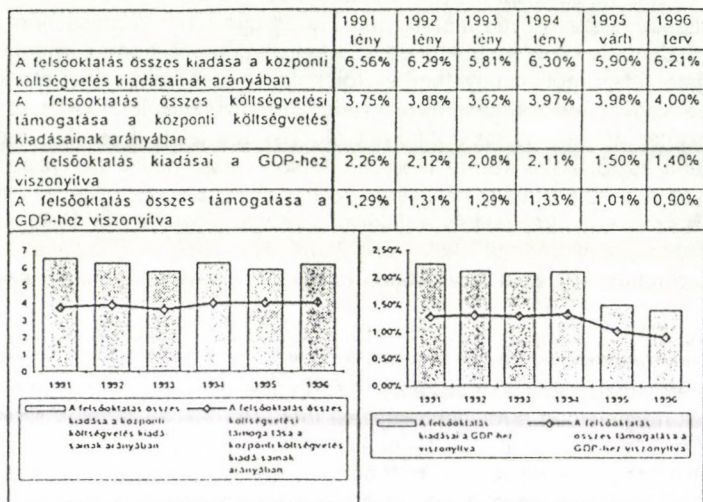
A diverzifikált, szintjeiben tagolt felsőoktatás érdemben akkor tudja az igényeknek megfelelően fogadni a jelentkező hallgatókat, ha megfelelő szakkínálattal is preferenciákat épít a rendszerbe. Az átrendeződés egyúttal a nemzetközi trendeknek megfelelően a rövidebb képzési idejű formákban tanulók számának növekedése irányába mutat, és ez a duális rendszerben a főiskolai szint expanzióját is jelentheti. A teljes idejű képzésben résztvevők száma mellett a levelező tagozatos képzés lényeges növekedése elsősorban az átképzési feladatok hangsúlyozott jelenlétét példázza. Jövőbe mutató tendenciaként is értékelhető az alapképzés mellett a felsőoktatás posztgraduális fokozatában az át- és továbbképzés létszámának növekedése. Az itt meghirdetett szakok száma egyúttal a társadalmi változásokhoz alkalmazkodó felsőoktatás szolgáltató funkcióinak kiteljesedését is jelzi.

A tömegképzés a felsőoktatásban olyan ellentmondásokat hoz felszínre, amelyek feloldása csak a képzési struktúra, a képzési gyakorlat megváltoztatásával lehetséges. Ilyen új követelmények:

- a társadalmi igényekre gyorsan reagáló szakirányú képzési formák meghirdetése, ezen belül új specializációk indítása;
- az alapképzésben a minőség megtartásának jegyében differenciáltabb képzési eljárások bevezetése, váltás az oktatástechnológiában;
- meghatározott szakágakban – így a tanítóképzésben – a pályaszocializáció igényének megfelelő személyközeliség megtartása;
- a résztanulmányok, a megszakított s majd később folytatandó tanulmányok lehetőségének megeremtése.

A képzés közbeni ún. „szakváltások” ma még csak többnyire igényként fogalmazódnak meg, mint ahogy az is, hogy a szakos-rendszer értékeit milyen módon lehet megőrizni a kredit rendszerű oktatásban. A felsorolt követelményekre és kérdésekre adandó válaszok rendkívül eltérőek lehetnek és lesznek, nagymértékben függenek az intézmény nagyságától, regionális feladataitól, képzési profiljától és hagyományaitól.

A felsőoktatás költségvetési ráfordításainak arányai a központi költségvetés összes kiadásaihoz és a GDP-hez viszonyítva



	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Egy nappali tagozatos hallgatóra vetített felsőoktatási költségvetési támogatás összege folyó áron (eF/1 fő)	385,9	415,9	440,7	495,8	431,7	418,9
Az egy hallgatóra jutó felsőoktatási költségvetési támogatás a teljes központi költségvetési kiadásához viszonyítva ($\cdot 10^{-3}$)	0,045%	0,042%	0,035%	0,034%	0,031%	0,028%
Az egy hallgatóra jutó felsőoktatási költségvetési támogatás az egy főre jutó GDP-hez viszonyítva	160,4%	146,5%	128,4%	117,7%	79,9%	64,1%

3.

Az átalakítás igénye egyértelmű és sürgető, viszont a jó válasz csak átgondolt fejlesztéssel, folyamatos, az igényekhez igazodó változtatásokkal lehetséges, amelyben a jogi szabályozás nem kényszerít, hanem lehetőséget és biztonságot jelent, és a mértéket az egyetemi és főiskolai autonómia határozhatja meg.

A gazdasági környezet kihívásai

A hallgatói létszám megkétszereződésével egyidejűleg a kilencvenes évek elejétől jelenlévő magas infláció, az ellentételezésre nem kerülő közüzemi díjak, az energiaárak növekedése, valamint az államháztartás szigorodó szempontjait érvényesítő költségvetési támogatás, az újraelosztási rendszer az évtized közepére a felsőoktatási támogatások reálértékét 65 %-ra csökkentette. A gondalkodás szellemében a várt változás nem következett be, mert a korábbi évtizedek maradványelvű oktatásfinanszírozása helyett az államháztartás „jóléti kiadásai” között szereplő felsőoktatás a sokszor hivatkozott priorizált helyzete ellenére sem kapta meg az intézményrendszer által indokoltan ítélt támogatásokat, sőt az elhíresült „Bokros-csomag” jelentősen megváltoztatta a felsőoktatásra fordítható költségvetési támogatás mértékét.

A nemzetközi gyakorlatban az egy főre jutó GDP-nek mintegy 50 %-át adja a költségvetés az egy hallgatóra jutó támogatásnak. Természetesen a másik 50 % forrása az intézményi bevételeken túl a tőkeerős felsőoktatást támogató gazdaság. Az évtized elején az egy főre jutó GDP-hez viszonyított egy hallgatóra jutó támogatás mértéke 160 %-os volt, amely az évtized közepén már 76 %, napjainkban 60 %-os értékhatár körül van. (Ha az európai gyakorlat 50 %-os értékéhez hasonlítjuk magunkat, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a felsőoktatás költségvetési támogatásában ma már 13 %-ot képvisel a hallgatói előirányzat, amely mint szociális támogatás nem szerepel az összehasonlítás alapjául szolgáló európai felsőoktatási támogatásokban.)²

Az államháztartás elosztási rendszerében a felsőoktatás költségvetési támogatásának mértéke elérte a bemutatott nemzetközi összehasonlításban is elfogadott és szükséges arányt, amelyet a felsőoktatás kritikus értéknek tekint, olyan küszöbértéknek, amely forrása a jelen működési zavaroknak, intézményi likviditási gondoknak. Mindez akkor is igaz, ha a kilencvenes évek közepétől a költségvetési támogatások növekedése igazolható; az 1995-ös 55,3 md Ft-os felsőoktatási támogatás 1997-ben már 76,8 md Ft és 98-ra a tervezett összeg 88,1 md Ft.³

Milyen következtetések vonhatók le mindezekből?

– Az elkövetkezendő években – demográfiai okok miatt sem – a hallgatói létszám korábbi ütemű emelkedésével nem kell számolnunk.

² A 3. sz. melléklet táblázatát dr. Polónyi Istvánnak a felsőoktatás gazdasági helyzetét bemutató 1996-ban az OKI-nál megjelent tanulmányából idézzük.

³ Lásd részletesen a 4. és 5. sz. mellékletben.

– A felsőoktatás költségvetési támogatásának összegében tervezett növekedés az egy hallgatóra jutó ráfordítás arányaiban akkor sem hoz lényegest változást, ha a fenntartható fejlődés eredményeként a nemzetgazdaságban a növekedés üteme megtartja, illetőleg meghaladja az ez évi 3 %-os mértéket.

– A költségvetés ilyen mértékű felsőoktatás-támogatása mellett a krízishelyzetek elkerülése érdekében a felsőoktatásnak szerkezet-átalakító lépésekkel kell válaszolnia.

Ezek sorából emelem ki a gazdálkodás és finanszírozás, valamint a hálózatfejlesztés változásait mint kitörési pontokat.

A bázis-szemléletű intézményfinanszírozást felváltja a normatív jellegű támogatás rendszere, amely – gyermekbetegségei ellenére – átláthatóvá és kiszámíthatóvá teszi az intézmények teljesítményhez kötött támogatását. A képzési normatívák 1996. évi bevezetését követően 1997-ben készítjük elő a létesítmény-fenntartás bevonását a normatív finanszírozási modellbe. A formálódó modell már kevesebb finanszírozási csoporttal számol, a képzési és fenntartási kiadásokat összevonja, és hallgatói létszámhoz köti; megoldást keres a duális rendszert tükröző, ámbár a finanszírozásban indokolatlan egyetemi és főiskolai képzés közötti jelentős különbségekből adódó konfliktus feloldására.

Az 1997-es költségvetési évben a finanszírozás szempontjából a másik jelentős változás a pályázati rendszerű, projekt jellegű támogatások expanziója. A kutatási, programfinanszírozási, tankönyvkiadási és könyvtárfejlesztési pályázatok az 1997. évi költségvetési támogatások 10-15 %-át tették ki, és várhatóan ez az arány tartós lesz, illetve növekedhet. Az új támogatási rendszerben a normatíva az alapeladatok támogatását, a projekt finanszírozás pedig a minőséget elismerő fejlesztések támogatását szolgálja a jövőben.

A támogatások új rendszere mellett nélkülözhetetlen a felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjének átalakulása. Itt nem csupán a szolgáltató funkciók kiteljesedésével, a bevételek növelésével kell számolnunk, hanem elengedhetetlen a kiszámítható támogatás alapját adó pontos, naprakész hallgatói nyilvántartási rendszer kialakítása, a menedzser típusú gazdasági vezetés, a nagyobb önállóságot biztosító, de fokozottabb felelősségvállalás mellett működő intézményi gazdálkodás, valamint a feladatok jellegének megfelelő intézményi irányítás megvalósítása. Az intézményhálózat átalakításának több mint két évtizede szorgalmazott folyamatában az intézményi átalakulás gazdasági kényszere nyilvánvaló, az átalakulás jogi feltételrendszere a felsőoktatási törvényben és más jogszabályokban adva van.

A második, a felsőoktatás fejlesztését szolgáló, 250 millió USD-ra tervezett támogatás kétharmada kizárólagosan az integrációban résztvevő intézmények infrastruktúrájának fejlesztésére fordítható 1998-tól. Az 1996. és az 1997. évi felsőoktatási integrációs pályázatokból már kirajzolódik az a fejlesztési irány, amely elsősorban az egyetemi városokban létrejövő szövetségeket és intézményi integrációkat támogatja, de fogadja a többprofilú intézmények kialakulását eredményező regionális integrációkat is.

Felsőoktatás költségvetési előirányzatai
1995-1998. -

(millió forint)

Megnevezés	1995. évi	1996. évi		1997.	1998.	Intézményi előirányzat tartalék előirányzat
	tény	előirányzat	tény	előirányzat	előirányzat	
Intézmények:						
Működési támogatás	42.839	38.689	43.107	45.544	56.520	
Felhalmozási támogatás	5.912	5.072	6.276	4.208	4.308	
Központi beruházás	2.646	4.006	7.366	10.039	10.620	
Összesen:	51.397	47.767	56.749	59.791	71.448	
Központi beruházásból:						
Lágymányos	72	3.003	6.278	8.000	7.805	
Világbanki hitel	-	-	-	-	1.500	
Fejezeti előirányzat						
Hallgatói juttatás	372	2.265	559	2.910	2.600	701
Lakhatási támogatás	-	-	-	-	730	-
Doktorandusz	-	48	-	293	157	271
Tankönyv támogatás	-	133	-	111	69	42
Köztársasági ösztöndíj	-	-	-	111	54	106
Képzési többlet	-	718	-	2.440	977	3.862
Képzési támogatás	610	643	732	1.850	3.500	-
Izéből: egyházi	218	227	220	690	1.740	-
hitéleti	100	100	100	240	510	-
alapítványi	292	316	412	920	1.250	-
Nem állami kollégium	165	207	207	207	50	-
Kiegészítő támogatás	712	701	775	684	115	- 19
Programfinanszírozás	74	494	117	3.160	2.100	438
FIEFA + VB + Integr.	1.500	2.044	2.859	1.715	1.600	220
Kutatói előirányzat	82	369	129	1.600	780	820
Széchenyi ösztöndíj	-	-	-	616	1,123	589
Szakmai könyvbeszerzés	-	-	-	500	245	305
Vezető tanárok	-	-	-	-	1.250	-
Gyakorló iskolák	-	-	-	-	300	-
Testületek, tanácsok	-	53	-	135	144	50
Pethő Alapítvány	379	390	434	457	490	
Fulbright, osztrák-magyar OKTK	10	11	11	36	74	-
-	-	-	-	90	90	-
Esély Alapítvány	-	-	-	-	200	-
Eötvös ösztöndíj	-	100	-	100	-	150
Alapítványi Kjt.	-	-	-	4	4	-
Fejezet összesen:	3.904	8.176	5.823	17.019	16.652	7.535
Mindösszesen:	55.301	55.943	62.572	76.810	88.100	

4.



Szövény Zsolt minisztériumi főosztályvezető-helyettes
az előadói emelvényen

Igaz, hogy a magyar felsőoktatás intézményhálózatának átalakításában a „központi vezérlés” hiányát, az átalakulás ütemét sok kritika éri, mégis úgy gondolom, az átalakulás egyedül választható útja – a kormányzati célok pontos megfogalmazása mellett – a szerves fejlődéssel is számoló intézményi érdekefelismerés, az autonómián alapuló átalakulás. A céltételezés évek óta adott: a széles profilú, gazdaságosan és színvonalasan működő, bő képzési kínálatot, rugalmas képzési rendszert nyújtó „univerzitás”-típusú intézmények kialakítása. S a kormányzati munka része, hogy rendelkezzen a készítéshez szükséges eszközökkel, amelyek ezen integrációkat elindítják és támogatják.

Az európai csatlakozás követelményei

A felsőoktatás jelenét és középtávú fejlesztését jelentősen meghatározza az EU-csatlakozás előkészítése, az európai normákhoz igazodó felsőoktatási struktúraváltás. Az évtized elejétől az európaiság igényével készült a fejlesztési koncepció, a felsőoktatási törvény, és a kilencvenes évek első felében a felsőoktatás fejlesztését szolgáló világbanki kölcsön – nevében is jelezve elkötelezettségét – „Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap”-ként működött.

A globális tendenciák, amelyek a világ gazdaságban érvényesülnek, valamint az információs társadalom születése, nem egyszerűen egy technológiai ugrást vagy információs forradalmat jelentenek, hanem a „tudás társadalmá”-nak létrejöttét. Oktatási és kutatási struktúráink értékeinek ismeretében ez a változás egybe esik szándékainkkal, adottságainkkal és hagyományainkkal. Ez nem holmi ónáltság, hiszen az Európai Unió a társult tagállamok közül egyedül Magyarországot jelölte meg, amely a világ első húsz állama között van a kutatásfejlesztésben. Ezt a pozíciót meg kell tartani, s erre a stratégiai kihívásra a felsőoktatásnak is figyelnie kell; a mindennapok képzési-oktatási gyakorlatává kell tenni a felkészülést. Nem jelent ez kevesebbet, mint – a felsőoktatás értékeinek megőrzése mellett – olyan kultúrák fejlesztését, mint az informatika és számítástechnika, amely a specialisták képzésén túl minden értelmiségi számára az eszközjellegű tudást, készségeket biztosítja. A kommunikációs világban sajátos helyzetünkből fakadóan még ma a felsőoktatás feladatának kell tekinteni – a majdan a közoktatástól is elvárható – idegen nyelvi tudást, a kommunikációképes nyelvtudást. S e változó világban történő mozgáshoz másfajta – a helyzetfelismerő, a dönteni képes, az önmagát „menedzselő” – készségek kialakítása szükséges, ami a problémákra érzékeny, azokra kreatív válaszokat adó értelmiség képzését jelentheti.

Az EU csatlakozáshoz vezető útnak ma már általánossá vált mozgásterévé váltak a TEMPUS-kapcsolatok. A tagállamok felsőoktatási intézményeivel kialakított többoldalú oktatási-kutatási projektek nem csupán a híd szerepét betöltő oktatói és hallgatói mobilitásnak az eszközei voltak. E kapcsolatokban, együttműködésekben lehetőség nyílt a megméréstetésre, bizonyos előfeltételek elosztatására, értékeink tudatosítására.

Felsőoktatási intézmények előirányzatai
1995-1998.

5.

(millió forint)

Megnevezés	1995.	1996.		1997.		1998.
	tény	előirányzat	tény	előirányzat	várható	előirányzat
Létszám	54.314	52.912	49.349	51.012	•	50.221
Személyi	33.354	28.644	33.604	35.811	39.205	44.376
TB	12.791	11.484	12.737	15.044	16.334	18.917
Dologi	29.221	23.495	35.358	26.031	35.582	32.800
Ellátott	7.432	6.994	8.248	8.374	9.529	9.556
Pénzáadás	1.500	222	1.800	236	713	299
Működési kiadás	84.298	70.839	91.747	85.496	101.363	105.948
Működési bevétel	21.051	16.799	25.107	20.817	25.025	25.779
TB-től átvett	20.408	15.351	23.533	19.135	24.751	23.649
Működési támogatás	42.839	38.689	43.107	45.544	51.587	56.520
Intézményi beruházás	4.070	3.103	4.719	2.899	4.456	3.581
Felújítás	1.842	2.138	3.368	2.250	3.015	2.276
Egyéb felhalmozás	-	-	476	-	164	100
Felhalmozás összesen:	5.912	5.241	8.563	5.149	7.635	5.957
Felhalmozási bevétel	-	169	2.287	941	2.189	1.649
Felhalmozási támogatás	5.912	5.072	6.276	4.208	5.446	4.308
Intézményi támogatás	48.751	43.761	49.383	49.752	57.033	60.828
Központi beruházás	2.646	4.006	7.366	9.790	9.536	10.590
Támogatás összesen:	51.397	47.767	56.749	59.542	66.569	71.418
Ebből: maradvány	-	-	-	-	4.403	-

Amikor egy partner-intézmény akkreditálta a hazai felsőoktatási intézmény programját, az egyúttal a magyar diplomák nemzetközi piacán az ekvivalenciának, azonos értékűségünknek igazolását is jelentette. Tovább bővülnek ezek az együttműködési kapcsolatok, és az ösztöndíjak mellett a következő évben a felsőoktatás területén induló SOCRATES program – kölcsönös tehervállalás mellett – biztosítja az együttműködési projektek bővítésének lehetőségét.

Ezen a ponton megállva arra is figyelmeztetni kell önmagunkat, hogy nem minden képzési ágazat, nem minden képzési program vállalhatja az EU-konformitást. Lesznek olyan szakterületek, ahol a nemzetközi szabványok, minőségkövetelmények egyértelműen regulálják a képzést, mert csak így biztosítható az egyenértékűség a végzést követő elhelyezkedésben (pl. orvosi, műszaki területek). Emellett vannak és lesznek olyan képzési ágazatok, amelyek a nemzeti sajátosságok által jobban detemináltak, és ezek esetében a mérnöki pályá-

hoz hasonló munkaerő-piaci mozgás is nehezebben valósítható meg. Ilyen képzés a tanítóképzés is. E képzési ágak nem lehetnek az európai úton másodrendűek, mert számtalan olyan értéket hordoznak, amelyből a tagállamok is tanulhatnak, és tanulnak is. Ezen intézményi kör sem maradhat ki e kapcsolatokból, de fejlesztésüket más szempontok, hazai érdekek határozzák meg. S vannak olyan képzési ágak, amelyek azáltal válnak nemzetközivé, hogy alapvetésükben megőrzik hazai karakterüket. Ilyennek tekintem a zenei képzésünket, és – sok szempontból – a művészeti felsőoktatásunkat.

Az eltérő jellegek nem jelölhetnek fejlesztési rangsorokat, differenciált megközelítésüket az EU-csatlakozás igénye is megköveteli.

Sajátos, új feladatot jelent az Európai Tanulmányi Központok hazai hálózatának kiépítése, amelyet pályázati rendszerben hirdetnek meg. Az európai tanulmányok egyidejűleg jelentenek olyan gazdasági, jogi, civilisztikai tanulmányi tartalmakat, amelyek minden értelmiségi szakmában elvárhatók, valamint olyan szakemberek képzését, felkészítését, akik az európai intézményrendszerben hazánkat fogják képviselni, munkahelyük az Európai Unió hivataliban lesz.

Egy a globalizálódó világ, a táguló Európa dimenzióiban gondolkodni tudó, ugyanakkor a régiók és a nemzet értékeit ismerő és képviselő értelmiség nevelése a felsőoktatás feladata. E kettősséget azért hangsúlyozom, mert az európai úton hajlamosak vagyunk saját értékeink elhallgatására, mások gyakorlatának másolására, holott az egységesülő Európa ereje – tanult szakmámból idézve a hasonlatot – a biodiverzitásban, az egységes mozgástérben a nemzeti sajátoságon alapuló sokszínűség megtartásában lehet és lesz.



Dr. Rádli Katalin minisztériumi főosztályvezető-helyettes
előadása közben

Új törekvések a tanítóképzésben

A magyar tudomány napjához kapcsolódó mai ünnep, emlékülés a múltba és a jövőbe egyaránt tekintő kétarcúságával foglalata a számvetésnek és az elszánások megfogalmazásának, az önértékelésnek és az új teendők meghatározásának. Itt, Sárospatakon van egy domb, amit a diákok Pityergő-dombnak neveztek. A diákevek múltával, a Bodrog-parti Athéntól elköszönve innen tekintettek vissza a boldog diákevekre, és indultak szerte e hazába, a katedrákra. A visszatekintés ma a távolabbi múltba szólít minket, 140 éves múlt kapcsán kellene szólnom arról, hogy a több mint kétszáz évre visszatekintő tanítóképzésben milyen új törekvések vannak.

Az 1777-ben megjelent Ratio Educationis cikkelyei nyomán meginduló „norma iskolai” tanfolyamok, majd az 1868-as népoktatási törvény intézkedései révén kialakuló középfokú tanítóképzés, 1958-ban a felsőfokúvá válás, 1974-től a tanítóképzésnek a felsőoktatás keretei között és annak mintái szerint lezajlott fejlesztése a *múlt sorsfordulóit* jelentik számunkra. A múltból kell építkeznünk ahhoz, hogy értékeinkről meg ne feledkezzünk.

Az elmúlt több mint 200 év változásai a környező országok gyakorlatát meghaladva, európai mércével mérve is példaértékűek voltak. De mi – akik itt vagyunk, s életünk, a mindennapi munkánk így vagy úgy a tanítóképzéshez köt bennünket – tudjuk, hogy e hosszú fejlődésnek számos kihívása volt, s újabb kihívások várnak ránk. 1997-ben és az elkövetkező években egyaránt meg kell felelni a képzéstörténet által felhalmozott értékeknek, a hazai oktatásügy felgyorsult változásainak és a felsőoktatásnak, amely az ezredforduló küszöbén teljesítményeiben, struktúrájában és kapcsolatában vállalja a nemzetközi megmérettetést, az európaiságot.

A tanítóképzés fejlődése az utóbbi években is szorosan kapcsolódott az oktatás-nevelés szabályozásának változásaihoz. A nyolcvanas évek elején megindul a közoktatás a felsőoktatás irányításának fokozatos decentralizálása, követve a pedagógusi és az iskolai – köz- és felsőoktatási – autonómia iránti igények erősödését. Az oktatás különböző területein a törvényi szintű szabályozásnak lehetünk tanúi, majd hosszú vívódás után 1995-ben megjelenik a közoktatásnak, az iskolák tartalmi munkájának a megújítását szolgáló *Nemzeti alaptanterv*.

A közoktatás iskolaszervezeti változásai a képzést a *pedagógus kompetenciák meghatározásán* keresztül befolyásolták. A közoktatási törvény az intézmények nevelő és oktató munkáját pedagógiai szakaszonként határozta meg. Az általános műveltséget megalapozó pedagógiai szakaszban elkülönülő

elemi, alsó középfokú és felső középfokú oktatási, nevelési, képzési szintek többféle iskolaszervezeti modell kialakulásához vezettek a magyar közoktatásban.

Az elmúlt években a pedagógusképzés strukturális átalakítása kapcsán az egyik eldöntendő kérdésként épp az fogalmazódott meg, hogy az oktatás-nevelés szakaszai, vagy a differenciálódó iskolaszervezet legyen-e meghatározó a fejlesztésben.

A képzés hagyományai, a képzéstörténeti tanulságok végül is a teljes gyermeki személyiségre figyelő, a készség-, képesség-fejlesztést feltételező főiskolai szintű óvodapedagógus- és tanítóképzést, valamint a szakosodó, a szaktudományon keresztül formálódó, azonos pedagógiai, pszichológiai, módszertani követelményekre épülő, hosszabb távon egyetemi szinten megvalósuló – az iskolaszervezettől részben független – tanári felkészítést erősítették meg, mint vállalható utat.

A tanítóképzés elmúlt fél évszázados történetében jelen voltak azok a tendenciák, amelyek a tanító működési területét az „általános iskola kezdő szakaszára” kívánták korlátozni (a nyolcvanas évek közepén), de visszatérő elvárás volt a felfelé mozdulás igénye a pedagógiai főiskolák 1947-es megszüntetésekor, és a kilencvenes évek egységesülő pedagógusképzésében is. Mindkettőből építkezett az a szándék, amely alapjaiban megtartja az egy-négy osztályos tanítók működési területét, és csak meghatározott műveltségi területen ad lehetőséget a kompetencia bővítésére. Ez érződik ki a hetvenes évek közepétől a szakkollégiumi képzés meghonosodásában, és ez teljeseedik ki a mai képzési rendben is.

Ladányi Andor a pedagógusképzés fejlesztésének nemzetközi tapasztalatai alapján fogalmazta meg, hogy a minőség fejlesztése Európa-szerte együtt járt a képzési idő és a képzési szint emelésével. Már a nyolcvanas évek közepén a tantervi irányelvek készítése során és azt követően is egyre erőteljesebb igény mutatkozott a *képzési idő növelésére*. Akkor azt a képzés belső feszültségei indukálták: a tanító szak a folyamatosság jegyében meg kívánta őrizni a középfokú tanítóképzés erősségét, a gyakorlatra való felkészítés dominanciáját, ugyanakkor látható volt, hogy a valamennyi tudományterületet átfogó képzés elméleti ismeretanyaga – már csak a főiskolai szint miatt is – alaposabb szakmai tudást, és ezzel együtt több időt is igényel.

A nyolcvanas évek végén az oktatási törvény nyomán kialakuló szakalapítási rendszer, a társadalmi változás során a nyugati idegen nyelvek iránti igény hozott a tanítóképzésben is kitérési, előrelépési lehetőséget az idegen nyelv oktató tanító szak alapításával, a nemzetiségi tanítóképzés idejének négy évre emelésével.

A főiskolai minőség elismerésének tekinthetjük azt is, hogy ezekben az években a szakmai közvélemény – megfelelő személyi feltételek, szakmai programok esetén – elfogadta egyes főiskolai szintű szakoknak az intézmény jellegetől független indítási jogosultságát. A képzés nyitottabbá, rugalmasabbá válását ösztönző képzési kísérletek eredményeként indult meg kétszakos képzés-

ben a könyvtár szak, a népművelés, illetve művelődésszervező szak, később – már önállóan – a szociális munkás, szociálpedagógus szak. Négyéves a tanító-tanár szakpár képzési ideje Nyíregyházán és Szombathelyen, de Kecskeméten és Esztergomban a tanító-óvodapedagógus szakpár is négyéves képzési időben valósul meg. A tanítói szak képesítési követelményeinek tényleges kísérleti előzménye a Budapesti Tanítóképző Főiskolán folyó négyéves tanítóképzési kísérlet volt.

Képzéstörténeti szempontból vizsgálva a négyéves képzés fejlesztését azonban tudjuk, hogy végül is nem egyszerűen a képzési idő növelésére, a képzési tartalmak idejének bővítésére került sor, hanem a képzés struktúrájának a közoktatás és a felsőoktatás kölcsönhatásban lévő, egymást feltételező fejlődéséhez igazodó átalakításra. Az 1993. évi felsőoktatási törvény követelményként határozta meg a kimenet-szabályozást biztosító képesítési követelmények kidolgozását, kormányrendelet szintű kiadását, amely egybe esett a közoktatás, az iskolák új tartalmi szabályozásával, a Nemzeti alaptanterv megjelenésével.

Az új, négyéves képzési rend a tanítói kompetencia bővülését, a tankötelezettség időtartamának, az iskolaszervezet belső tagolásának változását, az iskola tantárgyi rendszerének integrált ismeretkörök irányába mutató módosulását, az új tartalmak képzésben helyet követelő irányait, a tanítói pálya speciális képességfejlesztési és hatékonyabb gyakorlati felkészítési igényeit figyelembe véve – a régi és az új kihívásoknak egyszerre megfelelve – született meg.

Az időközben közel 250 szakember közreműködésével elkészült tantárgyi programajánlat más szakterületek számára is látható módon, mintát adva bizonyítja a változást. A képzési szakemberek által elfogadott célok, mint az integratív szemléletmód elérése az oktatásban, nevelésben, a teljes gyermeki személyiségre irányuló hallgatói tevékenységrendszer kialakítása, a gyermek világlátásához igazodó képzés elérése, a gyakorlati felkészítés abszolút mértékének, a pályára való szocializálódás hatékonyságának növelése, csak hosszú távon mérhető.

Ugyanakkor már újabb feszültségek tapasztalhatók.

Az ötödik-hatodik osztályra kiterjesztett tanítói feladatkör belenyúlik a tanári munkakörbe, tevékenységi körbe. A tanárképző főiskolák kompetencia-vesztésként élték meg a négyéves képzés általánossá válását, de némelyik képző intézményünk – a hetvenes évek szakkollégium rendszerű tanítóképzésének bejárt útját, vívódásait, távújtait juttatva eszünkbe – maga is a „szaktanítós” vagy „kistanárképzős” szemlélet felszínre törését segíti, elfeledve, hogy a négyéves képzés az 5-6. osztályra nyitásban is *tanítóképzés*.

A feszültség újabb forrása a közoktatás csökkenő pedagógus szükséglete, az önkormányzatok romló intézmény fenntartási lehetőségei, ebből következően a képző intézményeknek a felsőoktatási kihívásokhoz való igazodásának kényszere, a képzési feltételek szűkös volta. A felfutó képzésben most kezdődik a tényleges gyakorlati képzés. A tanítóképzés normatív támogatása várhatóan nem növekszik. A pedagógus szükséglet miatt folyamatosan csökkenteni kell az államilag finanszírozott felvehető létszámot. Egyszerre jelent tehát feladatot a

képesítési követelményekben meghatározott négyéves tanítóképzés felfutása, benne a gyakorlati felkészítés feltételeinek megteremtése és a tanítóképzőnek mint felsőoktatási intézménynek a felsőoktatás kereti között végbemenő fejlesztése.

A hatékonyabb intézményi struktúra kialakításának célja nehéz helyzet elé állítja azokat az intézményeket, amelyek az elmúlt években nem mentek előre a várható változásoknak. A tanítóképző intézmények fejlesztése jelentheti az „életképes” tanítóképző főiskolák működtetését, és az önállóságra nem alkalmas főiskolák integrációját.

A közoktatás tartalmának, struktúrájának változásai a közalkalmazottak jogállását szabályozó törvény és a közoktatási törvény képesítési előírásai, a pedagógus munkában nélkülözhetetlen megújulás segítése nemcsak a négyéves képzés eredményes megvalósítását, hanem az *alapképzésre épülő pedagógusképzési (továbbképzési) rendszer kialakítását* is feltételezik.

A pedagógusképző intézmények az óv- és tanító-kompetenciák megőrzésével, az alap- és továbbképzés lehetőségét kihasználva azonos szemléletű, de differenciált képzési feladatok vállalásával felelhetnek meg a közoktatás mindig változó igényeinek, továbbá a felsőoktatásnak az egyes képzési formák, képzési szintek egymásra épülését, átjárhatóságát szorgalmazó képzésszerkezeti elvárásainak.

Az alapképzésben a „szakos irányultságok” dominanciáját elvetve az integráltabb értelmiségképző feladatok mentén rendeződhet a képzés, az úgynevezett szakirányú továbbképzés pedig a munkahely speciális igényeit, valamint a pályán lévő pedagógusok érdeklődését, szakmai megújulását, továbbfejlődését biztosíthatja. Ma már a közoktatási törvény alkalmazási feltételként írja elő a továbbképzés egyes formáit, így a szakvizsgát és a hétévenkénti továbbképzést is. Az 1996. évi költségvetési törvény megteremtette a fenntartók, az iskolák, a pedagógusok továbbképzési támogatásának feltételeit is.

A továbbképzés mint felsőoktatási szolgáltatás sajátos oktatási piacot teremthet az intézmények számára, de meghatározza a pedagógusképzés egészének struktúráját, tartalmát is. A közoktatás és szakoktatás tartalmi fejlődése során megjelenő új tantárgyak és ismerettartalmak nem igényelnek feltétlenül új alapszakokat. A közoktatás, a munkahelyi igényeknek való megfelelés, a pedagógus hivatáshoz, a tanügyigazgatáshoz kapcsolódó sajátos feladatokra, például tantervfejlesztésre, iskolavezetésre, értékelésre történő felkészítés új formája viszont a szakirányú továbbképzés.

A közoktatási innováció hatására a pedagógusképzésben is megjelent a menedzserképzés: a közoktatási vezető, a tanügy-igazgatási és az óvodavezetői továbbképzések indításával. Az alapképzésben szerzett ismeretek meghatározott irányú és célú elmélyítésére, kiegészítésére irányulnak a különleges gondozást igénylő gyermekek fejlesztését, a differenciáló nevelés-oktatás elméletének és gyakorlatának megismerését célzó tanító, fejlesztési (differenciáló) és az óvodapedagógus, fejlesztési, illetve nyelv- és beszédfejlesztő tanítói, óvodapedagógusi gyógytestnevelő képzés.

Akkreditálás alatt áll a romológus képzés, a tanítói, óvodapedagógusi alapképzésre épülő környezeti nevelési szak, az óvodai mozgásfejlesztő szakirányú szak. Az oktatás speciális felkészültségű szakemberképzési feladatára gondolva készült el az óvodai szakértő és a gyakorlóiskolai szakvezetői képzés programja.

A szakirányú továbbképzések keretében külön csoportot képeznek azok a programok, amelyek a Nemzeti alaptantervben a hagyományos tantárgykörökkel le nem fedhető területekre irányulnak. Így született meg a gyermektáncoktató szakirányú továbbképzés, akkreditálásra vár a drámapedagógia. A szakirányú továbbképzés egy speciális formája lesz a szakvizsga, amelyhez a képzők szakindítási engedély birtokában kapcsolódhatnak.

A szakirányú programok rendszerének kialakítása feltételezi a közoktatás ezirányú szükségleteinek ismeretét, de feltételezi a felsőoktatási intézmények oktatóinak közoktatási innovációhoz kapcsolódó kutatásfejlesztési, képzés fejlesztési akaratát, szándékát és oktatói tevékenység vállalását is.

A képzési struktúrának az oktatói feladatok módosítását befolyásoló tényezőjeként kell számolni a tanfolyami jellegű továbbképzésekkel, a hétvévenkénti kötelező pedagógus-továbbképzésben figyelembe vehető kurzusokkal. De évek óta a felsőoktatás számára is adott lehetőség a szakképzés.

A pedagógus-továbbképzés keretében az első évben meghirdetett programok azonban azt bizonyítják, hogy gyorsabban válaszolnak a kihívásokra az oktatási tevékenységre létrejött társaságok, mint a felsőoktatási intézmények. Lehet, hogy a minőségi követelmények érvényesítésének kényszere, a felsőoktatásnak a társadalmi, gazdasági kihívásokhoz való alkalmazkodásának szükségyszerűsége még nem tudatosult az intézmények vezetésében, az oktatói karban? És az sem, hogy ma már a képzés fejlesztése nem jelentheti a tanító szak önmagában történő vizsgálatát?

De a képzők képzésfejlesztése jelentse együttesen a magyar nevelésügy tradícióinak őrzését, a tanítóképzésnek a hagyományaiból való építkezését, a közoktatás változásaihoz igazodó megfeleltetését, a tanítói kompetencia bővülésére válaszoló rugalmasabb képzési struktúrát, valamint a főiskolai képzés minőségi követelményének való megfelelést a személyi feltételekben, a többirányú, többszintű, különböző formájú képzési struktúra kialakításában. a közoktatási innovációhoz kapcsolódó kutatásban.



Kiss Ferenc közművelődési titkár, az emlékülés levezetője

Interaktív módszerek a gyermekpedagógusok képzésében

A tanítóképző főiskolák közül a sárospataki tanítóképző főiskola abban a képzés szempontjából szerencsésnek mondható helyzetben van, hogy itt hosszú ideje folyik párhuzamosan óvodapedagógus- és tanítóképzés, olyan kedvező körülmények között, amikor az elméleti és gyakorlati képzés szintjei egymáshoz nagyon közel esnek. Mindig is kérdéses volt, s jelenleg is így van, mi lehet az az optimális arány az elméleti és gyakorlati ismeretszerzés terén, mely feltétlenül szükségesnek, ugyanakkor elegendőnek mondható.

A felsőoktatásban, ezen belül a tanítóképző főiskolák működésében zajló változások mintegy indukálják azokat az oktatást módosító törekvéseket, melyek a jelenlegi, s talán a jövőben várható igényeket is jobban kielégítik az eddigieknél.

Az is érzékelhető ugyanakkor, hogy ma már az oktatás is egyre inkább piaci viszonyok alapján működik, s itt – azt gondolom – elegendő a normatív támogatás jelenlegi s a jövőben várható formáira utalnom. Előtérbe kerül tehát az oktatás hatékonysága, a ráfordítási idő és az oktatás gazdaságossága.

A változásokat igénylő egyik mozgató erő tehát maga a korszerűsödni vágyó oktatási rendszer.

A másik mozgató erő az egyre dinamikusabban fejlődő, számos esetben megoldást kínáló médiatechnika.

Gyermekeink egy új, elektronizált világba születnek, melyet az ember-gép kapcsolat új, az eddigiektől eltérő minősége jellemez. Hazánkban is érezhetők azok a változások, melyek egyik színtere az iskola. Időszerű a kérdés: vajon hogyan vesz részt a tanítás–tanulás folyamatában az információtechnika?

Számunkra, a jövő nemzedék oktatói, nevelői számára, nélkülözhetetlen az információtechnika eredményeinek alkalmazása, beépítése a tanítás-tanulás folyamatába. Magyarországon széleskörű alkalmazástechnikáról jelenleg még nem beszélhetünk, de a növekvő érdeklődés, valamint a pályázati rendszerek bővülő köre ösztönzi az újító törekvéseket. A más – esetenként technikailag, gazdaságilag jóval fejlettebb – országok tapasztalatai, azok összehasonlítása a hazai viszonyokkal nehéz feladat, épp a számos, meghatározó eltérés miatt. Ezért ahhoz, hogy az információtechnikai eszközök alkalmazásának lehetőségeit, azok hatását vizsgálhassuk, vizsgálni kell magát a folyamatot is. Azt a tanítási-tanulási folyamatot, melyben egyre gyakrabban és növekvő mértékben kap helyet a *médiatechnika*.

A hazánkban jelenleg folyó, a közoktatást és a felsőoktatást egyaránt érintő változások – megítélésem szerint – elvárják az olyan törekvéseket, amelyek segítik a pedagógusképzésben zajló innovációt, a konstruktív gyermekpedagógus személyiség kialakítását a tanítóképző főiskolákon. Ezért igen fontosnak tartom egy olyan tanítási-tanulási stratégia kidolgozását, amely lehetővé teszi, hogy növendékeink háromtól tizenkét éves korcsoportig foglalkozhassanak pedagógiai feladatok ellátásával.

A megvalósításnak egyik igen fontos, talán a legmeghatározóbb eleme a pedagógiai képességek fejlesztésének egységes kidolgozása, a képzés kontakt és individualizált tanítási-tanulás formáira épülő elemeinek összeállítása. Ezért vállalkoztunk több tanár kollegámmal főiskolánk neveléstudomány és természettudományi tanszékéről arra, hogy kutatási program keretében dolgozzuk ki a gyermekpedagógus-képzés pedagógiai képességfejlesztő programját.

A továbbiakban e program részleteiről adok tájékoztatást.

A Nemzeti alaptanterv bevezetése új korszak kezdetét jelenti a magyar közoktatásban. Az elvárások teljesítése olyan kreatív pedagógust igényel, aki az új dokumentumot alkotó módon képes alkalmazni, aki az ismeretszerzést nemcsak irányítani, de szervezni is tudja, s ehhez a médiatechnika legújabb eredményeit is felhasználja. A tanítás-tanulás folyamatát az interaktív módszerek alkalmazása jellemzi, melynek információs elemei a tanár, a gép, a diák.

Gyermekeink elemi energiával, határtalan érdeklődéssel figyelik a komputerezálódó világ alakulását. A pedagógiának tudományos feldolgozásaival segítenie kell az informatizálódó társadalom fejlődését, s hasznosítania a média-felhasználás nemzetközi tapasztalatait a hazai pedagógusképzés terén. A technikai fejlődés – s különösen az informatika – dinamikus előretörése szükségessé teszi az ismeretközvetítésben a maradandó, az időt álló, s a legújabb eredményeket is tartalmazó tananyag kialakítását a tantárgyrendszerben (modulos tananyagszerkesztés).

A főiskolánkon folyó tanítóképzés időtartama négy évre bővült. A pedagógusképzésben korábban a pedagógia képességek fejlesztése nem kapott elég helyet. Mást elérkezett a kínálkozó lehetőség a médiatechnika legújabb eredményeinek felhasználásával. Az interdiszciplinaritás alakulása a pedagógia és médiatechnika terén a pedagógiai képességek fejlesztésekor új stratégiák kidolgozása adhat lehetőséget, melyekhez – innovatív háttérként – a változó interaktivitáson alapuló tanulási helyzetek és feltételek kutatásmetodikai elemzése szolgálhat alapul.

A sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola és a hozzá tartozó Árvay József Gyakorló Általános Iskola, valamint az intézmény külső képzési helyei – Eger, Kassa –, továbbá a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, az egri Esterházy Károly Tanárképző Főiskola, a nyitrai Univerzita Konstantina neveléstudományi tanszékeinek szakemberei együttműködésükkel segítik és erősítik az innovációs kutatási program megvalósulását.

A tanítóképzés lehetőségei bővültek, miközben az elvárások is sokasodtak. A sárospataki főiskolához tartozó gyakorló iskola befogadó képessége korlátozott, a túlterheltség határán végzi a főiskolai hallgatók felkészítését. Megoldandó feladat a tanítók pedagógiai képességfejlesztése a gyakorló iskola túlterhelése nélkül úgy, hogy közben a hallgatók képességfejlesztése eleget tegyen az innovatív tanítóképzés elvárásainak. A médiatan gyakorlatával lehetőség nyílik az egyéni és csoportos kontakt foglalkozások kialakítására.

A hallgatók fokozódó önállósága a gyermekpedagógusi munkában lehetővé teszi, hogy a főiskolai oktatók e képzésben a közvetlen tapasztalatátadáستól egyre inkább szervezői legyenek a leendő tanítók pedagógiai képességfejlesztésének.

A pedagógiai képességek fejlesztésének hangsúlyai, speciális esetei eltérően jelentkeznek egy-egy, a Nemzet alaptantervben megfogalmazott műveltségi terület tanítása során. A Nemzeti alaptanterv bevezetése kapcsán szükséges azoknak a pedagógiai képességeknek a megjelölése, a fejlesztésükhöz szükséges program kidolgozása, amelyek alkalmasak a konstruktív pedagógus személyiség alakítására.

Ehhez kíván hozzájárulni a következőkben vázolt alap- és alkalmazó kutatás.

A kutatás célja: a multimédia-rendszerek legújabb eredményeinek felhasználásával az alkalmazásból adódó, kimutatható és tapasztalható hatások összegzése; a kapcsolódó ismeretelmélet legfontosabb mondanivalóinak összefoglalása s azok alkalmazása pedagógiai összefüggésekben; a médiapedagógia bevezetése a tanítóképzésben.

A pedagógiai képességfejlesztő program tervezése során keressük azokat a motiváló tényezőket, melyek segítik a pedagógusképzés további fejlődését, innovációs törekvését, feltárva azokat a lehetőségeket, amelyeket a média alkalmazása jelenthet.

A négyéves tanítóképzés, valamint a Nemzeti alaptanterv bevezetése új feladatok elé állítja a pedagógust. A főiskolai hallgatók gyakorlati pedagógiai képzése is igényli azt az oktatáskorszerűsítést, amely erősíti a tapasztalati pedagógiai alkalmazásának eredményességét. A növekvő elvárások változatos tanulási helyzetek tervezését és megvalósítását igénylik, így ezen eljárások kutatása, feltárása, rendszerezése a gyermekpedagógusi jövőkép egyik építőeleme lehet. A tanítás-tanulás stratégiája új elemekkel bővül, s nekünk – a tanítók képzésében résztvevőknek – keresnünk kell azt az utat, mely segíthet abban, hogy a pedagógusképzés innovatív törekvései megvalósulhassanak.

A médiatechnika fokozódó mértékben való alkalmazása lehetővé teszi a közvetlen tapasztalás és a multimédia által nyújtott ismeretek szintetizálását az individualizált tanulás gyakorlatával. Fontos tehát feltárni azokat a kapcsolódási pontokat a pedagógia és a médiatechnika terén, melyek segítik a főiskolások eredményorientált képzését.

A kutatási cél elemei a következők:

- a pedagógiai képességek fejlesztése a multimédia-rendszerek növekvő mértékben való felhasználásával;
- a médiapedagógia ismeretelméleti és gyakorlati megjelenítése a tanító-képzésben;
- A tanári-tanulói interaktivitáson alapuló tanulásszervezés megvalósítása a médiatechnika alkalmazásával;
- a konstruktív pedagógus személyiséggé válást segítő pedagógiai gyakorlatok feltárása;
- az integrált kutatási program lehetőségéből fakadó, a pedagógiai képességek fejlesztésében mutakozó képzési azonosságok és különbségek feltárása, s annak egy majdani univerzitás működésébe való beilleszthetősége.

A négy évre tervezett munkaprogram tagoltsága természetesen időbeni folyamatosságot feltételez a kutatómunkában, hiszen a várható eredmények megjelenése teljességében a munkaprogram végén összegezhető a vázolt elvárások szerint.

A program kutatásmetodikai tagoltsága:

1. Helyzetfeltáró elemzés, adatgyűjtés.
2. Kísérleti módszereket tartalmazó programok indítása, közzététele.
3. Folyamat elemzés, értékelés és a tapasztalatok egybevetése külföldi eredményekkel.
4. Az eredmények szintetizáló összegzését követő pedagógiai képességfejlesztő programterv bemutatása, mely modulos tananyag-szerkesztésű és a kreditrendszer alkalmazását teszi lehetővé a gyermekpedagógus-képzésben.

A *munkaterv*, a program megvalósításának ütemezése:

A) Az I-IV. év közös elemei:

1. pedagógiai képességfejlesztés individualizált tanulási formában;
2. modul tananyagszerkesztés lehetőségei a képességfejlesztésben.
3. multimédia alkalmazásának gyakorlata, médiatan a pedagógiai képességfejlesztésben;
4. tananyagkövető és összehasonlító elemzés az ELTE és a nyitrai pedagógiai egyetem hasonló képzésével.

B) Az évenként változó elemek:

Az I. évfolyamon: A tanítói képességfejlesztő program elemei, kontakt elemek a csoportos és egyéni felkészülésben;

A II. évfolyamon: A tanítói képességfejlesztő program elemei, kontakt elemek a csoportos és egyéni felkészülésben;

A III. évfolyamon: A tanítói képességfejlesztő program elemei, kontakt elemek az egyéni felkészülésben;

A IV. évfolyamon: A tanítói képességfejlesztő program elemei, kontakt elemek egyéni felkészülésben.

Megjegyzés: minden tanév végén összehasonlító elemzés zárja a tapasztalatok rendszerezését.

A negyedik év végén a tanítóképzés képességfejlesztő programja a következő részekből áll:

- csoportos gyakorlatok modulrendszere,
- egyéni gyakorlatok modulrendszere,
- a pedagógiai képességfejlesztés során használt multimédia és egyéb taneszközök,
- a csoportos és egyéni gyakorlatok kontakt elemei,
- a képzés során alkalmazott médiatan.

A program végén sorra kerülő összehasonlító elemzés – reményeink szerint – feltárja a hazai (ELTE) és a külföldi (Nyitra) tanárképzés közötti hasonlóságokat és különbségeket, melyek segíthetik az intézmények közötti integrációs modulrendszerű tananyagszerkesztést. Az individualizált tanulási formának a korábbiaktól hangsúlyozottabb alkalmazása fokozza a pedagógiai önállóság kialakulását, s az így szerzett tapasztalatok meghatározóak a jövő konstruktív tanítói személyiségének formálásában.

A várható eredmények:

- A főiskolai hallgatók pedagógiai képességfejlesztése markánsabbá, dinamikusabbá válik.

- A leendő tanítók fokozódó önállóság mellett készülhetnek a Nemzeti alaptanterv szellemében a hivatásukra.

- A Comenius Tanítóképző Főiskola oktatói terhelése a korábbiakhoz viszonyítottan csökken, a felszabadult kapacitás más területen hasznosítható.

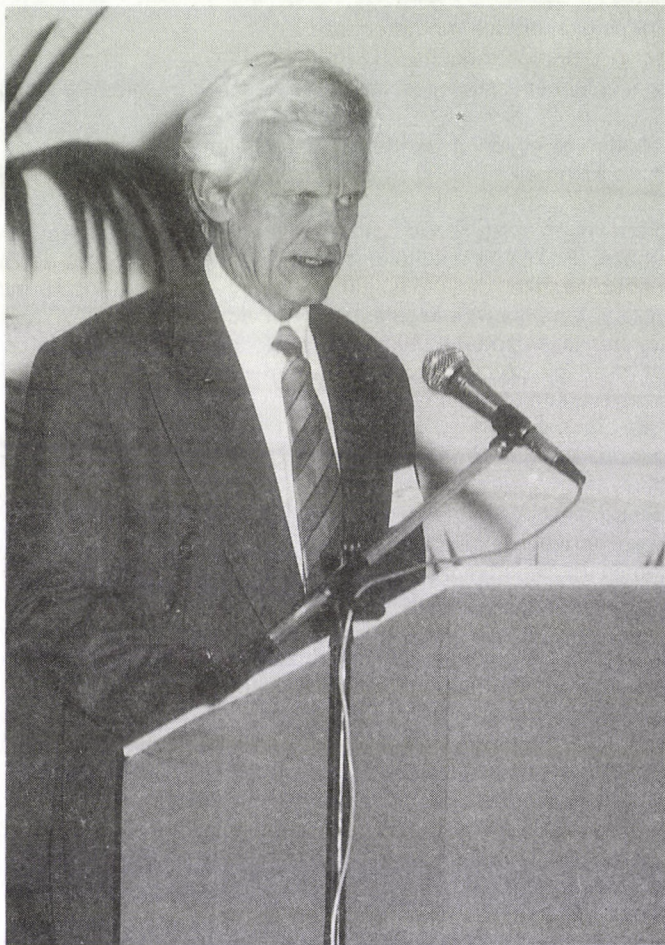
- A médiapedagógia gyakorlati elemeinek alkalmazásával lehetőség nyílik az intézmények közötti integrációs együttműködésre a modulrendszerű tananyagszerkesztés alapján, feltárva a kontakt elemeket.

- A tanítóképzés, tanárképzés hazai és szlovákiai tapasztalatai alkalmasak lehetnek egy határmenti régió képzési programjának nemzetközi alapokon nyugvó kidolgozására és bevezetésére.

- A kutatás végrehajtása lehetőséget teremt a hozzá illeszkedő PhD program végrehajtására is, mely emeli a szakmai színvonalat, elősegíti az integritást más intézményekkel.

- A program folyamatában feltárulnak a műveltségi területekhez kötődő speciális pedagógiai képességeket fejlesztő eljárások.

- A pedagógiai pszichológia és médiapedagógia tudományos kapcsolódása hazai viszonylatokban még kevésbé feltárt. A szerzett és feltárt tapasztalatok segíthetik a tudományági kapcsolatok új elemeinek megismerését.



Dr. Sámsondi Kiss György főigazgató előadás közben

Társadalmi felelősségtudat az építészetben

Az igazán nagyot alkotó és az emberek közérzetére, lelkületére közvetlenül és közvetetten ható épületeket, környezetet létrehozó építészek ritkán tudatosították magukban e felelősségüket és lehetőségüket. A gótika alkotói így gyakran névtelenek maradtak.

Az épített környezet társadalomlélektani és egészségügyi hatását az építéstudomány ebben az évszázadban szélsőséges kilengésekkel szemlélte. A húszas, harmincas évek modernizmusa nagyon öntudatos volt. Bízott a tömeges építkezésben, a tömegek felemelésében, az életmód formálhatóságában. Az Ortega y Gasset által is előre jelzett csalódás bekövetkezett a hetvenes évekre. Persze, sikerek is voltak, de senki sem kívánt tudatosan a „tömeg” molekulája lenni. Az utolsó évtizedekben az önbizalom hullámvölgybe került. Az állam beruházási, építési vállalkozásának csökkenésével a nemzetközi építész fórumok munkájuk közvetlen hatásában kevésbé bíztak. A tudomány ugyanakkor számtalan új lélektani és higiéniai befolyásolási – rontási vagy javítási – lehetőséget tárt fel.

Ezúttal csak néhány olyan kérdést vetek fel, melyek – ha kis mértékben is – hatással lehetnek a mai új társadalmi szindrómák oldására vagy rosszabbítására.

Az épített környezet hatásának jelentősége fokozódik a külső környezet szennyeződésével; a környezeti ártalmak és az ezzel kapcsolatos stresszhatások oldása alapvető kötelessége lesz az építőknek, a régió, a város, az épület és a helyiség szintjén egyaránt.

Az épület-egészségügy mint interdiszciplína ma már világszerte elfogadott. Semmi sem új a nap alatt, mindig egészséges környezetet igyekeztek tervezni. Ma azonban sok új ártalom lép fel éppen az új technológiák nem teljesen kielélt alkalmazásának és az új anyagoknak és a fogyasztói életmódnak az eredményeként. Mindezek ellensúlyozására viszont tudományos és technológiai eszköztárunk hatalmasra növekedett. A jó hőérzet, az optimális ingerkörnyezet, az egészségtelen sugárzások, baktériumforrások, poratkák kiküszöbölése megoldható.

Alapvető gond az elveszett biztonságérzet visszaadása. Ennek torz formái az örző-védő, gyakran a bűnözőkkel összefogó szervezetek vagy pedig a csúcstechnológiával védett, elzárt luxus „lakógettók” létrehozása. Ez csak kevés gazdagnak juthat, s azok számára is csak rövid távú megoldás. A biztonságér-

zet elsősorban az egymásra figyelő, kölcsönös szolidaritáson alapuló közösségi összefogáson alapulhat. Ennek építészeti, városépítési segédeszközei az átlátható, ellenőrizhető települések, a „félközösségi” terek elterjesztése. Lélektanilag a magány („privacy”) és a közösségi nyíltság egymást feltételező tényezők, együtt adnak megnyugtató közérzetet.

A századunk gyilkos és öngyilkos ideológiái által kihasznált és kompromitált közösség- és szolidaritásigény ismét fokozott. Sajnos a fészekmeleg iránti igényt aberrált szekták és kizsebelő érdekcsoportok is kihasználják. Az egészséges közösségképződés építészeti kereteit fizikailag is lehet és kell biztosítani a lakóterületeken, dekoncentrált formában.

Ma már minden ház, minden lakás egy információval túltelített befolyásoló egységgé vált. Televízió a nyomortelepeken is van. A passzívva, irracionális felfogásúvá tevő fogyasztói informáltság ellensúlyozható az otthon aktivitásigényével, a szükségszerű, örömet adó fejlesztés, továbbépítés, szépités, karbantartás, felújítás területén. Nemcsak a luxusvilla úszómedencéje ad megoldást. Annak az elérése, hogy a médiából reális társadalom- és gazdaságképet kapjon a fogyasztó, egyszerre kapcsolva a társadalomhoz és elválasztva tőle az utóbbit, természetesen elsősorban a média felelősségtudatán múlik.

Tanulmányozták a „proximitás” fiziológiai és lélektani hatásait is. Ez az „emberközelség”, a sűrűség tényezője. Bizonyított, hogy elidegenedéshez vezethet a luxus jellegű egyedüllét a nagy terekben. Közvetlenebb, persze, a hatása a túlszűfoaltságnak. Mindez nemcsak lakásokra, hanem középületekre, vendéglőkre, szállodákra is vonatkozik. A túlszűfoolt terek klausztofóbiát, agresszivitást okoznak, az egészségügyi ártalmakon kívül. Feloldásukra a szellőzőtechnika, a színdinamika eszközei és az együttlét tereinek a magánlét tereitől történő elválasztása lehet a megoldás.

Visszatérve az öncélú fogyasztás stupiditására érdemes leszögezni, hogy az otthonteremtés igényének – különböző ráfordítási szinten – jó irányba fordítása, valós piaci versenykínálattal való információ-ellátása, a pénzügyi háttér megteremtésének tisztázása, a „csináld magad” munkarészek tiszta elhatárolása is kereslet gerjesztő hatású, méghozzá a legértelmesebb „fogyasztás” felé terelve azt. A szakma kötelessége lesz – természetesen az önkormányzatok, bankok szervezésében – ellátni a potenciális otthonteremtőket az információ bőségével ezen a területen.

Végül érdemes elgondolkodni azon, hogy az információs és automatizálási csúcstechnológiák behatolása az építésbe, az épülethasználatba, milyen gazdasági, fiziológiai és lélektani hatással bírnak. Az épületautomatizálás egyik prófétája, a részben magyar származású Jona Friedmann már a hetvenes években felállította a totális automatizálás elméletét. Ebben számítógép elemezte az ember, a család igényeit, szokásait, és annak alapján tervezte meg életterületét. Társadalmi szinten eljuthattunk volna ennek kiterjesztésével ismét a „big brother”, a „nagy testvér” uralmához.

Szerényebb szinten is elképzelhető a környezet hatásait felfogó, annak minden észlelt paraméterére reagáló épület. Ezzel az intelligens épülettel már

komoly energia-megtakarítást lehet elérni, és a belső terek egészségessége is fokozható.

Kihívás az építés-építészeti és az informatika szakemberei számára: megtalálni az automatizáltság fokának azt az optimumát, mely nem vezet kiszolgáltatottság-érzethez, megőrzi a használó autonómiáját, beavatkozási lehetőségét, de ugyanakkor nagymértékben növeli az épület biztonságát, javítja energiaház-tartását.



A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJA

COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ
FŐISKOLA

SÁROSPATAK, 1997. XI. 3.

A SÁROSPATAKI COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLA

ÉS A MAGYAR COMENIUS
TÁRSASÁG

EMLÉKÜLÉSÉNEK
PROGRAMJA

A MAGYAR TUDOMÁNY
NAPJÁN

EMLÉKÜLÉS
A SÁROSPATAKI ÖNÁLLÓ
TANÍTÓKÉPZÉS 140.
ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

8,30: Az emlékülés megnyitása
Helyszín:

Comenius Tanítóképző Főiskola díszterme
Megnyitót mond:
Dr. Hegedűs László főigazgató

8,45 - 9,10

Ködlöböcz József: A patalki tanítóképzés
szakintézetének indulása

9,10 - 9,35

Dr. Bajkó Mátyás: Kollégium és tanítókép-
zés

9,35 - 9,55

Dr. Deák Gábor: A gyermek (tanuló) peda-
gógiai szempontú megismerési módjainak és
lehetőségeinek rövid áttekintése

9,55 - 10,10

Nagy Júlia: Schola Ludus és a magyar refor-
mátus iskoladramák

10,10 - 10,25

Dr. Komáromy Sándor: Hagyomány-örzés
és modernség a XVIII-XIX. századi
sárospataki kéziratos diákirodalomban

10,25 - 10,50

Dr. Füle Sándor: „A lelki tehetségek kiműve-
lése” a Sárospataki Tanítóképzőben - ahogy
egy „szakfelügyelő” látta

10,50 - 11,05

Dr. Demjén István: „Mindent Pataknak kö-
szönhetek” (Joó Vencel néptanító visszaemlé-
kezéseiből)

11,05 - 11,20

Dr. Földy Ferenc: A sárospataki tanítóképzés diák- és tanár szemmel

11,20 - 11,35

Fráter Margit: A Sárospataki Tanítóképző Dolgozók Tanítóképzőjének története

11,35 - 11,50

Faragó Lajos: Visszaemlékezések a Sárospataki Felsőfokú Tanítóképző Intézetben töltött diákéveimre

11,50 - 12,20

Dr. Fehér Erzsébet: Intézményünk múltjából. Részletek a Tanítóképző története című most megjelent könyvből

Vendég: Héjjas Zoltán az Eötvös J. Kvk. igazgatója

Helye: I. emeleti körfolyosó

^ bemutatott könyvek megvásárolhatók, dedikálhatók

12,20 - 12,45

Czinke Ferenc: Művészeti gyökereim Patakon indultak...

12,45 - 13,10

Huszár István: Sokoldalúság - a személyiség nevelése

13,10 - 14,15: E b é d

14,15 - 14,30

Dr. Csajka Imre: Comenius és a patoki testkultúra

14,30 - 14,45

Dr. Kovács Dániel: Az anyanyelvi nevelés sárospataki hagyományairól

14,45 - 15,10

Dr. Rádli Katalin: Új törekvések a tanítóképzésben

15,10 - 15,25

Dr. Hegedűs László: Interaktív tanulási formák a gyermekpedagógus képzésben

15,25 - 15,50

Szövényi Zsolt: Új törekvések a felsőoktatásban

15,50 - 16,15

Dr. Sámsondi Kiss György: Új esztétikai törekvések: környezetkultúra - ökoépítészet

16,15 - 16,45

Közdöböcz József: Árvay József a magyar művelődésügy sárospataki apostola című most megjelent könyvének bemutatása

Vendég: Dr. Kovács Dániel lektor

Helye: I. emeleti körfolyosó

^ bemutatott könyvek megvásárolhatók, dedikálhatók

A tanácskozás ideje alatt az „Oktatóink tudományos tevékenységét reprezentáló és a tanítóképzés történetét bemutató könyv - bélyeg - képeslap kiállítás” megtekinthető

Helye:

Comenius Tanítóképző Főiskola I. emeleti folyosó

17,00 órakor

A SPORTMÚZEUM MEGNYITÁSA

Helyszín:

^ Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Repozitóriuma Megnyitót mond:

Móré József ny. testnevelő tanár, volt patoki diák

18,00 órától

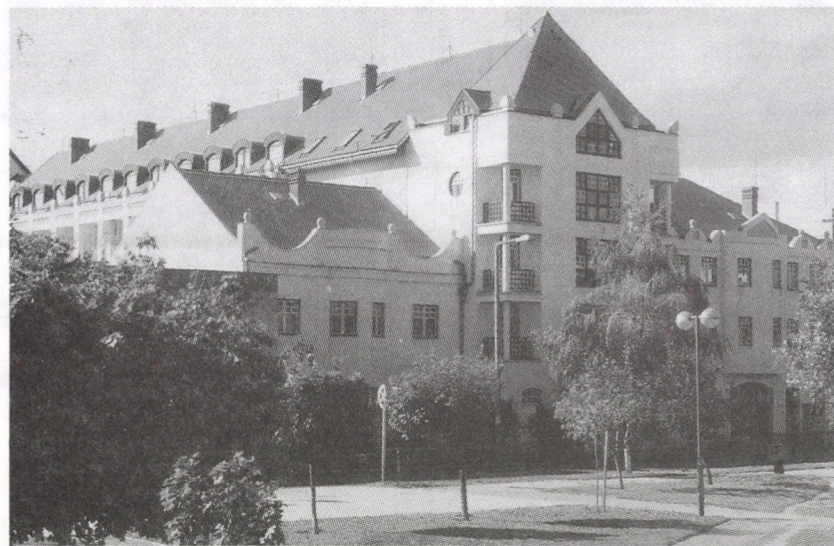
TÁBORTÜZ

a Comenius Tanítóképző Főiskola udvarán

Kötetlen beszélgetés, sárospataki diákdalok tanulása, énekelés



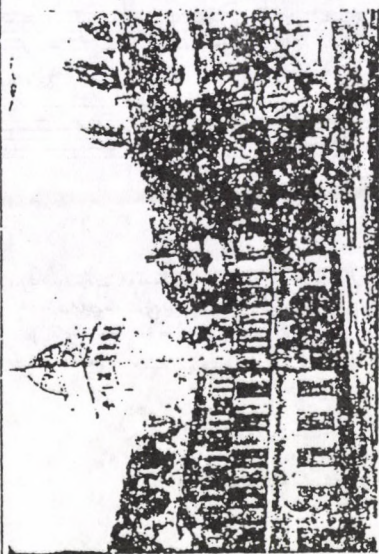
A sárospataki tanítóképző épülete egykor és most



Az Árvay József Gyakorló Iskola és a Dezső Lajos Kollégium



A Comenius Tanítóképző Főiskola könyvtára és szaktantermé



Bodrog partján van egy város

Szigethy Ferenc

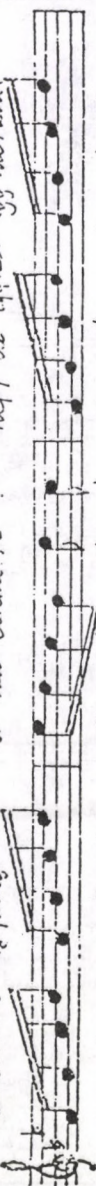
Dr. Balhó János



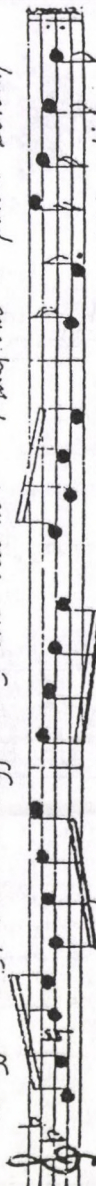
Bodrog partján van egy város, En is lakozni benne,
Vasárnap egy négy-öt óráig. Utat vezet, mutat!



Észrevesztett a szemeimben kacsát is udrát. De sok elment sok éven át
Drakának szíjával. Hej, az egy-egy mérföldre!



Én vagyok az, a szemeimben kacsát is udrát! De sok elment sok éven át
Drakának szíjával. Hej, az egy-egy mérföldre!



Könnycse lábat láttam a szemeimben, az a gondolatok népe.
Nagy szívetek a szemeimben, az a gondolatok népe.



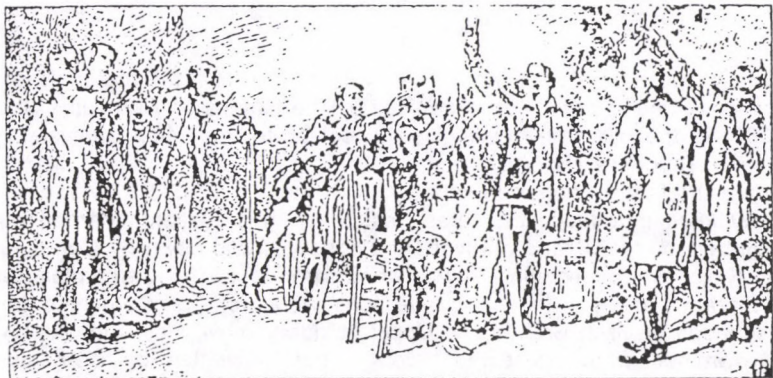
Pálaki diákok dala

E. Pókcs Kálmán

Moderato Dolmár Zoltán

Xingura

Sárgapirisi, te halompatti Akkai, Sóp ifjú-
ságon kúvet vörösa, A sors alá rhová is vohet ineen, Anit ad-
tál, nem féldeu soka. A Bodrog partján sáncs sáncs a táj, A Bodrog
partján perzselék a víz, A Bodrog partján álmodozza jóslunk, a Bodrog
partján virágyardok talu. 2. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 21



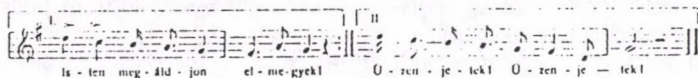
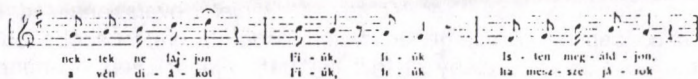
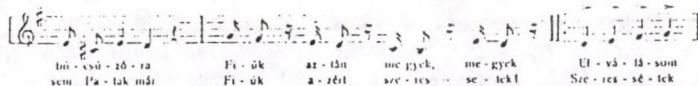
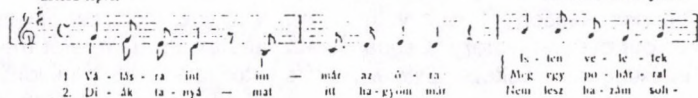
Búcsú-dal.

I. versszak: Szilgethy Ferenc.

II. " Pataki dízkök.

Lassan lépve.

Szerző: H. Bathó János.



Comenius and the School of Sárospatak

(Summary)

Most of the essays published in this volume are from the materials of two conferences. One of them was organised by the Hungarian Comenius Society in 1996 and the other one was given to celebrate the 140th anniversary of Sárospatak Teacher's Training College in 1997.

In the the first section, connected with Comenius, *Ágnes R. Várkonyi* and *Ágnes Dukkon* introduced the latest results of their research carried out in Great-Britain. *József Szabó* analysed the concepts laid down by Comenius in 'Gentis Felicitas' connected with the ethnic groups of the Carpathian basin. *Viera Zbirková* deals with the connections and work of Comenius in the congregations of Czech Brethern in Upper Hungary (now West Slovakia). *Júlia Nagy* examined what effect the 'Scola Ludus' – written by Comenius in Sárospatak – had on Hungarian Calvinist school drama. *Imre Csajka* dealt with the relation of Comenius and physical training in Sárospatak. *József Kődöböcz* explained how the Comenius anniversary of the academic year of 1949/50 was organised by the Reformed College of Sárospatak. The volume contains the celebration project of that year, the opening speech given by *Barna Nagy* and a lecture given by *Sándor Maller* at a staff meeting in the grammar school.

The second section of our volume gives some lectures on the past centuries of our cultural history. *Csaba Csorba* dealt with the role of the written tradition in Hungarian culture. *Dániel Kováts* introduced the traditions of the education of the native language in Sárospatak at the end of 18th and the beginning of the 19th century. *Sándor Komáromy* dealt with the original manuscripts written by students in Sárospatak during the 18th and 19th centuries. *Gábor Deák* presented the role of Sándor Imre in the Hungarian pedagogical literature. An other lecture of *Dániel Kováts* analysed Kálmán Újszászy's conception of village education. *István Demjén* spoke about the educational position of Edelény district in 1945. *Gábor Deák* examined what methods and opportunities were used to get to know a child from pedagogical and psychological point of views.

The third section contains the lectures read on the occasion of the 140th anniversary of the independent teacher's training college in Sárospatak. The Comenius Teacher's Training College, as the legal successor, celebrated the 140th anniversary of its foundation on 3rd November, 1997, together with the Hungarian Comenius Society. This day is also celebrated as the Day of Hungarian Sciences. Our volume contains all the lectures of the commemoration opened by *László Hegedűs*, the director of the college. *Mátyás Bajkó*, the vice-president of the Hungarian Comenius Society dealt with the former

teacher training at colleges in Hungary. *József Kődöböcz*, the president of the Hungarian Comenius Society analysed how the increasing needs towards the teachers as well as the school influenced the establishment of the teacher's training college within the old Reformed College of Sárospatak. The training of teachers has been in existence from the middle of the 16th century. During the first period, approximately for 300 years, it was built into the general education. The independent training school was organised as the fourth branch of the College in 1857 beside the theological and philosophical faculties and the secondary school. *István Demjén* spoke about Vencel Joó's memories, who was a student of the Sárospatak school at the beginning of our century.

Several former students talked about their recollections: *Ferenc Czinke* declared the roots of his art as a graphic artist studying in Sárospatak at the 1940s; *István Huszár* recollected his personal experiences as a former student; *Margit Fráter* outlined the history of Workers' Teacher's Training College which was organised in 1947; *Ferenc Földy* spoke about the school of the 1950s and about his remembrance as a teacher here in the 1980s; *Lajos Faragó* recalled the period after 1959, when the school became the part of Hungarian higher education system; *Sándor Füle* as a national school inspector spoke about his school experiences gained here. These commemorations are not free from the grateful students' personal feelings.

Two books were published on the occasion of the anniversary: *Erzsébet Fehér*: "History of Our Sárospatak College 1857-1977" and *József Kődöböcz*: "József Árvay, the apostle of the Hungarian public education system in Sárospatak". These books were introduced at the commemoration. There was a significant exhibition of collected historical items in connection with sporting life of Sárospatak. The opening speech delivered on the opening ceremony by *József Mór*é can be read in this volume.

The fourth section of the book gives the lectures given in relation to recent reform attempts. *Zsolt Szörényi* dealt with new problems of Hungarian higher education and *Katalin Rádli* with the new attempts in the field of teacher training. *László Hegedűs* introduced a new interactive method carried out in lower primary teacher training. *György Sámsondi-Kiss* outlined the social responsibility in environmental culture.

The illustrations of the volume represent the Teacher's Training College of Sárospatak and the lecturers and the audience of the mentioned two conferences. The Comenius portraits were made by *Ferenc Czinke*.

Table of Contents

József KÖDÖBÖCZ: Introduction	5
IN REMEMBRANCE COMENIUS	
Ágnes R. VÁRKONYI: Comenius, Zrínyi and the international publicity	9
Ágnes DUKKON: A reflection of the 'Comenius method' in the coursebook of Jászberényi	53
József SZABÓ: Comenius' <i>Gentis Felicitas</i> and ethnic groups of the Carpathian Basin	61
Viera ZBIRKOVÁ: Comenius and the congregations of Czech Brethren in West Slovakia	69
Júlia NAGY: The <i>Schola Ludus</i> and the Hungarian Calvinist school drama	75
Imre CSAJKA: Comenius and the physical training in Sárospatak	83
József KÖDÖBÖCZ: A Comenius academic year in Sárospatak in 1949-50	87
A Report of a schoolboard meeting of the Sárospatak Reformed College on 26th September 1949	95
Barna NAGY: Opening speech in the Sárospatak College in 1949/50 academic year	101
Sándor MALLER: Comenius and Sárospatak	109
ISSUES FROM THE PAST OF HUNGARIAN CULTURE	
Csaba CSORBA: The role of written records at the turn of the 15th and 16th centuries	117
Dániel KOVÁTS: The problems of the teaching language in the 18th and 19th centuries	125
Sándor KOMÁROMY: Tradition and modernity in school poetry in the 18th and 19th centuries	133
Gábor DEÁK: The role of Sándor Imre in Hungarian pedagogical literature	139
Dániel KOVÁTS: Kálmán Újszászy's conception of rural education	161
István DEMJÉN: Educational alternatives in the schools of Edelény district in 1945	167
Gábor DEÁK: Pedagogical methods in getting acquainted to know a child	173

140 YEARS OF TEACHERS' TRAINING IN SÁROSPATAK

László HEGEDŰS:	
Our College is 140 years old (Opening speech)	181
Mátyás BAJKÓ:	
College and teacher training	183
József KÖDÖBÖCZ:	
The beginnings of teachers' training in Sárospatak	187
István DEMJÉN:	
"I am obliged to Sárospatak" (From the recollections of Vencel Joó)	195
Ferenc CZINKE:	
My art is rooted in Sárospatak	201
István HUSZÁR:	
Many sidedness – the education of personality	209
Margit FRÁTER:	
The Workers' Teachers' Training College within the Reformed College	215
Ferenc FÖLDY:	
Teachers' training from students' and teachers' point of view	219
Lajos FARAGÓ:	
The memories of my studentship at Sárospatak college	225
Sándor FÜLE:	
The education of mental talents – as a school inspector judged	231
Erzsébet FEHÉR:	
From the history of our College	237
József KÖDÖBÖCZ:	
In Commemoration of József Árvay	243
Dániel KOVÁTS:	
Some words of dedication	249
József MÓRÉ:	
Recollections from the history of physical education and sports	251

NEW ASPIRATIONS IN RECENT DAYS

Zsolt SZÖVÉNYI:	
About higher education – on The Day of Hungarian Culture	257
Katalin RÁDLI:	
New attempts in teachers' training	271
László HEGEDŰS:	
Interactive methods in lower primary teachers' training	277
György SÁMSONDI KISS :	
Social sense of responsibility in architecture	283
Summary in English	294



Comenius tankönyv-sorozatának első és harmadik kötete
(Sárospatak, 1652.)

A képek jegyzéke

1. Vay Miklós: Comenius (mellszobor, 1859). A Református Kollégium tudományos gyűjteményeinek múzeumában, Rákóczi u. 1. (2. o.)
2. Czinke Ferenc: Comenius (grafika). (8. o.)
3. Czinke Ferenc: Comenius (rézkarc). (68. o.)
4. A fejedelmi nyoma első kiadványa Sárospatakon: Comenius három pataki beszéde Comenius emblémájával és jelmondatával. 1651. (74. o.)
5. Dr. Csajka Imre tanszékvezető főiskolai docens. (85. o.)
6. Pátzay Pál: Comenius (1969). A névadó mellszobra a Comenius Tanítóképző Főiskola udvarán. (86. o.)
7. A Sárospataki Református Kollégium főépülete, Rákóczi u. 1. (116. o.)
8. Dr. Kováts Dániel ny. főiskolai tanár. (124. o.)
9. Dr. Komáromy Sándor tanszékvezető főiskolai tanár. (132. o.)
10. Dr. Deák Gábor ny. középiskolai igazgató. (138. o.)
11. Az 1997. november 3-án, a sárospataki tanítóképzés megindulásának 140. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés hallgatósága. (172. o.)
12. Dr. Hegedűs László főigazgató megnyitja az emlékülést. (180. o.)
13. Dr. Bajkó Mátyás ny. egyetemi tanár. (184. o.)
14. Kődöböcz József ny. főiskolai tanár, a Comenius Társaság elnöke. (189. o.)
15. Dr. Demjén István ny. szaktanácsadó. (198. o.)
16. Az 1997. november 3-i emlékülés hallgatósága. (200. o.)
17. Czinke Ferenc c. főiskolai tanár, festőművész. (206. o.)
18. Dr. Huszár István c. főiskolai tanár. (208. o.)
19. Fráter Margit ny. tanítónő. (214. o.)
20. Dr. Földy Ferenc ny. főiskolai tanár. (222. o.)
21. Faragó Lajos újságíró, szerkesztő. (224. o.)
22. Dr. Füle Sándor ny. főiskolai tanár. (230. o.)
23. Dr. Fehér Erzsébet főiskolai tanár. (236. o.)
24. Fehér Erzsébet új könyve. (241. o.)
25. Kődöböcz József új könyve. (245. o.)
26. Kődöböcz József és Kováts Dániel a könyvbemutatón. (247. o.)
27. Arcok az 1997. november 3-i könyvbemutató közönségéből. (248. o.)
28. Móré József megnyitja a testnevelés-történeti kiállítást. (252. o.)
29. Az emlékülés közönsége. (256. o.)
30. Szövényi Zsolt minisztériumi főosztályvezető-helyettes. (266. o.)
31. Dr. Rádli Katalin minisztériumi főosztályvezető-helyettes. (270. o.)
32. Kiss Ferenc főiskolai adjunktus, közművelődési titkár. (276. o.)
33. Dr. Sámsondi Kiss György főiskolai főigazgató. (282. o.)
34. Az első Magyar Tudomány Napja a sárospataki tanítóképző főiskolán 1997. november 3-án. Meghívó és program. (286-287. o.)
35. A pataki tanítóképző épülete egykor és most. Eötvös u. 5. (288. o.)
36. Az Árvay József Gyakorló Általános Iskola (Bartók B. u. 4.) és a Dezső Lajos Kollégium (Eötvös u. 7.) (289. o.)
37. A Comenius Tanítóképző Főiskola könyvtára és szaktanterme. (290. o.)
38. Szigethy-H. Bathó: Bodrog partján van egy város. Pataki diákdal. (291. o.)
39. E. Kovács-Bolvári: Pataki diákok dala. (292. o.)
40. Szigethy-H. Bathó: Búcsú-dal. Pataki diákdal. (293. o.)
41. Comenius tankönyv-sorozatának első és harmadik kötete (1652). (298. o.)

Tartalomjegyzék

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Előszó	5
COMENIUS EMLÉKEZETE	
R. VÁRKONYI ÁGNES: Comenius, Zrínyi és a nemzetközi tájékoztatás	9
DUKKON ÁGNES: Comenius módszerének tükröződése Jászberényi Pál nyelvkönyvében	53
SZABÓ JÓZSEF: Comenius „Gentis Felicitas”-a és a Kárpát-medence népei	61
VIERA ŽBIRKOVÁ: A Cseh Testvérek nyugat-szlovákiai gyülekezetei és Comenius	69
NAGY JÚLIA: A Schola Ludus és a magyarországi református iskolai színjátékok	75
CSAJKA IMRE: Comenius és a pataki testkultúra	83
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Comenius-tanév Sárospatakon 1949-50-ben	87
JEGYZŐKÖNYV a pataki ref. kollégium köziskolai székének 1949. XI. 26-i gyűléséről	95
NAGY BARNA: Tanévnyitó beszéd a sárospataki ref. főiskolában 1949. IX. 11-én	101
MALLER SÁNDOR: Comenius és Sárospatak	109
MŰVELŐDÉSÜNK SZÁZADAIBÓL	
CSORBA CSABA: Az írásbeliség szerepe Magyarországon a XV-XVI.sz. fordulóján	117
KOVÁTS DÁNIEL: A nyelvkérdés a pataki kollégiumban a XVIII-XIX. század fordulóján	125
KOMÁROMY SÁNDOR: Hagyomány és modernség a XVIII-XIX. századi diákköltészetben	133
DEÁK GÁBOR: Imre Sándor helye a magyar pedagógiai irodalomban	139
KOVÁTS DÁNIEL: Újszászy Kálmán falunevelési koncepciója	161
DEMJÉN ISTVÁN: Oktatási lehetőségek az edelényi járás iskoláiban 1945-ben	167
DEÁK GÁBOR: A gyermek pedagógiai szempontú megismerési módjai és lehetőségei	173

A PATAKI TANÍTÓKÉPZÉS 140 ÉVE

HEGEDŰS LÁSZLÓ:	
Intézetünk 140 éves (Megnyitó beszéd)	181
BAJKÓ MÁTYÁS:	
Kollégium és tanítóképzés	183
KÓDÓBÓCZ JÓZSEF:	
A sárospataki tanítói szakképzés elindulása	187
DEMJÉN ISTVÁN:	
„Mindent Pataknak köszönhetek” (Joó Vencel visszaemlékezéseiből)	195
CZINKE FERENC:	
Művészeti gyökereim Patakon indultak	201
HUSZÁR ISTVÁN:	
Sokoldalúság – a személyiség nevelése	209
FRÁTER MARGIT:	
A Sárospataki Ref. Tanítóképző Intézet Dolgozók Tanítóképzője	215
FÖLDY FERENC:	
A sárospataki tanítóképzés diák- és tanárszemmel	219
FARAGÓ LAJOS:	
Visszaemlékezés a pataki felsőfokú tanítóképzőben töltött diákéveimre	225
FÜLE SÁNDOR:	
A lelki tehetségek kiművelése – ahogy egy szakfelügyelő látta	231
FEHÉR ERZSÉBET:	
Főiskolánk történetéből (Részletek a most megjelent kötetből)	237
KÓDÓBÓCZ JÓZSEF:	
Emlék Árvay Józsefnek (A szerző új könyvéről)	243
KOVÁTS DÁNIEL:	
Árvay József ürügyén (Könyvajánló szavak)	249
MÖRÉ JÓZSEF:	
Emlékek a testnevelés és a sport sárospataki történetéből	251

KORUNK ÚJ TÖREKVÉSEI

SZÖVÉNYI ZSOLT:	
A felsőoktatásról a Magyar Kultúra Napján	257
RÁDLI KATALIN:	
Új törekvések a tanítóképzésben	271
HEGEDŰS LÁSZLÓ:	
Interaktív módszerek a gyermekpedagógusok képzésében	277
SÁMSONDI KISS GYÖRGY:	
Társadalmi felelősségtudat az építészetben	283
Angol nyelvű összefoglalás és tartalomjegyzék	294
A képek jegyzéke	299

Megjelent a Művelődési és Köznevelési Minisztérium
támogatásával

MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG
3950 Sáropatak, Eötvös u. 5.

•

Szedés és tördelés: Feliciter Kft., Nyíregyháza-Szeged
Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.
(Felelős vezető: *Derda László*)

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a szóbeli bemutatáson kívül a kutatási eredmények írásbeli publikálására is. Lehetőséget kíván nyújtani ahhoz, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével, felhasználásával minél sikeresebben, hatékonyabban történhessenek. Jelen kötetünk kiadásával is ezt kívánjuk szolgálni. Könyvünk nagyrészt Társaságunk két felolvasóülésének anyagát adja közre. Az egyiket 1995 augusztusában tartottuk; a másikat pedig 1997. november 3-án, a *magyar tudomány napján* a pataki tanítóképző megalapításának 140. évfordulója alkalmából a Comenius Tanítóképző Főiskolával közösen szerveztük.

Társaságunk *Bibliotheca Comeniana* című könyvsorozatának III. kötete *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg. A *Pampaedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig – amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait tartalmazza *Comenius és a magyar művelődés* címmel – 1994-ben adtuk ki. Most a VI. kötetként *Comenius és a pataki iskola* címmel adunk közre újabb tanulmányokat. Comeniusszal kapcsolatban tájékoztatunk az újabb kutatási eredményekről, de megörökítünk, az utókor rendelkezésére bocsátunk csaknem félszázaddal korábban keletkezett írásokat is. Az elemzések, visszaemlékezések sokszínű képet festenek a 140 éves pataki tanítóképzőről, nevelő munkájáról. A Comeniusszal és a pataki tanítóképzővel kapcsolatos témákon kívül helyet kapnak más pedagógiai, művelődéstörténeti tanulmányok, valamint napjaink új törekvéseit elemző fejtegetések is.

Társaságunk célkitűzésének megfelelően örülnénk, ha a sokrétű anyag közreadása nemcsak a múlt értékelését, elemzését, az utókor tájékoztatását szolgálná, hanem gyakorlati haszna is lenne. Örülnénk, ha pedagógiai forrongásban lévő korunk „fejlesztési törekvései”-nek kialakításához bizonyos tanulságokra és lehetőségekre fel tudnánk hívni a figyelmet. Örülnénk, ha a múlt tapasztalatain okulva még hatékonyabb lenne gyakorlati pedagógiai tevékenységünk és egyenes vonalú további fejlődésünk.